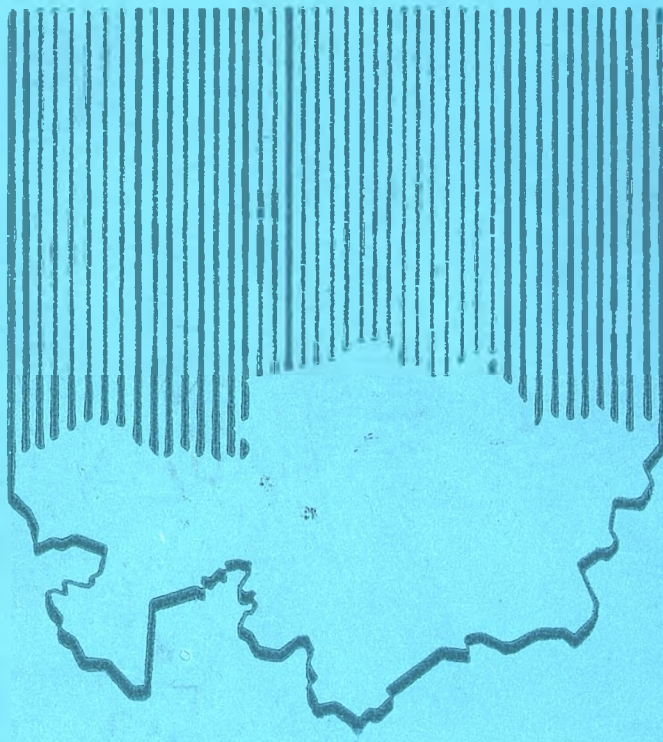

А 2009
17820к

Қазақстан географиялық атауларының сөздігі

Жезқазған облысы

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
ТІЛ БІЛІМІ ИНСТИТУТЫ

ҚАЗАҚСТАН
ГЕОГРАФИЯЛЫҚ
АТАУЛАРЫНЫҢ
СӨЗДІГІ

(Жезқазған облысы)

Жауапты редакторы

*Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты,
филология ғылымдарының докторы Т. ЖАНҰЗАҚОВ*

АЛМАТЫ

Қазақ ССР-інің «ҒЫЛЫМ» баспасы

1990

Назарларыңызға ұсынып отырған бұл сөздікке бес мыңға жуық географиялық атаулар қатаң алфавиттік тәртіп бойынша берілді. Олардың ішінде қала, село, селолық Совет, аудан орталықтарының аттары, сондай-ақ мыңдаған физика-географиялық атаулар бар. Әрбір атаудың мән-мағынасы толық түсіндіріледі. Көпшілікке мағынасы түсініксіз, сыры белгісіз ерте замандарға тән ескі атаулардың шығу төркіні, яғни этимологиясы туыстас басқа тілдермен салыстырыла отырып айқындалады.

Сөздік көпшілік қауымға, селолық, ауылдық, аудандық, облыстық Советтер мен байланыс, транспорт, ауылшаруашылық мекемелеріне, сондай-ақ халық ағарту орындары мен ғылыми қызметкерлерге арналған.

Редколлегия алқасы:

Қазақ ССР Ғылым академиясының академиктері: А. А. Абдулин, Ж. М. Әбділдин, Ә. Т. Қайдаров, филология ғылымдарының докторлары Т. Жанұзақов, Е. З. Қажыбеков, география ғылымының докторы, проф. Ә. С. Бейсенова, филология ғылымдарының кандидаты А. Әбдірахманов.

Сөздікті жасағандар:

Т. Жанұзақов (а, ә, б, в, г, ғ, д, е), Ә. Сапарбекова (ж), А. Әбдірахманов (з, и, к), А. Мектепов (қ), Ш. Рахметов (к, л, м), Қ. Рысбергенова (м, н, о, п, р, с, т), Г. Сағидолдағийн (у, ұ, ү, х, ш, ы, і).

Жауапты шығарушы

Ә. САПАРБЕКОВА

Рецензенттер:

Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Ш. Ш. Сарыбаев, филология ғылымдарының кандидаты, жазушы А. Сейдімбеков

184033

4602030000—043 132:90
С 407(05)—90

© Қазақ ССР
ҒА-ның
Тіл білімі
институты, 1990

КІРІСПЕ

Қазақ ССР-і — Қазақ Советтік Социалистік Республикасы (алдымен Қырғыз АССР) болып 1920 ж. 26 августа құрылды. Астанасы — Алматы.

Республика СССР-дің солтүстік шығысында орналасып, батысы Каспий теңізінен шығыстағы кенді Алтайға дейін созылса, солтүстігі РСФСР, оңтүстігі Орта Азия республикаларымен шектескен. Кен-байтақ Қазақстан территориясында жергілікті халықтармен бірге орыстар мен украиндар, ұйғырлар мен азербайжандар, немістер мен корейлер және де басқа ұлт өкілдері тұрады. Негізгі тұрғындардың басым көпшілігі қазақ және орыс тілдерінде сөйлейді. Тұрғын халықтардың жазба және сөйлеу тілдері қос тіл — орыс және қазақ тілдері.

Қазақстан топонимдері тілдік тұрғыдан алып қарағанда біртектес емес. Олар — осы жердегі өмір сүрген этникалық топтар тілдері негізінде бірнеше ғасырлар бойы жасалып, қалыптасқан атаулар. Бұған қарағанда республика территориясында негізінен үш топонимдік қабаттың: көне алтай-түркі, қазақ және кірме топонимдер бары байқалады. Соңғы қабаттағы топонимдер құрамына араб, парсы, монғол, қалмақ, орыс және украин топонимдері де енеді.

Бұл топонимдердің баршасы ұзақ ғасырлардың жемісі. Олар — халық тілінің негізінде жасалып, халық тарихымен тікелей қатқабат байланысты келеді де күнделікті өмірде кеңінен қолданыс тауып, ерекше қоғамдық мәнге ие болады. Жер-су атауларының қай-қайсысында болмасын табиғат құбылыстарының, жер бедерлерінің ерекшеліктері, елдің шаруашылық тыныс-тірлігінің бейне көріністері, қоғам өміріндегі тарихи, әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің жай-жапсарлары тайға таңба басқандай, анық та айқын көрініс береді. Олар өткен өмірімізбен тірлігіміздің

рухани байлығына тән мәдени ескерткіш ретінде ғана құнды емес, бүгінгі таңда да зор мән-мазмұнға ие. Өйткені ешбір қоғам өмірінде, тарих деңгейінде қандай оқиға болмасын жер-су атауларының қатысыңыз болған емес. Олар заман ағымына сай толысып, жаңарып, жаңаша жасарып, қазіргі өмірімізде де ерекше қызмет атқаруда. Өйткені жер бетіндегі өзен, су, тау, тас, елді мекендер мен алуан түрлі ірілі-ұсақты объектілердің бәрі де нақтылы есім-атауға ие.

Қазақстанның батысы Каспийден, шығысы кенді Алтайға дейін, оңтүстігі Қырғызстан, Өзбекстан; Қытай Халық республикалары мен солтүстігі РСФСР-мен шектесіп жатқан кең-байтақ жеріміз географиялық атауларға өте бай. Орта есеппен 1 кв. километр жер бір атауға ие десек, онда Қазақстанда 2,5—3 миллион атау бар деп болжауға болады.

Осыншама мол атаулардың пайда болуы ертедегі көне тайпалардың көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы тұрмысы мен кәсіп тіршілігіне байланысты болған еді. Көне дәуірлер мен орта ғасырларда орын алып, негізінен мал шаруашылығымен күн көрген ел — жер бедерінің ой-қыр, сай-сала, ұңғыл-шұңғылын танып білуге, олардың ерекшелік сипатына қарай ат қойып отырған. Осындай жағдайға байланысты жердің физика-географиялық көрініс-келбет, сын-сипатына, жануарлар мен өсімдіктер дүниесінің түр-түстеріне, сол жерлерді мекендеген ру, тайпа және адам аттарына байланысты атаулар көп те мол қойылып отырған.

Осы күнде Одақ көлемінде жер көлемі жағынан екінші орынға ие боп отырған республикамыздың 2717,3 мың кв. километр жерінде 17 облыс, 207 аудан (селолық), 84 қала, 210 жұмысшы поселкелері, 2436 селолық, ауылдық Совет. Ал бұлардан басқа алып та аласа таулар, қыраттар мен қырлар, жондар мен жота, шоқышоқаттар, төбелер мен төбешік, обалар, сай-салалар мен жыра-жылға, үңгірлер, мөлдір бұлақтар мен бастаулар, қайнарлар мен құдықтар атауларының жүз мындап емес, миллиондап кездесуі де ғажап емес. Бұлардың барлығының атауы тіліміздегі мән-мағынасы айқын сөздерден қойылғаны кімге де болса мәлім. Алайда олардың ішінде бүгінде мән-мағынасы күңгірт, беймәлім, көне заманғы сөздерден қойылғандары да жоқ емес. Ондай атаулардың бір тобы көне түркі тіліне тән болса, екінші тобы басқа тілдерге қатысты боп келеді. Олардың бәрін жинап, халық тілінің, мәдени көрсеткішінің тарихи куәсі ретінде ғылыми тұрғыдан зерттеудің практикалық та, теориялық та мәні зор. Бұл ретте халыққа ең қажетті де тиімді саналатыны жер-су аттарының сөздігі. Біз осы игі талапты ескере отырып, қазіргі қолда бар, сонғы оншақты жыл көлемінде, Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл білімі институты ономастика

бөлімі жинаған 210 мың атау негізінде, таяудағы жылдарда «Қазақстан географиялық атауларының» он томдық сөздігін шығарып, халық игілігіне ұсынуды жоспарлап отырмыз. Бұл сөздіктердің әрбір томы белгілі бір облыс жер-су атауларын қамтиды. Қолымыздағы сөздіктің бірінші томы Жезқазған облысының жер-су аттарына арналса, екінші томы Целиноград, ал үшінші томы Павлодар облысы жер-су аттары бойынша жасалады. Сөйтіп, қолда бар материал негізінде бастапқы кезеңде Орталық Қазақстан өңірінің алты облысының сөздігін жарыққа шығармақ ойдамыз. Ал жетінші томнан бастап, жиналған материалдардың ынғайына қарай, басқа облыстар бойынша шығара бермекпіз. Бұл сөздіктің басқа сөздіктерге қарағанда өзіндік ерекшелігі де, сапалық жағынан айырмашылығы да бар. Республика географиялық атаулары бойынша аса үлкен көлемді болмаса да, шағын сөздіктер мен біренсаран анықтағыш (справочниктер) кітаптардың жарық көргені баршаға аян. Бұл ретте 1960 ж. А. С. Титова авторлығымен жарық көрген «Словарь русской транскрипции терминов и слов, часто встречающихся в географических названиях Казахской ССР» атты шағын сөздікті атауға болады. Сөздіктің жалпы көлемі 56 бет, онда географиялық атаулар жасауға негіз болатын сөздер мен терминдердің орысша және қазақша жазылу нұсқалары көрсетілген де, оларға орысша түсінік берілген. Бұл сөздік қазір қолға түспес, сирек құралға айналып кетті және өз дәрежесінде қалың қауым мұқтажын өтей алмады. Осыдан кейін 1963 ж. Ғ. Қоңқашбаевтың «Қазақ географиялық атауларының сөздігі» жарық көрді. Бұған екі мыңнан аса атаулар алынып, әуелі олардың қазақша жазылуы, содан соң орысша жазылуы берілген. Бірақ ешбір атаудың, объектінің түрі, аудан, облысы көрсетілмеген. Сөздіктің ерекшелігі — әрбір атаудың мән-мағына түсінігі орыс тілінде берілген-ді. Бірақ бұл сөздіктің де көлемі шағын, қысқаша сөздік еді. Алайда ол өз құнын күні бүгінге дейін жойған жоқ. Ал А. Әбдірахмановтың «Топонимика және этимология» атты 1975 ж. жарық көрген еңбегінің екінші бөлімінде жүз елудей жер-су аттарына толық ғылыми талдау жасалып, этимологиялық сөздік үлгісінде түсінік берілген. 1963 ж. жарық көрген «Орфографиялық сөздікте» үш мыңдай жер-су аттарын қамтыған. Ал 1981 ж. жарық көрген «Орысша-қазақша сөздікке» қосымша ретінде берілген «Қысқаша географиялық атаулар» (7 б/т) тағы бар. Географтар С. Әбдірахманов, Ж. Әубәкіров, Қ. Базарбаев шығарған «Қазақстан географиялық терминдер сөздігі» негізінен географиялық терминдердің мән-мағынасын түсіндіруге арналған. Соңғы жылдары жарық көрген сөздіктер — Е. Қойшыбаевтың «Қазақстан топонимдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі» (1974) және «Қазақстанның жер-су аттары сөздігі» (1985). Оның біріншісі орыс тілінде, ал екіншісі қазақ тілінде жазылған.

Бұл сөздіктердің әрқайсысында екі-үш мыңға жуық қана атаулар қамтылып, олардың түсініктері ғылыми тұрғыдан баяндалған-ды. Сөздікке алынған атаулардың толық адрестері көрсетілмегендіктен оқушылар көбіне қиындыққа кездесіп қана қоймай, кейде жаңылысып та қалады. Алайда бұл сөздіктердің өзіндік орны бар, қалың қауым мен арнайы мамандарға пайдалы зор еңбек болды.

Республикамыздың елді мекендерін толық та анық көрсеткен еңбек Ю. Я. Подосенов дайындап, 1978 ж. жарық көрген «Казахская ССР. Административно-территориальное деление» атты еңбекте республика картасындағы атаулар түгел дерлік қамтылса, осы еңбектің жаңа басылымы (соңғы өзгерістерге байланысты) 1989 ж. тағы да жарық көріп отыр. Бұл анықтамадағы атаулардың барлығы да орысша жазылған. Сондықтан көптеген қазақ атауларының орысша транскрипциясы дұрыс емес, шексіз бұрмаланып кеткендері де бар.

Міне, Қазақстан географиялық атаулары бойынша істелген осындай іс-тәжірибелерді ескере отырып, біз сөздік жасауды Орталық Қазақтан өңіріндегі облыстардан бастап отырмыз. Оның өзіндік орны, занды себебі де бар. Тіл білімі институты ономастика бөлімінің қызметкерлері 1981—1986 жылдарғы жоспарлы жұмыстары бойынша Орталық Қазақстанның Жезқазған, Қарағанды, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Целиноград облыстарының аудандарында болып, 40 мыңдай жер-су аттарын жинап әкелді. Оның үстіне әртүрлі тарихи-географиялық анықтағыштар мен көркем әдебиеттерден, сондай-ақ 1:100 мыңдық ірі масштабты картадағы жер-су аттары карточкаға түсірілді. Сөйтіп республикада тұңғыш рет 210 мың атаудан тұратын ономастикалық (топонимдік, антропонимдік) картотека қорының негізі жасалды. Енді осы материалдар негізінде он томдық сөздік жасалмақ. Сөздіктің негізгі мақсаты — жер-су аттарының мағынасын жан-жақты ашып айқындау, көпшілікке жеткізе түсіндіру. Өйткені жер-су аттарының мағыналары ғасырлар бойы өзгеріп, түрленіп, жаңғырып, жаңарып отырады. Сондықтан олардың мән-мағынасын дәл тауып, шығу сыры мен этимологиясын ашу, оларды жүйелі де дұрыс түсіндіру қажет.

Оқушылар назарына ұсынып отырған бұл сөздік — Қазақстан географиялық атауларын мүмкіндігінше қамтып, олардың мән-мағынасын толық түсіндіріп, шығу тегін (этимологиясын) барынша дәйекті түрде талдап жазылған тұңғыш еңбек. Сөздіктің бұл томына Жезқазған облысының қазіргі кездегі әкімшілік-территориялық бөлінісіне енетін елді мекендермен қатар көптеген физика-географиялық объектілердің: өзен, көл, көлшік, бастау, бұлақ, қайнар, құдық, тау, сай, жон-жота, төбе, шоқы, жол, мазар т. б. атаулары қамтылды.

Сөздікте ең алдымен кіріспе, одан соң сөздік мақалалар, сонында қосымша берілген.

Сөздік мақалада, ең алдымен атаудың қазақша нұсқасы алынады да жақша ішіне орысша жазылу үлгісі, кейде оның жұптаса, қатарласа айтылып жүрген түрлері де беріледі. Одан соң сол жерсудың түрлері, атаудың толық адресі көрсетіледі. Егер де бір атау бірнеше жерде, бірнеше аудан, облыста аталса сол аудан, облыстар қоса аталады. Осыдан соң топонимдік атаулардың мән-мағынасы анықталып, толық түсінік беріледі. Кейбір көне, түсінігі қиын атаулардың мәнін ашу қиынға соққанда толық этимологиялық талдау жасалады.

Қазақ топонимдерін орысша жазуда «Қазақ ССР географиялық атауларының орысша берілуі туралы инструкция» (М., 1959, 1970) атты еңбекті басшылыққа алып, негізінен сондағы ережеге сүйендік. Республикамыздың әкімшілік-территориялық картасында берілмеген мындаған физика-географиялық атаулардың орысша жазылуын да осы инструкция ережелеріне сәйкес, орыс-қазақ тілдерінің ішкі заңдарын ескере отырып жаздық.

Сөздіктің құрылымы

1. Ең алдымен сөздікте реестр ретінде топонимикалық атаудың қазақша нұсқасы беріледі де, жақша ішінде орысша жазылу нұсқасы көрсетіледі: **ЕРЕЙМЕН** (Ереймен).

Ескерту: 1. Жақша ішіндегі ол атаулар заңды түрде ресми қолданылып жүрген республикалық, облыстық карталардағы топонимдер ғана, ел республика территориясындағы басқа физика-географиялық атау автордың пікірі бойынша және қазақ тілінің орфографиялық нормасына жақындатылып жазылады: **АҚКӨЛ** (Ақколь), **БЕСТӨБЕ** (Бестобе), **БІРЛІК** (Бирлик) т. б.

2. Жақшадан соң сызықша қойылып, объектінің түрі, немесе түрлері (қала, село, елді мекен, тау, өзен, көл т. б.) көрсетіледі, одан соң адресі айтылады. Мұндағы объект түрінің термині инструкцияның соңында көрсетілген қысқарту я қысқартпауға сай беріледі: **ЕРЕЙМЕН** (Ереймен) — *таулар*, ауд; ауд. орт., тжс, қара: Ерейментау ауд. -да.

3. Егер бір атау бірнеше ауданда қайталанатын болса, онда адреске солардың бәрі де жаппай жазылады. Мысалы:

АЙНАБҰЛАҚ (Айнабулак) — *сс. орт., Жаңаар., е. м., Ақтоғ., Шет ауд.-да.; қыст., Ақад ауд.; көл, Ақтоғ., Ақад., ауд.-да.; баст. Ақад., Жаңаар. ауд.-да.; бұл, Ақад., Жанаар., Шет ауд.-да.; тау Ақад., Жанаар. ауд.-да.*

АЙБАС (Айбас) — *өз., қыст., Ұлыт. ауд.-да.; шоқы, биік. 402,8 м, Жаңаар., Ақтоғ. ауд.-да.*

4. Осыдан кейін ең алдымен атаудың мағынасы беріледі, егер мағынасы қазіргі қазақ тілінде не басқа тілде түсініксіз болса, немесе күнгірттенген болса, сол айтылады. Яғни жоғарғы 2-пункттегі текстен кейін «Атаудың мағынасы түсініксіз» деп жазылады. Ал мағынасы түсінікті болса, ол да көрсетіледі. Мысалы:

ҚОРЖЫНКӨЛ (Коржинколь) — *көл*, Ерейментау қаласының шығыс жағына орналасқан. Қоржын және көл сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «қоржынға ұқсас көл».

5. Атаудың мағынасы айқын болса да, түсіндіріліп, оның формалары да талданып беріледі. Мысалы:

БАЛЫҚТЫКӨЛ (Балықтыколь) — *көл*, Ерейментау ауданында. *Балық* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жұрнағы) + *көл* (зат есім). Мағынасы: «балығы бар көл», «балығы көп көл».

Атаудың мағынасы, 4-пунктте көрсетілгендей, түсініксіз болса, онда оның этимологиясы туралы халықтық аңыз-әңгіме бар болса, сол беріледі. Бұдан соң зерттеуші авторлардың пікірлері келтіріледі. Сөздің этимологиясы туралы осы сөздіктің авторының өз пікірі болса, сол жинақталып, айтылады. Ал автордың мұндай пікірі болмаса, онда басқа автордың пікірі келтіріледі. Ал атау этимологиясы туралы бірнеше автордың пікірі болса, онда осылардың қайсысы дұрыс екенін, яғни осы пікірлердің қайсысын қолдайтынын және не себептермен қолдайтынын қосымша дәлелдермен айту керек. Мысалы, осы нұсқау бойынша жоғарыдағы Ерейментау топонимінің сөздіктегі мақаласы былайша беріледі:

ЕРЕЙМЕНТАУ (Ерейментау) — *таулар, ауд., орт., тжс, қ.*, Ерейментау ауд.-да. Қазіргі қазақ тілінде мағынасы белгісіз. Алайда бұл атаудың шығуы туралы жергілікті тұрғындардың ішінде мынандай аңыз бар: «Ертеде қазақ батыры мен қалмақ батыры жекпе-жекке шығып, аламан соғыс салады. Соғыста қазақ қалмақты жеңіп, атынан түсіріпті. Бірақ қалмақ тұлпары тау ішіне ерімен қашып кетіп, ешкім ұстай алмапты. Содан «ат ерімен кетті, ерімен кетті» деп, ел шуылдай қалыпты. Ерейментау осыдан аталған». Бұл аңыздағы жорамал «халықтық этимология» екені көрініп-ақ тұр, өйткені «ерімен» деген сөздің «ереймен» түріне көшуіне ешбір тілдік мұқтаждық жоқ.

Белгілі географ-топонимист Ғ. Қоңқашбаев бұл ороним монғолдың *эре* (ер, ер адам) және *эме* (әйел) деген сөздерінен жасалған болуы керек деп жорамалдайды. Таулардың бұлай айтылуына ерек пен әйелдің бейнесіне ұқсас серек тастардың мұнда көп орын алуына байланысты болуы мүмкін деп қарайды (Ғ. Қоңқашбаев, Географические названия монгольского происхождения... Известия АН КазССР. Серия филология и искусствоведения. Вып. 1 (II). 1959. С. 91).

Ғ. Қоңқашбаевтың этимологиясына қосыла отырып, дегенмен

бұл жорамалдың тілдік жағынан дәлелденбей қалғандығын ескере отырып, оронимнің этимологиясын толық аша түсетін мынадай лингвистикалық заңдылықтарды қоса кетейік. Ере//ер, еме//ем компоненттері — монғол-түркі тілдеріне ортақ элементтер. Түркі тілдеріндегі бір түбірлі *ер* және *ем* сөздеріне (А. Т. Кайдаров. Структура односложных корней и основ в казахском языке. Алма-Ата, 1986. С. 207) монғол тілінде *e* дыбысының үстелуі заңды құбылыс. Түркі тілдерінде бұл бір түбірлі сөздерден *ер+кек* еркек (мужчина), *ем+шек* емшек (соска) сөздері жасалған. Ал монғол тілінде *эре* (ер, еркек), *эме* (әйел) деген алғашқы мағыналары берік сақталған. Сөз аяғындағы *n* дыбысы көне түркі-монғол тілдерінде ерікті құбылыс. Осылайша жасалған *эре-эме-n* екі сөз аралығындағы екі *e-э* дыбысы қазақ тілінде *ей* тізбегіне көшкен: *Эре-эме-n* Ереймен. Мағынасы: «қатын тастар», адамға ұқсас серек тастары көп (таулар)» дегенді білдіреді.

7. Егер атаудың мағынасы мүлде түсініксіз болса, онда сөздік мақалада былай деп беріледі. Мысалы:

КӨҢ (Кон) -өз., Қорғалжын ауд.-да. Бұған Жаксы Көң, Жаман Көң деген өзендер құяды. Мағынасы түсініксіз.

8. Өзендердің ұзындығын, таулардың биіктігін, үлкен көлдердің ауданын т. б. физика-географиялық объектілердің көрсеткіштері де беріледі. Мысалы:

ҮЛКЕН ҚАРАОЙ (Улькен Қараой) — көл, Көкшетау облысының шығыс жағында. Аумағы 305,53 кв².

КЕНЖЕБАЙ (Кенжебай) — өз., ұз. 67 км, Жезқазған облысы, Жанаарқа ауданында.

АҚБЕТТАУ (Ақбеттау) — тау, биік. 1026 м. Павлодар обл.-дағы Баянауыл тауларының ең биік шоқысы.

9. Ана тілімізде қатарласа қолданылып жүрген атаулардың орфографиялық ережеге сай әдеби нормадағы түрі алынады: Мысалы, Ақадыр, Ағадыр, Қараой, Қарой, Маңқыстау, Манғыстау ауданы сияқты атаулардың Ақадыр, Қараой, Маңқыстау деген дұрыс түрлері жазылады.

10. Орыс тіліндегі атаулар негізіне орыс тіліндегі формасы сақталып жазылады: село Лебяжье, Лесной сс — Лесной сс — I т. б.

Ескерту: орыс тіліндегі Лебяжинский район деген атау қазақшада-ский қосымшасы алынып тасталып, Лебяжье ауданы деп жазылады.

11. Орыс тіліндегі Щучинский район, Краснознаменский район сияқты атаулар қазақша дәстүр бойынша Щучье ауданы, Краснознамен ауданы деп жазылады.

Бұл сөздік Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл білімі институтының ономастика бөлімінде жасалып, бірнеше рет талқыланды.

Талқылау барысында айтылған бөлім қызметкерлерінің және басқа да тіл мамандарының бағалы ақыл-кеңестері оның құрылысы мен мазмұнын жақсартта түсуде кеңінен пайдаланылды. Авторлар коллективі осы сөздікті оқып шығып, құнды пікір айтқан рецензенттер: Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент мүшесі Ш. Ш. Сарыбаевқа, филология ғылымдарының кандидаты, жазушы А. Сейдімбеков жолдастарға зор алғыс айтады. Бұл «Қазақстан географиялық атауларын» толық түсіндірген тұңғыш сөздік болғандықтан кейбір олқылықтардың болуы ғажап емес. Оқушылар тарапынан байқалған кемшіліктер мен олқылықтарды мына төмендегі адреске жолдауларыңызды сұраймыз. 480021. Алматы, 21, Құрманғазы көшесі, 29, Қазақ ССР Ғылым академиясы, Тіл білімі институты, ономастика бөлімі.

*Т. ЖАНУЗАҚОВ,
А ӘБДІРАХМАНОВ*

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

Әбдірахманов — Әбдірахманов А. Қазақстанның жер-су аттары. Алматы, 1959., Топонимика және этимология. Алматы, 1975., Қазақстан этнотопонимикасы. Алматы, 1979.

Базылхан — Б. Базылхан. Қазақша — монғолша сөздік. Уланбаатор, 1977, Монгол — қазақ толь. Уланбаатор — Өлгий, 1984.

Баскаков, Тошакова — Баскаков Н., Тошакова Г. М. Ойротско-русский словарь. М., 1947., Географическая номенклатура в топонимии горного Алтая. В кн.: Топонимика Востока. Исслед. и матер. М., 1969.

Вербицкий — Вербицкий В. Словарь Алтайского и аладагского наречий тюркского языка. Казань, 1884.

Доскараев — Доскараев Ж. Қазақ тіліндегі аффикат дыбыстардың жұмсалыуы. Қазақ ССР ҒА Хабарлары. Лингвистикалық серия. 1950. № 6.

ДТС — Древнетюркский словарь. Л., 1969.

Жанәбілов — Жанәбілов Ш. Қазақша мал атаулары. Алматы, 1982.

Жанұзақов — Жанұзақов Т. Қазақ тіліндегі жалқы есімдер. Алматы, 1965. Есімдер сыры. 1978.

Жубанов — Жубанов Х. К. Исследования по казахскому языку. Алма-Ата, 1966.

Иллич — Свитыч — Иллич — Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков. М., 1971.

Исаев — Исаев Д. Жер-су аттарының сыры. Фрунзе, 1977.

Казакевич — Казакевич В. А. Современная монгольская топонимика. М., 1934.

Қайдаров — Қайдаров А. Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. Алма-Ата, 1986.

Қойшыбаев — Қойшыбаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата, 1974., Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. Алматы, 1985.

Қонкашпаев — Қонкашпаев Г. К. Казахские народные географические термины. Изв. АН КазССР. № 99. Вып. 3. Сер. геогр. Алма-Ата, 1951. Словарь казахских географических названий. Алма-Ата, 1963., Географические названия монгольского происхождения на территории Казахстана. Изв. АН КазССР. Серия фил. и искусств. 1959. Вып. 1(II).

Конкобаев — Конкобаев К. Топонимия Южной Киргизии. Фрунзе, 1980.

ҚТДС — Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі. Алматы, 1969.

ҚТТС — Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1—10-том. Алматы, 1974—1986.

МК — Махмуд Кошгарий. Туркий сузлар девони (Девону луғотит турк) I—III т-т. Тошкент, 1960—1963.

- Мельхеев — Мельхеев М. Н. Топонимика Бурятии. Улан—Удэ, 1969.
- Молчанова — Молчанова О. Т. Топонимический словарь Горного Алтая. Горно-Алтайск, 1979.
- Мурзаев — Мурзаев Э. М. Природа Синьцзяна. М., 1966. К познанию топонимики Монголии. Топонимика. М., 1967. Вып. 1., Очерк топонимики. М., 1974., Словарь народных географических терминов. М., 1984.
- Мусаев — Мусаев К. М. Лексика тюркских языков в сравнительном освещении. М., 1975.
- Радлов — Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб., 1888—1911 (в 4 томах, 8 книгах).
- Рамстедт — Рамстедт Г. И. Введение в алтайское языкознание. М., 1957.
- Рассадин — Рассадин В. И. Монголо—Бурятские заимствования в Сибирских тюркских языках. М., 1980.
- РКС — Русско-калмыцкий словарь. М., 1964.
- Саттаров — Саттаров Г. Ф. Татар АССР антропотопонимлары. Казан, 1974.
- Севортян — Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков. М., 1974.
- Сейдімбеков — Сейдімбеков А. Күнгір-күнгір күмбездер. Алматы, 1981.
Алуан бояу, ауқымды арна. Білім және еңбек. 1988, № 2.
- Nemeth. Nemeth J (Bi) «Kereit, Kerey, Giray» Ural-Altai gche Jahrbuner, Vol. 36. Fase 3—4. 1965.
- Тизенгаузен — Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из персидских источников. М.; Л., 1941.
- Т П Э И — Теория и практика этимологических исследований. М., 1988.
- Уйг.—русс. сл-рь — Уйгурско-русский словарь. М., 1968.
- Хабшай, Мініс — Хабшай С., Мініс Э. Монғолша-қазақша сөздік. Уланбагор, 1954.
- Эксп. мат. — Экспедиция материалдарынан. 1982.
- Юдахин — Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. М., 1965. Киргизско-русский словарь. Фрунзе, 1985.

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ТЕРМИНДЕР, ҚЫСҚАРТЫЛҒАН ЖӘНЕ ШАРТТЫ БЕЛГІЛЕР

абқ — ауданға бағынысты қала
адыр — адыр
айр. — айрық
аңғ. — аңғар
арал — арал
арна — арна
арық — арық
ас — ауылсовет
атырау — атырау
ауд. — аудан; ауд.-да — ауданында
ауд. орт. — аудан орталығы
баст. — бастау
бат — батыс; бат.-да — батысында
батп. — батпақ
бейіт — бейіт
бел — бел
беткей — беткей
бидайық — бидайық
биік. — биіктігі
биіктік — биіктік
бөген — бөген
бұғаз — бұғаз
бұл. — бұлақ
дөң — дөң
дөңес — дөңес
е. м. — елді мекен
е.е.м. — ескі елді мекен
жағ.-да — жағында
жайлау — жайлау
жал — жал
жар — жар
жартас — жартас
жер — жер
жол — жол
жон — жон
жұм. пос. — жұмысшы поселкесі
жыл. — жылға

жыра — жыра
зират — зират
кент — кент
км — километр
көл — көл
кхз — колхоз
қ. — қала
қақ — қақ
қайнар — қайнар
қс — қалалық совет
қапшағай — қапшағай
қара.: — қараңыз
қия — қия
қобы — қобы
қойнау — қойнау
қолтық — қолтық
копа — копа
корғ. — қорған
қорық — қорық
кtp — қала типтес поселке
құд. — құдық; құд.-нан — құдығынан
құм — құм
құрғ. — құрғақ
қыр — қыр
қырқа — қырқа
қыст. — қыстау
м — метр
метеостанция — метеостанция
мола — мола
оба — оба
обқ. — облысқа бағынысты қала
обл. орт. — облыс орталығы
оңт. — оңтүстік;
оңт.-де — оңтүстігінде
орт. — орталық
өз. — өзен; өз.-нің — өзенінің
өзек — өзек

өткел — өткел
пос. — поселке;
пос.-нің — поселкесінің
рзд — разъезд
сай — сай
с. — село
салыстыр. — салыстырыңыз
солт. — солтүстік;
солт.-де — солтүстігінде
сор — сор
ст. — станция
тақыр — тақыр
тар. — тарихи
тау — тау; тау.-да — тауында
теңіз — теңіз

тер. — тереңдігі
тжс — темір жол станциясы
тоғай — тоғай
томар — томар
төбе — төбе
төбешік — төбешік
түб. — түбек
ұз. — ұзындығы
шак. — шақырым
шат — шат
шатқ. — шатқал
шоқы — шоқы
шөл — шөл
шөлейт — шөлейт

~ (тильда) сөздердің фонетикалық варианттары арасында қойылады.

// — сөз, тұлға варианттары.

> — тұлғасы немесе мағынасы жағынан атаудың (сөздің) өзінен бұрынғы түрі.

< — тұлғасы немесе мағынасы жағынан атаудың (сөздің) өзінен кейінгі түрі.

+ сөзге (тұлғаға) қосымшаның, не өзге тұлғаның қосылуы.

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН ТІЛ АТТАРЫ

шор-шор	мар. — марий
алт. — алтай	монғ. — монғол
ар. — араб	ноғ. — ноғай
әзірб. — әзірбайжан	ор. — орыс (ша)
балқ. — балқар	пар. — парсы
башқ. — башқұрт	өзб. — өзбек
бур. — бурят	тат. — татар
гаг. — гагауз	тәж. — тәжік
ир. — иран	тува — тува
көне түркі — көне түркі	тұнғ.-ман. — тұнғыс-маньчжур
қаз. — қазақ	түр. — түрік
қалқ.-монғ. — қалқа—монғол	түркм. — түркмен
қалм. — қалмақ	угор — угор
қар.-балқ. — карашай-балқар	удм. — удмурт
қырғ. — қырғыз	ұйғ. — ұйғыр
ққалп. — қарақалпақ	финн-угор — финн-угор
қырым-тат. — қырым-татар	хак. — хакас
құм. — құмық	чув. — чуваш

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН АУДАН АТТАРЫ

Ақад. — Ақадыр	Жаңаар. — Жаңаарқа
Ақтоғ. — Ақтоғай	Приоз. — Приозер
Жез. — Жезді	Ұлыт. — Ұлытау

АБАЙ (Абай) — *е. м., сс орт.* Приоз. ауд.; қыст., Ақад. ауд. Ұлы ақын Абай есімінен қойылған топоним.

АБАЙГЕЛДІ (Абайгельды) — *жыра*, Шағырлы Жыланшық өз. нің оңт.-де. Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АБЫЛ (Абыл) — *е. м., Ақтоғ.* ауд. Кісі есімінен қойылған.

АБЫЛАН (Аблан) — *сай*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АБЫЛЖАЛ (Абилжал) — *тау*, биік. 908,9 м, Ақтоғ. ауд. Абыл деген кісі есімінен қойылған жал атауы. Сол жалдың баурайында Абыл аулы мекендегендіктен қойылуы мүмкін.

АБЫЛХАЙЫР (Абильхайр) — *көл*, Бетпақдаланың шығ.-да; *қыст.*, Атасу өз.-нің бойында, Ақад. ауд. Абылхайыр (Әбілқайыр) есімінен қойылған атау.

АБЫР (Абир) — *жер*, Жез. ауд. Мағынасы белгісіз.

АБЫРАЙ (Абрай) — *құд.*, Ақши құд.-ның солт. жағ.-да, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

АҒАТАЙ (Агатай) — *тау*, биік. 456,7 м, Жез. ауд. Аға «жасы үлкен туыс, ер кісі» + *тай* (еркелету жұрнағы) тұлғаларынан жасалған атау. Кісі есімінен қойылуы да мүмкін.

АҒАШ (Агаш) — *тау*, биік. 534,4 м, Тасжарған бұл.-ның оңт.-шығ.-да, Ақад. ауд. Мұнда аз да болса ағаш өсуіне байланысты қойылған.

АҒАШЖАЙЛАУ (Агашжайлау) — *тау*, Ақад. ауд. *Ағаш* (зат есім) және *жайлау* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Негізгі мағынасы: «ағашты, ағашы бар жайлау».

АҒАШЛЫҚ (Агашлық) — *тау*, Жаманайбат тауының оңт. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Бұл атаудағы *-лық* қосымшасы көне қазақ тілінің зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнағы болса керек. Себебі, ол қазіргі тіліміздегі қосымшалық қызметі бойынша *ағашты* болып айтылады. Бұл жерде ағаш көп деумен байланысты қойылған болу керек.

АҒЫБАЙ (Ағибай) — *жер, бейіт*, Шет ауд. Ағыбай батыр есімінен байланысты жер және бейіт аттары.

АҒЫММАЛАЙ АУЛЫНЫҢ АЙРЫҒЫ (разветвление аула Агиммалай) — *е. м.*, Ақад. ауд. Мағынасы: «Ағыммалай аулының жанындағы айрық».

АҒЫРЫҚ (Агирык) — *тау*, биік. 174,9 м, Жез. ауд. Бұл атаудың мағынасы монғол тілінің *агуу* — «үлкен, байтақ, биік» деген сөзіне барып саяды. Тіліміздің айтылу ықпалына қарай монғол тілінің дауысты *у* дыбысы біздің жуан дауысты *ы* дыбысына ауысқан, ал екінші сынардағы *-рық* қосымшасы сол қалпында сақталған. Бір есептен «айырық» сөзінің көне түркіше түрі болуы да ықтимал.

АДАМЖАН (Адамжан) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

АДАМӨЛДІ (Адамольды) — *дөң*, биік. 583,8 м, Қалмакқырған өз.-нің оңт. жағ.-да. *Адам* (зат есім) + *өлді* (етістіктің өткен шақ түрі) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Сірә, бұл дөңнің маңында бір адам өліп, соның өлу себебімен байланысты аталса керек.

АДАМТАС (Адамтас) — *бұл.*, Барақкөл көлінің оңт.-бат.-да, Ұлыт. ауд. *Адам* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тастың формасын, тұрған қалпын адам кейпіне ұқсатумен байланысты аталса керек.

АДЫР (Адыр) — *шоқы*, биік. 211,9 м, Тасбұлақ сайының батыс жағ.-да, Ақад. ауд. *Адыр* — түркі тілдерінің көбіне ортақ географиялық термин — аласа таулар мен бел-белес қырат, дөңесті жер.

АДЫРБАЙТАУ (Адырбайтау) — *тау*, Ұлыт. ауд. Бұл тау деп аталғанымен үлкен тау емес, таушық. Орталық Қазақстанда кіші-гірім тау да, үлкен тау да «тау» мағынасында айтыла береді. Бұл жергілікті тіл ерекшелігінің бір сипаты.

АДЫРҚАЙ (Адырқай) — *тау*, биік 630 м, Ақад. ауд. Әдетте *қай*, *кей* жұрнақтары кісі есімдерінде көбірек ұшырайды. Мәселен, *Абықай*, *Әбілқай*, *Жұмақай* т. б. Бұған қарағанда, *Адырқай* топонимі кісі есімінен қойылған болу керек.

АЖЫРЫҚ (Ажырык) — *сай*, Шұңқыр қыстауының оңт.-шығ.-да Жез. ауд. Бұл атауды Е. Қойшыбаев былайша талдайды: «көне түр. *адыр* (*аджыр* > *ажыр* > *ажырық* > *ажырғық*) тұлғасынан. Қазіргі қазақ тіліндегі *айыр*, *аша*, *айрық* тұлғаларымен байланысты (Қойшыбаев, 1985, 26—27). Біздің пікірімізше, біріншіден, бұл атау шөп атынан қойылған, өйткені сол аталмыш сайда *ажырық* атты шөп көп болғанын аңғартады. Екіншіден *ажырық* атауын айыр, аша, айрық сияқты терминдермен ешбір байланыстыруға болмайды. Өйткені тілімізде тау айрығы, тау ашасы мен шөп аты ажырық екі бөлек дүние. Шөп аты *ажырық* «тамыры өте тереңге кететін, аласа өсетін, қияқ тәрізді қатты шөп».

АЗАТ (Азат) — *тау, е. м.*, Ақад., Жаңаар. ауд.-да. Бұл топоним Азат деген кісі есімінен қойылуы мүмкін немесе алғашқы коллективизация кезінде бір елді мекенге «азат болдық, бостандық, теңдік, еркіндік алдық» деген мәнмен қойылуы мүмкін.

АЗБАЙ (Азбай) — *тау, биік. 978,1 м*, Кеңшоқы маңында, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АЙБАС (Айбас) — *өз., құрғ. өз., қыст., Жыланшық өз.-нің солт. жағ.-да, Ұлыт. ауд.; шоқы, биік. 402,8 м*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен не ру атынан қойылған атау.

АЙБАТ (Айбат) — *тау, биік. 566,2 м*, Тасжар мекенінің оңт. — шығ. жағ.-да, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АЙБАТ СЕРІКТИГІ (Айбат сериктиги) — *кхз*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған. Революциядан кейінгі кооперативтік бірлестіктерді серіктік деп атаған.

АЙБОСЫН (Айбосын) — *бейіт*, Сарысу өз.-нің оңт. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Бұл атау *ай* (зат есім) және *болсын* (етістік) деген екі сөзден қосылып жасалған. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

АЙҒЫРБЕК (Айғырбек) — *тау, биік. 139,5 м*; Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АЙҒЫРЖАЛ (Айғыржал) — *с., тау, биік. 717,9 м*, Ақад. ауд. және Талдыбұлақ пос.-нің солт. жағ.-да, Жаңаар. ауд.; *е. м.*, Успен сс.-не қарайды, Ақад., Шет ауд.-да. *Айғыр* (зат есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен жасалған. Таудың ұзыннан-ұзақ көлбей созылып жатқан биік жалын айғыр жалына ұқсатудан қойылса керек.

АЙҒЫРҰШҚАН (Айғырушқан) — *тау, биік. 874,9 м*, Ақад. ауд.-да. *Айғыр* (зат есім) + *ұшқан* (етістіктің өткен шақ формасы) сөздерінен жасалған. Атау айғырдың таудан құлап кетуіне немесе шауып келе жатып ұшып өлуіне байланысты қойылуы мүмкін.

АЙДАЙ (Айдай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Ел аузында Айдай есімді қыз бен Қира деген жігіт бір-біріне ғашық болып, қосыла алмай қайғылы өмір кешкендері туралы аңыз-әнгіме бар. Бұл жер аты сол Айдай есіміне байланысты қойылған екен.

АЙДАРЛЫ (Айдарлы) — *шоқы, биік. 966,3 м*, Ақад. ауд.; *тау, биік. 530,8 м, 340,2 м*, Жаңаар. ауд.; *өз.*, Шет ауд.; *құрғ. құд.*, Баймырза құд.-ның қасында 2 м жерде, Приоз. ауд. *Айдар* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) жолымен жасалған. Атау төбедегі айдарға ұқсатудан қойылған, яғни «шошайған шоқы, биікше төбе» дегенді білдіреді.

АЙДАҒАРЛЫ (Айдағарлы) — *тау, биік. 1023,0 м*, Шет ауд. *Айдағар* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) сөздерінің бірігу жолымен жасалған. Ерте замандарда бұл тауда айдағар тектес ірі жыландардың көп болуына байланысты қойылуы мүмкін.

АЙДЫН (Айдын) — с., Абай сс-не қарасты, Приоз. ауд. Бұл топоним кісі атынан немесе жалпы есім *айдын* сөзінен қойылса керек. Сөз мағынасы «айқын, ашық, айлы жарық», ал тіліміздегі *айдын көл* сөз тіркесі «жарқырап жатқан шалқар, үлкен көл» дегенді аңғартады.

АЙДЫНСОР (Айдынсор) — *сай*, Ұлыт. ауд. *Айдын* (сын есім) + *сор* (зат есім). Аумағы үлкен, көп жерді алып жатқан, алыстан жарқырап көрінетін тұзды соры көп жер.

АЙМАНТАҰ (Аймантау) — *тау*, биік. 618,1 м, Жаңаар ауд. Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған.

АЙМАШ (Аймаш) — *өз.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АЙМЫСЫҚ (Аймысық) — *тау, шоқы*, Шет ауд. Қарағаш жоталарының ең биік жері. Ә. Марғұланның пікірінше, көне түркі тайпасының мекені. Кейбір зерттеушілердің айтуынша: «*Ай* — (этноним) + *месек* > *мысық* (мошүк//моздүк//пәдик «биік») мән-дес сөздерден құралған. «Айдың белі» мәніндегі атау (Қойшыбаев, 1974, 28—29). Жергілікті халықтың айтуында *Аймысық* көз формасы да бар.

АЙНАБЕК (Айнабек) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

АЙНАБҰЛАҚ (Айнабулақ) — *с., сс орт.* Жаңаар. ауд., Қарашоқы тауының оңт.-шығ. жағ.-да және Отаутас тауының солт. жағ.-да; баст., Ақтоғ., Шет ауд.-да.; *бұл, көл, құд.*, тер. 2 м, *е. м.*; Жаңаар. ауд.; *тау*, биік. 628,1 м, с., Жаңаар. ауд., 83 км. *Айна* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атаулар. Бұл атаудың әуел баста бастау, кейіннен бұлақ, көл, тау одан кейінгі кезеңдерде село орталығы атына ауысканы анық байқалады. Атаудың мағынасы: «бұлақтың айнадай мөлдір таза жарқырап жатуын» мензейді.

АЙНАТАЙ (Айнатай) — *қыст.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған кыстау аты.

АЙПАРАШОҚЫ (Айпарашоқы) — *тау*, Жез. ауд. Айпара есімді әйел кісі құрметіне қойылған шоқы аты болу керек.

АЙРАНБАЙҚҰДЫҚ (Айранбайқудук) — *шатқ.*, Жыланды өзінің оңт. жағ.-да, Жез. ауд. Осы Айранбай қазғандықтан соның есімімен аталып кеткен құдық аты.

АЙРЫН (Айрын) — *тжс., е. м.*, Ақад. ауд. Атаудың нақты мағынасы белгісіз. Алайда оны *айрық, айыр* сөздерімен тәркіндес деп қарауға болатын сияқты.

АЙСА (Айса) — *тжс., с.*, Успен селолық советіне қарайды, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АЙТАҒЫ (Айтағы) — *тау*, биік. 499,9 м, Қарашоқы тауының оңт. — бат. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *ай* сөзін көне түркі этнонимі *ай*, ал екінші сыңардағы *тағы*

сөзін тіліміздегі *тау* сөзінің көне тұлғасы, сонда «Айтауы» деп қарау бар (Қойшыбаев, 1985, 29). Ертеде қазақ және түркі халықтарында *Ай* сұлулықтың, көркемдік пен әдеміліктің символы болған. Халық оған сыйынып, табынған, «әулие», «қасиет» тұтқан. Осыған орай *Айтағы* «әулие, қасиетті сұлу тау» деген мәнде қойылуы мүмкін.

АЙТБАЙ (Айтбай) — *е. е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған мекен аты.

АЙТҚАНШОҚЫ (Айтқаншоқы) — *тау*, биік. 856,3 м, Бесшоқы тауының жанында, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

АЙТУҒАНСАЙ (Айтуғансай) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

АЙТУАРСАЙ (Айтуарсай) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен, сай аты.

АЙТІЛЕС (Айтлес) — *қыст.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

АЙҚАЙ (Айхай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Айқай шыққан бір оқиғаға байланысты қойылған болуы керек.

АЙШЫРАҚ (Айширак) — *е. м.*, Ақтау сс-не қарайды, Жанаар, ауд., Отаутас тауының онт. жағ.-да және Атасу өзені бойында. «Онда археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде қола дәуіріне тән түрлі жиһаз бұйымдар, айға ұқсас қола шырақтар табылған. Сол себепті де ол жер Айшырақ деген атауға ие болған көрінеді» (Қойшыбаев, 1985, 29).

АЙЫРЖАЛ (АЙЫРЖАЛ) — *шоқы*, Ұлыт. ауд. *Айыр* (зат есім) және *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Көптеген топонимдер *айыр* сөзінің қосылуы арқылы жасалып, «екі ашалы», — «қос айрық», «екі тармақты», «екі салалы» мағынасында қолданылады. Демек, *Айыржал* — «екі салалы, қос тармақты, екі жікке бөлінген жал» деген ұғымды білдіреді.

АЙЫРТАС (Айыртас) — *с., сс орт.* Приоз. ауд.; *тау*, биік. 963,7 м, Шұбарайғыр тауы маңайында, Приоз. ауд.; *тау*, биік. 839,7 м; *е. м.*, Сарытерек мекені жақта, Қошқар селосынан 50 км жердегі село аты. Ақтоғ. ауд., *Айыр* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «екі бөлек, қос салалы, екі ашалы» деген ұғыммен байланысты.

АЙЫРТАУ (Айыртау) — *тау*, биік. 852,9 м, *с. сс.*, Ұлыт. ауд. *тау*, биік 835,1 м, Ақад. ауд. *Айыр* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Айыртау* — «екі ашалы, екі салалы тау».

АЙЫРШОҚЫ (Айыршоқы) — *тау*, биік. 337,1 м, Бараккөл көлінің бат.-да, Ұлыт. ауд. *Айыр* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Топоним мағынасы: «екі бөлек, екі салалы шоқы».

АҚАДЫР (Акадыр) — *тау*, биік. 500,0 м, Ұлыт. ауд.; *тжс, с.*,

жум. пос. ауд. орт. Ақад. ауд. Ақ (сын есім) + адыр (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Таудың немесе адырлардың ағарып жатуымен байланысты аталған.

АҚАЙДАР (Ақайдар) — жер, Жез ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған жер аты.

АҚАСЫҚ (Акасық) — тау, биік. 366 м, Жез. ауд. Ақ (сын есім) + асық (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Ақ сөзі географиялық атауларда көп мағыналы: «әппақ ақ түс», «таза, мөп-мөлдір», «өсімдік өспейтін тақыр», «үлкен, биік», «кен, жазық» т. б. Осы атаудың екінші сыңарындағы асық тіліміздегі мал асығымен байланысты емес сияқты. Ол тіліміздегі асу «тау асуы», Асы// //Аса «таулы жайлаулар аты» (Алматы, Жамбыл облыстарында) сөздерімен түбірлес. Сөз сонындағы қ дауыссыз дыбысы көптік жалғауының көне тұлғасы. Демек, Ақасық атауының мағынасы: «биік, үлкен асу» болса керек.

АҚАТАЙ (Акатай) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АҚБАЗ (Ақбаз) — е. м., с., Түгіскен сс-не қарайды, Жаңаар. ауд. Ақ (сын есім) + орыс тілінің база (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған елді мекен аты.

АҚБАЙСАЙ (Ақбайсай) — өз., Сарыторғай өз.-нің шығ.-да, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне сай сөзінің қосылуы арқылы жасалған.

АҚБАЛШЫҚ (Ақбалшиқ) — шатқ., Жуантөбе тауы маңында, Приоз. ауд., Сатыбалды көлінің қасында, Жаңаар. ауд. Ақ (сын есім және балшық (зат есім) тұлғалы сөздердің бірігуінен жасалған. Сол жердегі балшықтың ақ түсіне байланысты аталған.

АҚБАС (Ақбас) — тау, биік. 565,7 м. Тасжар баст.-ның солт. шығ. жағ.-да, Ақад. ауд. Ақ (сын есім) және бас (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Тау басының ағарып жатумен байланысты аталғаны байқалады.

АҚБАСАТАН (Ақбасатан) — жер, Ақтоғ. ауд. Ақ (сын есім) + бас және атан (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған күрделі атау. Бұл жер ақ басты түйемен байланысты аталған.

АҚБАСТАУ (Ақбастау) — тау, биік. 492,1 м, Шалғия пос.-нің оңт.-бат. жағ.-да, Ералиев сс-не қарасты село, Жаңаар. ауд., тау, биік. 652,3 м, е. м., Шет ауд., шоқы, биік. 451,7 м, Жаңаар. ауд. Ақ (сын есім) + бас және тау (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Топоним мағынасын екі түрлі тұрғыдан қарастыру керек сияқты: 1) ақбас «басы аппақ шаңқай ақ» (тау), яғни биік шың басы аппақ, ешнәрсе өспейтін, шаңқай ақ тау; 2) ақ «таза, мөлдір, тұнық» бастау. Демек. Ақбастау «таза, мөлдір, тұнық бастау».

АҚБАУЫР (Ақбауыр) — е. м., с., Қызылтау сс-не қарасты, Шет ауд. Ақ (сын есім) + бауыр (зат есім) сөздерінен жасалған. «Баурайы кен» мәніндегі атау.

АҚБӘЙБІШЕ (Ақбайбише) — құд., Ақад. ауд. Ақ (сын есім) +

+*бәйбіше* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атау мағынасы «ақ өнді бәйбіше», сол құдықты қаздырған бәйбішеге арнап қойылған.

АҚБЕСІК (Ақбесик) — *тау*, биік. 805,9 м, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) + *бесік* (зат есім) сөздерінің тіркесінен жасалған атау. Таудың бала бесігіне ұқсастығына байланысты қойылғаны аңғарылды.

АҚБИІК (Ақбиик) — *шоқы, е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *биік* (зат есім) сөздерінің тіркесінен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңарындағы *ақ* сөзі «аппақ, таза, кіршіксіз» деген мағынадан басқа «нағыз, шын, нақ» мағынасын да білдіреді. Сонда *Ақбиік* «нағыз, шын биік» дегенді аңғартады.

АҚБҰЙРАТ (Ақбуйрат) — *тау*, Ақдала пос.-нің солт. жағ.-да. Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *бұйрат* (зат есім) сөздерінен жасалған. мағынасы: «ойлы-қырлы белес, қырқалы-адырлы ағарған» (*тау*).

АҚБҰЛАҚ (Ақбулак) — *е. м., сс орт.*, Ақад. ауд.; *баст.*, Ақад., Приоз. ауд.-да.; *бұл.*, Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да, Жез., Ақтоғ. ауд.-да, Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да, Шет ауд.; *құрғ.* өз., Ақад., Жез. ауд.-да; *тау*, биік. 107,6 м, Шет ауд.; *сай, шатқ.*, Қайрақты пос.-нің бат. жағ.-да. Ақбұлақ сияқты атаулар Орталық Қазақстанның басқа облыстарында да көптеп кездеседі. Бұл атаудың түркі тілдеріндегі мағынасы Э. М. Мурзаев ойынша: «ақ («ағын») бұлақ сөздерінен құралған «ағынды бұлақ» мәндес атаулар (Мурзаев, 1959,13). Басын таудан немесе қайнар бастаудан алатын бұлақтың бәрі де еніс, ылдифа қарай құлап ағатыны кімге де болса аян. Олай болса, бұл тектес атаулардың бірінші сыңарындағы ақ сөзінің мағынасын «ағын, ағынды» деп түсіндіруден гөрі «таза, тұнық, мөлдір» деп тану әлдеқайда ұтымды да нанымды. Сонда *Ақбұлақ* «таза, мөлдір, тұнық бұлақ» деген мағынаға толық не.

АҚДАЛА (Ақдала) — *сай, шатқ., е. м.*, Қайрақты пос.-нің солт. жағ.-да. Ақад., Приоз. ауд.-да. *Ақ* (сын есім) + *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл республиканың басқа да облыстарында мекен аттары ретінде жиі кездеседі. Е. Қойшыбаев атаудың этимологиясын «отты дала, шұрайлы жайылым» деп көрсетеді (Қойшыбаев, 1974, 31). *Ақ* компоненті бірінші құрамында келетін топонимдер күллі түркі халықтарында ертеден кездеседі де, түрлі мағынаға не келеді. Оның біздің тілімізде де *қара, қызыл, сары, көк* сөздері сияқты көп мағыналы екенін көреміз. Бұған қарағанда, *Ақдала* атауындағы *ақ* сөзінің мағынасы — «тап-таза, тақыр», ал дала «кең байтақ шексіз ашық жер, құла дүз». Демек, Ақдала атауының толық мағынасы — орманы, не тау-тас, қыр-қыраты, жота-төбелері жоқ тақыр, ашық дала, құла дүз, ақ отты жер.

АҚДОНҒАЛ (Ақдонғал) — *тау*, биік, 957, 2 м, Ақад. ауд., *тау*, биік. 690,6 м, Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) + *доңғал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Негізінде түркі тілдеріндегі *доң (дон), дөң*

сөздерінің түбірі бір «жота, қыр, төбе» деген мағынаны береді. Жергілікті халық тіліндегі доңғал — «биік жота, тау», олай болса *Ақдоңғал* — «ақ тау».

АКЕМШЕК (Акемшек) — *тау*, биік. 528,1 м, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) + *емшек* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Таудың емшекке ұқсастығына карап қойылған атау.

АҚЖАЙДАҚ (Ақжайдак) — *тжс., с.*, Ортадересін сс-не қарайды, Приоз. ауд. Е. Қойшыбаев *жайдақ* сөзін көне түркі тілдеріндегі йайлак (<йай+дақ<жай+дақ) «жайлау» сөзімен салыстырады (Қойшыбаев, 1974, 90). Біздіңше, *жайдақ* «тегіс, жатық» мағынасындағы сөз. Топоним мағынасы: «ашық әрі тегіс, жатық жер».

АҚЖАЛ (Ақжал) — *с., пос., жұм. пос., тау*, биік. 749,9 м, Қайракты пос.-нің оңт.-бат. жағ.-да, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 629,9 м, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 658 м, Жыланды өз.-нің солт. жағ.-да, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 617,8 м, Талдыманақа өз.-нің бат.-да, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 616,7 м, Ақад. ауд., биік. 606,9 м, Қаракенгір өз.-нің солт.-шығ.-да, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 596,3 м, Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Жез. ауд.; *тау*, биік. 587,1 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 579,0 м, Қарашоқы тауының оңт. жағ.-да, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 536,3 м, Жез. ауд.; *тау*, биік. 529,7 м, Жанаар. ауд., Төребұтақ өз.-нің солт.-де; *тау*, биік. 516 м, Жез. ауд.; Жыланды өз.-нің оңт. бат.-да; *тау*, биік. 367,2 м, Ұлыт. ауд., Сарыторғай өз.-нің шығ.-да; *е. м.*, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. *Ақ* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл топонимнің мағынасы: «ұзыннан-ұзақ ағарып, созылып жатқан жал» дегенді білдіреді.

АҚЖАР (Ақжар) — *сай*, Жыланды өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 355,9 м, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *жар* (зат есім) сөздерінен жар түсінің ақтығына байланысты қойылған атау.

АҚЖАРТАС (Ақжартас) — *с., е. м.*, Қарабұлақ сс.-не қарасты, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *жар* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған күрделі атау. Мағынасы: «жар тастың ақтығын» білдіреді.

АҚЖАРЫҚ (Ақжарык) — *өз., е. м., с.*, Қызыларай сс.-не қарасты, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *жарық* (зат есім) «жарылған, шатынаған» сөздерінің қосылуынан жасалған атау.

АҚЖЕР (Ақжер) — *сай*, Жез. ауд., Ақдала топонимінің синонимі. *Ақ* (сын есім) + *жер* (зат есім) сөздерінен жасалған.

АҚЖІГІТ (Ақжигит) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АҚЖУСАН (Ақжусан) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *жусан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «ақжусаны мол, жусан көп өсетін жер».

АҚЖЫРА (Ақжира) — *шатқ.*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *жыра* (зат есім) сөздерінен жасалған. Жыраның айнала-төңірегіннің ақ-

шыл боп жатуына байланысты қойылған атау.

АҚЖОЛ (Ақжол) — *жайлау, құд.*, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *жол* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Сол жайлау мен құдық иесінің есімінен қойылған.

АҚИРЕК (Акирек) — *сай*, Жыланды өз.-нің солт. жағ.-да, Жез. ауд.; *тау*, биік. 970,9 м, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 664,6 м, Отаутас тауының сол. жағ.-да, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 482,7 м, Ойпаң мен Акирек арасы 10 км, Приоз. ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *ирек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Ұсақ таулар мен қырқалардың иір-қиыр көрінісін, ақ тандақ боп жататын бейнесін көрсетеді.

АҚИЫҚ (Акиық) — *сай, қыст.*, Байқоңыр өз.-нің бат.-да, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) және *иық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Жағасы, кемер кеңересі ақ жиектеніп жатуына байланысты қойылғаны байқалады.

АҚКЕМЕР (Аккемер) — *тау*, биік. 486,1 м, Шет ауд. *Ақ* (сын есім) және *кемер* (зат есім) сөздерінен қосылып жасалған атау. Мұндағы *ақ* сөзі кемердің түсін яғни ақтығын білдірсе, *кемер* «таудың, жардың кемітілген етек жағы, өзеннің жарлау келген, су шайған жағасы». Бұл кемер сөзін К. К. Юдахин иран тілінің «су орган саға, кеспе сай» деген сөзі деп қараса (Юдахин, 1964, 371), Э. М. Мурзаев бұны түркі, иран тілдеріндегі *камар, кемер* «тау етегі, өзен жағасы, жар» деп түсіндіреді (Мурзаев, 1984, 248).

АҚКЕҢСЕ (Аккенсе) — *е. м., с.*, Мыңбұлақ сс.-не қарайды, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) және *кеңсе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Бұлайша аталуы кеңсе орналасқан үйдің ақ түсіне байланысты болса керек.

АҚКЕРЕГЕТАС (Аккерөгетас) — *тау*, биік. 587,9 м, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *кереге* (зат есім) және *тас* (зат есім) деген үш сөздің қосылуынан жасалған атау. Мағынасы керегетастың ақшыл түсін білдіреді.

АҚКИІКСАЙ (Аккииксай) — *сай*, Түлкібай қыст.-ның солт. жағ.-да, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *киік* (зат есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Бұл жерде киіктің түсінің ақтығы айтылып тұр. Шындығында да осы жерді киік қыстап қалатын болған. Ал қысқа қарай киіктің түлеп, ағаратыны да белгілі. Сондықтан да бұл жер *Ақкиіксай* аталған.

АҚКӨЙЛЕК (Акқойлек) — *е. м.*, Үлкен Жыланшық өз.-нің оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) және *көйлек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Бұның екінші сыңарындағы *көйлек* сөзінің кәдімгі көйлекке ешбір қатысы жоқ сияқты. Ол көне түркі тілдеріндегі *қойылгак, куйыуг* сөздерінің дыбыстық тұрғыдан тіліміздегі өзгерген түрі. Өйткені тува тілінде *Куйыуг* — *Хем* өзені, *Куйлуғ* — *Шат* тау аттары болса, алтай тілінде *қойылгак* «су қой-

масы, *Койылгак* жер, елді мекен, башқұрт тілінде *койлассе* (куйыясе) өзен атауларының барын көреміз. Атаудың бұл тілдердегі негізгі түбірі *күй, койоло* (башк.) «терең сай, шат, тау жарығы, үңгір, жер сілкінісінен пайда болған жарық», «бұлағы немесе құдығы бар» мағыналарына ие. Бұған қарағанда, *Ақкөйлек* атауының мағынасы: «Ақсай, Ақбұлақ немесе Ақжарық» деген атаулармен мәнделс снықты.

АҚКӨЛ (Акколь) — *көл*, Сарысу өз.-нің солт.-де. Жаңаар. ауд., *құд.*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) және *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы:— «қамысы қалың айдын көл».

АҚӨЗЕК (Акозек) — *аңғ.*, Приоз. ауд. *Ақ* (сын есім) және *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *ақ* сөзі зерттеушілердің пікірінше: «судың ақ түсін көрсетпейді, ағын су екенін, тау басынан өз арнасымен төмен қарай ағып келетін қар суы екендігін білдіреді» (Мурзасв, 1954, 22), ал атаудың екінші сыңары *өзек* тіліміздегі өзен сөзінің варианты. *Акөзек*, *Ақсу* гидронімдері өзара мәнделс.

АҚҚАЙҚАҢ (Аккайқан) — *қыст.*, Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағ.-да, Ақад. ауд. Мағынасы: «түсі ақ қайқан, өр жер».

АҚҚАЙҚАҢ ҚОЙТАС (Аккайқан қойтас) — *тау, шоқы*, Шет ауд. Бұл сөз тіркесі арқылы жасалған атау «ағарып жатқан қайқан, өрлі жердегі биіктегі қойтас» деген мағынаны білдіреді.

АҚҚАРА (Акқара) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *қара* (тау мағынасын беретін зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Мағынасы: «ақ тау, ақ дөң, ақ биік».

АҚҚИЯҚ (Акқияк) — *с.*, Нұраталды сс.-не қарайды, Шет ауд.; өз., Қайрақ пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да, Ақад. ауд.; *сай*, Жез. ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) + *қияқ* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атау қияқ шөбінің толысып, ағарып тұруына байланысты қойылған.

АҚҚОЖА (Акқожа) — *тау*, 848,7 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АҚҚОЗЫ (Акқозы) — *с.*, *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АҚҚОРА (Акқора) — *қыст.*, Жыланды өзенінің солт. бат.-да, Ұлыт. ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) және *қора* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Қора сыртының актығына байланысты қойылған.

АҚҚОСБҰЛАҚ (Акқосбулак) — *шоқы*, Ақад. ауд. Мағынасы: «қатар ағып жатқан таза, мөлдір, тұнық бұлақ». *Ақ* (сын есім) + *қос* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

АҚҚОЯН (Акқоян) — *тау*, биік. 842,6 м, Ақмая пос.-нің шығ. жағ.-да, Шет ауд.; *қыст.* Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) + *қоян* (зат есім)

сөздерінен жасалған. Бұл тауда ақ қояндар мекендегендіктен қойылған атау болуы мүмкін.

АҚҚОШҚАР (Аккочкар) — *тау*, биік. 540,1 м, *қыст.*, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт. жағ.-да. Кісі есімінен жасалған атау, немесе тау көрінісінің қошқарға ұқсас келіп, түсінің ақ болуымен байланысты да аталуы мүмкін.

АҚҚҰДЫҚ (Аккудук) — *құд.*, Ақад., Жанаар., Жез., Приоз., Ұлыт., Шет ауд.-да, *шат. айр.*, Жанаар. ауд.; *сай*, Жез. ауд.; *бұл.*, Ұлыт. ауд.; Приоз. ауд.; *жыра*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Ақ* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Топоним құдық қазғанда топырақ түсінің ақ болуына орай да аталуы мүмкін.

АҚҚҰМ (Аккум) — *орта ғасырлық елді мекен*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) және *құм* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, мағынасы: «сусымалы, ақпа құм» (Мурзаевы, 1959, 101).

АҚҚЫЗ (Аккыз) — *тау*, биік. 512,3 м, Жанаар. ауд., Қыналы көлінің оңт.-бат.-да. Кісі есімінен қойылған тау аты.

АҚМАМБЕТ (Акмамбет) — *қыст.*, *тау*, биік. 355,5 м, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АҚМАМЫҚ (Акмамык) — *сай*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) және *мамық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Ақмамық дөңді дақылдарға жататын өсімдіктің бір түрі.

АҚМАЯ (Акмая) — *тау*, биік. 693,0 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 520,1 м, Жанаар. ауд., Қаражал қаласының солт. жағында; *сай*, Приоз. ауд.; *құрғ. өз.*, Жез. ауд.; *құд.*, Ақтас дөңінің батыс жағ.— да 6 км жерде, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *мая* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «маяға ұқсап жатқан тау».

АҚМЕШІТ ӘУЛИЕ (Акмешит аулие) — Ұлытау ауданындағы биік шың басындағы *бейіт*. Аңыз бойынша, Асан Қайғының бәйбішесі Тана жерленген орын.

АҚМОЛА (Акмола) — *шоқы*, Ұлыт. ауд., *сай*, Приоз. ауд. *Ақ* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Сол жердегі моланың топырағының ақ түсіне байланысты қойылған жер аты. Ақбейіт атауымен мәндес.

АҚМЫРЗА (Акмурза) — *қыст.*, Жымықы өз.-нің солт.-бат.-да, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АҚОБА (Акоба) — *тау*, биік. 527,7 м, Приоз. ауд.; *сай*, Жыланшық өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) және *сба* (зат есім) сөзінің қосылуы арқылы жасалған атау. Обаның ақтығына байланысты қойылған.

АҚОЙ (Акой) — *жер*. Шет ауд.; *Құрғ. тұзды өз.*, Талдыманақа өз.-нің бат.-да, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) және *ой* (зат есім) сөздерінен жасалған біріккен тұлғалы атау. Бұл жерде *ақ* «үлкен, кен» мағынасында, ал *ой* «ойпат», «жазық» мағынасында қолда-

нылған. Сонда атаудың мағынасы: «кең жазық, байтақ дала», яғни *Ақжазық*, *Ақдала* топонимдерінің вариантына толық үйлеседі.

АҚӨЗЕК (Акозек) — *сай, жыра*, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) және *өзек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. *Ақсу* топонимімен мәндес. Мұндағы *өзек* — «өзен» — сөзінің варианты. Бірақ кейінгі кезеңде «құрғақ сай» мағынасын білдіретін сөзге айналған.

АҚӨЛЕҢ (Аколен) — *шатқ.*, Балқаш көлінің жағалауында 20 км.-дей жерде, Приоз. ауд. *Ақ* (сын есім) + *өлең* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл атаудағы *ақ* сөзі «мол, көп», ал *өлең* «соны шөл» мағыналарын білдіреді, яғни «соны өлен шөбі көп жер» дегенге саяды.

АҚӨЛКЕ (Аколке) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) + *өлке* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Бұл топонимнің бірінші сынарындағы *ақ* сөзі ауыспалы мағынада «кең, үлкен, зор» деген ұғымды білдіреді де, екінші сынардағы *өлке* «өңір, аймақ, жер» мағынасын аңғартады. Сонда *Ақөлке* атауының мағынасы: «кең аймақ, үлкен өңір, жер» дегенге саяды.

АҚПАЙ (Акпай) — *е. м.*, Шет ауд. Қара: Акбай.

АҚПАН (Акпан) — *е. м.*, Ақад. ауд. Акпан айында туылған кісі есімінен қойылған мекен аты.

АҚПАНБЕК (Акпанбек) — *баст.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АҚСАЙ (Аксай) — *өз.*, Шалқар алабы, Бозшакөлге 2 км жетпей сарқылады, Ақтоғ., Ұлыт. ауд.-да; *құрғ. өз.*, Қыналыкөл көлінің бат.-да, 1 Май колхозының солт. жағ.-да; *тау*, биік. 225 м, *құрғ. ар-на*, Бозшакөлдің шығ. жағ.-да, Тұяқбай қыст.-ның солт. жағ.-да. Ұлыт. ауд., Түлкібай қыст.-ның оңт.-бат. жағ.-да, Сандықтау тауының маңында Жез. ауд.; *шатқ.*, Күйған қыст.-ның жанында Жез. ауд.; *е. м.*, *қыст.*, Ақтоғ. ауд.-да. *Ақ* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атаудың екінші сынарындағы *сай* термині азербайжан тілінде *чай* тұлғасында айтылып «өзен, су» мағынасын білдіреді. Біздің сөздік қорымыздағы *сай* сөзінің де ерте кезде «өзен, су» мәнінде қолданылғаны аян. Қазіргі кезде *сай, сала, жыра, жылға, өзек* термин сөздері де сол *өзен, су* сөздерімен мәндес, мағыналас. Аксай атауының мағынасы өзек, сай топырағының эптак боп ағарып жатуымен байланысты болуы мүмкін.

АҚСАЙАДЫР (Аксайадыр) — *тау*, биік. 333,2 м, Үлкен Жыланшық өз.-нің солт.-шығ. жағ.-да. *Ақ* (сын есім) + *сай* (зат есім) және *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау, яғни «Ақсай төңірегіндегі адыр», Бұл жердің адырлы екендігін мегзейді.

АҚСАЙБӘЙІМБЕТ (Аксайбанмбет) — *тау*, биік. 705,4 м, Ақад. ауд. «Бәйімбеттің ақ сайы» деген мәндегі атау.

АҚСАЙДЫҢҚАСЫ (Ақсайдынкасы) — *тау*, биік. 326,3 м, Қарасай өз.-нің шығ. жағ.-да, Жез. ауд. Бұл атаудың үшінші сынарындағы (компонентіндегі) *қас* сөзі «биік, асқақ, жоғары» деген мағыналарды білдіреді. Сонда топоним мағынасы: «Ақсайдың биігі, жоғары жері» дегенді аңғартады, ал *қасы* сөзіндегі соңғы *ы* тәуелдік жалғауының үшінші жағы (*ердің қасы* деген тіркеспен салыстырыңыз).

АҚСАРЛЫ (Ақсарлы) — *с., сс орт.*, Сарыши сс.-не қарасты, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 955,1 м, Ақад. ауд.

АҚСЕНГІР (Ақсенгір) — *с.*, Нұркен сс.-не қарайды, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 671,9 м, *шатқ.*, Қайрақты пос.-нің оңт.-бат.-да, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *сеңгір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың бірінші сынарындағы *ақ* сөзі «тау, төбе, қырат, жота басындағы ұсақ тас жыныстарының (бор, кварцит, мәрмәр т. б.) алыстан жарқырап, жалт-жұлт етіп ағарып жатуымен байланысты екенін» көрсетсе, *сеңгір* сөзі иран және түркі тілдерінде бірдей қолданылады. Мәселен, түр. *сенгір* > *сеңгір* > *заңғар* > *зеңгір* «биік, томпақ, иран. санг «тас» + қосымша *-ер*, яғни топоним мағынасы: «ағарып көрінген биік төбе, тау».

АҚСОР (Ақсор) — *төбе, дөң.*, Жез., Жанаар., Приоз. ауд.-да. *Ақ* (сын есім) + *сор* (зат есім) тұлғаларынан жасалған. Мағынасы: «аппақ сортаң, тұзды, сор (жер)».

АҚСОРАН (Ақсоран) — *с.*, Ақсарлы сс.-не қарасты; *тау*, биік. 1090,8 м, Қызыларай тауының ең биік шыңы; *қыст.*, *е. м.*, Ақад. ауд.; *ірі полиметалл кен орны*, Шет ауд. *Ақ* (сын есім) және *сортаң* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Атау мағынасын зерттеушілер әртүрлі түсіндіреді: «ағарып тұрған жота, биік» (Қоңқашпаев, 1963, 15), *қаз. ақ және сортаң* компоненттерінен құралған атау. Өсімдік аты бойынша. Әдеби *сортаң* (Қойшыбаев, 1984, 35).

АҚСОРТАҢ (Ақсортан) — *сай*, Ағашжайлау тауының бат. жағ.-да, Ақад., Жанаар. ауд.-да. *Ақ* (сын есім) және *сортаң* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «соры шығып жатқан жер», «аппақ боп жатқан тұзды жер», яғни «ағарып жатқан тұздылау жер».

АҚСОРТАҢЖАЙЫЛЫМ (Ақсортанжайылым) — *сай*, Қарғабұлақ тауының төңірегінде, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *сортаң* (сын есім) + *жайылым* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: сортаңы шығып жатқан мал жайылымы.

АҚСОРТОПЫРАҚСАЙ (Ақсортотпрақсай) — *сай*, Жүрісбай дөңінен төрт км бат.-ға, Ақад. ауд. Атау төрт сөзден құралған: *ақ* (сын есім) + *сор* (зат есім) + *топырақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) күрделі тұлғалы атау. Мағынасы: «топырағы ақ боп жататын өзек, сайлы жер».

АҚСУ (Ақсу) — *с.*, Нұраталды, Просторненский, Түлкілі сс.-не

қарасты; өз., Дарья пос.-нің бат. жағ.-да, Шет ауд. Кейбір зерттеушілер атау мағынасын «ағын су». (Қойшыбаев, 1974, 25), «қар суының еруінен пайда болатын өзен, ақ су» (Қоңқашбаев, 1963, 15) деп қарайды. Біздің пікірімізше: Ақсу «көбіне ақшыл, бозғылт, бозала, кейде тұнық, мөлдір боп ағып жататын өзен».

АҚСУ-АЮЛЫ (Ақсу-Аюлы) — *е. м., с., ауд. орт.*, Шерубай Нұра өз.-нің солт. жағ.-да, Шет ауд. *Ақсу және аю* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) арқылы жасалған атау. Мағынасы: «аюы көп Ақсу».

АҚСҰҢҚАР (Аксункар) — *тау*, биік. 1110,1 м, *е. м.*, Ақтоғ., Жанаар. ауд.-да, *Ақ* (сын есім) және *сұңқар* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Осы тауда әуел баста ақ түсті сұңқардың мекендеуіне байланысты қойылған болу керек.

АҚТАБАН (Ақтабан) — *құд.*, Жез ауд. *Ақ* (сын есім) және *табан* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: құдық түбі құм топырағының не тасының ақ, тазалығымен байланысты қойылған атау.

АҚТАЙБЕК ТОҒАНЫ (пруд Ақтайбека) — *тоғ.*, Ақтоғ. ауд. Сол жердің рәсімі бойынша 20 үй бірігіп, суды бөгеп бір тоған шығарған екен (Эксп. мат. 1982 ж. Инф. Тәкішев Жұматай, 78 жаста). Кісі есімінен қойылған тоған аты.

АҚТАЙЛАҚ (Ақтайлақ) — *с.*, Бидайық сс.-не қарайды, Жанаар. ауд.; *шоқы*, Ақад. ауд.; *қыст.*, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 960,2 м, Приоз. ауд.; *жылға*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АҚТАЙЛАҚСАЙ (Ақтайлақсай) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Үш сөзден: *Ақ* (сын есім) + *тайлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) жасалған. Яғни Ақтайлақ есімді адам қоныстанған сай.

АҚТАЙТАМА (Ақтайтама) — *бейіт.*, Сарысу өз.-нің солт.-де, Жанаар. ауд. Ақтай есімді тама елінің кісісі мекендеген және сол жерленген жер.

АҚТАҚЫР (Ақтақыр) — *сай*, Ақши қыстауының солт.-бат. жағ.-да, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) және *тақыр* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Өсімдікке өте кедей, не тауы, тасы, ағашы жоқ жалаң тақыр жер».

АҚТАМ (Ақтам) — *е. м., ферма*, Шет ауд. *Ақ* (сын есім) және *там* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «аппак, ағарған үй».

АҚТАС (Ақтас) — *с., жұм. пос.*, Жезді пос.-нен 60 км. жерде, Жез. ауд.; *құд.*, *бұл.*, *тау*, биік. 406,4 м, Қосқұдықтың бат. жағ.-да 4 км жерде, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 958,4 м, Ақтоғ. ауд.; *көл*, Талдыманақа өз.-нің бат.-да, *тау*, биік. 507,4 м, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 576,2 м, Ақтас пос.-нің бат. жағ.-да, *бұл.*, Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да, өз., Ақтас пос.-нің солт. жағ.-да, *жыра*, Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да, *қыст.*, Ақтас пос.-нің оңт. жағ.-да, Жез ауд.; *тау*,

биік. 735 м. Приоз. ауд.; *тау*, биік. 508,8 м. Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Актас атауының мағынасы: «тастары ақ түсті тау».

АҚТАСБҰЛАҚ (Актасбулак) — *баст.*, Акад. ауд.; *сай*. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Жез.-ауд., *Ақ* (сын есім) және *тас* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі атау. Мағынасы: «ақ тастың астынан шығып жатқан мөлдір бұлақ, су».

АҚТАССУ (Актассу) — өз., Қарашоқы тауының оңт. жағ.-да, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) және *тас* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған өзен аты. Мағынасы: «ақ тастың астынан шығып жатқан ағынды су».

АҚТАССУЫҚ (Актассуық) — *тау*, биік. 910,5 м, Акад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *тас* (зат есім) + *суық* (сын есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Топоним мағынасы таудың тасты және суықтығын меңзейді.

АҚТАСТӨБЕ (Актастобе) — *жер*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *тас* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Төбе басында жылтыраған ақ тастардың көптігіне байланысты аталған.

АҚТАСТЫ (Актасты) — өз., Талдыбұлақ пос.-нің оңт. жағ.-да, Айғыржал тауынан басталып, Сарысуға құяды, ұз. 58 км, Жанаар. ауд.; *бұл.*, Жыланды өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд.; *сай*, 1 Май кхз.-ның оңт. жағ.-да, Ұлыт ауд.; *дөңес*, Шет ауд. *Ақ* (сын есім) + *тас* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жұрнағы), яғни «ақ тасы көп, мол (өзен)».

АҚТАУ (Ақтау) — *с.* Ақтау сс.-не қарасты, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 1058,2 м, Талдыманақа өз.-нің бат.-да; *тау*, биік. 999,8 м, Отаутас тауының солт. жағ.-да, *схз*, Мынадыр — Қаражал темір-жол бойында, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 570,7 м, биік. 267,9 м, Жез. ауд.; *тау*, биік. 244,1 м, Тұяқбай қыст.-ның бат.-да, Ұлыт. ауд. *Ақ* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атау тау жыныстарының ағарған түр-түсіне қарай аталған.

АҚТЕМІР (Актемир) — *жер*, Приоз. ауд. *Ақ* (сын есім) және *темір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған жер аты. Топонимнің бірінші сыңарындағы *ақ* сөзі бұл жерде «көп, мол, үлкен, зор» мағынасын білдіріп тұр, яғни «темірі көп, мол жер».

АҚТОҒАЙ (Актоғай) — *с.*, Актоғай сс.-не қарайды, ауд. орт., Актоғ. ауд. Атау *ақ* (сын есім) + *тоғай* (зат есім) деген екі сөзден бірігіп жасалып, «тоғайы көп, ағашы қалың жер» деген мағынада қойылса керек. Өйткені бұл жерде бұрын аппақ қайыңды тоғай болған, қазір оның орнында ұсақ шілік қана қалған.

АҚТӨБЕ (Актобе) — *с.*, Түлкілі сс.-не қарайды, Шет ауд.; *таулар*, биік. 628,9 м, биік. 550,5 м, Қызылкенгір жайлауынан 15 км қашықтықта. Акад. ауд.; *тау*, биік. 585,5 м, Жез. ауд.; *шоқы*, *төбе*.

Жанаар., Жез., Шет ауд.-да. *Ақ* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, жота, төбелердегі ақ тас, кварцтардың түстеріне қарай қойылған атау.

АҚТҰМА (Актума) — *құрғ. өз., Жыланды өз.-нің бат.-да; тау, биік. 542,5 м, Жыланды өз.-нің бат.-да, Жез. ауд. Ақ* (сын есім) және *тұма* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мұның *тұма* сыңары түркі тілдерінде бірнеше вариантта, *тма, тума, тыма* кездеседі де, біздің республика аймағында бірнеше мағынаға ие: «бастаудың көзі» деп Бетпақдала өңірінде айтылса, «бұлақ басындағы бастау» деп Шығыс Қазақстанда, ал «бетін шөп басқан саздау жерден баяу ағатын бұлақ» ретінде оңтүстік-шығыста айтылады. Қаратау — Сырдария жақта — «суын егінжайға пайдаланатын, бөгелген тау бұлағы» (Мурзаев, 1984, 553). Демек, топоним мағынасы таза, тұнық, мөлдір бастаудан ағып шыққан бұлақ дегенді білдіреді.

АҚТҰМСЫҚ (Актумсық) — *тау, биік. 253,6 м, Жез. ауд.; е. м., Ақтоғ. ауд. Ақ* (сын есім) және *тұмсық* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау, яғни «ағарып көрінген, түсі бозғылт тартқан тұмсық, айналма».

АҚТҮБЕК (Актубек) — *с., сс. орт., Жанаар. ауд.; шоқы, Шет ауд. Ақ* (сын есім) және *түбек* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Түбектің үлкендігіне, аумағының кеңдігіне байланысты қойылғаны байқалады.

АҚТҮЛКІ (Ақтулки) — *өз., Приоз. ауд. Ақ* (сын есім) және *түлкі* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалып, түлкісі мол, түлкісі көп дегенді аңғартады.

АҚТІКЕН (Ақтикен) — *жер, сай, Жез. ауд. Ақ* (сын есім) + *тікен* (зат есім) сөздерінен, яғни шөп атауынан қойылған жер аты.

АҚҰЗЫН (Ақузун) — *жота, Ақдала пос.-нің оңт.-бат.-да, Ақад. ауд. Ақ* (сын есім) және *ұзын* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, «көлбей жатқан кең жер» деген мағынада қойылған.

АҚЫРЛЫ (Ақырлы) — *сай, Жез., ауд. Ақыр* (зат есім) + *-лы* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ). Сайдың ақырға ұқсастығын мегзеген немесе сол сайда ақырдың барлығына байланысты қойылған атау.

АҚША (Ақша) — *тау, биік. 585,7 м, Приоз. ауд. Ақ* (сын есім) + *ша* (сын есім жұрнағы). Мағынасы: «аппақ боп шағымысқан тау».

АҚШААДЫР (Ақшаадыр) — *тау, биік. 585,7 м, Приоз. ауд. Ақша* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Мағынасы адырдың түр-түсінің, сол жердің бедерінің ақшылдығын аңғартады.

АҚШАҒАТ (Ақшағат) — *с., сс. Целинный сс.-не қарайды, сай, жер, Қаражал к.-ның оңт. жағ.-да, Жанаар. ауд. Ақ* (сын есім) +

+шағат (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың бірінші сыңарындағы *ақ* сөзі тура мағынасында «аппак, таза», екінші сыңардағы *шағат*, *шақат* сөзінің фонетикалық варианты. Мағынасы: «соры шығып жататын, өсімдік нашар өсетін жер».

АҚШАҒЫЛ (Ақшағыл) — *тау*, биік. 684,4 м, Ақад. ауд.; *жота*, Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да, Шет ауд.; *е. м.*, Ақад., Ақтоғ., Шет. ауд.-да; *тжс.*, Ақад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шағыл* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Мағынасы: ақ «аппак, шағыл шөптесін келген құм төбешіктер, құм үйінділері».

АҚШАЙ (Ақшай) — *қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АҚШАЛ (Ақшал) — *қыст.*, Үлкен Жыланшық өз.-нің оңт.-шығ. жағ.-да, Ұлыт. ауд., Жігерлі кхз-ның жанында, Жез. ауд. Сырт тұлғасына қарағанда кісі атынан қойылған жер аты деп те қарауға болады. Бірақта құрамында *шал* (*чал*) сөздері бар топонимдер республикамыздың басқа облыстарында да кездеседі. Мәселен, *Шал* — таулы қырқалардың аты (Жамбыл обл.), *Шалдар* — Оңтүстік Қазақстандағы қырқалы мекен аты, *Шаладыр* — адыр аты (Жамбыл обл.), *Шалғия* — *е. м.*, (Жезқазған обл.), *Шалкөде* — *тау* алқасының аты (Алматы обл.) т. б. Құрамында *чал* ~ *шал* сөздері бар немесе *чал* сөзінің тікелей өзі арқылы жасалған топонимдердің басқа да түркі тілдерінде мол екенін көреміз. Зерттеушілер Татар АССР-ында 20 атау, Еділ бойында 50 атау барын айтса (Саттаров, 1974, 3), О. Т. Молчанова Алтайда бірнеше атау барын көрсеткен (Молчанова, 1979, 334). Азербайжанда: *Кошачал*, *Карачал* таулары, Самарқанд облысында *Чалмююн*, Красноводск *Чал-Оюк* деген топонимдер бар.

Жоғарыда аталған топонимдер құрамындағы *шал* ~ *чал* сөздерінің мағынасы туралы да әртүрлі пікір бар. Азербайжан диалектісінде *чал* — «тастак жер» болса, көне түркі тілдерінде *чал* — «жота», «қырат» (Мурзаев, 1984, 606), ал булгар тілінде *чаллы* — «тасты», «тастық», чуваш тілінде *чул* «тас», түрік тілінде *сал* — «тастак төбе, жота», тува тілінде *чал* — «жал, үйінді төбе». Ал алтай тіліндегі *Чал* — *Арка*, *Чалбашин*, *Чал* — *Боочы* атаулары құрамындағы *Чал* — «бурыл, ақ, шаңқан» мағынасын білдіреді де, *Чалбашин* — *чал* «бурыл, ақ», *баш* — «бас», *Чал* — *Боочы* — *чал* — «бурыл, ақ, шаңқан» *боочы* «асу» мағынасында қолданылатынын көреміз. Бұл дәлелдерге қарағанда, сөз болып отырған *Ақшал* атауын: *ақ* (сын есім) + *шал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған *Шал* «жота, төбе, қыр, қырат», «тастак», «тасты жер» деп танып, *Ақшал* — «ақ төбе, тастак, тасты шаңқан қырат» деген мағынаға ие деп білеміз.

АҚША-ҚОЖАЙ (Ақша-Қожай) — *мекен, жер*, Ұлыт. ауд. *Ақша* және *Қожай* — этникалық атау.

АҚШАЛА (Акшала) — *жер*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шала* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Топонимнің екінші сыңарындағы *шала* монғ. «тақыр, сортаң жер» (Мурзаев, 1984, 606) екенін ескерсек, *Ақшала* атауы «шаңқай тақыр, сортаң жер» деген мағынаны білдіретінін көреміз.

АҚШАТ (Акшат) — *жер*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың екінші сыңарындағы *шат* — «тау койнауларындағы ені тар, терең сайлар». Мағынасы «ақ топырақты тақыр сай», яғни *Ақсай* топонимімен мәндес.

АҚШАТАУ (Акшатау) — *тау* (қазір рудник), *ауд.*, *жұм. пос.*, Ақад. ауд., Ақадыр тжс.-нан 105 км жерде (солт.-шығ.). *Ақша* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «ақ, ақшыл боп көрінген, шаңқан тау».

АҚШЕҢГЕЛ (Акшенгель) — *баст.*, *бұл.*, Түлкібай қыст.-ның солт.-бат. жағ.-да, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шеңгел* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Ақшеңгел* — шеңгел түсінің ақшылдығына байланысты аталған шеңгел түрі. Мағынасы: «ақ шеңгел қалың, көп өскен жер».

АҚШИ (Акший) — *с.*, *сс. орт.*, Ақтоғ. ауд.; *құрғ. өз.*, Жез. ауд.; *құрғ. арна*, Ақши құд.-ның жанында, Жез. ауд.; *бұл.*, Ақши құд.-ның жанында; *құд.*, *жер*, 4 м, Ақши бұл.-ның қасында; *жыра*, Үлкен Жезді өз.-нің шығ.-да, Жез. ауд.; *айр.*, Ақад., Жанаар. ауд.-да; *қыст.*, Ақши құд.-ның жанында, Ақад., Жанаар., Жез. ауд.-да; *е. м.*, Қаражал қ.-ның оңт. жағ.-да. *Ақ* (сын есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл жерде ақ ши көп, қалың өсетіндіктен Ақши аталған.

АҚШИАДЫР (Акшийадыр) — *тау*, биік. 586, м, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) + *ши* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «ақ шилі адыр».

АҚШИЛІ (Акшили) — *өз.*, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) + *лі* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ). Бұл жерде ақ шидің көптігіне, қалың өскендігіне байланысты қойылған атау.

АҚШИСАЙ (Акшийсай) — *құрғ. өз.*, Жігерлі кхз.-ның жанында. Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *ши* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Бұл сайда шидің көп өсуіне байланысты аталса керек.

АҚШОҚАТ (Акшоқат) — *тау*, биік. 572,2 м, Жанаар. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шоқат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың екінші сыңарындағы *шоқат* — «ұсақ төбе, шоқылар», яғни Ақшоқат — «ақшыл түсті, шаңқан шоқылар мен төбелер».

АҚШОҚЫ (Акшоқы) — *с.*, Қызылтау сс.-не қарайды, Шет ауд.; *тау*, биік. 783,2 м, 697,6 м; *дөң.*, биік. 426 м, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 519,9 м, Үлкен Жезді өз.-нің шығ.-да, Жез. ауд.; *тау*, биік. 518,2 м, Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да; *с.*, Шет ауд. *Ақ* (сын есім) +

шоқы (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Шоқылардың төбелерінің ағарып көрінуіне байланысты қойылған атау.

АҚШКОЛ (Ақшкола) — *с.*, Абай сс.-не қарайды, Приоз. ауд., *с.*, Амангелді сс.-не қарайды, *ферма № 3*, Ақтоғ. ауд. *Ақ* (сын есім) + *школ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «ақ школ, ақ мектеп» деп аталған жер, село аты.

АҚШОЛАҚ (Ақшололак) — *қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған.

АҚШӨП (Ақшоп) — *е. м.*, Бетпақдаланың оңт.-де, Көктас өзінің бір саласы, Жез. ауд. «Мол, аса соны ақ шөп» мағынасындағы атау.

АҚШИҚҰДЫҚ (Ақшиқудук) — *құд.*, Жез. ауд. (сын есім) + *ши* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «маңында ақ ши өсетін құдық».

АҚШЫЛТАУ (Ақшилтау) — *тау*, биік. 685,5 м, Жез ауд. *Ақ* (сын есім) + *шыл* (сын есім жұрнағы) + *тау* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған. Мағынасы: «ақ түсті тау».

АҚШЫҢЫРАУ (Ақшынырау) — *құд.*, Акад. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шыңырау* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «түбі терең құдық».

АҚШІЛІК (Ақшилиқ) — *жыра*, Жез. ауд. *Ақ* (сын есім) + *шілік* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Топоним мағынасы: «аппақ боп құрап, кеуіп кеткен шілік». Сол жерде құрап кеуіп кеткен шіліктің мол болуына байланысты қойылған атау болса керек.

АЛААЙҒЫР (Алаайғыр) — *таулар*, биік. 835,6 м, Ұлыт. ауд.; *е. м.*, *ірі қорғасын кен орны*, Шет ауд. *Ала* (сын есім) + *айғыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл атаудың мағынасын «ұлы айрығ (олоойрах)» деп түсіндіру де бар (Қойшыбаев, 1985, 40). Бірақ республиканың басқа облыстарында *Торыайғыр*, *Құлаайғыр* деген таулар бары айқын. Бұған қарағанда, шынында да сол тауда ала айғырдың жайылып жүруіне немесе оның басқа да қасиеттеріне байланысты аталуы мүмкін.

АЛАБАС (Алабас) — *тау*, биік. 1070,1 м, Акад. ауд. *Ала* (сын есім) + *бас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл ороним (тау аты) *Алатау* тауымен мәндес: «ақ, қара, ала түстер аралас тау».

АЛАБАСШОҚЫ (Алабасшоқы) — *тау*, биік. 1046 м, Акад. ауд. *Ала* (сын есім) + *бас* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «шоқының басы ақ, қара, түстер аралас болып келуін» білдіреді.

АЛАБИЕЖОН (Алабиежон) — *сай*, Акад. ауд. *Ала* (сын есім) + *бие* (зат есім) + *жон* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Жонның ала биеге ұқсас болуынан қойылған.

АЛАБҮЙРЕК (Алабүюрек) — *бейіт*, Жез. ауд. Облыстың физи-

калык картасында орысша Алайбейрюк нұскасында кәте жазылған. *Ала* (сын есім) + *бүйрек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Жер бедерінің ала-құла боп жатуына байланысты қойылған атау болу керек.

АЛАКӨЛ (Алаколь) — *көл*, Жез. ауд., Жанаар. ауд.; *төбе*, Жез. ауд. *Ала* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Е. Қойшыбаев: «Ала-көл (түркі-монғ.) «ұлы көл» немесе (сөзбе-сөз) одан көнелеу «тау көлі» деген мағынаны береді» деп жазады (1985,41). Біздіңше, бұл атау көлдің құлпырмалы түсіне байланысты қойылған болу керек. Өйткені көл суы бір тұста шымқай көк мөлдір боп жатса, баска жерінде сарғыш түсті ботала боп жатады.

АЛАҚАРЛЫ (Алакарлы) — *тау*, биік 616 м, Жез ауд. *Ала* (сын есім) + *қар* (зат есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім тудыратын жұрнақ) компоненттерінің бірігуінен жасалған атау. Тау басындағы қардың әр жерде ала-құла боп жатуынан қойылған атау.

АЛАҚОПА (Алакопа) — *жыра*, Шұңқыр қыст.-ның солт. жағ.-да, Жез. ауд. *Ала* (сын есім) + *қопа* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Қопа — бетін қамыс, шөптесін өсімдік басып жататын көлшікті, сазды жер. Бұл жерде бір ғана қопа емес, әр жерде кіші-гірім қопа болуына байланысты қойылған атау болу керек. Қопаның бір жерінен су көрініп, бір жерлерін қамыс-қоға басып жатуына байланысты қойылған.

АЛАҚҰНАН (Алақунан) — *зират*, Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жанаар. ауд. *Ала* (сын есім) + *құнан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мұнда ала құнанға байланысты бір оқиға болуына орай қойылған.

АЛАН (Алан) — *төбешік*, Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да, Ақад. ауд. Этникалық атау.

АЛАСОР (Аласор) — *жер*, Шұңқыр қыст.-ның бат.-да, Ұлыт. ауд. Қызылүй маңында, Жез. ауд. *Ала* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Әр жерде, теңбіл-теңбіл боп жатқан соры бар, сортаң жер.

АЛААТ (Алаат) — *қыст.*, Қаптаадыр тауының оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. *Ала* (сын есім) + *ат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы жерде ала атқа байланысты бір оқиға болғанын білдіреді.

АЛАТАҚЫР (Алатақыр) — *жер*, Ақад. ауд. *Ала* (сын есім) + *тақыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тақыр жердің алабажақ екеніне байланысты қойылған.

АЛАТАУ (Алатау) — *тау*, биік 441,6 м, Жанаар. ауд. *Ала* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Алатау атты биік заңғар тау Алматы облысында болса, кіші-гірім таулар

Мұғалжар — Орал тауларының сілемі, Ақтөбе облысында Ақтолағай тауы сілемдерінің аты ретінде де кездеседі.

Түркі халықтары ежелден биік, заңғар басында мәңгі мұздар мен ақ қарлары бар тауларды *алатау* деп атағанын, Кузбасс Алатауы, Жоңғар Алатауы, Іле Алатауы, Тянь-шань Алатауы, Қырғыз Алатауы, аттарынан білеміз. Зерттеушілердің пікірінше, «осы атаулардағы *ала* сөзінің төркіні, қазіргі қазақ тіліндегі «ақ пен көктің» аралас келген түсіне (орысша пестрый) қатысты емес, *ұлу* немесе тіпті одан да көнелеу *оло* тұлғасына тартатындай» (Қойшыбаев, 1885, 42).

Бұл пікірге ден қойсақ, Алатау атауының мағынасы «ұлы, биік тау» дегенді білдіретін тәрізді.

АЛАТАС (Алатас) — *дөң*, биік. 540,8 м, Сарыбұлақ баст.-ның оңт. жағ.-да 5 км жерде, Жез ауд. *Ала* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тауда ақ, қара, қоңыр тас, топырақтың аралас жатуын білдіреді.

АЛАШБАЙ (Алашбай) — *өз.*, 73.55 км, Шұбароба және Қосқара тауларынан басталады, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

АЛҒАБАС (Алғабас) — *с., сс орт.*, Ұлыт. ауд.; *қыст.*, Отаутас тауының шығ. жағ.-да, Жанаар. ауд. *Алға* (үстеу) + *бас*-(етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «ілгері ұмтыл, жігерленіп еңбек ет».

АЛДА (Алда) — *қыст.*, Жыланшық өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «алдыңғы жақта, алғы шепте».

АЛДАБЕРГЕН (Алдаберген) — *е. м., с.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АЛДАБЕРГЕНСАЙ (Алдабергенсай) — *өз.*, Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. Аталмыш сайды Алдаберген есімді кісі қоныстанғанын көрсетеді.

АЛҚАДЫР (Алкадыр) — *сай*, Жанаар. ауд., Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

АЛҚАП (Алқап) — *тау*, биік. 402,4 м, Ақад. ауд., Ағашжайлау тауының солт.-бат. жағ.-да. Бұл сөз «айнала төңірек», «кен алаң» деген мағынаны білдіреді.

АЛМАЛЫ (Алмалы) — *тау*, биік. 943 м, Шет ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Алма* (зат есім) + *-лы* (туынды тұлғалы сын есім жұрнағы) жолымен жасалған. Атау «алмасы көп, мол» деген мағынаны білдіреді.

АЛМАЛЫӨЗЕК (Алмалыөзек) — *құрғ. өз.*, Шет ауд. *Алма* (зат есім) + *-лы* (туынды тұлғалы сын есім жұрнағы) + *өзек* (зат есім) бірігуінен жасалған атау, яғни «алмасы көп сай, өзек» мағынасын береді.

АЛПЫС (Алпыс) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АЛТАЙ (Алтай) — *тау.* биік. 1013,7 м, Ақад. ауд. Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Бұл тау атының әйгілі Алтай тау атына қатысы жоқ, *алтай* ру атымен байланысты болуы керек. Өйткені мұнда *алтай*, *қарпық* деген рулар болған.

АЛТУАЙТ (Алтуайт) — *тау.* биік. 560,1 м, Жанаар., Ақтоғ. ауд.-да. Е. Қойшыбаев бұл атауды көне түркі тіліндегі *ал — ту — ай*[т] элементтерінен құралған «алтай айлары» этнопонимі мәніндегі атау деп қарайды (1985,46). Бұл екіұшты, неғайбыл пікір. Халық аңызында: «Ақтоғай ауданы жеріндегі биік құз, терең аңғарлы осы таудың озық бір сайында Алтуайт деген батырды жаулар өлтіріп, тау сол батырдың атымен аталған» көрінеді (Эксп. мат., 1982 ж. Инф. Ахметов Қабыл 81 жаста).

АЛТУАЙТНҰРА (Алтуайтнұра) — *шатқ.*, Жез. ауд., Түлкібай қыст.-ның солт. жағ.-да. *Алтуайт* және *нұра* атауларының бірігуінен жасалған.

АЛТЫАЙТ (Алтыайт) — *тау.* биік. 885,2 м, Шет ауд., К. Маркскхз-ның жанында. *Алтуайт* және *Алтыайт* атауларының негізі бір тәрізді. Халық арасында бірде *Алтыайт*, бірде *Алтуайт* аталғанмен бастапқы формасы *Алтыуайт* батыр есімімен байланысты тау аты.

АЛТЫБАЙ (Алтыбай) — *тау.* биік. 573,1 м, Приоз., ауд.; *қыст.*, Ұлыт., Жез. ауд.-да., Жігерлі кхз-ң қыстауы. Кісі есімінен қойылған атау.

АЛТЫБАЙСАЙ (Алтыбайсай) — *шатқ.*, Жез ауд. Алтыбай қоныстанған сай екендігін білдіретін атау.

АЛТЫНАЙ (АЛТЫНАЙ) — *тау.* биік. 815 м, Ақад. ауд. Алтынай деген әйел есімінен қойылған атау.

АЛТЫНБАЙ (Алтынбай) — *шоқы.* биік. 530,1 м, Ұлыт. ауд. Үлкен-Жыланшық өз.-нің оңт.-бат. жағ.-да Кісі есімінен қойылған шоқы аты.

АЛТЫНБЕК (Алтынбек) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АЛТЫНҚАНАТ (Алтынқанат) — *шатқ.*, Жанаар. ауд., Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да. *Алтын* (зат есім) + *қанат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған метафоралық атау. Шатқал бетіндегі тастардың жарқырап тұрумен байланысты аталған болса керек.

АЛТЫНҚОРҒАН (Алтынқорған) — *шоқы.* биік. 493,2 м, Жанаар. ауд. *Алтын* (зат есім) + *қорған* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған метафоралық атау. Халық аңызы бойынша, сол қорғанда алтын бар деген ұғыммен байланысты аталғаны байқалады.

АЛТЫНҚҰДЫҚ (Алтынқудук) — *тау.* Нұра ауд. *Алтын* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл

құдықты қазған кезде алтын табылып, содан *Алтынқұдық* аталуы мүмкін немесе «жақсы құдық» дегенді де білдіруі мүмкін.

АЛТЫНСАНДЫҚ (Алтынсандық) — *тау*, биік. 839,5 м, Шет ауд., К. Маркс кхз-ның маңында; *тау*, биік. 910,8 м, Ақад. ауд. *Алтын* (зат есім) + *сандық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тауды алтын сандыққа ұқсатумен байланысты қойылғандығы аңғарылады.

АЛТЫНСАРЫ (Алтынсары) — *шатқ.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АЛТЫНСЫНҒАН (Алтынсынған) — *шатқ.*, Ақад. ауд. *Алтын* (зат есім) + *сынған* (есімше) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним. Бұл жерден алтын сынығы табылғандықтан осылай аталған болу керек.

АЛТЫНТАПҚАН (Алтынтапқан) — *тау*, биік. 801,4 м, Ақад. ауд., Көктенкөл маңайында. *Алтын* (зат есім) және *тапқан* (есімше) сөздерінің бірігуінен жасалып, «алтын табылған» деген мағынаны білдіреді.

АЛТЫНШОҚЫ (Алтыншоқы) — *тау*, биік. 566,2 м, Жанаар. ауд. Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да; *тау*, биік. 453,2 м, Ұлыт. ауд. Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де. «Алтынды, жақсы төбе, шоқы» дегенді білдіреді.

АЛТЫҮЙ (Алтыүй) — *ауыл*, Жанаар. ауд., (Эксп. мат., 1983 ж.). Жергілікті жерде мұны орысша *Ялта* деп бұрмалап атауы дұрыс емес. Бұл жерде ең алғаш алты үй болған, сондықтанда *Алтыүй* деп аталады.

АЛШЫНБАЙ (Алчинбай) — *с. тип. е. м.*, *тжс.* Жез. ауд. Алшынбай есімінен қойылған микротопоним.

АЛШЫНБАЙСАЙ (Алчинбайсай) — *сай*, Жез. ауд., Қарсақпай маңында; *тау*, биік. 960,8 м, Ақад. ауд. Аталмыш сай мен тауды Алшынбай есімді кісі қоныстанғанын білдіреді.

АЛШЫН (Алчин) — *тау*, биік. 700,6 м, *қыст.*, Шет. ауд. Этнотопоним.

АЛШЫНБЕК (Алчинбек) — *е. м. с.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған микротопоним.

АЛЫМБАЙ (Алымбай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Осы кісі есімімен аталған микротопоним.

АМАНБАЙ (Аманбай) — *шатқ.*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі есімімен аталған микротопоним.

АМАНГЕЛДІ (Амангельды) — *сс орт.*, Ақтоғ. ауд. Халық батыры Амангелді Иманов құрметіне қойылған сельсовет аты.

АМАНЖОЛСАЙ (Аманжолсай) — *шатқ.*, Жез. ауд., Қаратөбе тауында. Аталмыш сайды Аманжол есімді кісі иемденгенін немесе қоныстанғанын көрсетеді.

АМАНТАЙ (Амантай) — с. м. Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 925,1 м, Шет. ауд. Осы кісі есімінен қойылған топоним.

АМАНТӨБЕ (Амантөбе) — *тау*, биік. 518 м, Ұлыт. ауд., 1 Май кхз.-ның солт. шығ. жағ.-да. Осы маңда Аман есімді кісі мекендеген төбе аты.

АНАДЫРТӨБЕ (Анадыртөбе) — *төбе*, Жез. ауд. *Аң* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним. Бұл адыр, төбелерде аңның көп болғандығын білдіреді.

АҢҒАРСОРТАҢ (Анғарсортан) — *шатқ.*, Ақад. ауд., Тасжарған баст.-ның шығ. жағ.-да. *Аңғар* (зат есім) + *сортаң* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним. Атау мәні «аңғардағы сортаң жер» дегенді білдіреді.

АҢҚАРА (Анкара) — өз., Ұлыт. ауд., Тұяқбай құд.-ның оңт. жағ.-да. *Аң* (зат есім) + *қара* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним, яғни «аң іздеген жер» дегенді білдіреді.

АПАЗ (Апаз) — өз., Жанаар. ауд., Ұрымбай пос.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған гидроним.

АПАҚАЙ (Апакай) — *қыст.* Жез. ауд. Осы кісі есімінен қойылған микротопоним.

АПАН (Апан) — *құд.*, Жаңаар. ауд. Мағынасы: «Үлкен әрі кең, терең» (кұдық).

АПАНҚҰДЫҚ (Апанқудук) — *құд.*, Жез. ауд. «Үлкен әрі кең, терең қазылған құдық».

АПАР (Апар) — *кезең*, Шет ауд. Көне топонимдік атау. Ежелгі түркі тілдерінің бірі якут тілінде *апа, аппа* — «сай, аңғар». Біздің ойымызша, бұл атау екі сөзден: *аппа-ар* бірігіп жасалғанда, тарихи даму барысында айтыла келе *апар* болып қалыптасып, сөз арасындағы *па* қосымшасы түсіп қалған. Тілдік тұрғыдан қарағанда, парсы тілінде *аб*, тәжік тілінде *об* «су», ал *ар* көне түркі монғол, орал-алтай тіл бірлестігіне тән «өзен» деген мағыналы сөз. Якут тілінде *Аппа көл*, *Аппа* — *Юрях* өзен, *Аппа* — *Кюель* көл аттары да бар.

АПАРСУ (Апарсу) — өз., Ақад. ауд. Бұл атау парсы *аб*, тәж. *об* «су», көне орал-алтай, монғол тілдерінде *ар* «өзен», қазақ тілінде *су* сөздерінің бірігуінен жасалып, «өзен», «су» деген мағынаны білдіріп тұр.

АППАЗ (Аппаз) — с., Аппаз сс-не қарасты, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АРАЛ (Арал) — *тау*, биік. 824 м, Жез. ауд., Ақшабұлақ бастауының жанында. Иен жазық далада оғаш, жеке дара арал іспеттес тұрған тау екенін білдіреді.

АРАЛТӨБЕ (Аралтөбе) — с., Ерәлиев сс-не қарайды, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 653,7 м, *дөң* биік. 378,2 м, Ақад. ауд., Науаралы ст.-ның оңт. бат.-да 12 км жерде; *тау*, Ақтоғ. ауд.; *тау*. биік. 498,7 м,

шоқы, биік. 492, м, Жанаар. ауд.; тау биік. 520,3 м, Жез. ауд.; шоқы, Приоз. ауд., Жыланды өз.-нің онт.-де; тау, биік. 498,7 м, жота, с. тип. е. м., Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің онт.-де. Арал (зат есім) + төбе (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Жазық далада аралға ұқсап жатқан төбе» дегенді білдіреді.

АРАП (Арап) — *төбе*, Жанаар. ауд. Этнотопоним.

АРҒАЛЫ (Аргалы) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің солт.-де. Орыс тілінде 1951 ж. Қарағанды обл.-ның геогр. картасында Аргалы деп кәте жазылған. Бұл атау *арға* (зат есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім жұрнағы) арқылы жасалған. Атаудың бірінші сыңарындағы *арға* түркі тілдерінде: тув., хакас. *арга* «таудағы қалың ағаш, таулы жердегі орман», немесе алт. *арка* «тау етегі», «таудың түстік беті» якут. *арга* «арқа», «батыс», *башк. арка* «тау қыраттары», «биік жоталар», «терістік жақтағы ағаш» болса, Ғ. Қоңқашпаев тіліміздегі *арқалық* — «біртекес жал, қыраттар» деп түсіндіреді. Егер Орталық Қазақстанда бұл сөздің көбіне «су айрығы» мәнінде жиі қолданылатынын ескерсек, *Арғалы* «су айрығы, су тарамы» деген мағынаны білдіреді.

АРҒАНАТЫ (Арганаты) — *тау*, Ұлыт. ауд. Е. Қойшыбаев (1985) бұл атауды Халық этимологиясын 1) «арғын ата», 2) «арыған ат» сөз тіркестерінен шығаратынын көрсетеді де, ғылыми этимология бойынша: монғол тілі негізіндегі *арга*//*аргалын* тұлғасына түркі тілінің *ты* (ту < ту < тау) морфемасының қосылуы нәтижесінде жасалған «арқартау» мағынасындағы атау деп қарайды. А. Әбдірахманов Арганаты тау атын талдай келіп: «Сөздің түбірі *арғана* монғол тілінде *арғал*, түркі тілдерінде *арқар* сөзінің жасалуына негіз болған. Л/Р немесе, керісінше Р/Л дыбыстарының алмасуы түркі тілінде бар құбылыс. Атаудың түбірі *арғана* көне алтай заманында «арқар», «тау ешкі» ұғымын білдіріп, кейін, монғол тілінде *арғал*, ал түркі тілдеріне *арқар* түріне көшсе керек. *Ар*, *-ты* жұрнағы — осы заттың бар екендігін білдіретін көне жұрнақ» дейді (А. Әбдірахманов, 1975). Біздің байқауымызша, бұл тым көне атау, оның бірінші сыңары көне орал-алтай, түркі-монғол тілдеріне тән *ар* «өзен» болса, екінші сыңарындағы *ған* да сол көне тіл бірлестігіне тән *хан*//*кан*//*кен* «өзен», «су» сөзінің тіліміздегі фонетикалық нұсқасы екені даусыз. Ал ол атаудың үшінші сыңарындағы *ат* сол тілдердің көне көптік жалғау көрсеткіші (салыстыр.: *дул* — *ат*, *керейт*, *керейт-т*), ал сөз соңындағы жуан дауысты *ы* қазақ тіліне тән тәуелдік жалғауының көрсеткіші. Демек, Арганаты «өзен-өзен, көп өзендер, сулар» дегенді білдірсе керек. Соған қарағанда *Арганаты* тауының сай-салаларында ерте замандарда бірнеше өзен аққаны байқалады. Шығыс Қазақстан облысындағы Тарбағатай ауданында да *Жаман Арганаты*, *Жақсы Арганаты* деген тау аттары бар. Жергілікті халықтың аңыз әңгі-

месі бойынша: жаугершілік заманда осы екі тауға әбден арықтап арыған екі аты тастап кетеді. Кейін сол аттың бірі өте семіріп, құр боп кетеді де ол тау Жақсы Арғанаты аталады, ал екінші ат жақсы семірмей, арық боп қалады, содан ол тауды Жаман Арғанаты атайды.

АРҒЫНБАЙ (Аргынбай) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт. шығ.-да. Кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

АРБАҚАЛҒАН (Арбақалған) — *шоқы*, Жез. ауд., Қарғалы өз.-нің солт. шығ.-да. *Арба* (зат есім) + *қалған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған, сол атау бойынша белгілі жер. Бұл жерде арба сынып қалып қойған болу керек.

АРҚАБАЙ (Арқабай) — *е. е. м.*, Жаңаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Осы кісі есімінен қойылған атау.

АРҚАЛЫҚ (Арқалық) — *тау*, биік. 1088,7 м, Ақад., Шет ауд.-да., Торғай обл.-ның орт.-ғы, қала аты да Арқалық аталады. *Арқа* (зат есім) + *лық* (зат есім тудыратын жұрнақ) арқылы жасалған атау. Атау мағынасы «терістік жақ және жоталы, қыратты жер, сенгір тау» дегенді білдіреді.

АРҚАРЛЫ (Арқарлы) — *тау*, биік. 1116,3 м, Ақтоғ. ауд. «Ақтоғай» с.-ның жанында.; *тау*, биік. 928,7 м, Ақад. ауд. *Арқар* (зат есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ), яғни «арқары көп, арқар көп мекендеген» (тау) дегенді білдіреді.

АРҚАСЫ (Арқасы) — *тау*, биік. 450,6 м, Жаңаар. ауд. Атаудың бірінші сыңарындағы *арқа* (зат есім) түркі тілдерінде «тау орманы», «шың, қыр, тау», «тау жалы, қыры» мағыналарын береді, ал оның екінші құрамындағы *сы* қосымшасы екі элементтен құралған. яғни *с* — көптік жалғауының көне көрсеткіші, *ы*- тәуелдік жалғауы. Демек, *Арқасы* — «орман-тоғайлы келген биік жоталар мен таулы төбелер».

АРҚЫМБАЙ (Арқымбай) — *баст.*, Приоз. ауд., Бастуайт тауында. Кісі есімінен қойылған бастау аты.

АРНА (Арна) — *шатқ.*, Жез. ауд., Сандықтау тауының қойнауындағы шатқал. Мағынасы: «су орып кеткен жер».

АРНАСАЙ (Арнасай) — *сай*, Жез. ауд. *Арна* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Мағынасы: «су орып кеткен, су ағып өткен құрғақ сай».

АРПАБҰЛАҚ (Арпабулак) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. *Арпа* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Мағынасы: «жағасында арпа өскен бұлақ».

АРТЫҚБАЙ (Артықбай) — *жер, айр.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АРҚАРҚАМАЛҒАН (Арқарқамалған) — *тау*, биік. 963 м, Шет ауд. Мәнет қыст.-ның жан.-ында. *Арқар* (зат есім) + *қамалған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінен құралған атау. Аңшылық

кезде арқарды осы тауға қуып әкеп қамап аулау, ұстауымен байланысты аталса керек.

АРШАЛЫ (Аршалы) — *тау*, биік. 969,6 м, Ақмая пос.-нің шығ. жағ.-да, өз., *е. м.*, Шет ауд. *Арпа* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ), яғни «аршасы көп, мол, арша көп өскен» (жер).

АРЫС (Арыс) — *тау, шоқы*, биік. 84,5 м, Кенжебай құд.-ның қасында; *көл*, Шолақ — Нұра тауында, Жез. ауд. Атау *ар* және *ыс* деген екі компоненттен жасалған деп қараймыз. Оның бірінші компоненті иран және орал-алтай тілдерінде *ар* — «өзен» мағынасын білдірсе, екінші компоненті де сол көне тілдерде *ыс* < *ус* < *ос* — «өзен». Сонда Арыс мағынасы: «өзен — өзен» болады. Екінші бір пікір бойынша, атау өзеннің арысқа ұқсас, созылып жатуына байланысты дейді.

АРЫСБАЙСАЛМА (Арысбайсалма) — *сай*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Арысбай* (кісі есім) + *салма* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл атаудың екінші компонентіндегі *салма* түрікмен тілінде «арық, үлкен тоған», «яғни топонимдік мағынасы «Арысбай арығы» дегенді білдіреді.

АРЫСҚҰМ (Арысқум) — *құм*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның оңт.-бат. жағында. *Арыс* (зат есім) + *құм* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: құмның арыс сияқты созылып жатуымен байланысты.

АРЫСТАН (Арыстан) — *с. тип. е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

АРЫСТАНБЕК (Арыстанбек) — *бейіт*, Жез., Приоз. ауд.-да. Арыстанбек есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

АРЫСТАНБЕКҚҰМ (Арыстанбекқум) — *құм*, Жез. ауд. Арыстанбек есіміне құм сөзінің қосылуы арқылы жасалған атау. Сол құмды Арыстанбек есімді кісі қоныстанып, мекендегенін меңзейді.

АРЫСТАНТАЙ (Арыстантай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт.-де. Арыстантай есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

АРЫСТАНТАУ (Арыстантау) — *тау*, биік. 539,0 м, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Арыстан* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тауды арыстанға ұқсатумен немесе сол тауда ерте замандарда арыстанның мекендеуімен байланысты қойылған атау.

АСАЙБҰЛАҚ (Асайбулак) — *бұл.*, Акад. ауд. Асай есімді кісінің ауылы отырған жердегі бұлақ.

АСАҚ (Асак) — *жер*, Жаңаар. ауд., Сатыбалды құд.-ның қасында. Мағынасы белгісіз.

АСАНҚАЙҒЫ БОЛЫСЫ (вол. Асанқайғы) — *тар.*, Жаңаарқа

ауд.-ның бұрынғы аты (Эксп. мат., 1983). Қазақ халқына белгілі аңыз несі Асанқайғыға байланысты қойылған.

АСҚАЗАН (Асказан) — *е. м.*, Шет ауд. *Ас* (етістік) + *қазан* (зат есім) сөзінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қазан асылған, қазан асқан жер».

АСҚАР (Асқар) — *қыст.*, Ақад. ауд. Кеңшоқы маңында. Кісі есімінен қойылған топоним.

АСҚАРБЕК (Асқарбек) — *тау*, биік. 469,2 м, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АСҚАРБҰЛАҚ (Асқарбулак) — *бұл.*, Ақад. ауд., Жамаңгас деген жерде. Асқар ауылының сол бұлақ жанында отыруына байланысты қойылған атау.

АТАБАЙ (Атабай) — *тау*, биік. 447,4 м, Жанаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-де.; *құд.*, Жанаар. ауд., Қыркұдық құд.-ның қасында, Кісі есімінен қойылған топоним.

АТАБАЙ ҚОНАҚҚАРА (Атабай — Қонаққара) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Атабай және Қонаққара есімді кісілер қазған, солардың есімдерімен аталған құдық.

АТАБҰЛАҚ (Атабулак) — *өз.*, Ұлыт. ауд., 1 Май кхз-ның оңт.-бат. жағ.-да. *Ата* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Басты, негізгі, үлкен бұлақ» мағынасын білдіреді.

АТАҚАНЖОЛ (Атақанжол) — *шатқ.*, Жез. ауд., Қойшыман құд.-ның жанында. Атақан есімді кісінің аулы көшіп-қонып жүретін жол мағынасындағы атау.

АТАҚАНСОР (Атақансор) — *шатқ.*, Жез. ауд., Қойшыман құд.-ның маңында. Атақан деген кісінің есіміне байланысты сортаң жерге қойылған атау.

АТАН (Атан) — *жер*, Жез. ауд., Таубай бейіті тұсында. Бұл жер аты атан түйеге байланысты қойылса керек.

АТАР (Атар) — *тау*. биік. 841 м, Ақад. ауд. Атаудың мағынасы: «аспанға қарай шаншыла тік тұру, атылу». Таудың тіп-тік биік тұлғасына сай қойылған болу керек.

АТАСАЙ (Атасай) — *өз.*, Ақад. ауд. *Ата* және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: үлкен де терең, кең сай.

АТАСУ (Атасу) — *с.*, Ақтүбек сс.-не қарайды, Сарысу өз.-нің сол саласы; *өз.*, Шет ауд.; Жезказған қаласынан 318 км жердегі автожол бойындағы село, *сс. орт.*, *кхз*, *жұм. пос.*, *ауд. орт.*, *қыст.* Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да, *өз.*, 177 км, Жанаар. ауд., Отаутас тауының оңт.-шығ. жағында., *Ата* (зат есім) және *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: үлкен су, негізгі өзен.

АТАСУ — РУДСТРОЙ (Атасу — Рудстрой) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Қазақша *Атасу*, орысша *рудстрой* сөздерінің бірігуінен жасалған. «Атасу кен орны, кен құрылысы» мағынасын білдіреді.

АТСУЫТҚАН (Атсуытқан) — *шатқ.*, Жанаар ауд. *Ат* (зат есім) + *суытқан* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бір кісінің ат суытқан жері, содан қойылған.

АТТАЙБҰЛАҚ (Аттайбулак) — *құрғ. өз., тау*, биік. 563,0 м, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-де. Аттай есімді кісі аулының сол бұлақ жанында отыруына байланысты қойылған атау.

АТЫҒАЙ (Атыгай) — *таулар*, Ақад. ауд. Этнотопоним.

АУЖАН (Аужан) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АУЫЛ — ӘБІЛҚАЙЫР (Аул — Абильхаир) — *тау*, биік.. 816,8 м, Әбілқайыр аулына тән тау.

АУЫСБИКЕ (Ауысбике) — *таулар*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АХМЕТ (Ахмет) — *дөң, қыст.*, Жез. ауд. Жаманайбат тауының солт.-бат. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған топоним.

АХМЕТЕСПЕ (Ахметеспе) — *құрғ. өз., Ақтоғ. ауд.*, Ахмет байдың есімінен аталған. Ал *еспе* сөзінің мәніне келсек, су аққан өзекті «еспе» деп атайды. Атау мағынасы: «Ахмет қоныстанған еспе» дегенді білдіреді.

АХМЕТЖАН (Ахметжан) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

АХМЕТ — САРЫБАС (Ахмет — Сарыбас) — *тау*, биік., 702,4 м, Ақад. ауд. Ахмет және Сарыбас деген кісілердің есімінен қойылған тау аты.

АХМЕТСҰЛТАН (Ахметсултан) — *жер*, Шет. ауд., Дарья пос.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған топоним.

АШАМАЙЛЫ (Ашамайлы) — *шатқ.*, Ақад. ауд. *Ашамай* (зат есім) + *-лы* (сын есім жұрнағы) арқылы жасалған атау. Шатқалдағы кейбір тастардың ашамай тәрізді айқұш-ұйқыш болып келуімен байланысты аталуы мүмкін.

АШКЕМПІР (Ашкемпир) — *бейіт*, Жанаар. ауд. *Аш* (сын есім) + *кемпір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Кемпірдің ашығып өлуіне байланысты қойылған болуы керек.

АШҚАТЫН (Ашкатын) — *қыст.*, Жанаар. ауд. Жаманайбат тауының бат. жағ.-да. *Аш* (сын есім) + *қатын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

АШҚҰМАДЫМ (Ашқумадым) — *шатқ.*, Приоз. ауд., Гүлшат кен орнының солт. жағ.-да төрт км жердегі алқап. *Аш* (сын есім) + *құм* (зат есім) + *адым* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

АШТЫҚ (Аштық) — *жер*, Жанаар. ауд. *Аш* (у) — (етістік) + *-тық* (зат есім тудыратын жұрнақ) арқылы жасалған, яғни «бұл жерді біз таптық, біз аштық» дегенге байланысты қойылған болуы керек.

АШТЫКЕЗЕҢ (Аштыкезен) — *тау*, биік. 172,0 м, Ұлыт. ауд. *Ашты* (етістік) + *кезең* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атау «кезеңнің асудың ксц, жазық екендігін» білдіреді.

АШЫРАЙЛЫҚ (Ашрайлык) — *өз.*, Шет ауд., Қаракөл көлінің маңында. Мағынасы түсініксіз.

АШЫ (Ащи) — *шатқ.*, Ақад. ауд. Жері сортаң, шөбі ашы жерді осылай атайды.

АШЫБҰЛАҚ (Ащибулак) — Жез. ауд., Ақши құд.-ның бат. жағ.-да. Мағынасы бұлақ суы дәмінің ашы екендігін білдіреді.

АШЫҚӨЛ (Ащиколь) — *көл*, Ұлыт. ауд., Қандышоқы тауы маңында, *көл*, Жез. ауд., Қаракенгір және Сарыкенгір өзендері бастауларының аралығында, ұз. 6,6 км, ені 4 км; *көл*, Приоз. ауд., Балқаш көлінің жалғасы, Талдықөлмен қатар көл. Атау мағынасы «көл суының ашы, тұзы көп» екендігін білдіреді.

АШЫҚАРАСУ (Ащикарасу) — *өз.*, Жанаар. ауд. Отаутас тауының солт. жағ.-да. *Ащы* (сын есім) + *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл жақта *қарасу* деп өзеннен бөлініп қалған терең суды айтады. Сонда атаудың мағынасы: «дәмі ашы, қара да сортаңды, тұзды қарасу» дегенді білдіреді.

АШЫҚАРЫН (Ащикарын) — *өз.*, Приоз. ауд. *Ащы* (сын есім) + *қарын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Өзеннің жіңішкелігіне, суының аз, таяздығына байланысты аталса керек. *Ащы шек, тоқ шек* сөздеріне ұқсас мәндес атау.

АШЫҚҰДЫҚ (Ащикудук) — *құд.*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өзінің бат.-да. *Ащы* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Құдық суының тұщы емес, ащылығына байланысты аталғаны байқалады.

АШЫЛЫ (Ащилы) — *өз.*, Жез., ауд., Дулығалы-Жыланшық өзінің шығ. саласы, Ақтас пос.-нің солт. жағ.-да; *құрғ. өз.* Ұлыт. ауд., Шағырлы өзінің оңт. саласы; *өз.* Жанаар. ауд., Қарашоқы тауының солт. жағ.-да. Атау өзен суының «ащы» екендігін білдірумен қатар «сортаңды, тұзды» дегенді де аңғартады.

АШЫЛЫАЙРЫҚ (Ащилыайрик) — *өз.*, Қаражал қ.-ның солт. жағ.-да.; *құрғ. өз.*, Төрбұтақ өзінің солт.-де. Жанаар. ауд. *Ащылы* (туынды сын есім) + *айрық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Айрықта ащы сортаңның болуына байланысты қойылған атау.

АШЫЛЫӨЗЕК (Ащилыозек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ащылы* (туынды сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Өзекте ащы, тұзды сортаңның, сортаң, сорлы топырақтың көп болуына байланысты аталған.

АШЫЛЫСАЙ (Ащилысай) — *құрғ. арна*, Жез. ауд., Түлкібай қыст.-ның солт.-бат. жағ.-да; *құрғ. өз.* Ұлыт. ауд., Шағырлы-Жыланшық өзінің солт.-де, 1 Май кхз.-ның солт. жағ.-да. Сайда ащы

тұзды сортаңның, сортаң топырақтың көптігіне байланысты аталған.

АЩЫМИИР//АЩЫМИЫР (Ащимпир) — өз., Жез. ауд., Шалкар өз.-нің алқабы, ұз. 118 км. *Ащы* (сын есім) + *миир-миыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл атаудың бірінші компоненті «ащы дәмді, дәмі мия татыған ащы, тәтті емес» дегенді білдірсе, екінші компоненті *миир-миыр* сөзінің түп төркіні ми «бастың миы» болғанымен географиялық ауыспалы мағынасы «былқылдақ» деген мағынаны танытады. Ал *ір — ыр* топоформант болып есептелгенмен *ір* — етістік тұлғалы *іру* сөзіне де тән сияқты. Сыртқы көрінісі миға ұқсас былқылдақ, бетін ақшыл түсті сұйық балшық басып жатқан тартпа сазды жер әдетте *ми жер* деп аталады. Тілімізде *жаңбыр жердің миын шығарды* деген де сөз тіркесі бары аян.

АЩЫӨЗЕК (Ащизек) — өз., Иткөл жазығында; *тжс*, Приоз. ауд., *е. м.*, *тжс*, Ақтоғ. ауд. *Ащы* (сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «ақшыл түсті тұз не сор басқан, сортаңды өзек».

АЩЫӨЗЕН (Ащизен) — өз., Ақад. ауд., Қызылеспе өз.-нің жан.-да. *Ащы* (сын есім) + *өзен* (зат есім) сөздерінен жасалған. «Суының дәмі, тұщы емес, тұз татыған ащы өзен».

АЩЫСАЙ (Ащисай) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Дүйсембай өз.-нің қасында; *сай*, Ұлыт. ауд., Ақсайдың жанында. *Ащы* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атау мағынасы: «суы тұзды сай» немесе «сортаңы көп, сортаңды сай».

АЩЫСУ (Ащису) — өз., Жаңаар. ауд., Қарашоқы тауының оңт. жағ.-да; *көл*, Жез., Ұлыт. ауд.-да. *Ащы* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Өзен суының ащы екендігін білдіреді.

АЩЫШОҚЫ (Ащिशокы) — *шоқы*, Ақад. ауд., Көктенкөлдің маңында. *Ащы* (сын есім) және *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Шоқы топырағының тұзды, сортаң болуымен байланысты қойылған атау болса керек.

АЯҚАЛА (Аякала) — *шоқы*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт. жағ.-да. *Ая* (сын есім) + *қала* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Көптеген түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тілінде де *ая* «жақсы, әдемі», *қала* — «кент, шаһар», яғни «жақсы, көркем қала». Осы қала қирап, құм, топырақ басып, кейіннен төбе, шоқы болып қалуы мүмкін.

АЯҚ БЕСТАУ (Аяк Бестау) — *тау*, биік. 587,1 м, Жаңаар. ауд. Атау *аяқ* (зат есім) + *бес* (сан есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «төменгі жақтағы бес тау».

АЯҚБҰЛДЫРЫҚ (Аякбульдурык) — *тау*, биік. 261 м, Жез. ауд., Апақай қыст.-ның жанында. *Аяқ* (зат есімдік сын есім) + *бұл-*

дырық (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл жерде аяқ «төменгі, аяққы, етектегі», *бұлдырық* «кішкентай құс». Атаудың топонимдік мағынасы: «төменгі, аяқ жақтағы кішкене тау».

АЯҚҚАЙНАР (Аяққайнар) — *баст.*, Жез., ауд. *Аяқ* (зат есім-дік сын есім) + *қайнар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «төменгі, етектегі бастау».

АЯҚҚАМЫР (Аяққамыр) — *тар. орын.* Қыпшақ заманынан жеткен әйгілі ескерткішке байланысты жер аты, Жезді ауданынан 9 км. А. И. Шренк, Қ. И. Сәтбаев, Ә. Х. Марғұлан өз көздерімен көріп, зерттеу-мақалалар жазған.

АЯҚҚҰДЫҚ (Аяққудук) — *құд.*, Ақад. ауд., Әлжантам құд-ның маңында; *зираг*, Жанаар. ауд., Талдыманақа өз.-нің бат.-да, Ақтау тауларына жуық. Мағынасы: «төменгі жақтағы құдық» дегенді білдіреді.

АЯҚКҰМ (Аяққум) — *тау*, биік. 153м, Жез., ауд. Етегінде Арыстан құдығы бар. *Аяқ* (зат есім) + *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Төменгі, етектегі құм» мағынасындағы атау.

АЯҚТАУ (Аяқтау) — *таулар*, Ақад. ауд. Мағынасы: «төменгі етектегі тау». *Аяқ* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл жерде *аяқ* сөзі *аяққы* (мекен үстеу) тұлғасының қысқарған түрі.

АЯҚТӨБЕ (Аяқтөбе) — *дөңес*, Жез. ауд., Ақши құд.-ның солт.-бат. жағ.-да. *Аяқ* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Төменгі жақтағы төбе».

АЯҚТУАЙТ (Аяқтауайт) — *тау*, биік. 692,4 м, Приоз. ауд. Бастуайт тауының сілемі. *Аяқ* (зат есім) + *туайт* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған Е. Қойшыбаев бұл атауды «аяқ-ту-ай(т), яғни «аяқ тау айттары мәніндегі этнотопоним» деп түсіндіреді. Бұл атаудың бірінші компоненті *аяқ* сөзінің мағынасы белгілі болғанмен екінші компонентіндегі *туайт* монғолдың тулайт «қоянды, қояны көп» деген сөзі.

АЯҚШЫҢ (Аяқшин) — *сай*, Ұлыт. ауд. 1 Май кхз-ның оңт. жағ.-да. *Аяқ* (зат есім) + *шың* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау мағынасы «биік таудың, заңғар шыңның етек жағы».

— Ә —

ӘБДІБЕК БАҚАЙАУЫЛ (Абдибек — Бақайаул) — *жер, ауыл*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ӘБДІРАХМАН (Абдрахман) — *қыст.* Жанаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің шығ.-да. Кісі есімінен қойылған.

ӘБЖАН — ОСПАН (Абжан — Оспан) — *қыст.*, Шет ауд. Кісі есімдерінен қойылған атау.

ӘБУ (Абу) — *е. е. м.* Шет ауд., Ақмая пос.-нің оңт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ӘДІЛ (Адиль) — *сай*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ӘДІЛБАЙ (Адильбай) — *е. м.*, қыст., *тау*, биік 9072 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ӘДІЛБАЙШОҚЫ (Адильбайшоқы) — *тау*, биік. 635,1 м, Жаңаар. ауд., Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Әділбай деген кісі есімімен аталған шоқы.

ӘБДІЛДА (Абдильда) — *қыст.*, Ақад. ауд. Әбділда деген кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ӘДІЛШЕ (Адильше) — *тау*, биік. 875,6 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ӘЗІМБАЙ (Азимбай) — *қыст.*, Приоз., ауд. Әзімбай есімінен қойылған қыстау аты.

ӘЗІБАЙ КЕЗЕҢІ (Азибай Кезени) — *кезең, өткел*, Ақтоғ. ауд. Әзілбай есімді жер иесінің атынан қойылған кезең, өткел атаулары.

ӘЙТЕК (Айтек) — *жота*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да Кісі есімінен қойылған атау.

ӘҚБАР (Ақбар) — *тау*, биік. 222,4 м, Ұлыт., Бозшакөлдің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ӘЛЖЕ (Алже) — *тау*, биік. 636 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ӘЛИ (Али) — *с.*, Кішітау сс.-не қарайды. Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған село аты.

ӘЛІБАЙ (Алибай) — *сай*, Жез. ауд., Байқоңыр өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған сай аты.

ӘЛІБҰЛАҚ (Алибулак) — *бұл.*, *тау*, биік. 505,1 м, Шет. ауд. Әли есімді жер иесі атынан қойылған бұлақ, тау, сол кісіге тән бұлақ, тау.

ӘЛІМБАЙ (Алимбай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ӘМІРСАНА (Амирсана) — *с.*, Айыртас сс.-не қарайды, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ӘМІРХАН (Амирхан) — *с.*, Қызыларай сс.-не қарайды. Ақтоғ. ауд., Сарытерек мекені маңында.; *тау*, биік. 618 м, Ақтоғ. ауд., Қосабай қыст.-на жақын. Әмірхан деген кісі есімінен қойылған атаулар.

ӘНИШ (Аниш) — *тау*, биік. 226,3 м, Жез. ауд., Ұзынтөбе тауының қасында. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ӘУБӘКІР (Аубакир) — *қыст.*, Жез. ауд. Қызылүй мекенінің қасында. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ӘУЛИЕ (Аулие) — *бейіт*, Ұлыт. ауд., Шағырлы Жыланшық өз.-

нің солт. жағ.-да. Белгілі бір діни кісі есімінен осылай «Әулие бейіті» деп атау кездеседі.

ӘУЛИЕ ЖАРТАС (Аулие — Жартас) — *жер*, Жаңаар. ауд. Жартасты *Әулие* (зат есім) + *жартас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Әулиеге балаумен байланысты қойылған атау. Мағынасы: қасиетті, құдыретті жартас дегенді меңзейді.

ӘУЛИЕТАЛ (Аулиетал) — *құд.*, Жаңаар. ауд. *Әулие* (зат есім) + *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған құдық аты. Талды әулие санап, оның бұтақтарына қызылды-жасылды шүберек байлап сыйынумен байланысты ат қойып, айдар тағылған.

ӘУЛИЕТАУ (Аулиетау) — *тау*, Балқаш қаласының оңт.-шығ.-да 60 км жерде. Жергілікті халық оны Бектауата деп те атайды. Жанында Ұранқай деген шағын шоқы бар. Тауға сыйыну, табынумен байланысты қойылған атау.

ӘУЛИЕШОҚЫ (Аулиешоқы) — *тау*, биік. 930,3 м, Ақад. ауд. Тауды, шоқыны әулие санап сыйыну, табынумен байланысты қойылған атау. Мағынасы: «қасиетті, құдыретті немесе биік шоқы» дегенді аңғартады.

ӘУРЕҚБОСАҒА (Аурекбосаға) — *таулар*, Ақад. ауд. *Әурек* (зат есім) + *босаға* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Әурек кісі аты болса керек, ал босаға деп екі таудың қысаңын, арасын айтады.

ӘШЕН (Ашен) — *құд.*, *тау*, биік. 602,1 м, Ақад. ауд., Ақдала пос.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

— Б —

БАБА (Баба) — *қыст.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған атау.

БАБАН (Бабан) — *өз.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

БАҒАЛЫАҚШОҚЫ (Бағалыақшоқы) — *тау*, биік. 641,6 м, Ақад. ауд., *Бағалы* (туынды сын есім) + *ақ* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңарындағы *баға* монғ. *бага* «кішкене, кішкентай» яғни топоним *Бағалыақшоқы* «кішкене, кішкентай, аласа ақшоқы» дегенді білдірсе керек.

БАҒАНАЛЫ (Баганалы) — *е. м.* Ұлыт. ауд. Этнотопоним. Таңбасы бағанаға ұқсас болғандықтан аталған ру аты.

БАЗ (База) — *қыст.*, Жаңаар. ауд. Бұл атау орыс тіліндегі *база* сөзінің қазақ тілінде ықшамдалып айтылу нұсқасы.

БАЗАРБАЙ (Базарбай) — *е. е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЗИСНЫЙ (Базисный) — *төбе*, Жез. ауд.; *тау*, биік. 1982 м, Ұлыт. ауд., Бозшакөлдің солт. жағ.-да.

БАЙБАЛА (Байбала) — *е. м.* Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙБЕК (Байбек) — *төбе*, Жез. ауд. Байқоңыр өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙҒАБЫЛ (Байгабыл) — *баст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған бастау аты.

БАЙҒАЗЫ (Байгазы) — *е. м.*, *тау*, биік. 939,8 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙҒАНША (Байганша) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

БАЙҒАСҚА (Байгаска) — *сай, жота*, Шет. ауд. Кісі есімінен қойылған сай атауы.

БАЙГЕНЕ (Байгене) — *тау*, биік. 533,0 м, Ақад. ауд. Қалиғожа құд.-нан 96 км қашықтықта. Кісі есімінен қойылған тау аты.

БАЙҒОЗЫ (Байғозы) — *сай*, Ақад. ауд., Өспен тжс.-нан 13 км жерде. Осы сайда XVII—XVIII ғасырда жоңғарларға қарсы азаттық соғыста ерлік көрсеткен Байғозы батырдың бейіті бар. Бұл батыр туралы Ш. Уәлиханов қызықты тарихи новелла жазған (Қараңыз: Ч. Ч. Валиханов. Собр. соч. В пяти томах. Алма-Ата, 1961, С. 220). Бұл жерді жергілікті халық «Батыр басы» деп те атайды.

БАЙҒҰЛ (Байгул) — Ақтүбек сс.-не қарайды, *таулар*, Жанаар. ауд., Шет ауд. Дарья пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған село, тау аттары.

БАЙҒҰЛА (Байгула) — *тау*, биік. 347,8 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

БАЙҒОНШЫҚ (Байгоншиқ) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд., Сарытерек маңында. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙДАҒЫР (Байдағыр) — *е. е. м.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған атау.

БАЙДАШ (Байдаш) — *баст.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған бастау аты.

БАЙДӘУЛЕТ (Байдаулет) — *құд.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙЕДІЛ (Байедиль) — *жота*, биік. 607,3 м, Жанаар. ауд., Талдыманака өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙЕЛШІ (Байелши) — *шоқы*, биік. 1091,2 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙЕШ (Байеш) — *шоқы*, биік. 509,2 м, Жанаар. ауд. Батыр есімінен қойылған. Ол жоңғар шапқыншылығында ерлікпен қаза тауып, сүйегі жау жерінде қалып қойған. Елге шынашағын ғана алып келіп, ерлігін ұрпаққа өнеге етін, осы шоқының басына шы-

нашағын көміп, басына күмбез орнатқан. Тұрған жері XXV парт-съезд схз-ның орталығы.

БАЙЖАН (Байжан) *шатқ.*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙЗАҚ (Байзақ) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙҚАРА (Байқара) — *с.*, Краснополян сс.-не қарасты, өз., Шет ауд., Дария пос.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

БАЙҚАРАСАЙ (Байқарасай) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. *Байқара* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Байқара деген кісі иемденген сай.

БАЙҚОҢЫР (Байқонур) — Шұбартеңіз көліне құятын ұз. 207 км *өз.*, *сс орг*, Жезді с.-нан 96 км жердегі *с.*, *қ.*, Жез. ауд. Топонимнің бірінші сынары *бай* (сын есім) + *қоңыр* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Бай*: «1. Ауқатты, әлді, мол, көп, көл-көсір, 2. Шексіз көп, ұлан-асыр, 3. Ауысп. Ұшы-қиыры жоқ, шексіз», *қоңыр*: «1. Қоңырқай, сұрғылт (түс), 2. Ауысп. (дауыс туралы) қоңыр үн, жұмсақ, майда дауыс, 3. Ауысп. (мінез жайлы) тыныш, біртоға, жайлы, 4. Ауысп. (ауа райы туралы) салқын, қарасуық қоңыр күз т. б. *Қоңыр* сөзі арқылы жасалған топонимдердің де мағыналарының әртүрлі екені сөзсіз. Ол сөздің монғол тілінде де бірнеше мағынада қолданылатынын көреміз. Мәселен, Хонхорхой — «шұңқыр, ойпат, төмен жер, тау үстіндегі қазан тәрізді үлкен шұңқыр, үңгір, сай, жыра» (Хабшай С., Мінис Э. Монғ.-каз. сөздік. 1954, 262). Осы тілдегі Хонгур «сарғыш, қоңырқай» мәніндегі сөзден басқа хоңор — 1) төбе, төбешік, қырат; 2) күштіліктің тенеуін мезгейтін сөз.

Шексіз өлкені алып жатқан Байқоңыр жерінің бет-бедері де әр алуан. Кен-байтақ осы сар даланың, оның ойпаттары мен төбе-төбешіктерінің қиыршық тастары мен құмды-құмайт жерлерінің түсі де, жер бетіндегі шөптесін өсімдіктерінің түсі де сарғыш тартып, «қоңырқай сұрғылт та сарғыш түске бай өлке» болуына байланысты.

БАЙҚОРА (Байқора) (Бұрма) (Бурма) — *өз.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

БАЙМҰРЫН (Баймурун) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Қаптаадыр тауының оңт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған.

БАЯЛЫШ (Баялыш) — *тау*, биік. 478,3 м, Акад. ауд., Қалағожа құд.-нан 59 км жерде. Шөп атынан қойылған тау аты.

БАЙМЫРЗА (Баймырза) — *с.*, Милыбұлақ сс.-не қарайды, Жез. ауд.; *е. м.*, Ұлыт. ауд., Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-шығ.-да.; *құд.*, Айдарлы құд.-ның қасында 2 км, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙНАЗАР (Байназар) — *с. тип. е. м.*, Кеңшоқы сс.-не қарайды, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған село аты.

БАЙСАЙ (Байсай) — *құрғ өз.*, Ұлыт. ауд., Қаракенгір өз.-нің солт. саласы. *Бай* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. О баста бұл сайда мол, үлкен өзеннің болуына байланысты аталғаны байқалады.

БАЙСАҚАЛҚҰМ (Байсақалқум) — *құмды жер*, Жез. ауд. Байсақал есімді ауқатты кісі немденген құмды жер.

БАЙСАЛҚҰДЫҚ (Байсалқудук) — *құд.*, Жез. ауд. Байсал есімді кісіге тән құдық.

БАЙСЫМАҚ (Байсымақ) — *өз.*, Жез. ауд. Байсымақ деген кісі есімінен қойылған өзен аты.

БАЙСЫМАНБҰЛАҚ (Байсманбулак) — *баст.*, Ұлыт. ауд. Байсыман есімді кісіге тән жер, сол жердегі бұлақ.

БАЙТАБАН (Байтабан) — *шатқ.*, *төбе*, биік. 151 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау. Табанында шөп көп өскен шатқал болуы да ықтимал.

БАЙТАБАНБИДАЙЫҚ (Байтабанбидаик) — *шатқ.*, Ұлыт. ауд., Тұяқбай қыст.-ның оңт.-де. Байтабан есімді кісіге тән бидайығы мол шабындық.

БАЙТЕМИР (Байтемир) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-нің шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙТІЛЕУ (Байтлеу) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙТӨРЕ (Байтөре) — *тау*, биік 685 м, *қыст.*, Ақад. ауд. Қайрақ пос.-нің оңт.-шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙТСАЙ (Байтсай) — *құрғ өз.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙТУҒАН (Байтуған) — *жер*, Шет ауд., Дария пос.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған.

БАЙТЫ (Байты) — *тау*, биік. 1919,9 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған атау.

БАЙТӨРЕ (Байтөре) — *жылға*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да; *жота*, биік. 481,0 м, Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің оңт.-де. Орыс тілінде Байтюре, Байтюре тұлғаларында жазылғаны дұрыс емес. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙШЕГІР (Байшегир) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЙШІЛІК (Байшилик) — *шатқ.*, Ақад. ауд. *Бай* (сын есім) + *шілік* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, мол, көпшілік деген мағынаны білдіріп тұр.

БАЙЫР (Баир) — *өз.*, ұз. 66 км, Жаңаар. ауд., Сарысу алабы, Қаражал к.-ның бат. жағ.-да.

БАҚАБҰЛАҚ (Бакабулак) — *баст.*, Ақад. ауд., Тасбұлақ

шатқ.-ның солт. жағ.-да. *Бақа* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, сол бұлақта бақаның көп болуына байланысты «бақалы бастау» деп қойылған атау.

БАҚАЙ (Бақай) — *қыст., таулар*, Шет ауд. Алматы обл., Кеген ауданында да Бақай деген батыр есімінен қойылған тау бар. Демек бұл қыстау және тау аты да кісі есімінен қойылған.

БАҚАЛШЫ (Бақалши) — *с. тип. е. м.*, Абай сс.-не қарайды, Приоз. ауд. *Бақал* (зат есім) + *шы* (кәсіптік мәнді білдіретін зат есім жұрнағы). Бұл жерде бақалшы яғни бақалмен кәсіп ететіндер тұрумен байланысты аталған.

БАҚАНАС (Баканас) — *өз., Жаңаар. ауд.* А. Әбдірахманов (1975) пікірінше «сөз түбірі — *бақан*//*бахана*//*бахн*//*бағана*. Осыдан *бақанақ*, *бақанас* деген сөздер жасалған. Демек, Баканас атауы бақана (а) -с элементтерінен жасалған да, бақандар, яғни «өзен салалары» дегенді білдіреді». Е. Қойшыбаев бұл атауды екі компоненттен; 1) түр. *бақан* (бақай) «айыр» және көне *ас* (аш < уш < үс < үш) варианттас «су» мағынасындағы тұлғалардан қалыптасқан атау» деп қарайды. Біздіңше, бұл атау үш компоненттен ба + қан + ас құралған. Атаудың бірінші компоненті Балқаш гидронимінің *ба* компонентімен тектес «су, батпақ» деген мәнді білдіреді. Ол самодий тілінде *ба* «өзен», көне түркі тілінде *бэй* — «өзен» жалпы тұңғыс-маньчжур тілінде *бија* «өзен», «бастау» мағынасында қолданылып, *би*, *бү* тұлғаларында да кездесе береді.

Ал екінші компоненті *қан* көне түркі және қазіргі шығыс түркі тілдерінде (алтай, хакас, тува) *ган*, *хан*, *кен*, *хем* формаларында айтылып «су», «өзен» деген мағынаны білдірсе, үшінші компоненттегі *ас* орал — алтай, тұңғыс — маньчжур, түркі — монғол тілдерінде *ас* ~ *аз*, ~ *аш* ~ *ыс* ~ *ис* ~ *иш* ~ *ус* формаларында түрлене айтылып «өзен», «су» мағыналарын білдіреді. Демек Баканас өзен атының «Өзен — өзен — өзен» деген мәндегі атау екенін анық байқаймыз. Бұның өзі бұл өзеннің көне заманнан келе жатқанын көрсетеді. Бұлайша «өзен» сөзінің қайталануы арқылы жасалған өзен атаулары басқа елдерде де бар. Мәселен, Франциядағы Аронна өзен аты да «өзен — өзен — өзен» деген мағынаны білдіреді.

БАҚАТАС (Бакатас) — *тау*, биік. 813,7 м, Ұлыт. ауд. Жыландық өз.-нің солт.-де. Монғол тіл. *бага* (өзгерген түрі бақа) «кішкене, кіші» тас», яғни Бакатас > Багатас — «кішкене тас, кіші тас», «кішкене тау».

БАҚСАЙ (Бақсай) — *жыра*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің оңт. бат.-да Топонимнің бірінші сыңарындағы (компонентіндегі) *бақ* монғ. тіліндегі *баға* сөзінің ықшамдалып, қысқарған түрі болуы мүмкін, яғни Бақсай «кішкене сай», «тар сай».

БАҚСЫ (Бақсы) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-нің шығ. жағ.-да. Араб тіл. *бақсы*.

БАҚТАЙ (Бактай) — *сop*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

БАҚЫРБАЙ (Бакырбай) — *с. тип е. м.* Ақши сс.-не қарайды, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

БАҚЫРШЫҚ (Бакыршик) — *жарты арал*, Балқаш көлінде, Мұны орыс тілінде *Багыршик* тұлғасында қате жазып жүр. *Бақыршық* деген е. м. Семей обл., Қалба тауы етегінде орналасқаны белгілі. Кейбір зерттеушілер *бақыр* — «мыс», ал «*шық*» кішірейту жұрнағы деп қарайды. Осыған қоса бұл атаудың монғол тіліндегі *багашиг* — кішкентай», «азғантай», «аз» деген сөзінің біздің тіліміздегі өзгерген формасы емес пе екен деген де ой туады.

БАЛА (бала) — *құд.*, Приоз. ауд. *Бала* сөзі Қазақстан жер-су атаулары құрамында жиі ұшырайды. Сонымен байланысты *Ғ. Қонқашпаев* топонимдер сыңарындағы *бала* сөзін «кіші», «ұлкен емес» деп қараса, *Е. Қойшыбаев* *В. В. Радловтың* «жоғары», «биік» деген пікіріне жүгінеді де: «*бала* тұлғаларының мағыналары бір ғана биік немесе жоғары мәнімен шектелмейді, объектінің орналасуы жағынан қилы-қилы ұғым береді» деген тұжырымға келеді.

Топонимдер құрамындағы *бала* сөзінің «кішкене», «ұлкен емес», «шағын» мағынасымен қатар «биік», «жоғары» деген мағынада да қолданылатыны байқалады.

БАЛААЙДАҒАРЛЫ (Балаайдахарлы) — *тау*, Жанаар. ауд., Отаутас тауының оңт.-шығ. жағ.-да. *Бала* (зат есім) + *айдахар* (зат есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ) тіркестерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «кіші айдахарлы» (*тау*) дегенді білдіреді.

БАЛААТЫҒАЙ (Балаатығай) — *тау*, биік. 671 м, Ақад. ауд., Ақдала пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Топонимнің бірінші сыңары *бала* «кіші», «кішкентай» деген мәнді білдірсе, *атығай* — этнонимдік, ру атауы, яғни «кіші атығай» (*тау*).

БАЛАБАЙ (Балабай) — *с.* Кеңгір сс.-не қарайды, *қыст.*, Ұлыт. ауд., Шағырлы өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған село, қыстау аты.

БАЛАБАТЫР (Балабатыр) — *с.*, Алғабас сс.-не қарайды, Ұлыт. ауд. *Бала* (зат есім) + *батыр* (зат есім) сөздерінен біріккен атау. Баланың батылдық, жұрт таңданарлық батырлығына байланысты аталса керек немесе кісі есімі болуы мүмкін.

БАЛАБОСАҒА (Балабосаға) — *тау*, биік. 1047,2 м, Приоз. ауд. *Бала* (зат есім) + *босаға* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Таудың кіші және оның қойнауының тар, қысаң болуымен байланысты аталса керек.

БАЛАДЕРЕСІН (Баладересін) — *с.*, Ортадересін сс.-не қарай-

ды, Приоз. ауд. *Бала* және *дересін* зат есімдерінен жасалған атау. Атаудың екінші құрамы *дересін* сөзін Е. Қойшыбаев «үнді — ир. дере «сай» сін//чин/ «көптік белгі» деп қарайды (1985). Сонда *Баладересін* «кішкене сай» деген мағынаны береді.

БАЛАЖАМАНШЫҚ (Балажаманшиқ) — *жыра*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Атау мағынасы: «кішкентай, аумағы аз-ғантай ғана нашар жер» дегенді білдіреді.

БАЛАЖЕЗДІ (Балажезды) — өз., ұз. 66 км, Жез., Ұлыт. ауд.-да, Жезді өз.-нің оң саласы, Жыланды өз.-нің оңт.-де. Яғни «кішкене Жезді», болмаса «Жезді өз.-нің кішкентай тармағы, саласы». Бұл жерде бұрын жез көп болған болу керек.

БАЛАЖЕЛКЕНДІ (Балажелькенды) — *тау*, биік. 479,2 м, Жаңаар. ауд. *Бала* «кішкене» + *желкен* алт. *телкем*, тув. *делгем* «кең, жазыра» + *ді* (сын есімнің туынды жұрнағы) яғни «кішкентай жазық жер», сондай-ақ таудың кішкене келіп желкенге ұқсас болуына да байланысты қойылуы мүмкін.

БАЛАЙТҮБЕК (Балайтубек) — *жарты арал*, Приоз. ауд. Балқаш көліндегі арал аты. *Бала* (зат есім) + *түбек* (зат есім) сөздерінен жасалған. Топонимнің мағынасы: «кішкентай, шағын түбек» Орысша *Балатобек* деп жазылуы дұрыс емес.

БАЛАКЕТКЕН (Балакеткен) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Аяқ Бестау тауының етегінде. *Бала* (зат есім) + *кеткен* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атау суға кеткен баланы осында жерлеуге байланысты қойылса керек.

БАЛАКӨКПЕКТІ (Балакокпекты) — *тау*, биік. 6657 м, Жаңаар. ауд. *Бала* (зат есім, бірақ бұл тіркесте сын есім қызметінде) + *көкпек* (зат есім «шөп») + *ті* (жұрнақ) тіркестерінен жасалған атау. Мағынасы: кіші көкпекті.

БАЛАҚАРАТӨБЕ (Балақаратөбе) — *тау*, биік. 674,1 м, Ақад. ауд. Атау «кішкене, аласа қара төбе» деген мағынаны білдіреді. Бұл атаудағы *бала* сөзі тегінде зат есім болғанымен «кіші, аласа» деген мағынаны білдіріп, сын есім тұлғасында тұр.

БАЛАҚОЙТАС (Балақойтас) — *тау*, биік. 722,5 м, Шет ауд. Мағынасы: «уақ, кішкене қойтас».

БАЛАҚОНЫСБАЙ (Балақонысбай) — *тау*, биік. 923,1 м, Мағынасы: «кіші, аласа Қонысбай». Бұл тау аты кісі есімінен қойылып, оған «кіші», «аласа» деген мағына үстелген.

БАЛАҚТАУ (Балақтау) — *тау*, биік. 532 м, Ақад. ауд. Мағынасы: «төменгі, етектегі тау».

БАЛАҚҰНДЫЗДЫ (Балақундузды) — өз., Жез. ауд., Нұра өз.-нің саласы және Үлкен Құндыздының сол жақ саласы, ұз. 80 км. Топонимдік мағынасы: «кіші құндызды». Бұл өзенде бұрын құндыз көп мекендеген болуы керек.

БАЛАСАРЫӨЗЕК (Баласарыозек) — *өз.*, Жаңаар. ауд. Мағынасы: «Сарыөзектің кіші саласы, бөлегі» дегенді меңзейді.

БАЛАТЕҢІЗ (Балатенгиз) — *көл.*, Приоз. ауд. Балкаш көлі атырабындағы көл аты. *Бала* (зат есім) + *теңіз* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «үлкен көлдің, теңіздің кішкене бөлігі, шағын бір саласы».

БАЛАТЕРІСАҚҚАН (Балатерисаккан) — *өз.*, Жез. ауд., Қоскөлден басталып, Терісаққан *өз.*-не құяды; *өз.*, ұз. 64 км, Ұлыт. ауд.-да, Қаптаадыр тауының бат. жағ.-да ағады. Мағынасы: «кіші Терісаққан» (Терісаққан топонимін қараңыз).

БАЛАТОЛАҒАЙ (Балатолағай) — *тау*, биік. 794,7 м, Шет ауд. *Бала* (зат есім) + *толағай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Кіші Толағай, төменгі жақтағы Толағай, Толағай тауының кішкене бөлегі» (Толағай топонимін қараңыз).

БАЛБЫРАУЫН (Балбрауын) — *с. тип. е. м.*, Жез. ауд. Өсімдік атынан қойылған мекен атауы.

БАЛҒА (Балга) — *құрғ. өз.*, *тау*, биік. 412,3 м, Ұлыт. ауд., Шағырлы *өз.*-нің солт. шығ. жағ.-да. «Кісі есімінен қойылған тау, өзен аттары.

БАЛҒАБҰЛАҚ (Балгабулак) — *бұл.*, Ұлыт. ауд., Шағырлы Жыланшық *өз.*-нің солт. шығ.-да. Балға есімді кісі мекендеген, соған тән жердегі бұлақ.

БАЛҒАБЕК (Балгабек) — *е. е. м.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЛҒОЖА (Балгожа) — *шатқ.*, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЛКӨБЕК (Балкобек) — *айр.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімі немесе этнонимнен қойылған болу керек.

БАЛҚАНҚҰДЫҚ (Балканкудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Балқан* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Балқан деген кісінің құдығы».

БАЛПЫҚ (Балпық) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЛТА (Балта) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. Шағырлы *өз.*-нің солт. шығ. жағ.-да және Жыланшық *өз.*-нің оңт.-де Жаңаар. ауд., Отаутас тауының солт. жағ.-да. Этнотопоним.

БАЛТАБАЙ (Балтабай) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд., *е. е. м.* Жаңаар. ауд., Талдыманақа *өз.*-нің солт. бат. да. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЛТАЙ (Балтай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЛҚАШ (Балкаш) — *көл, обқ.*, Приоз. ауд. Біздің жобалауымызша, Балқаш атауы әуел баста *бал+ық+аш*, яғни *балқаш* болуы ықтимал. Өйткені көне түркі тілдерінде *балық* «су, өзен»

дегенді білдіргені тарихи деректерден мәлім. Сол *бал* «балшық, батпақ», «су» түбірінен өрбіген сөздердің біразы мыналар: *бал-быр, бал-дыр, бал-шық, бал-ық*. Жоғарыда айтылған *бал* түбірінің варианттары семит — хамит тілдерінде; b(w)l «дымқыл, су», алт. *bul* (лайлау, былғау), монғ. *bul* «балшық, лас, былғаныш» қалм. *bula* «кір, балшық», звенкі тілінде *bi* (са) «батпақ саз». Ә. Қайдаров (1986, 191) пікірінше де: «*бал* [ba] — «сулы, балықты, батпақты», *балқаш* <бал+қаш — «балшықты жер», «саз», *балшық* <бал+шық — «сұйық, жабысқақ батпақ, балшық», *балжыр* <бал — жыр» — «сулы, дымқылданған, былжыраған», салыстыр.: *мал/малии*. Сонымен, *бал* [ba] («балшық, батпақ, су») түбірі жайлы Ә. Т. Қайдаров пікірін қолдай отырып, оның *қаш* компонентін ескі косымша (қ+аш) деп саралап, *аш* қосымшасын алтай тіліне тән топонимдік формант деп қараймыз. Бұл *аш* сөзі Ағанас, Қоқғас, Текес, Қелес, Асы, Есік, Ертіс атауларындағы *-ас ~ -ес ~ -іс* форманттарымен тектес. Олай болса *Балқаш* «балшықты, батпақты, суы көп» деген мәнді білдіретіні көрінеді.

БАЛЫҚҚАРАСУ (Балыққарасу) — өз., Жез. ауд. *Балық* (зат есім) + *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған гидронимдік атау. Негізінде «балықты, балығы көп қара өзен» деген мағынада қойылғаны байқалады.

БАЛЫҚТЫБҰЛАҚ (Балықтыбулак) — бұл., Ақтоғ. ауд. *Балық* (зат есім) + *ты* (сын есім жұрнағы) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Айналасы шалғын, балығы көп бұлақ» мағынасындағы атау.

БАЛШЫҚ (Балшиқ) — дөң., Ақад. ауд. Ағашжайлау тауының солт. бат. жағ.-да, Дөңнің маңайында балшықты, батпақты сулы жер болуымен байланысты қойылса керек.

БАПҚОЙ (Бапқой) — дөң., Жаңаар. ауд., Бедей көлінің жанында. Жер аты ретінде қойылған бұл сөздің негізгі лексикалық мағынасы «бапшыл, бапкер, күтінгіш». Бірақ бұл дөңнің не себепті Бапқой аталғаны қазірге белгісіз.

БАРАБА (Бараба) — тау. Ақтоғ. ауд. Этнотопоним.

БАРАҚ (Барак) — тау, биік. 519,9 м, Ұлыт. ауд., Шағырлы өз.-нің шығ.-да. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған тау аты.

БАРАҚКӨЛ (Баракколь) — көл, Жез. ауд., Қоскөл пос.-нің оңт.-де 24 км жерде. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған көл аты.

БАРАСЕНГІР (Барасенгир) — *е. е. м., бейіт*, Жез. ауд., Талдысай өз.-нің жанында. Бұл көне топонимнің бірінші сыңарындағы *бара* «кең», «аумақты», «үлкен» деген мағынаны білдірсе, XI ғ. ғалымы М. Қашқаридың айтуынша *сеңгір* парсының *зан* — «зор», «үлкен» + *гер ~ ғар* — «тау», «биік тау» деген мәндегі сөзі. Сондай-ақ түркі тілдерінде де *сеңгір* «шошақ» мағынасындағы сөз барын

ескерсек, *Барасаңгір* топонимінің толық мағынасы — «үлкен биік тау».

БАРЛЫ (Барлы) — *шатқ.* Прноз. ауд. Біріншіден, монғол тілінде *барс* — «жолбарыс» + *лы* (туынды сын есімнің жұрнағы). Атау мәні «жолбарысты, жолбарысы көп» дегенді немесе көне түркі тіліндегі *бар* «көп», «кең», «үлкен» + *лы* (қосымша), яғни «көп», «кең», «үлкен» (*шатқал*) дегенді білдіруі мүмкін. Болмаса, *бар* > *бор* > *пор* сөзінің «ақ балшық», «эк» сөзінің фонетикалық тұлғасы болуы да ықтимал.

БАРЛЫҚ (Барлық) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Түлкібай қыст.-ның солт. бат. жағ.-да. Е. Қойшыбаев (1985) топоним мағынасын «көне түркі тілдеріндегі *бар* этнониміне мекен-жайды көрсететін *-лық* қосымшасы жалғанған атау деуге болады», — деп үстірт түсіндіреді. Бұл көне топонимнің бірінші сыңарындағы *бар* сөзінің мағынасы «көп үлкен», «мол». Бірақ атаудың бұл сыңары көне түркі тілдеріндегі *бор* > *пор* «ақ балшық», «эк» мағыналы сөздің фонетикалық тұрғыдан өзгерген варианты болуы да мүмкін. Сонда *Барлық* «ақ балшықты» деген мағынаны да білдірсе керек.

БАРМАША (Бармаша) қыст., Жаңаар. ауд. Этнотопоним.

БАРХАН (Бархан) — *төбе*, Жез. ауд. Көне түркі тілінде «төбетөбе болып үйілген даладағы құмдар», сондай-ақ бурят тілінде де бархан «құмды төбелер».

БАРША (Барша) — *тау, қыст.*, Жаңаар. ауд. «Жеке, бөлек, оңаша» мағынасындағы атау.

БАСАДЫР (Басадыр) — *тау*, биік. 684 м, Ұлыт. ауд. 1 Май кхз-ның солт. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жоғарғы адыр», «үлкен адыр», «негізгі адыр».

БАСАҚЖАРЫҚ (Басакжарық) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Бас* (зат есім) + *ақ* (сын есім) + *жарық* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау мағынасы: «жоғарғы ақжарық, яғни жоғарғы жақтағы ақ, шаңқан түсті жер» дегенді меңзейді.

БАСАҚСАЙ (Басаксай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Бас* (зат есім), *ақ* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Жоғарғы Ақсай мағыналы атау.

БАСАЛА (Басала) — *шоқы*, Ақад. ауд. Қайрақты пос.-нің солт. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *ала* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Шоқынның бас жағының ала-құлалығына байланысты қойылса керек.

БАСАР АУЫЛЫ (Басар аулы) — *е. е. м.* Ақад. ауд. Басар есімді кісінің ауылы.

БАСБАЙТАЛ (Басбайтал) — *тау*, биік. 631,8 м, Ұлыт. ауд. 1 май кхз-ның солт.-жағ.-да., *көл*, осы ауд.-да, Барақ көлінің оңт.-де. *Бас* (зат есім) + *байтал* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

Қазақстанның басқа облыстарында *Алабайтал*, *Байтал* тектес топонимдер бары белгілі. Бұлардағы *Байтал* компоненттерінің және *Байтал* топонимінің тіліміздегі *байтал* сөзімен байланысы жоқтығы байқалады. Өйткені оның *байса* тұлғасы бурят тілінде «тау» деген сөзді білдірсе, монғол тіліндегі *байқ*, *байқа* «жартас» сөзімен төркіндес болуы мүмкін. Ал сөз соңындағы «л» монғол тіліндегі көптік жалғауының көрсеткіші екендігі сөзсіз. Сонда *Басбайтал* — «жоғарғы жартас, басқы тау» дегенді білдірсе керек.

БАСБҰЛАҚ (Басбулақ) — *сай*, Жез. ауд. Мағынасы: «басқы, жоғарғы жақтағы бұлақ».

БАСБҰЛДЫРЫҚ (Басбулдурик) — *тау*, биік. 259,6 м, Жез. ауд. *Бас* (зат есім) + *бұлдырық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың екінші сыңарындағы *бұлдырық* монғол тіліндегі *бүлтгэр* «томпақ, дөң, дөңес» сөзінің қазақ тілінде қалыптасқан тұлғасы деп танысақ, соңғы *-ық* сөз тудырушы қосымша ретінде қаралады. Осымен қатар *бұлдырық* атаулы құс барын да естен шығармауға тиіспіз. Демек, *Басбұлдырық* — «жоғарғы жақтағы бұлдырық».

БАСДЕРЕСІН (Басдересин) — *сай*, Приоз. ауд. Балқаш көлінің жағалауынан 20 км жерде. *Бас* (зат есім) + *дересін* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың екінші сыңары монғ. *дересин* — «ши» сөзі. Демек, «басқы, жоғарғы дересін «ши».

БАСКӨЛ (Баскөль) — *тау*, биік. 174,0 м, Ұлыт. ауд. Бозша-көлдің бат. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Басқы, жоғарғы жақтағы көл». Тау аты осы көл атынан алынған.

БАСҚАҒЫЛ (Басқағыл) — *тау*, биік. 614,0 м, Ұлыт. ауд., Қаракеңгір өз.-нің оңт. бат.-да. *Бас* (зат есім) + *қағыл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың екінші сыңарындағы *қағыл* — «қар сусып тоқтамайтын, жел қарын ұшырып кете беретін биіктеу жер». Демек, топоним мағынасы: «жоғарғы қағыл, жел қақты биік жер».

БАСҚАМЫР (Басқамыр) — *мазар*, Жез. ауд. *Бас* (зат есім) + *қамыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бірінші компоненттегі *бас* «басқы, жоғарғы», «алдыңғы» мағынасын білдірсе, екінші компоненттегі *қамыр* түркі, иран тілдерінде *қамар* ~ *кямер* ~ *кемір* тұлғаларында кеңінен қолданылып «тау етегі, еніс», «төбе, жота, тау» мағыналарын білдіреді. Салыстыр. тәж. *камар* «еңіс», «су орып кеткен арна», қырғ. *камар* «су орып кеткен жаға, жар», өзб. *камар* «ойық, ор», афғ. *камар* «төбе жоталардың еңісі, етегі». Сондай-ақ монғ., бур. тілінде *хамар* «тұмсық», «мүйіс», «тау беткейі» деген сөздер мәнделс (Әбдірахманов, 1975). Демек, *Басқамыр* топонимінің бірінші компоненті (*бас*) төл сөзіміз болғанмен, оның екінші компонентінің (*қамар*) иран немесе монғол

тіліне тән екендігі шүбәсіз болса керек. Олай болса, *Басқамыр* «басқы, жоғарғы тау бөктері, беткейі» немесе «басқы, жоғары тұмсық, мүйіс» деген мәндегі атау екенін байқаймыз. Ал иран, монғол тілдеріндегі *қамар~кямер~хамыр* сөздерінің дыбыстық өзгеріске түсіп *қамыр* тұлғасында қалыптасуы тіл занына байланысты белгілі құбылыс.

БАСҚАСАУЫН (Басқасауын) — *тау*, Жанаар. ауд. *Бас* (зат есім) + *қасауын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің бірінші компоненті *бас* «басқы, жоғарғы, алдыңғы, бастапқы», «негізгі» мағынасын білдірсе, оның екінші компоненті *қасауын* сөзінің этимологиясы белгісіз. Көне түркі тілінде *Qasuj* деген өзен аты болғаны белгілі (ДТС, 430). Соған қарағанда ескі замандарда осы тау етегіндегі аты *Qasuj* аталып, тау аты сол өзен атымен Басқасауын аталуы мүмкін. Ал *Qasuj* атауы кейінгі этаптарда қасауын формасына бейімделіп кетуі тарихи құбылыс болса керек.

БАСҚАУҒА (Басқауға) — *жер*, Жез. ауд. *Бас* (зат есім) + *қауға* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Яғни «басқы, негізгі қауға» мәніндегі атау.

БАСҚҰДЫҚ (Басқудук) — *құд.*, тер. 2 м, Жез. ауд. Жаманай-бат тау-ының бат. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «басты, негізгі құдық».

БАСҚЫТӨБЕ (Басқытөбе) — *төбе*, корғ., Жанаар. ауд. *Басқы* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Жоғарғы, негізгі төбе» мәнін білдіреді.

БАСОБА (Басоба) — *тау*, Ұлыт. ауд. 1 Май кхз.-ның оңт. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *оба* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «негізгі, үлкен, биік оба» мәнін білдіреді.

БАСОЙНАҚ (Басойнақ) — *тау*, биік. 341 м., Жез. ауд. *Бас* (зат есім) + *ойнақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Бұл атаудың екінші компонентіндегі *ойнақ* сөзінің *ойна*-етістігімен ешбір байланысты болмаса керек. Өйткені хакас, тува, шор тілдерінде ол *оймак* тұлғасында айтылып «ой», «ойпан» мағынасын білдірсе, алтай тілінде *ойбок* тұлғасында айтылады да «шұңқыр, ойпат, ойпан» мәнінде қолданылады. Бұған қарағанда, *Басойнақ* топонимі «терең, үлкен ой, ойпат, ойпан жер» дегенге жуық. Екінші бір тұрғыдан қарасақ, бұрын ойын-той, жастар жиналатын жерді *ойнақ* деген. Осыған байланысты болуы да мүмкін.

БАССАҒА (Бассаға) — *е. м.*, Ақад. ауд. *Бас* (зат есім) + *саға* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Бас* + *саға* «тау етегі бөктері», «өзеннің қосылған, құйған жері», яғни «негізгі басты саға».

БАССАРЫТАУ (Бассарытау) — *тау*, биік. 696,4 м, Ұлыт. ауд. *Бас* (зат есім) + *сары* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірі-

гуінен жасалған атау, «негізгі, үлкен, басты Сарытау» деген мәнде қойылған.

БАСТАРАУ (Бастарау) — құрғ. арна, Жез. ауд., Акши құд-ның солт. бат. жағ.-да. *Бас* (сын есім) + *тарау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Топоним мағынасы: «басқы, негізгі тарау». Яғни арнаның бөлінетін басқы жері.

БАСТӨБЕ (Бастөбе) — *төбе, шоқы*, Жез. ауд. *Бас* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «негізгі, үлкен, биік төбе, шоқы».

БАСТУАЙТ (Бастуайт) — *тау*, биік. 789,4 м, Приоз. ауд. Е. Қойшыбаев пікірінше: «түр. *басту* (<*бас*+*тау*) + *ай* + *т*: *бастуайт*, яғни «бастаудағы айлар» мағынасын беретін этнотопоним. Біздің ойымызша, бұл түсінік жансақ, шындыққа жанаспайды. Атау *бас* және *туайт* деген екі сөздің бірігуінен жасалған. Оның бірінші компоненті *бас* «басқы, негізгі, жоғарғы» мәнін білдірсе, екінші компоненті Таулы Алтай, Шығыс түркі тілдеріндегі *Табат* топонимінің параллелі, негізінде монғолдың *давтой* (<*dobutai*) «жоталы, төбелі, қырлы» сөзінен болуға тиіс. Демек, Бастуайт топониміндегі туайт сол *dobutai* сөзінің фонетикалық тұрғыдан өзгерген түрі. Олай болса, топонимнің мағынасы: «негізгі, басты төбелер мен жота қырлар» болуы ықтимал.

БАСЫНҚӨЛ (Басынколь) — *көл*. Ақад. ауд. *Бас* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атау «тау басындағы немесе қыр басындағы көл» деген атаудың ықшамдала қысқарған нұсқасы болу керек.

БАСҮЙГЕН (Басүйген) тұз. *көл.*, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт. жағ.-да. *Бас* (зат есім) + *үйген* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінен жасалған атау. Жағасында өлген мал басының үйіліп қалуымен байланысты аталса керек.

БАСШИ (Басши) — *сай*, Ақад. ауд. *Бас* (зат есім) + *ши* (зат есім). Топоним «жоғарғы, биік ши» мәнінде қойылған.

БАТАНҚАРА (Батанкара) — құд., Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

БАТАСАЙ (Батасай) — *шатқ.*, Жез. ауд. *Бата* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл сайда бата оқумен байланысты аталған болу керек.

БАТАТАУ (Бататау) — *тау*, биік. 563,1 м., Ақад. ауд. *Бата* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тау етегінде бата оқумен байланысты қойылса керек.

БАТЕМБАЙБҰЛАҚ (Батембайбулак) — *баст.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған гидроним.

БАТПАҚҚАРА (Батпаққара) — құрғ. өз., Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Батпақ* (зат есім) және *қара* (сын есім)

сөздерінің бірігуінен жасалған. Өзен жағасының қара батпақты болумен байланысты аталған.

БАТПАНҚАРА (Батпанқара) — *тау*, биік. 579,4 м, Жез. ауд. *Батпан* (зат есім) + *қара* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Атаудың бірінші компонентіндегі *батпан* «салмағы өте ауыр үлкен зат», *қара* бұл жерде түсті білдіруден гөрі «үлкен, ірі зор» деген мағынаға бейім тұр. Демек, *Батпанқара* «ірі, үлкен, зор тау» дегенді аңғартады.

БАТЫҚ (Батык) — *с., сс орт., көл*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған ойконим.

БАТЫҚЫЗЫЛ (Батыкызыл) — *таулар*, Приоз. ауд. *Баты* (сын есім) + *қызыл* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Топонимнің бірінші компоненті *баты* көне түркі тіліндегі *Batij* 1) дымқыл ойпат жер, 2) ойпаң, ой (ДТС, 1969, 89) сөзінің фонетикалық тұрғыдан өзгерген түрі болса, оның екінші компоненті *қызыл* «қызғылт, күрең» мағынасын береді. Сонда *Батықызыл* «аласа келген қызғылт таулар» деген мағынаға сай келеді.

БАТЫР (Батыр) — *төбе*, Жез. ауд. Жымықы өз.-нің оңт.-де. Белгілі бір батыр құрметіне немесе Батыр есімді адам атынан қойылған төбе аты.

БАТЫСТАУ (Батыстау) — *с.*, Кеңшоқы сс.-не қарайды, Ақтоғ. ауд. *Батыс* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Батыс жақтағы тау» мәніндегі атау.

Бауықбай (Бауқбай) — *бұл.*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған микрогидроним.

БАЯДІЛ (Баядиль) — *сай*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БАЯНДЫ (Баянды) — *тау*, биік. 841,8 м, Ақад. ауд. Ортау схз.-ның жанында. Кісі есімінен қойылған тау аты.

БӘЙГЕТАМ (Байгетам) — *жер*, Жез. ауд., Ақши құд.-ның оңт.-де. *Бәйге* (зат есім) + *там* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы тамның жанында ат бәйгесін өткізумен байланысты аталуы мүмкін.

БӘЙГЕТӨБЕ (Байгетөбе) — *сай*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-де. *Бәйге* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Аталмыш төбеде бәйге өтуімен байланысты аталса керек.

БӘЙМЕН (Баймен) — *сай*, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің шығ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БӘЙТЕН (Байтен) — *тау*, биік. 262 м, Сандықтау тауының бір сілемі; *құд.*, Жез, ауд. Сандықтау тауының етегінде. Осы құдықты қазған немесе соған не болған кісі есімінен қойылған құдық аты.

БӘКЕБАЙ (Бакебай) — *айр.*, Жаңаар. ауд., Кісі есімінен қойылған атау.

БӘКЕЙ (Бакей) — *сай*, Жаңаар. ауд., Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Ақтау тауының кісі есімінен қойылған бір сайы.

БӘКЕНБҰЛАҚ (Бакенбулак) — *бұл.*, Шет ауд. К. Маркс атындағы колх. жанында ағатын, Бәкен атты кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

БӘТИМА (Батима) — *сай*, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де, Аралтөбе маңайында. Бәтима есімді әйел құрметіне қойылған сай аты.

БЕГАЗЫ (Бегазы) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд., қола дәуірінен қалған оба. Ә. Марғұланның айтуынша «*Бегазы* атауы көне түркі тіліндегі «биік» және «аз» деген екі сөздің бірігуінен жасалған. Мұндағы «биік» сөзі дыбыстың құбылуымен «бек», «бегі» болып өзгерген. Ал «аз» сөзі сол жерді мекен еткен тайпаның аты. Бұл төңіректегі тауларды жинақтап Бесқазылық деп атайтынын, оған: «*Қызыларай, Қарқаралы, Кент, Балқан (Ку), Бақты* таулары жататынын жергілікті халық жақсы біледі. *Бегазы* — сол бес таудың ортасындағы ең биік шың. Осы атаудағы «бек» сөзін А. Сейдімбеков «тілімізде «бек» лауазымға қоса «өте», «нағыз» деген мағына береді. Мәселен, бек жақсы «өте жақсы» деген (Қара.: «Қазақстан әйелдері», 1987, № 5).

Біздің байқауымызша, қазіргі *биік* сөзінің көне түркі тіліндегі тұлғасы *begik* (ДТС, 91), қазіргі түркі тілдерінде: азерб. *bojuk* — «үлкен», ұлы», «зор», түркм. *беик* — «жота, төбе», «құм жоталарының қыры, биігі», тува *beguk* — «тау», хакас. *позак* — «биіктік», «биік», қырғ. *бийик* — «жоғары», «биік», түрік. *büyük* — «үлкен», «биік».

Бірақ Дағыстанда *бек* топонимдік мәнде: «басты», «негізгі», «биік» (Мурзаев, 1984, 78). Бұл дәлелдерге қарағанда *Бегазы* топонимінің *бег* компоненті «биік», «үлкен», «зор» деген топонимдік мағына білдіретіні анықтала түседі. Ал оның екінші компоненті *азы* көне түркі этнонимі *аз* (<наз) дегенге жанаспайтын сияқты. Өйткені, көне түркі тілінде, тіптен қазіргі шығыс түркі тілдерінде (алтай, тува) *азых* «асу», «ашық жер» «кең алқап» деген мағынаны білдіретіні мәлім. Демек, *Бегазы* топонимінің екінші компоненті *азы* сол *азых* (ажығ) сөзінің соңғы *х(ғ)* дыбыстарын түсіріп, қысқарған түрі. Олай болса, Бегазы топонимінің толық мағынасы «биік асу немесе үлкен кең алқап» дегенді аңғартса керек.

БЕГЕНЕ (Бегене) — *с.*, Алғабас сс.-не қарайды, Ұлыт. ауд. Кісі есімі немесе этнонимнен қойылған.

БЕГИМБАЙ (Бегимбай) — *учаске*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

БЕГИМБАЙБҰЛАҚ (Бегимбайбулак) — *баст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған микрогидроним кіші-гірім бастау аты.

БЕЗДОРОЖНЫЙ (Бездорожный) — *тау*, Жез., Жаңаар. ауд., Қараадыр қыст.-да. Орыс тіліндегі *без* және *дорожный* «жолсыз» сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты.

БЕЙМАН (Бейман) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Шағырлы — Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

БЕЙСЕМБЕК (Бейсембек) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

БЕЙІТҚҰДЫҚ (Бейтқудук) — *құд.*, Ақад. ауд., Тасқұдық құд.-нан 47 км қашықтықта. *Бейіт* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бейіт жанынан қазылған құдық.

БЕК (Бек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

БЕКБАЙ (Бекбай) — *бұл.*, Жаңаар. ауд.; *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атаулар.

БЕКБАЙСАЙ (Бекбайсай) — *шатқ.*, Жез. ауд. Құйған қыст.-ның маңында. Кісі есімінен қойылған шатқал аты.

БЕКБИІК (Бекбиик) — *төбе*, Жез. ауд., Жыңғылөзек өз.-нің солт.-де. Аса биік деген мағыналы атау.

БЕКЕЙСОР (Бекейсор) — *сай*, Ақад. ауд. Сорбұлақ баст.-ның оңт. бат. жағ.-да. Бекей есімді кісі есімінен байланысты қойылған.

БЕКЕМБЕТСАЙ (Бекембетсай) — *шатқ.*, Жез. ауд., Қаратөбе тауының бір шатқалы. Бекембет есімді кісі мекендеген сай.

БЕКЕН (Бекен) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Қаптаадыр тауының бат. жағ.-да. Бекен есімді кісінің қыс қыстауы болған жер.

БЕКЕТ (Бекет) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Бараккөл көлінің бат.-да. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

БЕКЕТ (Пикет) — *е. м.*, Шет ауд. *Бекет* — орыс тіліндегі *пикет* «шағын ғана қарауыл отряды, солар тұратын баспана» сөзінің қазақша қалыптасқан тұлғасы.

БЕКТАУ (Бектау) — *тау*, биік. 705,5 м, Ақад. ауд., *тау*, биік. 579,8 м, Жаңаар. ауд., Аяқбастау тауымен шектес. *Бек* (сын есім) + *атау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Бек* сөзі «мықты, берік» және «биік» мағыналарына ие болып, «мықты, берік немесе биік тау» деген мағынаны білдіреді.

БЕКТАУАТА (Бектауата) — *тау*, биік. 1215 м, *с., е. м.*, Приоз. ауд. «Халық аңызы бойынша, *Бектау ата* және *Бегазы* деген екі әулие болған. Екі әулие қашып келіп, осы тауларды паналаған» (Экс. мат., 1982. Инф. Шойынбаев Ыбырайым). Балқаш көлінің физика географиялық жайын терең зерттеген орыс ғалымы П. Сарычев бұл тауды былайша сипаттайды: «Бектау ата — оңтүстік пен солтүстікті жалғастыратын нысана іспетті керуен жолдың бойында тұрған «шамшырақ». Оның сүйір төбесі Балқаш көлінің оңтүстік жағалауынан көзге ілінеді. Көлдің астынан жарып шыққандай сүт-тиып тұрады және «бері тарт» дегендей ишарат береді. Сол тау-

дың астында үлкен үңгір бар. Ол мөп-мөддір тұщы суға толы. Су бетінің деңгейі әрдайым бір қалыпты: жоғары көтерілмейді, төмен түспейді. Табиғаттың осы жұмбағының көріністері дала жұртының сезімін билеп, атаудың постпозитивтік компоненті боп тұрған «ата» сөзін қостырғандай» (Орышадан аударған Е. Қойшыбаев). Қазақстан жерінде ата тіркесімен аталатын жерлер (мәселен, Әулие + ата, Сунақ + ата т. б.) көбіне сол жердің «киелі», «әулиелік» қасиетіне байланысты халық нанымына сай қойылып отырған. Міне сол себептен Бектауата «қасиетті», «әулие», «киелі Бектау» дегенді аңғартады.

БЕКТЕМІР (Бектемир) — *төбе*, Жез. ауд. Байқоныр өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған географ. атау.

БЕЛАҒАШ (Белағаш) — *ауыл*, Шет ауд. *Бел* (зат есім) + *ағаш* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Е. Қойшыбаевтың (1985) «көне түркі *биль* > *бишл* + *ғұш* (сөзбе-сөз) *бияғұш* «қос ер» немесе «қос кезең» мәніндегі кіріккен сөздер деп түсіндіруінде ешбір ғылыми негіз жоқ. Қазақ тілінде *бел* «асу, кезең» мағынасынан басқа «орта», «тең тұс» мағыналарында да қолданылады. Олай болса, *Белағаш* «кезендегі, асудағы ағаш» мәніне толық сай.

БЕЛАСАР (Беласар) — *е. м.*, Шет ауд. Бұл жерде таспен қоршалған зираттар бар. *Бел* (зат есім) + *асар* (етістіктің есімше тұлғасы) арқылы жасалған атау. Бұның топонимдік мәні «белді, кезенді асқан жерде».

БЕЛАЯ (Белая) — *тау*, биік. 468,5 м, Ақад. ауд., Тасжарған баст.-ның бат. жағ.-да. Орыс тіліндегі *белый* (ақ) сөзінен қойылған тау аты.

БЕЛБЕМБАЙ (Белбембай) — *е. м.*, Ақад. ауд., Қайрақты. пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

БЕЛГІ (Белги) — *тау*, биік. 262,9 м, Ұлыт. ауд., Тұяқбай қыст.-ның солт. жағ.-да. Бұл тауда «белгі, таңба» болуына байланысты аталуы мүмкін.

БЕЛДЕУ (Бельдеу) — *жер*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның солт. жағ.-да. Топоним мағынасы жердің белестеу, жоталау келген бедеріне байланысты болу керек.

БЕЛЕУТІ (Белеуты) — *өз.*, Жез. ауд. Қарасире өз.-нің оңт. шығ. жағ.-да. *Белеу* (зат есім) + көне аффикс *-ті* арқылы жасалған өзен аты. *Белеу* сөзі қазіргі әдеби тілімізде кездеспейді. Сондай-ақ көне түркі тілінде де осы формалы сөзді ұшыратпадық. О. Т. Молчанованың (1979) көрсетуінше Таулы Алтай жерінде *Беле* (*Беля*, *Белэ*, *Пеле*, *Пелэ*) тұлғалы топоним (тау, сай, жер, пос.) бар. Алтай тілінде *беле* «шетен» деген сөз екен. Бұған қарағанда өзен жағасында шетен көп, қалың өскендіктен «шетенді» аталуы мүмкін, яғни «шетені көп, қалың» деген мағынаны білдіреді. Ал сөз ортасындағы «у» дыбысы кейінгі кездерге

қосылса керек. Географиялық көне формант *-ты, -ті* негізінде жасалған топонимдер республика жерінде аз емес. Мысалы: *Алматы, Бұғыты, Шідерті, Өлеңті, Сөгеті* т. б.

БЕЛҚАРАҒАЙ (Белкарагай) — *шатқ.*, Жанаар. ауд. *Бел* (зат есім) және *қарағай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топоним мағынасы «кезендегі, асудың ар жағындағы қарағай» дегенді меңзейді.

БЕЛҚАРАҒАН (Белкараган) — *с.*, Айнабұлақ сс.-не қарайды, Жанаар. ауд. *Бел* (зат есім) және *қараған* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «асудағы, орта кезеңдегі қараған».

БЕЛҚҰДЫҚ (Белькудук) — *құд.*, Шет ауд., Дария пос.-нің солт. жағ.-да, Жез. ауд., Қарсақбай с.-ның жанында., Ақад. ауд., Науалы ст.-ның оңт.-шығ.-да 4 км жерде. *Бел* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Топоним мағынасы «кезең астындағы, асудың ар жағындағы құдық» немесе «орта тұстағы құдық».

БЕЛҚҰМ (Белкум) — *жер*, Жез. ауд., Жіңішкеқұм маңында. *Бел* (зат есім) және *құм* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «орта тұстағы құм» немесе «негізгі, үлкен құм».

БЕЛТЕБІЗ (Белтебиз) — *шатқ.*, Жез. ауд., Мырсай қыст.-ның маңында. *Бел* (зат есім) + *тебиз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл топонимнің бірінші компоненті *бел* «асу, кезең» болса, екінші компонент көне түркі тіліндегі *тепиз* «соры көп жер» (МК, II, 208) яғни «асу, кезең астындағы соры көп, соры бар жер». Сондай-ақ көне түркі тілінде *тепизла* «соры бар, соры көп» деген сөз.

БЕЛТЕБИССОР (Белтебиссор) — *шатқ.*, Жез. ауд. Арыстан деген жерде. Бұл атаудағы *тебіс* көне түркі *тепиз* сөзіндегі соңғы ұяң дауысты дыбыссыз (3) қатаң «с» дыбысына айналуынан болған құбылыс. Топоним мағынасы: «белес, кезең астындағы аппақ соры көп жер» дегенді білдіреді.

БЕЛТЕРЕК (Белтерек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Бел* (зат есім) + *терек* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл топоним құрамындағы *бел* «үлкен, мықты, зор» деген ауыспалы мағынада қолданылып тұрғандықтан *Белтерек* «үлкен, мықты, зор терек» дегенді анық білдіреді.

БЕРДАЛЫ (Бердали) — *сай*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БЕРДЕНСАЙ (Берденсай) — *сай*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

БЕРДІ (Берды) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-нің солт.-шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған оронимдік атау.

БЕРЕКЕ (Береке) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд., өз. Жез.-ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған қыстау, өзен аттары.

БҮРКІТ (Беркут) — *баст.*, Шет. ауд., Ақмая пос.-нің солт. жағ.-да. Бастау басындағы тасқа о баста бүркіттің отыруымен байланысты аталған болу керек.

БЕРЛІБАЙ (Берлибай) — *төбе, е. е. м.* Жаңаар. ауд., Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған мекен аты.

БЕРЛІБЕК (Берлибек) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

БЕРМЕНТЕ (Берменте) — *тау*, биік. 571,5 м, Ұлыт. ауд. Қаракенгір өз.-нің шығ.-да. Мағынасы: «бергі жақтағы, жақын жердегі төбе».

БЕРТІС (Бертис) — Балқаш көліндегі белгілі мүйіс. Бертис деген ру бар. Осы мүйісте «бір тіс» сияқты жартас бар.

БЕРІҚҚАРА (Берикқара) — *тау*, биік. 855,8 м, Ақад. ауд. Ортау схзы орналасқан жерде; *с. тип. е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Берік* (сын есім) + *қара* (сын есім) жергілікті жерде тау мағынасында қолданылады) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «бекем, мықты зор тау».

БЕРІҚТАС (Бериктас) — *тау*, Ақад. ауд. *Берік* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «бекем, мықты, берік жартасты тау».

БЕРІҚШЕДІҢОБА (Берикшединоба) — *тау*, биік. 525,2 м, Жаңаар. ауд., Шалқия пос.-нің шығ. жағ.-да. *Берікше* (үстеу) + *дің* (зат есім) + *оба* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Мағынасы: «нығыз, мықты келген төбе, дөң».

БЕСАПАҢ (Бесапан) — *шатқ.*, Приоз. ауд., Сарықұмның бат.-да 4 км жерде, Гүлшат кеіі қасында., ел. мек., Ақтоғ. ауд. *Бес* (сан есім) + *апан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, «бес шұңқыр, шатқал, сай» деген мағынаны білдіреді.

БЕСБАҚСЫ (Бесбаксы) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыстының солт.-бат.-да. *Бес* (зат есім) + *бақсы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Бес балгер, бақсы». Бұл жерде бақсыға байланысты бір оқиға болғанына меңзейді.

БЕСБАЛА (Бесбала) — *сай*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да. *Бес* (сан есім) + *бала* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: бес балаға байланысты бір оқиға болғанын білдіреді.

БЕСБИДАЙЫҚ (Бесбидаик) — *сай*, Ұлыт. ауд., Бозшакөлдің солт. жағ.-да. *Бес* (сан есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл атау бидайықтың бес тал саңын көрсетуден гөрі бидайықтың көктемде қар суы жайылған, кейіннен қуаң тартқан жерге өсетін биіктеу шөптесін өсімдік және сондай өсімдікті жер саңын көрсететін сияқты.

БЕСБҰЛАҚ (Бесбулак) — *құрғ. өз.*, Приоз. ауд., Жорға тауы етегінде. *Бес* (сан есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, яғни «бес жақтан ағып жатқан бұлақ».

БЕСЖИДЕ (Бесжиде) — қыст., Жез. ауд., Ақши сайында. *Бес* (сан есім) + *жиде* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бес жиде ағашы өскен» жердегі қыстау.

БЕСКЕПЕ (Бескепе) — құд., Жез. ауд. *Бес* (сан есім) + *кепе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Бұл жақта кепе деп үйілген тезекті айтады. Сонда атаудың мағынасы «бес кепе жанындағы құдық».

БЕСКЕСІК (Бескесик) — тау, биік. 326,6 м, Жез. ауд., Құйған қыстауы баурайына орналасқан тау. *Бес* (сан есім) + *кесік* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «бес бөлек» (тау).

БЕСКҮШІК (Бескушик) — тау., Жез. ауд. Түлкібай қыст.-ның солт. жағ.-да. *Бес* (сан есім) + *күшік* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы бес күшікке байланысты бір оқиға болғанын білдіреді.

БЕСҚАЗЫЛЫҚ (Бесказылык) — тау, Ақтоғ. ауд. Бегазы тауы төңірегіндегі *Қызыларай*, *Кент*, *Балқан* (Қу), *Бақты* деген бес тауды жергілікті халық *Бесқазылық* деп жинақ атаумен атайды. Шет ауданында Бесказылықтың белі деп аталатын тау және бар.

БЕСҚАЗЫЛЫҚТЫҢ БЕЛІ (Перевал Бесказылыкка) — тау, Шет ауд. *Бес* (сан есім) + *қазылықтың* (ілік септік жалғаулы зат есім) + *бел* (тәуелдік жалғаулы зат есім) сөздері арқылы жасалған күрделі атау, яғни «Бесказылық деген жердің асуы, кезеңі». *Бесқазылық* деген сөздің мағынасы түсініксіз.

БЕСҚАТЫН (Бескатын) — тау, биік. 270,3 м, Орақбай тауының солт.-бат. жағ.-да. *Бес* (сан есім) + *қатын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Е. Қойшыбаев (1985) «қатын формасы сын есім тұлғасындағы «қатаң» (<қатаю) мәніндегі сөз» деп түйеді. Бұл мүлдем шындыққа жанаспайды. Өйткені түркі тілдерінде *кадын* (хатун) ~ *катун* тіркесімен келетін өзен, тау аттары аз емес. Мысалы: алт. *Катун*, Обь өзенінің оң жағындағы үлкен өзен. Катун өзенінің ұзындығы 680 км. Тува жерінде де *Кадын* — өз., *Қадын-Шат*-тау, *Хатын*-көл атаулары бар. В. Вербицкий: «Кадын өзен аты да Катунь, тау аты да Катун (Кондом өзені бойында) барын айтады (Словарь Алтайского и аладагского наречий тюркского языка. Казань, 1884, с. 113). Сондай-ақ Шығыс Түркстан (қытай жеріндегі) Тянь-Шань шындарының бірінің Катунь — Бохто — Ола аталатыны мәлім. Бұл өзен, көл, тау аттарында Кадын (Хадын) Хатун сөзінің қолданылуын көптеген ғалымдар көне түркі тілдерінде бұл сөздің «әмірші, ханым әйел» мағынасында түсініп, халықтың ескі наным бойынша «үлкен өзен, тауларға табынуымен байланысты аталып отырған» деген пікірмен дәлелдейді. Ал, жазушы Ақселеу Сейдімбековтың «Атау Отан соғысы кезінде бес жесір әйелге байланысты айтылған» деген пікірін де ескерген жөн сияқты.

БЕСҚАУҒА (Бескауға) — құд., Жез. ауд., Анакан қыст.-ның маңындағы құдық. *Бес* (сан есім) және *қауға* (зат есім) сөздерінің тіркесуі арқылы жасалып, құдықтың суы аз екендігін яғни бес қауға ғана су жиналатынын білдіреді.

БЕСҚОРА (Бесқора) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Бес* (сан есім) және *қора* (зат есім) сөздері арқылы жасалып, сол жерде қатарынан «бес қора» болғанын мегзейді.

БЕСҚОНАҚ (Бесқонақ) — *тау*, Ақад. ауд., Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да. *Бес* (сан есім) + *қонақ* (зат есім) сөздерінен жасалып, қойнауында «бес қонақ» сиятындай үңгірдің болуына байланысты аталуы мүмкін.

БЕСҚҰДЫҚ (Бесқудук) — құд., Жез. ауд. *Бес* (сан есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Сол манда терендігі әртүрлі бес құдықтың қазылуымен байланысты аталса керек.

БЕСОБА (Бесоба) — *зират*, Жез. ауд., Қаракеңгір схз-ның жерінде. *Бес* (сан есім) + *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған. XIII—XIV ғ. ғ. тән көне күмбездер аты.

БЕСТАҚЫР (Бестақыр) — *шатқ.*, Жез. ауд. *Бес* (сан есім) және *тақыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Аралары қашық емес бес тақыр шатқалдың болуына байланысты аталса керек.

БЕСТАМА (Бестама) — *сай*, Жез. ауд. *Бес* (зат есім) және *тама* (зат есім) этноним сөздерінен жасалған этнотопоним.

БЕСТАМАҚ (Бестамақ) — *с.*, Босаға сс.-не қарайды, Ақад.-ауд., *шатқ.*, Жез ауд. *Бес* (сан есім) және *тамақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тамақ сөзі арқылы жасалған топонимдер басқа да түркі тілдерінде мол. Мәселен, Сібірде Стерлитамақ, башқұртта Менеузтамақ, Удкалытамақ, Тюмень облысында: Кактамақ өз., Каргайтамақ, Қырымда — *Тамақ* (жер аты), Солт. Кавказда Бештамақ (бұл жерде — Малка, Баксан, Чегем, Черек, Терек деген бес өзен құяды), қырғ. Ош обл. Түйе — Тамақ өзені. Түркі тілдерінде *тамақ* сөзінің топонимдік мәні «өзен сағасы, сай аңғары, кіші-гірім сайлар» (Мурзаев, 1984, 542). Бұған қарағанда, тіліміздегі *Бестамақ* топонимінің мағынасы: «кіші-гірім бес сай, бес аңғар» дегенді білдіріп тұр.

БЕСТАУ (Бестау) — *тау*, биік. 695,8 м, Ақад. ауд., Ақжартаст. тауының маңында; *төбе*, Жез. ауд., Жыңғылдыөзек өз.-нің оңт.-де. *Бес* (сан есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Қатар-қатар немесе сол жерде аралары жақын тұрған бес тау, төбелер».

БЕСТОҒАН (Бестоған) — *с.*, Сейфуллин сс.-не қарайды, Жаңаар. ауд. *Бес* (сан есім) + *тоған* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «аралары бір-біріне жақын бес жерден қазылған арық, «тоған».

БЕСТӨБЕ (Бестөбе) — *тау*, биік. 710,3 м, Шет ауд., *тау*, биік.

639 м, Ақад. ауд., Жаманқұдық құд.-нан 4 км қашықтықта; *тау*, биік. 404 м, Жез., Жаңаар. ауд., *төбе*, биік. 259 м, Жез. ауд., *дөң*, Ақад. ауд., Ақшиң құд.-ның оңт.-бат.-да; *е. м.*, Шет ауд.; *ірі кен орны*, Жаңаар. ауд. *Бес* (сан есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «бес дөң, төбе, тау».

БЕСШЕГЕН (Бесчеген) — *құд.*, Жез. ауд., Қойшыман қыст.-ның жанында. *Бес* (сан есім) + *шеген* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «шегендеген бес құдық».

БЕСШОҚЫ (Бесшоки) — *тау*, биік. 1109,7 м, Ақтоғ., Ақад. Приоз. ауд.-да; *ескі кен орны*, Шет ауд., Қайрақты өз.-нің шығ.-да, Ақтоғ. ауд., Қазанғап өз.-нің алабында. Алыстан бес шоқы, төбе боп көрінуіне байланысты аталған.

БЕСІК (Бесик) — *тау*, биік. 890,9 м, Шет ауд., Ақмая пос.-нің оңт. жағ.-да. Алыстан қарағанда тау көрінісі бесікке ұқсас болғандықтан қойылған атау.

БЕСІКАДЫР (Бесикадыр) — *қыст.*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. *Бесік* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Адырлардың кішкенелегін бесікке ұқсату мен байланысты аталған.

БЕСІКЖАЛ (Бесикжал) — *сай*, Приоз. ауд., *баст.*, Ақад. ауд. *Бесік* (зат есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен жасалған. Тау немесе жота жалының бесікке ұқсатудан қойылған, яғни «кішкене жал» ұғымын береді.

БЕТБҰЛАҚ (Бетбулак) — *с.*, Алғабас сс.-не қарайды, Ұлыт. ауд., сол ауд.-нан 100 шақ. жердегі жол бойындағы село; *бұл.*, Ақад. ауд. *Бет* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «тау беткейінен құлай аққан бұлақ».

БЕТҚҰДЫҚ (Беткудук) — *құд.*, тер. 5 м, Жез ауд. *Бет* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «жазық емес, беткейлеу жерден қазылған құдық».

БЕТПАҚДАЛА (Бетпак-дала) — *шөл дала*, Жаңаар. ауд. *Бетпак* (зат есім) + *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Жезқазған мен Жамбыл облыстарының көптеген жерін алып жатқан, Шу өзенінің терістігінен бастап Балқаш көлі мен Сарысу өзенінің аралығындағы құба жон, қуан дала. Проф. Қ. Жұбанов: «Бетпак жалқы есім емес, сын есім тұлғалы жалпы есім, мағынасы: «бақытсыз» (иранның *бад*, *бах* сөздері) десе (Жұбанов, 1966, 46 б.), А. Әбдірахманов: «Иран тілдеріндегі бәдбахт» сөзінің екі мағынасының бірі — «бақытсыз» Бетпакдала атауын жасаған да, екіншісі — «онбаған, бетсіз, арсыз» деген мағынада және ұрысу ретінде «бетпак» түрінде әдеби тілге енген. Сонымен сөздің этимологиясы мынадай: *бад бахт* (иранша — бақытсыз) + *дала* (түрікше жазық жер) — Бетпакдала деп пайымдайды. Демек, бұл атау *бет+бақ+дала* деген үш сөзден бірігіп жасалған. Олар үнді-евро-

па тілдерінде (ағылш. үнді, ир.) *bad* «жаман, нашар», *bake* «жандыру, күйдіру», қазақ тіліндегі *дала* сөзінен алынған. Атаудың мағынасы «аса ыстық, жаман шөл дала, жапан дүз».

БЕТПАҚТАУ (Бетпақтау) — *дөң*, Бетпақдаладағы дөң. *Бетпақ* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы Бетпақдаламен бірдей.

БЕШБАҚЫР (Бешбакыр) — *дала*, Ақад. ауд., Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да. *Беш* (зат есім) + *бақыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Беш* тіліміздегі *бес* сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгерген түрі, ал *бақыр* «шелек».

БЕСТАРАЛ (Бестарал) — *төбе*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның бат.-да. *Бес* (зат есім) сөзіне *тарал* — «жан-жаққа шашырау» (етістік) сөзінің қосылуы арқылы жасалған атау, яғни «жан-жаққа немесе бес жаққа шашырай пайда болған төбелер».

БИЕНБҰЛАҚ (Биенбулак) — *бұл*, Шет ауд. *Биен* ~ *бүйен* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Биен* ~ *бүйен* «жіңішке ішектен гөрі жуандау ішек», яғни топоним мағынасын: «бүйенге ұқсас бұраландап ағып жатқан бұлақ».

БИДАЙЫҚ (Бидаик) — *с.*, Целинный сс-не қарайды; *сай*, Жаңаар. ауд., Олжай қыст.-ның солт. жағ.-да; *өз.*, Шет ауд., Толағай тауы жанында. Өзен жағасында немесе сайда бидайық шөбі көп, қалың өсетіндіктен аталса керек.

БИДАЙШОҚЫ (Бидайшоқы) — *тау*, биік. 647,1 м, Шет ауд. *Бидай* (зат есім) және *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған тау аты, яғни төбесінде бидай өскендіктен қойылған болуы керек.

БИНАЗАР (Биназар) — *тау*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

БИІК (Биик) — *төбе*, Жез. ауд. Мүсәлі қыст.-ның жанында. Төбенің биіктігіне байланысты қойылған атау.

БИІКМОЛААХМЕТ (Биикмолаахмет) — *қыст.*, Жез ауд. Қарғали өз.-нің оңт.-де. *Биік* (сын есім) + *мола* (зат есім) + *Ахмет* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Бұл жерде Ахмет деген кісінің биік моласы болған болуы керек.

БИІКТАУ (Бииктау) — *тау*, биік. 591,1 м, Қалиқожа құд.-нан 60 км қашықтықта. *Биік* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Маңындағы өзге таулардан биік болғасын осылай атаған.

БИІКТЕГІ ҚҰДЫҚ (Бииктеги кудук) — *құд.*, Жез. ауд., Дантай қыст.-ның қасында, ащы сулы құдық. *Биіктегі* (үстеу) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «биіктеу жердегі құдық».

БОҒҰТ (Богут) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен немесе ру атынан қойылған құдық аты.

БОДАН (Бодан) — *қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

БОЗАЙ (Бозай) — *төбе*, Ұлыт. ауд. Дулығалы өз.-нің оңт.-шығ. жағ.-да, антропотопоним. Ақтабан шұбырынды заманында Оңтүстік Қазақстаннан келген үйсін-сіргелі Айбалталы Долғабайдың баласының атынан қойылған (Эксп. мат., 1982. Инф. Сырымбетов Қасым (Қаске) 80 жаста).

БОЗАЙҒЫР (Бозайғыр) — *жер, сай*, Ақтоғ. ауд. *Боз* (сын есім) + *айғыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұндай мал атауларына байланысты жер-су аттары республиканың барлық жерінде кездесіп отырады. Мысалы, Торыайғыр, Бозбие т. б.

БОЗБИЕ (Бозбие) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Боз* (сын есім) + *бие* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл жерде боз биеге байланысты бір оқиға болғанын білдіреді.

БОЗДАҚ (Боздақ) — *с.*, Кішітау сс.-не қарайды, Ұлыт. ауд.; қыст., Ақад. ауд.; *тау*, биік. 615,9 м, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Боз* (сын есім) + *дақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Бұл жерде *боз* түспен байланысты да, *дақ* қазіргі тіліміздегі тау сөзінің көне *дағ* формасы. Қазіргі түркі тілдерінде түрлі тұлғада өзгеріп сақталған. Мәселен, түркм. *тағ*, тув. *даг*, қырғ. *тоо*, балк. *тау* т. б.

БОЗДАҚСАЙ (Боздақсай) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Боздақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Боздақ тауының ертеде өзен аққан бір сайы.

БОЗДАЛА (Боздала) — *сай, шатқ.*, Ақад., Жез. ауд. *Боз* (зат есім) + *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ақдала топонимімен мәндес.

БОЗЖАР (Бозжар) — *тау*, биік. 198,7 м, Жез. ауд., Ақшала маңында. *Боз* (зат есім) + *жар* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ақжар топонимімен мәндес.

БОЗҚАҚ (Бозкак) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Олжабай қыст.-ның жанында. Өзені құрғап, тастары ағарып көрініп жатқан арна. *Боз* (сын есім) + *қақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

БОЗКӨЛ (Бозколь) — *көл*, Жаңаар. ауд., Жомарт қыст.-маңында. *Боз* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған. Көлдің түсінің қаракөк мөлдір болмай, сарғыш бозаң тартып тұруымен байланысты қойылған.

БОЗҚҰДЫҚ (Бозкудук) — *құд.*, Жаңаар. ауд. *Боз* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Құдық суының мөлдір таза болмай, лайлау келіп, бозғылт түсті болумен байланысты қойылған.

БОЗОБА (Бозоба) — *тау*, биік. 747 м, Шет ауд.; Толағай тауымен қатарлас төбе, Жаңаар. ауд. *Боз* (сын есім) + *оба* (зат есім)

сөздерінен жасалған атау. Алыстан қарағанда құбаң тартып ағарып көрінуімен байланысты аталған.

БОЗТАРАУ (Бозтарау) — *тау*, биік. 628,4 м, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Боз* (сын есім) және *тарау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

БОЗТҰМСЫҚ (Бозтумсук) — *с.*, Бірінші май сс.-не қарайды, Ұлыт. ауд., *биіктік*, Жез. ауд., Сандықтауда; *с.*, Ұлытау қаласынан 42 км жердегі автожол бойында, сс орт. Ұлыт. ауд. *Боз* (сын есім) + *тұмсық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Бозарған жұмсақ, таудың бозамық құбаң тартқан мүйісі».

БОЗШАКӨЛ (Бозшаколь) — *көл, с.*, Ұлытау сс.-не қарайды, бөлімше, Ұлыт. ауд. *Бозша* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Алыстан бозарып көрінген көрінісіне және суының ақшыл ботана түсіне байланысты қойылған көл аты.

БОЗИНГЕН (Бозинген) — *соқп. жол., құрғ. өз.*, Жез. ауд., Дантай кыст.-ның маңында; *қыст.*, Қарасире өз.-нің оңт. жағ.-да. Е. Қойшыбаев пікірінше (1985), «түр. *боз* («ақ») + *ін* («үнгір») + *кен* сөздерінен қалыптасқан атау. «Ақ үнгірлі кен» (шамамен) мәніндегі атау». Бұл әрі жол, әрі өзен, қыстау, аты ретінде түйе малының ұрғашы інген атымен (боз інген) қойылуы мүмкін.

БОҚАЙ (Бокай) — *тау*. шет. Ақтоғ. ауд.-да., Кісі атынан қойылған (Эксп. мат., 1982 ж. Инф. Ахметов Аманбек, 71 ж.).

БОҚАЙҚҰМ (Бокайқум) — *құм*, Жез. ауд., Жіңішкеқұмның жанында. Боқай есімімен байланысты құм аты.

БОҚАНТАЛЫ (Боканталы) — тал өскен жер, Жез. ауд. Боқан есімді кісі мекендеген, талы қалың жер.

БОҚТӨККЕН (Боктоккен) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. *Боқ* (зат есім) + *төккен* (есімше) сөздерінен жасалған атау. «Мал қиын төккен» мәніндегі қыстау аты.

БОЛАТ (Болат) — *тау*, биік. 254,3 м, Ұлыт. ауд., Үлкен Жыланшық өз.-нің оңт.-бат. жағ.-да; *сай*, Жанаар. ауд., Қарашоқы тауының бат.-да. Тайпа атынан қойылған этнотопоним.

БОЛАТТАУ (Болаттау) — *таулар*, биік. 767,8 м, Акад. ауд., метеостанция. Акад. ауд. Тасжар баст.-ның солт.-шығ.-да. *Болат* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Этнотопоним, болмаса «құрыш тау, мекен, мықты тау» мәніндегі атау.

БОЛҒАН АНА (Болган — ана) — *мазар*, Шет, Жез. ауд.-да. Кеңгірдің Сарысуға құятын тұсында, XI—XII ғғ. тән зират-ғимарат.

БОЛҒАНҚҰДЫҚ (Болганкудук) — *құд.*, Жез. ауд. Дантбай кыст.-ның қасында. «Болған есімді адамға тән құдық».

БОЛЫН (Болын) — *е. м.* Приоз. ауд. Балқаш көлінің жағасында 5 км жерде. Этнотопоним.

БОРАНБАЙ (Буранбай) — *өз.*, Жанаар. ауд.; *қыст.*, Жез. ауд.

Отаутас тауының бат. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған өзен, қыстау аты.

БОРАНБАЙ ҚОЙТАС (Буранбай — койтас) — дөң, Шет ауд. Боранбайдың койтасы, яғни Боранбай есімді кісінің атымен аталған дөң.

БОРАНБАЙСАРЫ (Буранбайсары) — құд., Жез. ауд., Арыстан құд.-ның маңында. Боранбай деген түрі сары кісі атымен аталған құдық аты.

БОРАНБАЙТАС (Буранбайтас) — сай, Жаңаар. ауд., Отаутас тауының шығ. жағ.-да. Боранбайдың аулы мекендеген тасты жер деген ұғымдағы атау.

БОРАНТӨБЕ (Бурантобе) — тау, биік. 537,5 м, Жаңаар. ауд. Қарашоқы тауының солт.-шығ. жағ.-да. *Боран* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен құралған атау. «Бұл төбеде боран соғып тұрумен, боранның қатты болуымен байланысты қойылған атау.

БОРЖАҚТЫСАЙ (Боржақтысай) — сай, Жез, ауд. *Бор* (зат есім) + *жақ* (зат есім) + *ты* (қосымша) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған күрделі тұлғалы топоним. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *бор* монғол тілдерінде: бурятта *боори* — «биік жер, төбе», халха — монғолда *буур* — тау баурайы, етегі, ал О. Т. Молчанованың (1979) айтуынша: «алтай диалектінде *буре*, *пуре* — «катпарлы таулар», немесе «ұсақ шоқылар мен төбелер». Ал екінші сыңардағы *жақты* сөзі алтай тіліндегі *жуука* — «сай, жыра», ал *жуукалу* — «сайы бар, жыралы» сөзінің фонетикалық тұрғыдан өзгерген нұсқасы болу керек. Яғни жақты < *жуукалу* (жақ < *жуук*) < *ты* < *лу* ~ *лы*. Демек, атаудың топонимдік мағынасы «катпар тасты таулар» немесе «ұсақ шоқылы, төбелі жердегі терен сай» дегенге саяды. Топонимдер құрамындағы *бор* сөзінің басқа да түркі тілдерінде «көтеріңкілікті, биіктік пен жоғарылықты білдіретіні жайлы деректер аз емес. Мәселен, *бор* — «ісіп — кебіну», *борби* < *бор* + *бий* — «ісіну» (Қайдаров 1986, 194), осман түркі тілінде *борбос* — «мұнара», «қабырғасы биік қорған» (Радлов, IV. 1664).

БОРҚҰДЫҚ (Боркудук) — құд., Жез. ауд., Бозқақ өз.-нің оңт.-де. *Бор* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Оның бірінші сыңарындағы *бор* — «ақ топырақ, ақ бор» мағынасын білдіргенмен бұл жерде «жұмсақ», «борпылдақ» деген ауыспалы мағынада қолданылып, «жұмсақ, борпылдақ жерден қазылған құдық» деген мән беріп тұр.

БОРЛЫСОР (Борлысор) — сай, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның шығ.-да. *Бор* (зат есім) + *лы* (қосымша) + *сор* (зат есім) сөздерінен жасалған яғни «боры көп жердегі сор».

БОРЛЫӨЗЕК (Борлыозек) — құрғ. өз., Шет ауд. *Борлы* (сын

есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Яғни «боры көп жердегі ақ өзек».

БОРЛЫТАУ (Борлытау) — *тау*, Ақад. ауд. *Борлы* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Яғни «боры көп ақ тау».

БОРПЫҚ (Борпик) — *дала*, Ақад. ауд., Ағашжайлау тауының оңт. жағ.-да. Қаз. *борпық* — «борпылдақ, жұмсақ». Атау жердің жұмсақтығына байланысты аталса керек.

БОРСЕНГІР (Борсенгир) — *тау*, биік. 401 м, Шет ауд., *сс орт.* Жез. ауд. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *бор* — «ақ топырақ, балшық», екінші сыңарындағы *сеңгір* түркі тілдеріне ортақ сөз. М. Қашқаридің XI ғ. сөздігінде *сэнгир* — «тау қыраттары», «шыңдары» жартастардың шынар басы, қазақта *сеңгір* — «биік жер, тау шоқылары». *Борсеңгір* аталуы сол жердегі беріш боп қатып қалған ақ топырақ қырлар мен жоталардың серейіп, әр жерде шошайып тұруымен байланысты болу керек.

БОРШАУ (Боршау) — *жер*, Жез. ауд., Қараадыр қыст.-ның жанында. Атаудың бірінші сыңары *бор* «ақ топырақ, балшық», «екінші сыңары *шау* тіліміздегі шағыр (тас) «ұсақ қиыршық тас» сөзінің фонетикалық тұрғыдан өзгерген түрі екені байқалады. Оны Ә. Т. Қайдаров (1986, 228) еңбегінен анық көреміз. *Шай* (šaj) (шақ > шағыр): *шайыр* < *шай* + *ыр* «ұсақ тас, қорым». Қара. *шақ* VII (ақшыл, шаңқан): *шақырай* < *шақ* + *ыр* + *ай* — «әппақ боп жарқырау», *шағала* < *шақ* + *ала*. Салыстыр. *шаң* > *шаңқай*, *шал*, *шай*. *Шағырай*, *шағала* сөздерінің көне тілде қысқарып айтылу барысында *шағ* түбіріндегі соңғы дауыссыз *ғ* дауысты *й*, *у* дауыстысымен ауысып, алмасып отырған. Демек, атаудың негізгі мағынасы: «қиыршық ақ тас» дегенге саяды.

БОСАҒА (Босаға) — *тау*, биік. 1089,5 м, Ақтоғ. ауд., *тау*, биік. 570,4 м, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да., *шоқы*, *с.*, *сс орт.* Ақад. ауд., *құрғ.* өз., Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де: *сай*. Приоз. ауд.-да. *Босаға* сөзінің тура мағынасы: «есіктің таянышы, жақтауы, тірегі», «табалдырық». Топоним ретіндегі мағынасы: — «биік тау не жоталардың қысаң жері, босағаға ұқсаған төменгі жері».

БОСАҒАБҰЛАҚ (Босағабулақ) — *баст.*, Жанаар. ауд. *Босаға* (зат есім) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Атаудың топонимдік мағынасы: — «қысаңдағы, төмендегі бұлақ».

БОТАБАЙҚҰМ (Ботабайқум) — *құм.*, Жез. ауд. Ботабай есімді кісі мекендеген құмды жер.

БОТАБАЙСОР (Ботабайсор) — *сай*, Сандықтауда, Жез. ауд. Ботабай есімді кісіге тән соры көп жер.

БОТЫҚ (Ботық) — *с. тип. е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

БОШҚАН (Бошқан) — *тау*, Ұлыт. ауд. 1 Май кхз.-ның онт. жағ.-дағы тау. Этноантропоним (кісі есімі немесе ру аты).

БОЯЛЫСАЙ (Боялысай) — *сай*, құд., Шұнақ тау.-да, Ақад. ауд. *Боялы* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атаудың боялы сынары бояулы сөзінің көне формасы екені шексіз. Оның көне түркі тіліндегі нұсқасы «*bodylüy* — бояулы» яғни атау мәні — «бояулы өсімдік өскен сай».

БӨГУМБАЙ (Богумбай) — *жер*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

БӨКЕМБАЙ (Бокембай) — *өз.*, Ақад. ауд., Үлкен Бөкен өзінің солт. жағ.-да, ұз. 15 км жерде. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

БӨЛЕК (Булек) — *тау*, биік. 839,9 м, Кеншоқы тауында. Шет ауд. Таудың жеке дара онаша, оқшау, төңірегінде басқа тау болмауына байланысты аталуы мүмкін.

БӨЛЕКАДЫР (Булекадыр) — *тау*, биік. 839,8 м, Шет, Ақад. ауд.-да. *Бөлек* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Адырлардың бір-бірімен жалғаса, тіркесе бітпей, бөлек-бөлек аралары алшақ тұруымен байланысты аталғаны байқалады.

БӨЛЕКНҰРА (Булекнұра) — *тау*, биік. 231,9 м, Жез. ауд. *Бөлек* (сын есім) және *нұра* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Қаз. *бөлек* — «онаша жеке» + *Нұра* < монғ. *Нуру* — «тау қыраты», сөзбе-сөз «арқа», «бел». Салыстыр.: Алтайн — Нуру — Алтай таулары, Саяның — Нуру — Саян таулары. Яғни Бөлекнұра «бөлек, онаша тау».

БӨЛЕКТӨБЕ (Булектобе) — *тау*, биік. 261,0 м, Жез. ауд. *жота*, Ақад. ауд. Ақдала пос.-нің солт. жағ.-да, *Бөлек* (сын есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің құралуынан жасалған «оқшау, онаша, жеке төбе, шоқы» мәніндегі атау.

БӨРІБАЙ (Бурибай) — *тау*, биік. 610,9 м, Жанаар. ауд., *тау*, биік. 623,4 м, Приоз. ауд., құд., *сай*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

БӨРШЕТҮКЕН (Буршетукен) — *тау*, биік. 540,8 м., Ақад., ауд. Тасжарған баст.-ның солт. жағ.-да. Атаудың мағынасы белгісіз.

БӨРІҚОҒА (Бурикога) — *жер*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның шығ.-да. Бұл атау *бөрі* (зат есім) және *қоға* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Осы жерде өсетін қоғаның түсіне байланысты аталса керек.

БӨРІОЙНАҚ (Бурнойнак) — *тау*, биік. 329,5 м, Түлкібай құд.-ның шығ. жағ.-да. *Бөрі* (зат есім) + *ойнақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бөріойнақ — «ойнақ салатын, ойнақтайтын жер», бөрілердің осы тауда жиналып асыр салып ойнақтағанын байқаумен байланысты қойылған атау болу керек.

БӨРІОЙНАҚҚҰДЫҚ (Бурнойнакқудук) — құд., Жез. ауд.

Түлкібай құд.-ның шығ.-да. *Бөрі* (зат есім) + *ойнақ* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасаған. Бөройнақ — «ойнақ салатын, ойнайтын құдық», яғни құдық жағасында бөрілердің ойнағы болуы мен байланысты аталған.

БӨРИСОҚҚАН (Бурисоккан) — *тау*, биік. 718,7 м, Ақад. ауд., Жамантас маңында. *Бөрі* (зат есім) және *соққан* (етістік) сөздерінен құралған атау. Сол тауда көп бөрі соғып алумен байланысты аталғаны байқалады.

БӨРІТҮСКЕН (Буритускен) — *құд.*, Приоз. ауд. *Бөрі* (зат есім) + *түскен* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған. Құдыққа *бөрі* (қасқыр) түсіп кетуімен байланысты аталуы мүмкін.

БӨТЕЙ (Бутей) — *төбе*, биік. 555,0 м., Жанаар. ауд., Төребұтақ өз.-нің оңт.-де., Кісі немесе ру атынан қойылған биік төбе аты.

БҰҒУ (Бугу) — *дөң*, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да. Атаудың негізгі түбірі бұқ- «бұғын, жасырын-», ал *бұғу* «бұғыну, жасырыну, тығылу» мәнін білдіретін етістіктің тұйық рай түрі. Атаудың топонимдік мәні: «аласа, жатаған» (дөң) дегенді аңғартады.

БҰҒЫЛЫ (Бугулы) — *тау*, биік. 631 м, Шет, Ақтоғ. ауд.-да. *Бұғы* (зат есім) + *лы* (сын есім тудырушы жұрнақ). Мөлдір суы мол, пішенге бай тау, ол тауда бұрын бұғы көп болған, оның артында — солт.-де Қаражал, Саржал, шығ.-да Соран, Ұйтас, Боқай, бат.-да Саржал, Бараба, Қарашоқы тауларымен шектесіп, *Жарық* тауына кеп тіреледі (Эксп. мат., 1982 ж. Инф. Ахметов Аманбек, 71 жаста).

БҰЗАУӨЛГЕН (Бузауульген) — *өз.*, Жанаар. ауд., Шалғия пос.-нің солт. жағ.-да. *Бұзау* (зат есім) + *өлген* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Сол өзенге бұзаудың ағып кетуімен байланысты аталса керек.

БҰЗАУТӨБЕ (Бузаутөбе) — *тау*, биік. 686,9 м, Ақад. ауд. Оның етегінде Ортау совхозы орналасқан. Атау *бұзау* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің құралуынан жасалған. Бұл аттас тау Шет ауд.-да бар. Атаудың топонимдік мәні: «кішкене төбе» дегенді білдіреді.

БҰЙРАТ (Буйрат) — *дөң*, Ақад. ауд., Тақырқұдық құд.-ның қасында. Бұл географиялық термин тіліміздегі *бұйра* сөзіне -т қосымшасы қосылуы арқылы жасалып, «ұсақ төбе, жоталар, ойлы-қырлы жота, бел-белестер, қыр-қыраттар» деген мағынада қолданылады.

БҰҚАБАЙАДЫР (Букабайадыр) — *дөңес*, Ұлыт. ауд., Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де, яғни Бұкабайдың адыры.

БҰҚАРБАЙЖАЛ (Бухарбайжал) — *жал.*, Шет. ауд. Кісі есімімен аталған тау жалы.

БҰЛАҚ (Булак) — *тау*, биік, 517,6 м., Ақад. ауд., Қарғабұлақ бұл.-нан 38 шақ. жерде; *төбе*, *биік*. 462,9 м, Ұлыт. ауд., Қаптаадыр тауының оңт. жағ.-да.; *е. м.*, Жанаар. ауд. Қаражал құд.-ның оңт. жағ.-да.; *сор*, *сай*, Жез., Жанаар. ауд.-да.

БҰЛАҚҚҰДЫҚ (Булаққудук) — *құд.*, Ақад. ауд. *Бұлақ* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау, яғни бұлақ жағасынан қазылған құдық.

БҰЛАҚСАЙ (Булаксай) — *тау*, биік, 122,1 м, Жез. ауд., етегінде Ақшабұлақ құдығы бар. *Бұлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау, яғни «сайда ағып жатқан бұлақ» деген мәнді аңғартады.

БҰЛАҚТАУ (Булақтау) — *дөң*, биік, 583,0 м, Құдықтас құд.-ның солт. 14 шақ. жерде, Ақад. ауд. *Бұлақ* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған бұлақ аты, яғни «бұлақ жанындағы тау, дөңес».

БҰЛАНСАЙ (Булансай) — *тау*, биік, 287,4 м, Ұлыт. ауд., Тұяқбай қыст.-ның солт. жағ.-да, *Бұлан* (зат есім) «бұғы тектес ірі тұлғалы жабайы аң» + *сай*, (зат есім), яғни «бұланы көп, бұлан мекендеген сай».

БҰЛАНТЫ (Буланты) — *өз.*, Жанаар. ауд., *төбе.*, *сай*, Жез. ауд. Байқоңыр өз.-нің шығ.-да. Атау *бұлан* (зат есім) + *ты* (сын есім қосымшасы) негізінде жасалған. Бұл жерде бұланның көп болуымен байланысты аталған.

БҰЛҒЫНТӨБЕ (Булгунтөбе) — *дөң*, Ақад. ауд. Ақши құд.-ның оңт. шығ.-да Бұл атау бұлғын (зат есім) «терісі қымбат аң» және төбе (зат есім) сөздерінің құралуынан жасалған, яғни бұл биік жерде (төбеде) бұлғынның мекендеуіне байланысты аталған.

БҰЛДЫ (Булды) — *тау*, биік, 283,3 м, Жез. ауд. Бұл атау монғ. *болдог*, қалм. *болдг* — «төбелер, шоқы жоталар, аласа оба» сөзінің тіліміздің дыбыстық заңына бейімделіп өзгерген *бұлды* тұлғасы болу керек.

БҰЛДЫРЫҚ (Булдурик) — *тау*, Жанаар. ауд. Тегінде *бұлдырық* — «құр тұқымдас кішкентай дала құсы». Таудың алыстан бұдырап кішкентай боп көрінуіне байланысты қойылған болу керек.

БҰРАНТАЙ (Бурантай) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Сарыторғай өз.-нің шығ.-да. Кісі немесе ру атынан қойылған атау.

БҰРМА (Бурма) — *тау*, биік, 639,7 м, Ақад. ауд., Ақтоғ. ауд.-да; *схз.*, *е. м.*, *сс орт.*, *тжс*, Шет ауд. Сынарында *бұр-түбірі* келетін *Бұрган*, *Бұрғансу*, *Бұрыс* тәрізді топонимдер республика көлемінде

аз да болса кездесіп отырады. Яғни Бұрма «бұрылыс», «бұрған» мәніндегі атау сөз.

БҰРМАША (Бурмаша) — с., Айнабұлақ сс.-не қарайды, Жанаар. ауд., с., Киров сс.-не қарайды, е. м., сай, Жез. ауд. Бұр «бұрылыс, бұрылу» + ма + ша қосымшалары арқылы жасалған «бұрылыстағы, бұрылған жердегі» деген мәнде қойылған атау.

БҰРНАҚ (Бурнак) — өз., көл. Шет ауд., Қаракөл көлінің Маңында. Түркі-монғол тілдерінде: түр. бұрқ < бұрқыра., монғ. бұрха < бұрғай- «бұрхырау, көпіршу» + түр. ақ «ағу», яғни «бұрқырап-сарқырап аққан өзен». Ал сөз ортасындағы *n* дауыссызы *қ* және *ғ* дауыссыздарынан бұрын қолданылған, сақталғаны байқалады.

БҰРЫШ (Бурыш) — құрғ. арна, Жез. ауд.-да. Бұл өзен аты да бұр < бұрға < бұрқа сөздерімен тікелей төркіндес әрі мағыналас, ал сөз аяғындағы *-ыш* қосымша.

БҰТАҚ (Бутак) — тау, биік. 703,4 м, Ақад. ауд., Тасжарған баст.-ның солт. жағ.-да.; төбе, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-нің бат.-да. Бұл топонимнің бірінші сынарындағы бұт сөзін О. Т. Молчанова (1979) «негіз», «тау сілемінің мүйесі», *-ақ* қосымша, яғни бұтақ «тау жоталарының қырларының мүйісі» — дейді.

БҮГІЛ (Бугуль) — дөң. Жанаар. ауд., сай, Жез. ауд., Шұңқыр қыст.-ның оңт. жағ.-да. Бұл топонимнің бірінші сынарының негізгі төркіні *буг//вик//бүкү//бег-тер* түркі-монғол, индоевропа, славян, тілдерінде «жота, қыр, төбе» «өркеш» мағыналарында жиі қолданылады. Салыстыр.: орыс *бугор* «кішкене төбе, жота оба», нем. вис. «өркеш», осет. *вик* «бүкірейген», қаз., қыр. *бүкір*. ұйғ. *бүку* «бүкір», монғ. *бегтер* «бүкіш, бүкір». Атаудың екінші сынарындағы *-іл* көптік жалғауының көне көрсеткіші. Демек, *Бүгіл* — «жоталар, төбелер, дөңестер».

БҮЙРЕК (Бюйрек) — рзд., Приоз. ауд. Жерді бүйрекке ұқсаумен, ойпандау келуімен байланысты қойылған атау.

БҮЙРЕКШИ (Бюйрекши) — құд., Ақад. ауд., Әлжантам қыст.-ның маңында; сай, Жанаар. ауд. Шалғия пос.-нің оңт. жағ.-да. *Бүйрек* (зат есім) + *ши* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Бүйрек тәрізді ойлау жерде өскен ши».

БҮКІР (Букир) — қыст., Жез. ауд., Қызылұй қыст.-ның жанында. Жер бедерінің дөңестеу келуімен байланысты қойылған атау.

БҮРКІТ (Беркут) — таулар, биік. 574 м. Ақтоғ. ауд., тау, биік. 1187 м, Шет ауд. Осы тауда бүркіттің балапандауымен немесе бүркіт ұстаумен байланысты аталуы мүмкін.

БҮРКІТТІ (Беркутты) — тау, биік. 7017 м, Жанаар. ауд., е. м., Ақад. ауд., *Бүркіт* (зат есім) + *ты* (сын есім жұрн.), яғни «бүркіті көп», «бүркіт көп мекендеген» (тау).

БҮРКІТҰЯ (Беркутуя) — тау, биік. 487,2 м, Сарышаған ст.-ның төңірегінде, Ақад. ауд. «Бүркіт ұя салған тау».

БҮРШІҚТІКӨЛ (Биршиктиколь) — көл, Ұлыт. ауд. *Бүршік* (зат есім) + *ті* (қосымша) + *көл* (зат есім) тұлғаларынан жасалған атау. Көл бетінің жазды күні жел шайқауымен байланысты бүршіктеніп көрінуімен байланысты аталғаны байқалады.

БЫЛҚЫЛДАҚ (Былкылдак) — өз., баст., Ақтоғ., Ақад. ауд.-да; бұл., Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің солт.-де; Ақтоғай селосынан 44 км. жердегі село, елді мекен (кола дәуіріне жатады), Шет ауд. *Былқылдақ* — «былқ-былқ еткен сазды, жұмсақ», яғни «өзен жағасының сазды» болуымен байланысты қойылған атау болу керек.

БІЛЕУТІ (Блеуты) — тау, биік. 196,8 м, Жез. ауд., өз., Жаңаар. ауд. *Білеу* (зат есім) + *ті* (сын есім қосымшасы) тұлғаларынан жасалған. Алтай тілінде Беле//Беял//Бэлэ//Пелэ//Пеля тектес тау, сай аттары бар. О. Т. Молчанованың (1979) пікірінше, беле — «шетен». Бұған қарағанда, *Білеуті* атауының бірінші сыңарындағы *білеу* сол сөздің қазақ тіліне өзгеріп айтылуын көрсетсе, *-ті* қосымшасы жалғану арқылы — «шетенді, шетені көп, шетен қалың өскен» (тау) дегенді аңғартады.

БІРАЙНА (Бирайна) — бұл., Ақад. ауд., *Ақдала* пос.-нің бат. жағ.-да. Бұлақтың тазалығын айнаға балап, «мынау бұлақ бір айна сияқты мөлдір екен» деп қойылған атау болуы мүмкін.

БІРАҚШИ (Биракши) — сай, Жаңаар. ауд. *Бір* (сан есім) + *ақ* (сын есім) + *ши* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Осы сай маңында бір түп ақши өсуімен байланысты аталуы мүмкін.

БІРҚОМ (Бирком) — сай, Жез. ауд., Ақши құд.-ның солт.-шығ. жағ.-да. Атау *бір* (сын есім) + *қом* (зат есім) тіркесінен құралған. Атаудың екінші сыңарындағы *қом* сөзі тәжіктің *ком* «ауыз», «аран», «саңлау». Атаудың мағынасы — «ашылған ауыз сияқты кең сай» дегенді білдіреді.

БІРКІСІ (Биркиси) — шоқы, Приоз. ауд. *Бір* (сан есім) + *кісі* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Алыстан қарағанда шоқының ұзарып, бір адам сияқты көрінуіне байланысты аталса керек.

БІРЛЕСТІК (Бирлестик) — с., Нұркен сс.-не қарайды, қыст., е. м., Ақтоғ. ауд., *Бірлес* «бірік, ұйымдас, топтал, жинал» + *тік* (қосымша), яғни «бас қосып біріктік, ұйымдастық» мәніндегі колхоздасу, коллективтену кезеңінің алғашқы жылдарында қойылған атау.

БІРҰЙЫҚ (Бируюк) — тжс, Приоз. ауд. *Бір* (сан есім) және *ұйық* (зат есім) сөздері негізінде құралған атау, оның екінші сыңарындағы *ұйық жерұйық* сөзімен тіркесе келіп «жер жанаты, қасиетті жер» — мағынасын білдіреді. Соған қарағанда *Бірұйық* — «мына жер тамылжып тұрған бір жер жаннаты, тамаша, қасиетті жер» дегеннен қойылғаны байқалады. Өйткені көне түркі тілінде *йық* — «қасиетті», осы *ұйық* сөзінің варианттары *ызық, ысық* болуы мүмкін.

БІРІНШІ ЖҰРТ (Бринши журт) — *айр.*, Шет ауд. *Бірінші* (сан есім) + *жұрт* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл «ен бастапқы, әуелгі қоныс» деген мәндегі атау.

— В —

ВАРАН (Варан) — *тау*, биік. 404,2 м, Жаңаар. ауд. Бұл атау финн-угор тілінде *вара* — тау, жота, жартастың мүйісі дегенді білдірсе, *-н* қосымша боп есептеледі. Э. М. Мурзаевтың айтуынша: «Архангель облысы Холмогор селосының аты карел тіліндегі *Kolmevaaga* (а) атауынан алынған болу керек» (Мурзаев, 1984). Мұндағы *гор* сөзі ваага (а) сөзінің өзгерген түрі.

ВЕСНА (Весна) — *е. м.*, Приоз. ауд. Орыс тіліндегі *весна* «көктем, көктем кезі» сөзінен қойылған атау. Бұл жерді мекендеушілердің көктемде келіп қоныстануымен байланысты қойылған атау.

ВОСТОЧНО-КОУНРАДСКИЙ (Шығыс Қоңырат) — *с.*, Приоз. ауд. Балқаш қаласынан 25 км жердегі жол бойындағы село.

ВСТАВКА (Вставка) — *тау*, биік. 273,5 м, Ұлыт. ауд. Үлкен Жыланшық өз-нің оңт. жағ.-да.

— Г —

ГНЕЗДО (Гнездо) — *тау*, биік. 190,1 м, Жез. ауд. Орыс тілінің *гнездо* — «ұя» сөзінен, яғни бұл тауда құс ұясының көптігіне орай қойылған.

ГОРКА (Горка) — *төбе*, биік. 131,6 м, Жез. ауд. Орыс тіліндегі *горка* — «төбешік, дөңес» сөзі.

ГОРТ (Горт) — *қыст.*, Жез. ауд. Атау удмурт тілінің *гурт* — «село, деревня, отан» мәніндегі сөзі, коми тіліндегі *горт* — «үй», «тұрақ», «ханты тілінің *курт* — «поселке», «деревня» сөздерімен түбірлес (Мурзаев, 1984).

ГРАНИЧНАЯ (Граничная) — *төбе*, Жез. ауд. Орыс тіліндегі *гранит* сөзінің туынды формасы.

ГРЕЙДЕР (Грейдер) — *тау*, биік. 500,1 м, Екіжолқұдық құд-нан 40 км жерде. Бұл жерден қиыршық тас алумен байланысты аталған.

ГРЯДА (Гряда) — *тау*, биік. 544,0 м, Ақад. ауд., Тасжарған баст.-ның солт. жағ.-да жатыр. Орыс тіліндегі *гряда* — «қырқа», «ұзынша қыраттар мен қырқалар», тау аты осымен байланысты қойылған.

ГҮЛДЕНСІН (Гульденсин) — *е. м.*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт. жағ.-да. *Гүл* (зат есім) + *ден-* (етістік қосымшасы) + *сін* (бұйрық рай тұлғасы). «Гүл жайнап өссін, көркейсін» мағынасында қойылған атау.

ГҮЛШАТ (Гульшад) — *е. м., с., сс орт.* Приоз. ауд. Гүлшат есімді тау-кен инженерінің құрметіне қойылған атау.

ГУРЬЯНОВКА (Гурьяновка) — *с., қыст.* Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған село, қыстау аты.

— Д —

ДАБА (Даба) — жер. Жаңаар. ауд., Жиделі арнасының маңында. Бұл сөз түркі-монғол тілдерінде *даба, дабан* формаларында айтыла береді. Сал. алт., хак. *даба, дабан* — «асу, бел», өзб. *дован*, қырғ. *дабан* — «тау асуы», азерб. — *даба; дабан* — «төбе» «жота», хал.-монғ. *дава, даван* «биік тау асуы».

ДАРАҚ (Дарак) — *е. м.,* Ақад. ауд. Этнотопоним.

ДАЛАБҰЛАҚ (Далабулак) — *сай,* Жаңаар. ауд. *Дала* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен құралған атау, яғни «даладағы бұлақ».

ДАЛАҚӨЛ (Далакөл) — *көл,* Жаңаар. ауд. *Дала* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Негізгі мағынасы «ашық, кең даладағы көл».

ДАЛҚОҢЫР (Далконур) — *құд.* Жаңаар. ауд. *Дал* (сын есім) + *қоңыр* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл екі сөзден құралған атаудың бірінші сыңары түркі-монғ. *дал* ~ тал — «үлкен кең дала», «жазық» мағынасын білдірсе, екінші сыңардағы *қоңыр* «қоңырқай түс» және географиялық термин ретінде «әр түрлі ұсақ бұталы өсімдіктер өскен құмдауыт төбе, төбешіктер», яғни атау мағынасы «Кең алқаптағы қоңырқай түсті құмдауыт төбе, төбешіктер».

ДАЛЬНЫЙ АЙНАБҰЛАҚ (Дальный Айнабулак) — *е. м.,* Шет ауд., Орыс тілінде *дальный* — «алыстағы, қашықтағы» + *Айнабұлақ* (мекен аты).

ДАНАБҰЛАҚ (Данабулак) — *құрғ. өз.,* Приоз. Ақтоғ. ауд.-да. Дана деген кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ДАНБЛАН (Данблан) — *құрғ. өз.,* Приоз. ауд. Бесшоқы тауының баурайында ағады. Бұл атау иран тіліне тән. Иранның *Данги* < *танг* + *баланди* сөздері арқылы жасалған атау. Тіліміздің дыбыстық заңына сай *данблан* боп өзгерген. Демек, *Дан* < ир. *танг* — «каньон», «шат», диал. *данги* — «таудың тар қысылшаң жері», «асу», «бел», «тау аңғары» *блан* < ир. *баланди* — «жота», «дөң», «биік», салыстыр. тәж. *Сангибаланд* — «тау жотасы, «тас шоқы».

ДАНСАЙ (Дансай) — *бұл.,* Ұлыт. ауд. *Дан* ир. *танг* «тау аңғары» + *сай,* яғни «шат, аңғар».

ДАНСАРЫ (Дансары) — *көл, сай,* Ұлыт. ауд. Бозшакөлдін бат. жағ.-да. *Дан* < ир. *танг* — «каньон», «шат», диал. *данги* — «тау асуы, бел, белес», «тау аңғары» + *сары* — бұл жерде түстен

гөрі «үлкен, кең» деген мағынаны білдіріп тұр. Демек, атаудың мағынасы «үлкен, кең шат, шатқал, аңғар» дегенге саяды.

ДАРАҚСАЙ (Дараксай) — *сай*, Жанаар. ауд. Қаражал құд-ның солт. жағ.-да. *Дарақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) тұлғаларынан жасалған атау. К. т. дарақ — «ағаш» сай, яғни «ағаш көп өскен сай».

ДАРАТ (Дарат) — *өз., баст., е. м.*, Жанаар. ауд., Отаутас тауының шығ. жағ.-да, *тау*, Шет ауд. Түркі тілдеріндегі: қаз. *дара*, қырғ. *дере*, қырым тат. *дере* < ир. *дере* — «шат, сай, тау қыспағы, тау аңғары».

ДАРИЯ (Дария) — *пос., тжс.*, Шет ауд., Акмая пос.-нің солт.-де. Революцияға дейін «Дәрі» бекеті аталған; *қыст., Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де.* Бұл ир. *дєрья* — «теңіз», «көл» деген сөзінің тілімізде өзгеріп, қалыптасқан түрі. Орта Азияда және біздің республикада бұл сөз «үлкен өзен» мәнінде айтылады.

ДӘМЕКЕ (Дамеке) — *тау*, биік. 448 м, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ДӘУЛЕТБЕК (Даулетбек) — *тау*, биік. 869,6 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ДАРЬИНСК (Дарьинск) — *е. м.*, Шет ауд. *Дария* сөзінен қойылған елді мекен аты.

ДАРЬИНСКИЙ (Дарьинский) — *қтп*, Шет ауд. *Дарья* сөзіне *ин + ский* қосымшалары жалғану арқылы жасалған поселке аты.

ДАСТАР (Дастар) — *тау*, биік. 938,8 м, Ақтоғ. ауд. Бұл атаудың бірінші сыңары *дас* тәж., парсы, әзерб., қаз., арм., түркм. тілдерінде *даш, таш, тас, дашт, дешті* тұлғаларында келіп — «тастак, тас жер» деген мағынаны білдіреді. Армян тілінде топонимдер құрамында кездеседі. Мәселен, даштавайр — «жазық», саррадашт — «мұзарт» (Мурзаев, 1984, 173). Екінші сыңардағы *-тар* көптік жалғауы. Яғни атаудың топонимдік мағынасы: «қиыршық тасты немесе мұздай суық тау».

ДАСТАРБАСЫ (Дастарбасы) — *тау*, биік. 585,0 м, Жанаар. ауд. Дастар тауының биік шыңы, бас жағы.

ДАУЫЛБАЙ (Дауылбай) — *қыст., Ақтоғ. ауд.* Кісі есімінен қойылған қыстау ағы.

ДАУЫЛТАС (Дауылтас) — *тау*, биік. 386 м., Ақтоғ. ауд. *Дауыл* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздері негізінде жасалған атау. «Дауыл сокса да құламайтын мықты тас тау» деген мағынада қойылған атау.

ДӘУТӨБЕ (Даутөбе) — *бұл., Приоз. ауд.* *Дәу* (зат есім) — «үлкен, әйдік» + *төбе* (зат есім). Яғни «үлкен төбе».

ДӘУІМБАЙ (Даумбай) — *құрғ. өз., Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да.* Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ДӘУІТБАЙ (Даутбай) — бөген, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған бөген аты.

ДЕМЕКЕ (Демеке) — тау, биік. 840 м, Шет ауд., Ақмая пос.нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ДЕНГЕЛБАЙ (Денгелбай) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған мекен аты.

ДЕРМЕНСУ (Дерменсу) — құд., Приоз. ауд. *Дермен* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңарындағы *дермен* сөзі түркі, иран тілдерінде: аз. *дербенд* — «сай, тау асуы, қорған», өзб., «таудың тар асуы», «қысылшаң жер» парс. *дарбанд* < *дербенд* — «тау асуы, бел», «сай» су, яғни «терең тар сайдағы су».

ДЕРІБАЙ (Дерибай) — жер, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ДЕРІПСАЛ (Дерипсал) — е. м., Шет ауд. Этнотопоним.

ДОЛЫТАБАН (Долытабан) — сай, Жез. ауд. *Долы* (сын есім) + *табан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңары *долы* тәжіктің *долон* — «тау табаны» + *табан* — «таудың немесе жотаның жерге тиер табаны, етегі», демек, *Долытабан* — «тау табаны» дегенді анық білдіреді.

ДОМАН (Доман) — е. м., Ақтоғ. ауд. Этникалық топ аты немесе антропотопоним.

ДОМАЛАҚ (Домалак) — тау, биік. 823,2 м; қыст. Жанаар. ауд., Отаутас тауының шығ. жағ.-да; жота, Жанаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-де. Таудың сыртқы бейнесіне сай қойылған болу керек.

ДОМБАУ (Домбау) — қыст., Жез. ауд., Қарғалы өз.-нің оңт.-де. Этникалық топ атынан немесе кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ДОМБАУЫЛ (Домбаул) — Жез. ауд. Тарихи бейіт.

ДОМБЫРАЛЫ (Домбралы) — тау, Шет ауд. Атау *домбыра* — «ұлттық музыкалық екі шекті аспап» сөзіне *-лы* (зат есімнен сын есім туд. жұрнақ) топонимдік форманттың қосылуы арқылы жасалған атау. Бұл жерде «домбыра қалған, домбыралы» (жер) дегенді білдіреді.

ДОНБАЙ (Донбай) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау, антропотопоним.

ДОҢҒАЛ (Донгал) — тау, биік. 1011,2 м, е. м. Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. Бұл атау көне түркі тілінде *домба//томба* — «жота», «дөң, төбе» сөзіне көптік жалғауының көне *-л* тұлғасын қосу арқылы жасалып «жоталар», «биік таулар» дегенді білдірген.

ДОҢЫЗ (Донгуз) — сай, е., е. м., Жез. ауд., Ақши құд.-ның оңт.-де. Атаудың *доңыз* — «шошқа» аталуы бұл жерде шошқаның көп жүруімен байланысты болса керек немесе *доңыз* «сулы жерде

өсетін сабағы ұзын өлең шөп тәрізді өсімдік» атынан қойылуы да мүмкін.

ДОРОЖНЫЙ (Дорожная) — *төбе*, Жез. ауд. Орыс тілінің *дорога* — «жол» сөзінің негізінде жасалған атау.

ДОРСТРОЙ (Дорстрой) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Орыс тіліндегі *дорожное строительство* сөзінің қысқарған тұлғасы бойынша аталған елді мекен аты.

ДОСАН (Досан) — *сай*, Жез. ауд., Қарғалы өз.-нің солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған *сай* аты.

ДОСТАНБАЙ (Достанбай) — *төбе*, Жез. ауд., Мүрсәлі құд.-ның жанында. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ДОСТАР (Достар) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Бұл атау *дос* сөзіне *-тар* көптік жалғауын қосу арқылы жасалып тұр, яғни «дос адамдар мекені» дегенді аңғартады.

ДОСТАРБАСЫ (Достарбасы) — *жер*, Жанаар. ауд. Атау *дос* (зат есім) + *тар* (көптік жалғау) + *бас* (зат есім) + *ы* (тәуелдік жалғауы) арқылы жасалып, «Достар атты жердің бас жағы» деген мағынаны беріп тұр.

ДӨКЕЙҚЫЗЫЛ (Докейқызыл) — *тау*, Ақад. ауд. Атау *дөкей* (сын есім) «дәу, үлкен» және *қызыл* (сын есім), «ал қызыл» сөздерінің бірігуінен жасалып, «үлкен, дәу, зор таудағы қызыл түсті жыныс», яғни «үлкен, зор қызыл» дегенді білдіреді.

ДӨҢГЕЛЕК (Донгелек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд., *тау*, биік. 606,8 м, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да.

ДӨҢГЕЛЕКАҒАШ (Дунгелекағаш) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. *Дөңгелек* (сын есім) + *ағаш* (зат есім) сөздерінің негізінде жасалған атау. Мағынасы: дөңгелене біткен шағын тоғай.

ДӨҢГЕЛЕКҚАҚ (Дунгелекқак) — *сай*, Жанаар. ауд., *Дөңгелек* (сын есім) — «алқақотан» және *қақ* (зат есім) — «ойпаң жерге жиналған су» сөздерінің негізінде жасалып, «дөңгеленіп, жан-жаққа ақпай бір жерде тұрып, тоқтап қалған су» мағынасындағы атау.

ДӨҢГЕЛЕКСОР (Дунгелексор) — *құрғ. құд.*, Жез. ауд., Арыстан құд.-ның қасында; *сай*, Ұлыт. ауд. *Дөңгелек* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Ойпаң, дөңгелек жерге жиналған сор, сортаң» мағынасын білдіретін атау.

ДӨҢГЕЛЕКТАУ (Дунгелектау) — *тау*, биік. 210 м, Ұлыт. ауд. *Дөңгелек* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «алқақотан дөңгелене пайда болған тау».

ДӨҢСАРЫ (Донсары) — *құд.*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның солт.-бат. жағ.-да. *Дөң* (зат есім) + *сары* (сын есім) сөздерінен жасалған атау.

ДӨҢТӨБЕ (Дунтобе) — *тау*, биік. 611,2 м, Жанаар. ауд., *дөң*

(зат есім) — «дөңес», «бнік», «жота»+*төбе*, яғни «бнік, дөңес төбе».

ДӨНЕНБАЙЖАЛ (Дуненбайжал) — *тау*, биік. 316 м, Ақад. ауд. Дөненбай (кісі аты)+*жал* (зат есім), яғни Дөненбай есімді кісі атынан қойылған жал аты.

ДРУЖБА (Дружба) — *е. м., сс. орт.* Жанаар. ауд., *схз орт.*, Шет ауд. Орыс тіліндегі «достық» сөзінің негізінде қойылған атау.

ДУАНА (Дуана) — *тау*, биік. 444,0 м, Жанаар. ауд. Э. М. Мурзаев пікірінше (1984), *дуван* < *дуан* «айналасы ашық биік жер, өзеннің биік жары»+ *а* қосымша.

ДУАНАҚАРАСЫ (Дуанакарасы) — *айр.*, Шет ауд. *Дуана* және *қара*+*сы* (жалғау) негізінде құралған атау. Яғни «дуананың биік жері».

ДУАНШЫ (Дуанши) — *е. м., с.*, Қарабұлақ сс.-не қарайды, Приоз. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған елді мекен аты.

ДУАННЫҢ СОРЫ (Дуаннынсоры) — *сай*, Приоз. ауд. Дуан — кісі аты, яғни «Дуан деген кісіге тән сор» деген мәндегі атау.

ДУЛЫҒА (Дулыга) — *тау*, биік. 832,4 м, Ақад. ауд. *Дулыға* — «батырлар басына киетін, темірден соғылған төбесі шошак бас киім». Тау көрінісі дулығаға ұқсағандықтан солай аталуы мүмкін.

ДУЛЫҒАЛЫ (Дулыгалы) — *өз.*, Жез., Жанаар. ауд.-да; *сай*, Ұлыт. ауд., Шағырлы өз.-нің оңт.-де. Өзеннің дулыға жағасында ағатынына орай Дулығалы аталуы мүмкін.

ДУЛЫҒАЛЫ ЖЫЛАНШЫҚ (Дулыгалы — Жиланчик) — *өз.*, Ұлыт. ауд., Үлкен Жыланшық өз.-нің бат. жағ.-да, Дулығалы өз.-нің төменгі жағындағы Жыланшық өзенінің атауы.

ДУЫЛҒАЛЫ (Дулгалы) — *сай.*, *құрғ. өз.*, Жез. ауд. Стандарт қыст.-ның бат.-жағ.-да. Қара. Дулығалы.

ДҮНІБАЙ (Дунибай) — *сай*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

ДҮЙСЕК (Дуйсек) — *тау*, Нұра ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ДҮЙСЕН (Дуйсен) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Қайыңды шоқы тауының етегінде. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ДУМАЛЫ (Думалы) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-ң шығ.-да. Атаудың бірінші сыңарындағы *дума* сөзі түркі, финн-угор тілдерінде *домба*, *тумб* тұлғасында кездесіп «жота, төбе, тау» мағынасын білдіреді. Қазақ тіліндегі төмpek, төбе сөздерімен пара-пар, екінші сыңардағы *-лы* қосымшасы көптікті, молдықты білдіреді. Яғни *Думалы* — «жоталар, «төбешіктер».

ДҮЙСЕНБАЙ (Дюсенбай) — *өз.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ДІЛДӘСАРҚЫТ (Дильдасаркыт) — *құд.*, Жез. ауд. Атау Діл-

дә (кісі аты) + Саркыт (кісі аты), яғни Ділдә мен Саркыт есімді әйел құрметіне аталған құдық аты.

ДІНБАЙҚОЙТАС (Днибайкойтас) — *тау*, Приоз. ауд. Атау *Динбай* (кісі аты) + *қой* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен бірігіп, «Динбай есімді адам мекендеген жердегі қойдың үлкендігіңдей әр жерде домалап жатқан тастар» деген ұғымды аңғартады. Сол қойтасты жердің соған тәндігін білдіреді.

ДЫҢҚАРА (Дынқара) — *тау*, биік. 148,4 м, Жез. ауд. Атаудың бірінші сыңарындағы *дың/дің* (сын есім) «биік, үстірт, дән» + *қара* (сын есім) топонимдік термин ретінде «зор, үлкен, дәу», яғни «үлкен, дәу, биік» деген мәндегі атау.

— Е —

ЕБЕЛЕКТИОЙ (Ебелектиой) — *сай*, Жез. ауд., Сандықтаудың бір сайы. Атау ебелек (зат есім) «биіктігі 10—30 см-дей, сабақты өсімдік, шөп» + «*ті* (сын есім тудыратын жұрнақ) + *ой*, (зат есім) «ойпаң, шұңқырлау жер», яғни Ебелектіой — «ебелегі қалын, көп өскен ойлы жер, сай».

ЕГІЗЕН (Егизен) — *тау*, биік. 575,7 м, Ұлыт. ауд. Атаудың бірінші сыңары көне түркі *эс* (>*егис*>) *егиз*, *едіз* — «биік төбе, шоқы, тау», екінші сыңары *ен* — қосымша, яғни «биік тау».

ЕГІЗҚАРА (Егизқара) — *тау*, биік. 883,6 м, Ұлыт. ауд. *Егіз* (сын есім) + *қара* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атаудың бірінші сыңары *егіз* сөзін Н. А. Баскаков (1961, 27) көне түркіше *эс* (>*егис*) *егиз* «биік» деп қараса, Э. М. Мурзаев қырғ. *эгиз* — биік», «биік таудағы жайлау», алт. *эс* — «биіктік», ұйғ. *едіз*, *ідіз* «төбе, шоқы, жота» және көне түркі тілінде *ебіз*, *едіз* — «биік шоқы», «биік жер» сөздерімен салыстырады. Сондай-ақ ол сөздің «қасиетті», «киелі» деген мағынаға да не екендігін айтады (Мурзаев, 1984, с. 197). Ал атаудың екінші сыңары *қара* сөзінің негізгі мағынасынан бөлек түркі-монғол тілдерінде *хара//хыра* тұлғасында келіп, «тау сілемдері, тау шоқылары» мағынасын білдіреді (Қазакевич, 1934, с. 27). Бұл деректерге сүйенгенде, *Егіз-қара* — «биік төбе, биік шоқы» мағынасына жуық келеді. Дегенмен, атаудың бірінші сыңары *егіз* «екі, қос» мәнінде де айтылатынын ескерсек, Егізқара — тіліміздегі «Қостөбе, Қосшоқы» атауларымен мәндес келетіні байқалады.

ЕГІЗҚОЙТАС (Егизкойтас) — *жер, зират*, Ақтоғ. ауд., Тоқырауын өз.-нің бойындағы тау етегіндегі зират. *Егіз* (сын есім) + *қойтас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атау «биік қойтас» деген мағынадан гөрі «қатар жатқан қойтас» дегенге жуық келетін сияқты.

ЕГІЗТӨБЕ (Егизтөбе) — *тау*, биік. 401, м, Жез. ауд. *Егіз* (сын

есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Жоғарыдағы айтылғандай *егіз* көне түркіше «биік» деп танысақ, атау «биік төбе, биік шоқы» деген мағынаны толық білдіреді.

ЕГІНБҰЛАҚ (Егинбулак) — *тау*, биік. 504,2 м, Ақад. ауд., Тақырқұдық құдығы жанында. Атау *егін* (зат есім) және *бұлақ* (зат есім) деген сөздерден жасалған. Алайда топонимнің бірінші сыңарындағы *егін* сөзінің тіліміздегі *егінжай*, *егін* сөздерімен байланысы жоқтығы байқалады. Бұл жөнінде В. В. Радлов сөз түбірінің *ік* — «ағыс, бағыт», *ікін* — «өзен бойымен ағыс», *ікіш* — «ағын» деген мәндегі сөздермен байланысты екенін көрсетсе (Радлов. 1893, 1), Э. М. Мурзаевтың айтуынша (1984) монғ. *эхин* — «бастау, өзеннің басы (жазба монғ. тілімен сал. *екіп* «бас»» дегенді білдірсе, ұйғыр тілінің хотан диалектісінде *еким* — «кішкене өзен». Бұл тілдік негіздерге қарағанда, *Егінбұлақ* — «басқы, негізгі бұлақ» дегенге саяды. Ал таудың *Егінбұлақ* аталуы сол таудың терең сайында осы бұлақтың ағуына орай болу керек.

ЕГІНДІ (Егинды) — *с., сс орт.*, Ұлыт. ауд. *Егін* (зат есім) + *ді* (сын есім қосымшасы) тұлғаларынан жасалған атау. Тіліміздегі «егіс, егінжай» сөзінен гөрі көне түркі, монғ. тіліндегі *эхин* «бастау, өзеннің басы» сөзі мен *эгин* «жота, төбе, биік жер» деген сөздерге бейім. Яғни атаудың әуел бастағы мағынасы: «ен басты, ен негізгі» болмаса «төбелі, жоталы, шоқылы» болса керек.

ЕГІНДІБҰЛАҚ (Егиндыбулак) — *өз.*, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт. жағ.-да; *баст.*, Ақад. ауд., Тасбұлақ сайында; *бұл.*, Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де., Приоз. ауд., Шұбарайғыр тауында; *құд.*, Жез. ауд. Сандықтау жанында, Жаңаар. ауд., Аяқбастау тауының етегінде; *тау*, биік. 925,5 м, Ақтоғ., Ақад. ауд.-да; *сай*, Ұлыт., Ақад. ауд.-да. *Егінді* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *егінді* сөзінің мағынасы көне түркі, монғол тілдеріндегі *эхин*, *ікін*, *ікік*, *ікіш* «ағын, ағыс», «бастау, бас, басқы» сөздерімен тікелей байланысты. Оның құрамындағы *-ді* қосымшасы тілімізге тән байырғы қосымша, демек, *Егіндібұлақ* — «бұлақтың басы, бас жағы», болмаса «ағынды бұлақ». Ақтоғай ауд. тұрғыны 68 жастағы Тәкішев Жұматайдың айтуынша: «осы жердегі бұлақ басына бұрын біреу егін салған, ол егістің бірі — Қызылтас манында, екіншісі Бесшоқының баурайында болған» (Эксп.мат., 1982 ж.). Бұған қарағанда, *Егіндібұлақ* — «жағасында егін салынған бұлақ» деген мағынаға да ие тәрізді.

ЕГІНДІШОҚЫ (Егиндышоқы) — *тау*, биік. 575 м, Ұлыт. ауд. *Егінді* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атау «егін салынған, егісті шоқы» дегеннен гөрі «биік, көтеріңкі шоқы, биік жер» деген мәнге бейім сияқты.

ЕГІНЖОЛ (Егинжол) — *тау*, биік. 715,8 м, *жол*, Шет ауд. *Егін*

(зат есім) + *жол* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Көне түркі-монғ. *egın* (<эхин) <*ікін, ікік, ікіш* — «басты, бас, негіз», «ағыс, ағын», яғни «негізгі, басты, үлкен жол». Тау сол жолдың қасында болғандықтан *Егінжол* аталуы мүмкін.

ЕГІНҚҰДЫҚ (Егинкудук) — *құд.*, Акад. ауд. *Егін* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атау «басқы, негізгі, үлкен құдық» немесе «егінге су беретін құдық» мағынасында қойылуы ықтимал.

ЕГІНСАЙ (Егинсай) — *сай*, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің солт.-де. *Егін* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Жоғарыда айтылғандай «негізгі, басты, үлкен сай» немесе «егін егілген сай» деген мағынада қойылған атау болу керек.

ЕГІНШІ (Егинши) — *е. м.*, Приоз. ауд. Бұл атау тұрғындардың кәсібімен байланысты «егін егуші, диханшы» мағынасында қойылған.

ЕДІГЕ (Едиге) — *тау*, биік. 1061,8 м, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің солт.-де. Батыр есімінен қойылған тау атау.

ЕДІГЕҚЫЗЫЛМОЛА (Едигеқызылмола) — *тау*, Приоз. ауд. Бесшоқы тауының жанында. Атау *Едиге* (кісі аты) + *қызыл* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен құралған. Яғни «Едігенің қызыл тастан немесе қызыл кірпіштен жасалған бейіті, моласы» деген атау.

ЕКСОР (Ексор) — *көл*, Приоз. ауд. Көне түркі тіл. *ик* — «ағыс, бағыт», жазба монғ. *жеке* — «үлкен, ұлы», «зор», бур. *ех* — 1) «үлкен, ірі, зор»; 2) «аға». Бұл атаудың топонимдік мағынасы: «аймағы үлкен, алып жатқан аумағы, көлемі көп сор, тұзды жер» дегенге келеді.

ЕКІАША (Екиаша) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің солт.-де. Атау *екі* (сан есім) — «қос, жұп» + *аша* (зат есім) — «айрық», «бөлек» сөздерінен бірігіп жасалып «екі сайдың, екі таудың» немесе «екі өзеннің қиысқан болмаса екіге бөлінген, тарамдалған жері» деген мағынаны білдіреді.

ЕКІБҰЛАҚ (Екибулак) — *баст.*, Жез. ауд., Түлкібай қыст.-ның солт. жағ.-да *Екі* (сан есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Қос бұлақ» мәніндегі атау.

ЕКІЖОЛҚҰДЫҚ (Екижолкудук) — *құд.*, Акад. ауд., Сарышағыл ст.-ның төңірегінде. *Екі* (сан есім) + *жол* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Екі* — «Қос, жұп» + *жол* + *құдық*, яғни «қатар жатқан екі, қос жол бойындағы құдық» мәніндегі атау.

ЕКІҚОРА (Екиқора) — *дөң*, Акад. ауд. *Екі* (сан есім) және *қора* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, «дөң астындағы екі, қос қора» деген мағынада қойылған атау.

ЕКІТӨБЕ (Екитобе) — *тау*, биік. 655,8 м, Жез. ауд. Үлкен

Жезді өз.-нің бат.-да. *Екі* (сан есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып «қос, егіз төбе» мәнінде қойылған атау.

ЕЛГЕБАҚ (Ельгабак) — *сай*, Ақад. ауд. Этноантропонимдік атау (кісі немесе ру атынан қойылған атау).

ЕЛЕМЕССАЙ (Елемессай) — *өз.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған *сай* аты.

ЕЛЕУСИЗ (Елеусиз) — *рэд*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЕЛЕУСИЗҚАРАӨЗЕК (Елеусизкараузек) — *қыст.*, Жанаар. ауд. Сарысу өз.-нің онт.-де. «Елеусіздің қара өзегі» мәніндегі атау.

ЕЛКӨК (Елькок) — *тау*, биік. 678,9 м, Жанаар. ауд. *Ел* (зат есім) + *көк* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл топонимді «ел көктейтін», «көктемде отыратын тау сағасы» деп те түсінуге болады. Бірақ Көкше тауы тәрізді «биік аспанмен таласқан, ел, жұрт табынатын тәңірі көк» мәнінде де айтылуы мүмкін.

ЕЛҚОНДЫ (Ельконды) — *баст.*, Ұлыт ауд. *Ел* (зат есім) + *қонды* (етістік) сөздерінен жасалған атау. Ертеде ел келіп қонған жерде бастаудың болуына байланысты аталуы да мүмкін.

ЕЛТАЙ (Ельтай) — *тау*, биік. 394,4 м, Жез. ауд., Жыланды пос.-нің онт.-шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған ороним — *тау* аты.

ЕЛТАҚОРА (Елтақора) — *тау*, биік. 881,0 м, Приоз. ауд. Бастуайт тауының қатарында. Мағынасы күнгірттенген атау.

ЕЛУБАЙ (Елубай) — *құд.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ЕЛУБАЙБҰЛАҚ (Елубайбулак) — *бұл.*, *сай*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған *бұлақ*, *сай* атаулары.

ЕЛУБЕК (Елубек) — *е.*, *е. м.* Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған мекен аты.

ЕЛШИБАЙ (Елшибай) — *тау*, биік. 618,8 м, Ақад. ауд. Ақдала пос.-нің онт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған ороним — *тау* аты.

ЕЛШИБЕК (Елшибек) — *баст.*, *қыст.*, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. Кісі есімінен қойылған қыстау, бұлақ аттары.

ЕЛШІН (Ельшин) — *тау*, биік. 1067,0 м, Приоз. ауд. Бұл атауды Е. Қойшыбаев: «монғ. тіліндегі *елчин* — «шабарман» терминіне жуық келеді», — дейді. Бірақ атау атының «шабарман» деп қойылуы шындыққа жатпайтындай. Біздің ойымызша, бұл этноним не антропоним, яғни этнонимнен (ру, тайпа, кісі атынан) қойылған болу керек.

ЕҢБЕК (Енбек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Совет дәуірінде қойылған колхоз, совхоз, ферма, елді мекен аттары. Енбекті құрметтеу мен дәріптеуге байланысты қойылған жаңа атау.

ЕҢБЕКШІЛ (Енбекшил) — *с.*, Түлкі сс.-не қарайды; *жер*, *өз.*, Шет ауд. *Еңбек* (зат есім) сөзіне *-шіл* (сөз тудырушы жұрнақ) ко-

сылу арқылы жасалып, «енбеккор, енбек сүйгіш» мағыналы жана тұлғалы сөз, атау пайда болған.

ЕНИБАС (Енибас) — *тау*, Ақад. ауд., Тоғайқұдық құд.-нан 15 км қашықтықта. Атаудың бірінші сыңарындағы *ені* сөзі монғ. *janber* «таз», «жалтыр», «жоғарғы бас жағына өсімдік өспейтін» деген сөздің қазақ тіліндегі қатты дыбыстық өзгеріске ұшыраған түрі (варианты), ал екінші сыңардағы *бас* тіліміздегі «адам басы, тау басы» мәніндегі байырғы сөз. Сөйтіп атау монғол және қазақ тілдері негізінде жасалған. Сонымен, *Енибас* «Жоғарғы, бас жағына өсімдік өспейтін тақыр, жалтыр, таз» яғни «бас жағы жалтыр — таз» (*тау*)» деген мағынаны толық білдіреді.

ЕПАЙ МЕКЕНІ (Епайская земля) — *жер.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ЕРАЛИЕВ (Ералиев) — *с., сс орт.*, Жанаар. ауд. Фамилиялық топоним, яғни Түркістанда Совет өкіметін орнатуға қатысқан Ш. Е. Ералиев құрметімен аталған село, селолық совет аты.

ЕРБҰЛАҚ (Ербулак) — *айр.*, Приоз. ауд. *Ер* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңарындағы *ер* сөзінің тіліміздегі «батыр», «ер» сөзіне қатысы жоқ тәрізді. Ол монғ. *эрэг* — «жаға», «тік жар», қалм. *эрг(е)* — «жар», «жаға» сөздерінің тілімізде қысқара барып өзгерген тұлғасы болу керек. Сонда *Ербұлақ* — «жар астындағы бұлақ» деген ұғымды білдіреді.

ЕРГЕНДІБҰЛАҚ (Ергендыбулак) — *бұл.*, Ақад. ауд. Тасжар бұл.-ның солт.-шығ. жағ.-да. Атау *ерген* (сын есім) + *ді* (сын есім жұрнағы) + *бұлақ* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған. Оның бастапқы сыңары *ерген* жазба монғ. *орген*, бур. *ургэ(н)*, якут. *оргон* — «кең», «алқапты» деген сөздерімен төркіндес, сол сөздердің тілімізге *ерген* тұлғасында бейімделіп өзгерген нұсқасы екені байқалады.

Осы сөздегі *-ді* сын есім тудыратын қосымша мен *бұлақ* сөзі қазақ тіліне тән. Сонда *Ергендібұлақ* — «кең, «үлкен бұлақ» мағынасын білдіреді.

ЕРДЕБАЙ (Ердебай) — *құд.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ЕРДЕНШОҚЫ (Ерденшоқы) — *тау*, биік. 590,6 м, Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің солт.-де. Осы аудан төңірегінде Ерденкөл, Ерденбасы деген жерлерде бар. Бұл атаулар өткен ғасырда өмір сүрген шонжар Сандыбайұлы Ерден атымен аталған.

ЕРҚЕСАЙ (Еркесай) — *шоқы*, Ақад. ауд. Ерке есімді жан мекендеген шоқы, сай аты.

ЕРКІНДІК (Еркиндык) — *с.*, Үскен сс.-не қарайды; *қыст.*, Ақад., Шет ауд.-да. «Бостандық», «азаттық» мәніндегі коллективтендіру кезіндегі қойылған атау.

ЕРМЕК (Ермек) — *жота*, Жаңаар. ауд. Қаражал қыст.-ның сай жағ.-да. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ЕРМЕКБАЙ (Ермекбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЕРУБАЙСАЙ (Ерубайсай) — *сай*, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Бұрын Ерубай есімді кісі мекендеген сай.

ЕСЕН (Есен) — *тау*, биік. 639,0 м, Жаңаар. ауд., *сай*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЕСЕНБЕКСАЙ (Есенбексай) — *сай*, Жез. ауд. Ертеде Есенбек есімді кісі мекендеген сай.

ЕСЕНТАУ (Есентау) — *тау*, биік. 680,8 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ЕСКЕНЕ (Ескене) — *тау*, биік. 475 м, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ЕСКИҚҰДЫҚ (Ескиқудук) — *құд.*, Ақад. ауд., Ақши құд.-ның шығ. жағ.-да, сондай-ақ Жаңаар., Жез. ауд.-да. *Ески* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Қазылғанына көп жылдар өткен пайдалануға жарамайтын құдық және сол бойынша белгілі жер (объект) аты.

ЕСПЕ (Еспе) — *өз.*, Ақтоғ., Приоз., Шет ауд.-да; *құрғ. өз.*, Ақад., Приоз. ауд.-да; *сай, сор, шат*, Жаңаар., Жез., Приоз. ауд.-да. Бұл тектес атаулар Жамбыл, Шымкент облысында ғана некен-саяқ кездеседі, көбіне Орталық Қазақстан өңірінде «көктем кезінде тасығанда өз арнасын бұзып-жарып ең даланы кезіп ағатын бір мерзімдік өзен» мағынасында айтылады. Олар көбіне жазда құрғап қалады немесе қаққа айналып кетеді. Жергілікті халық пікірінше, мұндай өзендер ағысы әдетте жер астымен байланысты болады да, суы тереңде жатады. Құдық қазғанда еспе құмға жетпейінше су шықпайды деп жатады халық.

Еспе атауының төркіні *ес-* етістігі оның тұйық рай формасы *есу* — «ору, осу, қазып кету» деген мәнде қолданылады. Сол түбір етістікке сын есімнің *-пе* қосымшасы қосылып, *еспе* — «ақпа, су-сымалы», «бос» деген мағыналы сөз жасалған.

ЕСПЕМЕЙІРМАН (Еспемейрман) — *өз.*, Ақтоғ., Приоз. ауд.-да. Аралтөбе тауына жете тартылатын кейде Қарасу деп аталатын өзен аты. Мейірман есімді кісі иемденген жердегі өзен аты болған.

ЕСПЕНБЕК (Еспенбек) — *өз.*, Жаңаар. ауд., Шалқия пос.-нің онт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ЕСПЕСАЙ (Еспесай) — *құрғ. арна*, Жез. ауд., Түлкібай құд.-ның онт. жағ.-да, Ақад. ауд., Ақша құд.-ның шығ. жағ.-да. Су есіп кеткен жердегі сай аты.

ЕСІЛБАЙ (Есильбай) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің солт. тармағы. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ЕСІМБЕК (Есімбек) — тау, биік. 1066,3 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЕСІМБЕКҚОТЫР (Есімбекқотыр) — жота, Жыланды өз.-нің солт.-де. Бұл атаудың екінші сынарындағы қотыр сөзі «уақ қорым тас» мәнінде де қолданылады, демек *Есімбекқотыр* — «Есімбек атымен аталып отырған шоқы я жотада уақ қорым тастың көп болуымен байланысты қойылған болу керек.

ЕШҚИАМАН (Ешкиаман) — тау, биік. 821,9 м, Ақад. ауд. *Ешкі* (зат есім) + *аман* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Республикамыздың басқа да облыстарында *Ешкіқырған*, *Ешкілі*, *Ешкіөлмес*, *Ешкіліқордай* тектес «ешкі» атымен байланысты топонимдер тобы кездесіп отырады. Бұл атаулардың барлығы да ешкі немесе тау ешкімен байланысты қойылып отырған. Ал *Ешкіаман* топонимінің сыры «осы тауды мекендеген ешкілердің (жабайы тауешкі немесе шаруашылықтағы ешкінің) сол аталмыш тауда шөптің шүйгін болғандықтан қыстан аман-есен өлмей-жітпей шығуымен байланысты аталуы мүмкін.

ЕШҚІҚЫРЫЛҒАН (Ешкikyрылған) — тау, сай, құм, Шег. Ұлыт. ауд. *Ешкі* (зат есім) + *қырылған* (етістік) сөздерінен жасалған атау. Бұл жерлерде қыс қатты болып, ешкілердің жұтқа ұшырауымен байланысты аталған.

ЕШҚІӨЛМЕС (Ешкиулмес) — тау, биік. 1133,9 м, қыст., Ақад. Ұлыт. ауд.-да. *Ешкі* (зат есім) + *қырылған* (етістік) сөздерінен жасалған атау. «Өңірдегі асбест кені бар мекен аты. Сол тауда, қыстауда қалған ешкінің өлмей-жітпей қыстан аман қалуына байланысты қойылса керек.

— Ж —

ЖАБАҒЫ (Жабағы) — бейіт, Таубай мазарының жанында, Жез. ауд. Жабағы есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАБАЛАЙАШҚӨЛ (Джабалай-Аш-Куль) — көл, Приоз. ауд. *Жабалай* (этноним) + *аш* < *ащы* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Атаудың мағынасы: «Жабалай мекендеген ащы көл».

ЖАҒАЛБАЙЛЫ (Жағалбайлы) — тау, биік. 799,8 м, Ақад. ауд. Этнонимнен қойылған тау аты. «Жағалбайлылар мекендейтін тау» мағынасындағы атау.

ЖАҒАН-БАЙҒЫ (Жаган-байғы) — өз., Ақад. ауд. Бұл атау, біздіңше, *Жағалбайлы* этнонимінің фонетикалық тұлғасы бұрмаланып айтылып кеткен түрі болса керек.

ЖАЗЫБЕК (Жазыбек) — е. м., Ақтоғ. ауд.; айр., Ақад. ауд. Өткен ғасырда жасаған, қара қылды қақ жарған әділ билігімен,

бұқара халықтың мұң-мұқтажын елеп-ескеруімен аты мәлім болған Жазыбек Жәуенұлы. Руы Тарақты, Орта жүз. Сол кісінің есімімен өмір сүрген және бейіті тұрған жер аталады.

ЖАЗЫҚСАЙ (Жазықсай) — *сай*, Жез. ауд. *Жазық* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жазық жердегі сай», немесе «түйетайлы болып келген сай».

ЖАЙДАҚ (Жайдақ) — *жер, е. м.*, Приоз., Ақтоғ. ауд.-да. Мағынасы: «сай-саласыз тегіс, өсімдігі аз жазық жер».

ЖАЙЛЫБАЙ (Жайлыбай) — *тау*, биік. 390,2 м, Жанаар. ауд. Мағынасы: «Жайлыбай мекендеген тау».

ЖАЙНАҚ (Жайнақ) — *шатқ.*, Гүлшат кенінен онт.-шығ.-та 8 шақырым жерде, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖАЙНАҚБАЙ (Жайнақбай) — *тау, е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау. Мағынасы: «Жайнақбай мекендеген тау, елді мекен».

ЖАЙНАР (Жайнар) — *бейіт*, Жез. ауд., Жіңішкекүм елді мекенінде. Жайнар есімді жан жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАЙСАМБАЙ (Жайсамбай) — *тау*, биік. 241,3 м, Үлкенжыланшық өз.-нің онт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. «Жайсамбай мекендеген, қоныстанған тау» мағынасындағы атау.

ЖАЙСАҢ (Жайсан) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖАЙЫЛМА (Жайылма) — *жер*, Жанаар. ауд., Шолақ мазарының айналасы. *Жайыл-* (ырықсыз етіс) + *ма* (зат есім аффиксі) формалары бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «көктемде қар суы жайылатын шабындықты ойпаң, жазық алқап».

ЖАЙЫЛТАУ (Жайылтау) — *тау*, биік. 605,1 м, Жыланшық өз.-нің онт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. *Жайыл-* (ырықсыз етіс) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған топоним (ороним). «Жайылып, көлбеп жатқан аласа тау» мағынасында. Метатеза арқылы ауысқан жайлытау («шаруа-қонысқа жайлы, қолайлы тау» деген мағынада) болуы да ықтимал.

ЖАЙЫМБАЙ (Жаимбай) — *бұл., жыра*, Ұзынтөбе тауы төңірегінде, Жез. ауд. «Жайымбай көзін ашқан жыра, бұлақ, басында Жайымбай мекендеген бұлақ, жыра» мәнін білдіретін атау.

ЖАКЕН (Жакен) — *бейіт*, Шет ауд. Жакен (Жәкен) есімді кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАҚАЙБАЙ (Жақайбай) — *төбе*, Жез. ауд. Жақайбай есімді кісінің аулы мекендеген төбе аты.

ЖАКИМОЛАСЫ (Жакимоласы) — *жер*, Жез. ауд. Жақи есімді кісі бейіті тұрған жер. Сол бойынша аталып кеткен болса керек.

ЖАҚСЫ (Жаксы) — *е. м.*, *дөңес*, Шет ауд.; *тау*, Акад. ауд.,

Қайракты пос.-нің солт.-бат.-да. «Жайлы, жақсы тау әрі мекен» мағынасындағы атау.

ЖАҚСЫ АЙЫРТАУ (Жаксыайртау) — *тау*, Жаңаар. ауд. *Жақсы* (сын есім) және *айыр* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Е. Қойшыбаев (1974) топоним мағынасын «биік немесе берекелі Айыртау» деп топшылаған. Топоним құрамындағы *айыр* элементі негізінен «екі ашалы, қос тармақты» мәнінде жұмсалып деп санайды. Бұл зерттеушіге дейін топоним мағынасын зерделеген Ғ. Қоңқашпаев (1963) пікірінше, атаудың сөзбе-сөз мәні «жақсы, жайлы айрық (айыр) тау». Біз жоғарыда айтылғандарға ден қоя отырып, тау шынында да сыртқы бедері мен көрінісіне қарай және шаруа-қонысқа жайлы, құтты мекен болғандығына орай осылай аталса керек деп ойлаймыз.

ЖАҚСЫ АРҒАНАТЫ (Жаксы-Арғанаты) — *тау*, биік. 757 м, Ұлыт. ауд., Бараккөл көлінің бат.-да. Ғ. Қоңқашпаев (1963) атау мағынасын «жақсы арқарлы (тау)» деп түсіндіреді. Монғол тілінде *аргалинты* сөзі «арқарлы» мәнін береді екен. Бұл анықтаманы Е. Қойшыбаев та Ц. Д. Номинханов пікіріне сүйене отырып қоспайды: «арқартау» дегенге саяды, дәлірегі «арқарлы тау» болса керек.

ЖАҚСЫБАЙ (Жаксыбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *қыст.*, Стандарт қыст.-ның солт. жағ.-да, Жез. ауд.; *қыст.*, Шағырлы өз.-нің солт.-де, *құрғ. өз.*, Қаракенгір өз.-нің батыс саласы, Ұлыт. ауд. Жақсыбай есімді кісілер мекендеген жер, қыстау, өзен бойы сол есіммен аталып кеткен.

ЖАҚСЫБАЙТАМ (Жаксыбайтам) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Жақсыбай есімді кісі жерленіп, басында айшықты там, мазар (мазарат) тұрғызылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАҚСЫҚҰДЫҚ (Жаксықудук) — *құд.*, тер. 1 м, Қарлығаштаудан 2 км жерде, Ақад. ауд. *Жақсы* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «суы мол да мөлдір құдық».

ЖАҚСЫЛЫҚ (Жаксылык) — *жер*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің солт.-бат.-да, Ұлыт. ауд. Жақсылық есімді кісі ауылы мекендеген жер.

ЖАҚСЫМОЛА (Жаксымола) — *бейіт*, Жез. ауд. *Жақсы* (сын есім) және *мола* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бейіттің өзгелерге қарағанда көрнекі, таза болуынан, айшықты, күмбезді кабір-тамдары көптігінен не елдің негізгі жақсы-жайсандары қойылғандықтан аталса керек.

ЖАҚСЫСАЙ (Жаксысай) — *құрғ. арна*, Түлкібай қыст.-ның оң жағ.-да, Жез. ауд. *Жақсы* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздері-

нің бірігуінен қалыптасқан атау. Аңғары қонысқа, мал-шаруаға жайлы кіші-гірім өзен кезінде осылай аталып кетсе керек.

ЖАҚСЫ САРЫСУ (Жаксы Сарысу) — өз., Сарысу өзенінің бір тармағы, ұз. 113 км, № 56 разъезд маңайында, Ақтоғ., Шет, Жаңаар. ауд.-да. *Жақсы* (сын есім), *сары* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінен құралған атау. *Сарысу* атауының мағынасы Е. Қойшыбаевтың пікірінше (1985) «кең су», Э. Мурзаевтың ойынша (1984) *сарысу* — «лайсан, балшықты, сары саз аралас, тұнық емес су». О. Молчанова (1979) алт. тілінде *сары суу* — «сарғыш, еріген, лайсаң, көктемгі қар суы, бәлкім сары су» мағыналарын білдіреді дейді. Осы пікірлерге қосыла отырып, *Жақсы Сарысу* — «мол сулы, түсі сарғыш келген, айнала алқабы көгал, шалғынды үлкен өзенді» білдіреді деп топшылаймыз.

ЖАҚСЫ ТАҒЫЛЫ (Жаксы тағылы) — *тау*, биік. 1081,4 м, Ақмая пос.-нің оңт. жағ.-да, Шет ауд., Сарысу өзендерінің аралығы, Жаңаар. ауд. *Жақсы* (сын есім) + *тағы* (сын есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ), *тағылы* — «тағы, жабайы аң көп» деген мәндегі сөз. Атаудың мағынасы: «жабайы аң-құсы көп жақсы тау».

ЖАҚТЫМБАЙ (Жактымбай) — *төбе*, Жез. ауд. Осы кісі ауылы мекендеген төбе.

ЖАҚЫНМОЛА (Жакынмола) — *бейіт*, Үлкен Жезді өз.-нің бойында, Жез. ауд. *Жақын* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Жақын маңайдағы, төңіректегі мола» мағынасындағы атау, бағдар-белгі.

ЖАЛАҚТАУ (Жалақтау) — *тау*, Ақад. ауд. *Жалақ* және *тау* сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: тақыр, жалтыр беткейлі, өсімдік-ағаш шықпайтын жалаң тау. Қосымша «желі қатты, жел шақырып тұратын тау» мағынасын білдіреді.

ЖАЛ АЛМАЛЫ (Жал Алмалы) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Жал* (зат есім), *Алмалы* < *алма* (зат есім) + *лы* (сын есім қосымшасы) сөздерінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: беткейінде «алма ағаштары көп, қалың біткен жалды тау». Алайда бұл тауда қазір алма өспейді (Инф. Тәкішев Жұматай).

ЖАЛАНАШ (Жаланаш) — *е. м.*, өз. Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 136 м, Жез. ауд. «Ашық, ағаш не өсімдік өспеген, жалаңаш жел өтіндегі мекен, өзен, тау» мағынасында.

ЖАЛАНАШСЕЛТЕЙ (Жаланаш — Сельтей) — *тау*, 908,3 м, Ақад. ауд. *Жалаңаш* (сын есім) + *селтей* (етістік) сөздері тіркесінен жасалған атау. Мағынасы: «ашық жерде селтейіп, серейіп не шошайып тұрған (тау).

ЖАЛҒАСБАЙ (Жалғасбай) — *бейіт*, Жез. ауд. *Жалғасбай* есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАЛҒЫЗАҒАШ (Жалғызағаш) — *жер*, Жанаар. ауд.; *сай*, Ұлыт. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *ағаш* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «айдала, жапан түзде жалғыз ағаш өскен жер».

ЖАЛҒЫЗБАЙ (Жалғызбай) — *қыст.*, Жанаар. ауд. Жалғызбай есімді кісі қыстаған мекен атауы.

ЖАЛҒЫЗДАЛА (Жалғыздала) — *жер*, Ақад. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *дала* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. «Жеке, онаша, оқшау жер» мағынасындағы жер аты.

ЖАЛҒЫЗҚҰДЫҚ (Жалғызқудук) — *тау*, биік. 597,9 м, Қоянбас тауы маңайында, Ақад. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «баурайында жалғыз құдық қазылған тау».

ЖАЛҒЫЗМОЛА (Жалғызмола) — *бейіт*, Жез. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздері бірігіп жасалған атау. Елсіздегі оқшау, жеке бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАЛҒЫЗСАЙ (Жалғызсай) — *жыра*, Жез. ауд., Жыланды өзені бойында. *Жалғыз* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздері бірігіп жасалған атау. «Онаша, оқшау, жеке сай» мағынасында болса керек.

ЖАЛҒЫЗТАЛ (Жалғызтал) — *қыст.*, К. Марк колхозы, Шет ауд.; *е. м.*, Жанаар. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Оқшау өскен жалғыз түп тал не шағын тоғайға байланысты қойылған атау болуы мүмкін.

ЖАЛҒЫЗТАМ (Жалғызтам) — *бейіт*, Жез. ауд., Қараадыр қыстауы төңірегінде. *Жалғыз* (сын есім) + *там* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Басына мазар, там тұрғызылған жапан даладағы жалғыз бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАЛҒЫЗТАС (Жалғызтас) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған топоним. Сол жерде оба болып үйілген тас, үйінді тас болуымен байланысты қойылған атау болса керек.

ЖАЛҒЫЗТАУ (Жалғызтау) — *қыст.*, Ақмая. пос.-нен онт.-те Шет ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Оқшау, жеке төбе, дөнес, соның етегіндегі қыстау» мағынасын білдіреді.

ЖАЛҒЫЗТӨБЕ (Жалғызтөбе) — *тау*, биік, 475,5 м, Жыланды өзені бойында; *дөң*, Жез. ауд. *Жалғыз* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Оқшау, жеке жатқан шағын тау, дөң болғандықтан солай аталса керек.

ЖАЛҒЫЗШОҚЫ (Жалғызшоқы) — *тау*, биік. 480,2 м, Ұлыт. ауд. *Жалғыз* (сын есім) және *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл да оқшау, онаша жатқан жатаған бітімді аласа, шағын тау болғандықтан осылай аталуы ықтимал.

ЖАЛҒЫЗШЫҢ (Жалғызшын) — *тау*, биік. 590,7 м, Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Жалғыз* (сын есім) + *шың* (зат есім) сөздері бірігіп жасалған атау. «Ұшар басы сүйірленіп біткен, көкке шаншылып, алыстан көз тартатын жеке-дара шын, биік» мағынасын білдіреді.

ЖАЛДАМА (Жалдама) — өз., ұз. 216 км, Қараторғай өзеніне құяды. Қосымша атаулары *Ащытасты*, *Ақжар*. Орт. Қазақстан өңірінде. *Жалда-* (етістік) негізіне *-ма* (сын есім) қосымшасы жалғанып жасалған. Мағынасы: «жалдап өтуге болатын жайдақ өзен».

ЖАЛДЫБАЙ (Жалдыбай) — *құд.*, Шет ауд. «Жалдыбай есімді кісі қазған, басында мекендеген құдық, сол бойынша белгілі жер (объект) аты».

ЖАЛДЫТӨБЕ (Жалдытөбе) — *төбе*, биік. 296 м, *дөң*, Түлкібай қыст.-ның оңт. жағ.-да, Жез. ауд. *Жалды* (сын есім) < (*жал* + *ды*) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Жалды-қырлы болып келген, көлбеп жатқан төбе» деген мағынаны білдіретін болуы мүмкін.

ЖАЛЖОТА (Жалжота) — *тау*, биік. 661,5 м, Ақад. ауд. *Жал* (зат есім) + *жота* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қырлары жал тәрізденіп көлбеп біткен, жал-жал болып жатқан шағын тау».

ЖАЛПАҚ (Жалпақ) — *тау*, биік. 864,7 м, Шет ауд. К. Маркс колхозы территориясында. Атау мағынасы: «ұшар басы сүйір емес, жалпақ, жайпақ келген, созылып жатқан тау».

ЖАЛПАҚАДЫР (Жалпақадыр) — *таулар*, Ақад. ауд. *Жалпақ* (сын есім) және *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «төбесі жайпақ, түйетайлы болып біткен, біріне-бірі ұласып жатқан жатаған қырат-адырлар».

ЖАЛПАҚҚАЙЫҢ (Жалпаққайын) — *тау*, *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Жалпақ* (сын есім) және *қайың* (зат есім) сөздерінің қосарлануы арқылы жасалған атау. Мағынасы: «беткейінде қалың қайың өскен қайынды тоғайлы тау» және сол тау маңындағы елді мекен.

ЖАЛПАҚСАРЫ (Жалпақсары) — *жер*, Ақад. ауд. *Жалпақ* (сын есім) және *сары* (сын есім) сөздері бірігіп жасалған. «Көсіліп жатқан кең сар дала, иен(ен) дала (жайлау)» мағынасындағы атау. Салыстыр: *Сарыарқа*, *Саржайлау*.

ЖАЛПАҚСОР (Жалпақсор) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Жалпақ* (сын есім) және *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жазық алапта аумақты жерді алып жатқан сортаң, сорлы жер».

ЖАЛПАҚТӨБЕ (Жалпақтөбе) — *тау*, биік. 481,0 м, Жанаар. ауд. *Жалпақ* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Бұл атау да *Жалпақадыр*, *жалпақ* сөздері тәрізді «жатаған, көзге қораш аласа таушық төбе» дегенді білдіреді.

ЖАЛПЕЛЕН (Жалпелен) — *тау*, биік. 700,4 м, Ақтоғ. ауд. Мағынасы көнерген түсініксіз атау.

ЖАЛТАС (Жалтас) — *тау*, биік. 623,7 м, Ақад. ауд.; *шоқы*, Приоз. ауд., Қоянбас тауы маңайында. *Жал* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «көлбей созылған, созылыққы, қырлары жал тәрізді біткен тау».

ЖАЛТАУ (Жалтау) — *тау*, биік. 542,5 м. *Жал* (зат есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Биікше келген қырлары жалданып жатқан, адырлы, шоқылы тау. *Жал* сөзі топонимияда таудың қырларын, қыраттарын, адырларын, шоқыларын білдіреді (Мурзаев, 1984, 178), Ғ. Қоңқашпаевтың пікірінше, «көлбей, созылып жатқан, қыры айқын биікке қатысты айтылады (Қоңқашпаев, 1963, 136).

ЖАЛТЫР (Жалтыр) — *жер*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның солт.-шығ.-да. Атау «өсімдік, ағаш өспейтін жалаң, жалаңаш, ашық жер» мағынасын білдіреді.

ЖАЛТЫРБҰЛАҚ (Жалтырбулак) — *жер*, бұл., Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Жалтыр* (сын есім) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «мөлдір, тұнық сулы таза бұлақ және сол бұлақ ағып жатқан жер».

ЖАЛЫҚБАЙ (Жаликбай) — *бейіт*, Ақад. ауд. Жалықбай есімді кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАЛЫН (Жалын) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Советтік дәуірде қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге орай қойылған, «жігер», «қайрат» мәніндегі атау.

ЖАМАН (Жаман) — *таулар*, биік. 386,6 м, 376,7 м, Жаманайрытау тауының оңт. жағ.-да, Жаманайбат тауының шығ.-да, Жанаар. ауд.; *төбе*, *дөң*, Жез. ауд., Қалмаққырған өз.-нің оңт. жағында; *жер*, *қыст.*, Жыланшық өз.-нің оңт.-шығ.-да; *қыст.*, Ұлытау ауд., Шағырлы-Жыланшық өз.-нің солт.-де, Жез. ауд. Мағынасы: «төбесі жатаған, шағын, көзге қораш тау». Бәлкім, тау ешкілерінің болуына байланысты да қойылуы ықтимал. Монғол тілінде *ямаа* «тау ешкісі» мағынасындағы сөз.

ЖАМАНАДЫР (Жаманадыр) — *өз.*, Талдыбұлақ пос.-нен батыс жақта, *тау*, биік. 638,2 м, Төребұлақ өз.-нің оңт.-де, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 860,1 м, Ақтоғ. ауд., Сарытерек мекені маңында. *Жаман* (сын есім) және *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «беткейінде өсімдік, ағаш өспейтін жалаңаш, не мүлде аз өнген аласа, жатаған, көзге қораш тау, сол тау етегінде ағатын өзен».

ЖАМАНАЙБАТ (Жаманайбат) — *тау*, биік. 384 м, Жанаар. ауд. Е. Қойшыбаевтың пікірінше (1985) атау *жаман+ай+бет* компоненттерінен құралған. Бет сөзінің «батқа» айналуы — кейінгі ықпал әсерінен» (1985). Ғ. Қоңқашпаев (1963) *Айбат* сөзін айтро-

поним деп санайды. Соңғы пікірдің, біздіңше, жаны бар тәрізді. Осыған қосымша, тау сыртқы бітім-тұрпатының суық, сұсты болуына байланысты да аталуы мүмкін деген ой келеді.

ЖАМАНАЙЫРТАУ (Жаманайыртау) — *тау*, биік. 560,2 м, Жаңаар. ауд. Топоним мағынасы Е. Қойшыбаев бойынша (1985) «Кіші Айыртау». Ал Ғ. Қоңқашпаев пікірі бойынша (1963) атау «нашар, жаман айрық тау». Соңғы пікірді қостай отырып, атау таудың жайылымдық, қоныстық қасиеттері аз, жұтан да көзге қораш болғандығы себепті қойылса керек деп ойлаймыз.

ЖАМАНБАЙ (Жаманбай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Осы есімді кісі қыстаған мекен, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАМАНБАЛА (Жаманбала) — *айр.*, Жаңаар. ауд.; *бейіт*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің онт.-шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау; осы аттас кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАМАНБАРША (Жаманбарша) — *құм, қыст.*, Жаңаар. ауд. *Жаман* (сын есім) және *барша* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Е. Қойшыбаевтың (1985) пікірінше, атау түріктің *йаман* және *барша* сөздерінен құралған. Беретін мағынасы: «жаман қотыр» (түріктің барша сөзі ойдым-ойдым», «тілім-тілім» деген сипатқа ие). Біздіңше, бұл атау құрамындағы *барша* сөзін түркі тілдеріне иран тілінен енген *парша/барша* «кесінді», «кесік», «бөлек», «сынық» (Юдахин, КРС, 1, 112) сөзімен салыстыруға болатын тәрізді. Осыған орай, атау мағынасын: «бөлек жатқан нашар (шаруаға қолайсыз), шағын құм, жер», — деп топшылаймыз.

ЖАМАНБҰЛАҚ (Жаманбулак) — *баст.*, Жаңаар. ауд. *Жаман* (сын есім) және *булақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Суы лайсаңдау, маңайы батпақты келген бұлақ» мағынасын білдіретін атау.

ЖАМАНЖАЛ (Жаманжал) — *тау*, биік. 682,5 м, Ақад. ауд., Ортау схз-ы төңірегінде. *Жаман* (сын есім) және *жал* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Таудың сыртқы тұрпатының көзге қораш, аласа, жатаған болып келуіне қатысты қойылса керек.

ЖАМАН КЕНЕЛІ (Жаман Кенели) — *тау*, биік. 648,0 м, Ақад. ауд., Көктенкөл көлі маңында. *Жаман* (сын есім) және *кенелі* < *кене* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім қосымшасы) сөздері қосарланып жасалған атау. «Кенесі көп, мол, шағын тау» мағынасын білдіреді.

ЖАМАНҚАРА (Жаманқара) — *е. м.*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағында. *Жаман* (сын есім) және *қара* (сын есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Мағынасы: «кіші-гірім төбешікті, жон-жоталы, адырлы келген жер, сол жердегі елді мекен».

ЖАМАНҚАРАБАС (Жаманқарабас) — *тау*, биік. 811,0 м,

Ақад. ауд. *Жаман* (сын есім) және *қарабас* (қара+бас) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Басында ештеңе өспеген жалаң, тақыр, басы қарауытқан тау аты болса керек.

ЖАМАНҚАРАСУ (Жаманқарасу) — *шоқы*, Ақад. ауд., Көк-тенкөл көлі атырабында. *Жаман* (сын есім), *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Кіші-гірім, шағын шоқы (адыр) бауырындағы бұлақ (жер суы) атымен аталып кеткен тәрізді.

ЖАМАНҚОТЫР (Жаманқотур) — *тау*, Ұлыт. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-де. *Жаман* (сын есім) және *қотыр* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Беткейіндегі тықыр, селдір өсімдіктері арасынан арагидік қарауытып тау жыныстары көрінетін шағын, жатаған тау» мағынасын білдіреді.

ЖАМАНҚУАНЫШБАЙ (Жаманқуанышбай) — *е. м.* Қуанышбай атты кісі мекендеген жер, бертін келе қоныстық қасиеті азайып, жұтан тартқандықтан жұрт қомсынып жаман деп кетсе керек.

ЖАМАНҚҰДЫҚ (Жаманқудук) — *құд.* (күрғ.), Қарабастау ст.-нан 3,5 шақ. жерде, баст., Ақад. ауд.; *құд.* Жез. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-де. *Жаман* және *құдық* сөздерінің бірігуінен жасалған. «Суы тартыла бастаған шағын құдық не суы тұнық, мөлдір емес, лайсандау бұлақ» дегенді білдіреді.

ЖАМАН ҚЫЗЫЛРАЙ (Жаман Қызылрай) — *е. м.*, Приоз. ауд. *Жаман* (сын есім) және *қызыл* (сын есім) + *рай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған.

ЖАМАНМОЛА (Жаманмола) — *бейіт*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да. Елсізде күтімсіз, ұмыт қалған, елеусіз төмешікке айналған жалғыз мола, әлде бейіт.

ЖАМАНОЮЛЫ (Жаманоюлы) — *тау*, Ақад. ауд., Ортау схз-ы маңында. *Жаман* және *оюлы* < *ою* (зат есім) + *лы* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын қосымша) сөздерінің бірігуінен жасалған. Таудың бет-бедерінің, рельефінің табиғи қиқы-шойқы, ретсіз өрнекті болып келуімен байланысты қойылса керек. Әдетте, табиғаттың өзі «мүсіндеген» мұндай объектілерге халық сәйкес ат қойып, айдар тағып отырады. Салыстыр.: *Жекебатыр*, *Шайтангас* т. б.

ЖАМАНӨЗЕН (Жаманозен) — *құрғ. өз.*, Ортау схз.-ның маңайында, өз., Көктенкөл көлі атырабында, Ақад. ауд. *Жаман* (сын есім) және *өзен* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Суы азайып, тартылып кеткен кіші-гірім өзен атауы.

ЖАМАН САРЫСУ (Жаман Сарысу) — *құрғ. өз.*, Ақад. ауд., өз., Жаңаар. ауд., Ұрымбай пос.-нің солт. жағ.-да. Сарысу өзенінің бір сағасы. *Жаман* және *сары* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің тіркесуі, бірігуінен жасалған. Өзен суының сарғыш, лайсандығына орай аталған болуы мүмкін. Осы тәрізді *сары коол* атауы алтай

тілінде де кездеседі. *Коол* сөзі түркі тілдеріне монғол тілдерінен ауысқан термин. О. Т. Молчанова аталған топоним мағынасын «сары, бәлкім лайсаң өзен, құрғақ өзен арнасы» деп түсіндіреді (1979, 285). Е. Қойшыбаев *Сарысу* атауын «кең су» деп таниды (1985).

ЖАМАНСОРТАҢ (Жамансортан) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Жаман* (сын есім) және *сортаң* (зат есім) сөздері бірігіп жасалған атау. «Шөбі сирек не мүлдем шықпайтын, сортаң, сор жер» деген мағынаны аңғартады.

ЖАМАН ТАҒЫЛЫ (Жаман Тағылы) — *тау*, Акад. ауд. *Жаман* (сын есім) және *тағылы* <*тағы* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын қосымша) сөздерінің тіркесуінен жасалған атау.

Ғ. Қоңқашпаев *тағылы* сөзін «тағы аң-құсы бар» деген мағынаны аңғартады деп қарайды (1963). Е. Қ. Қойшыбаев *тағылы* сөзін көне түркі *тағ* (тау) сөзіне *-лы* аффиксі жалғанып жасалған, «таулы жер» мәніндегі атау (1985) деп талдайды. Біздің ойымызша, Ғ. Қоңқашпаев пікірінің логикалық негізі бар сияқты. Топоним мәнісі таулы жердің өзін емес, тау атын білдіретіндіктен, атау түбірін көне түркі тіліне апару артық тәрізді. Топоним тауды, оның ішінде аң-құсы мол, тағылы (киікті) тауды білдіреді деген ой көкейге қонымдырақ.

ЖАМАНТАС (Жамантас) — *тау*, биік. 733 м, *тау*, биік. 609,2 м, Ұлыт. ауд., *тау*, биік. 743,4 м, *жер*, Приоз. ауд.; *тау*, Акад. ауд., *е. м.* (көне) Жаңаар. ауд., Бесобадан түстікте 5 км. *Жаман* (сын есім) және *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «тасы қожыр-қожыр, оқшырая біткен, жықпыл-жықпылы көп, мал жайылуға қолайсыз таулы өңір». Қазір бұл жерден уран өндіріледі. Бәлкім сол зиянды қасиетін көшпелі бабаларымыздың сезуі де кәдік (А. Сейдімбеков).

ЖАМАНТАУ (Жамантау) — *тау*, биік. 928,3 м., Акад. ауд.; *тау*, 392 м., Жез. ауд. *Жаман* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «Өсімдігі мен ағашы аз не мүлдем өспейтін жалаң тау», «жатаған, аласа, көзге қораш тау» дегенді білдіреді.

ЖАМАНТҰЗ (Жамантұз) — *көл*, Приоз., Жаңаар. ауд.-да, *шатқ.*, Приоз. ауд. Көкбұзау шат.-ның шығ.-да 4 шақ. жерде, *жер*. Жез. ауд. *Жаман* (сын есім) және *тұз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «суы ащы, сортаң, тұзды көл, жайылымға жарамсыз сортаң жер».

ЖАМАНШАБЫРА (Жаманшабра) — *тау*, Жез. ауд. *Жаман* (сын есім) және *шабыра* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. *Шабыра* сөзінің мағынасы диалектологиялық сөздікте «қалқа», «қар тоқтату үшін қадалған қада я қамыс» деп берілген

(ҚТДС, 373). Атау таудың кішігірім қалқа тәрізді формасына байланысты қолдануы да мүмкін.

ЖАМАНШАДЫРА (Жаманшадра) — *жер*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің оңт.-де. *Жаман* (сын есім) және *шадыра* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Шадыра* сөзінің диалектілік бір мағынасы «сирек шыққан шөп» (ҚТДС, 373). Біздің ойымызша, топонимнің мағынасы: «шөбі сұйық, нашар жер» дегенді аңғарта-тын тәрізді.

ЖАМАНШҮБАР (Жаманшубар) — *жер*, *шат*. Жез. ауд. *Жаман* (сын есім) және *шұбар* (сын есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Ғ. Қоңқашпаев бұны «жаман шұбар» десе (1963, 45), Е. Қойшыбаев бұл жөнінде Ж. Досқараев, М. М. Мельхеев пікірлеріне сүйене отырып, мынадай анықтама берген: *Шұбар* компонентінің арғы тегі көне түркі және монғол тілдеріндегі *шібер* // *шэбер* // *шібір* // *шебір* формаларымен түбірлес тұлға «сібір» сөзінің фонетикалық тұлғасы қазақ тіліндегі *сабыр* сөзімен салыстырыңыз. *Шұбар* ономасы түп негізінде «ылғал», «дымқыл», тіпті саз немесе шытырман, бұта, көгал мәндеріне ортақ тұлға (Досқараев, 13). Сал.: бур. *шэбэр* — «саз жер» (Мельхеев, 179)». — (1985, 242). Алайда төл тіліміздегі деректерге келсек, қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі *шұбар* сөзінің батыс говорларында «тіпті аз, сирек» деген мағынада ұшырасатынын көрсетеді (ҚТДС, 401). Ал жерге қатысты айтылғанда *шұбар* — бұталы өсімдігі бар жер екен. Жезқазған өңірінің, жалпы туған жер «тілінің» жұмбақ сырларына үніле, зерделей жүретін білікті жазушы А. Сейдімбеков пікіріне ден қойсақ, *Жаманшұбар* атауы бұл жерде малдың денесін тырнап, қойдың жүнін іліп қалатын жағымсыздау өсімдік күндікарағанның селдіреп, сирек өсуімен байланысты қойылса керек.

ЖАМАНШІЛІК (Жаманшилик) — *жер*, Акад. ауд. *Жаман* (сын есім) және *шілік* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «уақ, кіші-гірім, отынға жарамсыз нашар шілік өскен жер».

ЖАМБАБА (Джамбаба) *бейіт*, Жанаар. ауд., Талдыбұлақ пос.-нен оңт. шығ. жақта. Осы есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАМБАЙ (Джамбай) — *қыст.*, Шет. ауд. Осы аттас кісі кендеген, қыстаған қоныс атауы.

ЖАМБАС (Жамбас) — *тау*, биік. 127,7 м, Жез. ауд. Е. Қойшыбаев тау асуларының *жамбас* аталуы жолының жанама, қиғаш түсуімен байланысты дейді (1985, 109). Ғ. Қоңқашпаевтың айтуынша: *жамбас* — «тау етегі» (подножие) (1963, 45). Біздіңше, тау аты сыртқы тұрпатына байланысты қойылса керек. Төбесі биік, қырлы емес, жатаған, аласа жалпақ болып келген тауды білдіреді.

ЖАМБАСОПАН (Жамбасопан) — *тау*, биік. 686,0 м, құд. Приоз. ауд. *Жамбас* (зат есім) және *опан* (зат есім) сөздерінен

жасалған атау. Топонимнің екінші сыңары жеке түрінде қазіргі қазақ тілінде, жергілікті говорларда не көне түркі тілі материалдарында ұшыраспайды. Бұл сөздің ілкі түбірі, біздің ойымызша, *оп*, ал *-ан* есім тудыратын қосымша. Түсіндірме сөздікте *оп* түбірінің етістік мағынасы «жалмау», «асау», есім мағынасы «терең құз», «ор» деп айқындалады (ҚТТС, 437). Өзге түркі тілдерінде *оп* сөзінің «жалмау», «жүту», «тартып алу», «шөгу», «басылу» (жер, топырақ), «опырылу», «құлау» (жер, топырақ) (Э. В. Севортян, Этимологический слр-рь тюрк. яз. М., «Наука», 1974, 1, 403—404, 408, 464 б. б. — әрі қарай ЭСТЯ) мағыналары кездеседі. Көне түркі тілінде *ор* — «хлебать», «глотать» (ДТС, 368 б.). Бұл түбірге мағыналас *оқпан/опқан* (метатеза), *обыр, оппа: оппа қар*, *опры* (орғі) «яма», «впадина», «низменность» (МК, 1, 125) сөздерін салыстыруға болады. Осы деректерге қарағанда *Жамбасопан* атауы «етек жағы тік құлама болып келген, терең құзды тау» деген мағынаны және сол тау етегіндегі құдықты білдіреді деп топшылаймыз.

ЖАМБАССОР (Жамбассор) — *жер*, Жез. ауд., Арыстан құдығы маңайында. *Жамбас* (зат есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «ылдилау, төмендеу жердегі сор, сортаң, тақыр жер» дегенге саяды.

ЖАМБАСШЕГЕН (Жамбасшеген) — *құд.*, Жез. ауд., Арыстан құдығы төңірегінде. *Жамбас* (зат есім) + *шеген* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Құдықтың төбе не дөнестің етек, ылди жағында қазылуымен байланысты аталуы мүмкін. *Шеген* сөзі де құдық сөзімен мағыналас.

ЖАМШЫ (Жамшы) — өз. (құрғап бара жатқан), Акад. ауд.; өз., *схз, е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *сс, е. м.*, Шет ауд. *Жамшы* сөзі тіліміздегі көнерген, архаикалық элементтің бірі. Түсіндірме сөздікте бұл сөздің мағынасы «бағалы матадан оюлап істеген төсек жапқыш» деп айқындалған (ҚТТС, 7, 605). Географиялық атау ретінде *Жамшы* сөзі көбіне өзек, суға және солардың атырабындағы елді мекендерге қатысты қолданылады. *Жамшы* атауының қалыптасуын халық этимологиясы оның негізгі (номинатив), яки тура мағынасымен байланыстыра тәркіндетеді. Осы орайда «Қозы Көрпеш — Баян сұлу» жырында сақталған мына бір жолдарға зер сала кетуге болады:

Көк жамшысы артынан түсіп қалып,
Жамшы деген су аты сонан қалған

немесе

Тоқырауын — Бақа айғыр тоқтаған
жер,
Жамшыда ақ жамшысы түсіп қалды.

Аталмыш жыр өрнектеріне қарағанда, халық *Жамшы* гидро-

нимінің пайда болуын эпос кейіпкерінің іс-қаракетіне, оның жолшыбай түсіп қалған жамылғысына өзектестіре өрбіткенін байқаймыз. Тілімізде шығу төркіні аңыз-деректерге негізделе түсіндірілетін атаулар көптеп кездеседі (Маңырақ, Жәйрем т. б.). Алайда ғылыми тұрғыдан зерделесек, *Жамшы* топонимінің құрамындағы *жам* компонентін қазақ тіліндегі және өзге түркі тілдеріндегі *жем//гем//кем//хем//кам//кен//кан//ком* типті лексикалық элементтермен бірлікте қараған жөн тәрізді. А. Әбдірахманов Ақтөбе облысынан бастау алып, Каспийге құятын *Жем* (Эмба) өзенінің атауы *гем//кем* сөзінің варианты деп санайды (Әбдірахманов, 1975, 97). Ол *г//к//ж* дыбыстарының алмасуы негізінде қалыптасқан өзге де атаулардың барын өз топшылауына тірек етеді. Түркі, монғол, иран, қытай тілдерінде де *гем//кем* сөздері ілкіден суға қатысты ұғымдарды білдіреді. Мәселен, тува тіліндегі *кем* сөзі тек *Бий* — *Хем*, *Улуг* — *Хем*, *Ка* — *Хем*, *Ак* — *Хем* тәрізді Енисейге құятын өзен аттары құрамында ғана кездеседі. Ал, Енисей өзенін жергілікті тұрғындар *Кем* деп атайды. (Мурзаев, 1974, 183). О. Т. Молчанова тува тілінен жинаған 4296 топонимдік атаудың ішіндегі 275 сөз *Хем* элементінің негізінде тұлғаланған (Молчанова, 61). Көне Түркі жазбаларында да *Кем* (Кем) — өзен аты (ДТС, 297). Шығыс Қазақстанда *Қарагем* өзені бар. *Кем* сөзі түрлі тұлғада өзге де тілдерде айтыла береді: удмурт тілінде *кам* «өзен», «үлкен өзен», «ағыс»; тува тілінде *хем* «өзен», алтай тілінде *кам* «өзен»; тәжік, өзбек тілдерінде *кан* «канал» (Мурзаев, 247—248). *Кам* элементімен келетін гидронимдер ареалы да аса кен. Салыстыр.: Зеравшан өлкесінде *Шофирком*, *Қурыкам*, *Камизар* каналдары; Дағыстанда *Қурыкам*, *Загаркам*, *Векеркам*, *Камах*; Алтайда *Кам* — *Канас*; Индияда Ганга өзені бассейнінде *Кам*, Иранда *Кам* өзендері бар. Жоғарыда келтірілген *кем//гем//хем//кам//кан//ган* терминдерінің ілкіде бір түбірден таралғандығы, әлде тіларалық ауыс-түйіс нәтижесінде қалыптасқандығы, не типологиялық құбылыстарға тән көрініс екендігі өз алдына сөз етуге тұрарлық мәселе. Қайткенде де топонимиялық атаулар құрамындағы бұндай элементтердің баршасының семантикасы су объектілеріне қатысты болатыны назар аударарлық факт.

Сөз етіп отырған *жамшы* типті өзен атауын талдаған Е. Қойшыбаев *жамшы//самсы//шамсы* тұлғаларын бір морфологиялық қатарда қарастырып, «лай су» мәніндегі атаулар деп санайды: *жам//сам//шам* «лай», «құрым»+*сы* «су» (Қойшыбаев, 237).

Біздің ойымызша, атаудың түбірі жергілікті тіл материалдарында ұшырасатын «теңіздің терең, өзек жерлері» мағынасындағы *жам* сөзімен (ҚТТС, 108) сабақтас болса керек. Атаудың екінші сыңары *шы* морфемасы көне түркілік *šī*, *šīq*- «су, шық» (ДТС, 145, 150) лексемаларымен тектес тұлға деп білеміз. Қазіргі қазақ тілін-

де шық (сіқ) 1) шық: 2) дымқылдық, ауыс, тамшы; (Қайдаров, 307) мағыналарына ие. *Суға (шылау) шылану*; *көзі жасқа шылану* тіркестеріндегі шы элементі де көне түркілік *šig* тұлғасының тілімізде консервацияланған түрі. Сонымен, *Жамшы* гидронимі «су» мағынасын білдіретін *жам* және *шы* сөздерінің плеонастика жолымен тіркесе бірігуі арқылы қалыптасып, «ағын су», «өзен» ұғымын аңғартады деп топшылаймыз. Ал жоғарыда айтылған *жам* ~ *жем* сәйкесіміне (параллеліне) келсек, бұл түбірлердің құрамындағы дыбыстық алмасуды түркі тілдерінің табиғатына тән заңдылықтарға сүйеніп түсіндіруге болатын тәрізді. Түркі тілдеріндегі түбір элементтерде дауыстылардың бір-бірімен алмаспайтыны кемде-кем (Э. В. Севортян), басқаша айтқанда олардың аса кең етек алған варианттылық қасиеті көзге түседі (Ә. Т. Қайдаров). Мәселен, бір ғана *үй* лексемасының түркі тілдерінде 20-дан астам варианттары кездеседі: $av \approx ev \approx ov \approx öv \approx iv//aw \approx äw \approx ew \approx ow \approx üw \approx iw//ab \approx äb \approx eb \approx öb \approx$ т. б. (Қайдаров, 70).

Гидронимдік атаулардың топонимиядағы ең бір ежелгі, әрі көп қабатты пласт екендігін, осы себепті субстрат типті элементтердің аса жиі ұшырасатынын ескерсек, ненец тілінің «теңіз», «үлкен өзен, үлкен көл» мағыналарындағы *ям*, қала берді, Архангельск облысында, Карелияда ұшырасатын «сумен ісініп, көтерілген дымқыл, сыз, табан астынан ылғалы шығып жататын жер»; «шөптесін сыз жер» мағынасындағы жергілікті *жемь* сөздерінің де суға байланыстылығы кездейсоқ жайт емес. Қалай болғанда да *Жамшы* атауының топонимдік мағынасы «үлкен су», «ағын су», «өзен» ұғымдарына саятыны айқын.

ЖАМШЫБАЙ (Жамшыбай) — *тау*, биік. 585,5 м, Акад. ауд. Бауырында Жамшыбай атты кісі аулы мекендегендіктен тау солай аталған болса керек.

ЖАНАЙ (Жанай) — *тау*, биік. 619,1 м, Акад. ауд.; *тау*, биік. 607,6 м, *айр.*, Жанаар. ауд., Қарашоқы тауының оңт. жағ.-да; *е. м.*, Жез. ауд., Жезді өз.-нің бойында. Ру аты немесе кісі есімінен қойылған топоним.

ЖАНАЙДАР (Жанайдар) — *е. м.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен, жер аты.

ЖАНАЙДАРСАЙ (Жанайдарсай) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

ЖАНАМА (Жанама) — *айр.*, Ұлыт. ауд., Тұяқбай қыст.-ның солт. жағ.-да. *Жана-* етістігі мен *-ма* (сын есім) қосымшасы арқылы жасалған атау. «Жол жанай өтетін, жақын жердегі айрық» мағынасында.

ЖАНАС (Жанас) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ЖАНАСБАТЫР (Жанасбатыр) — *таулар*, Ұлыт. ауд. Жанас

атты батыр мекендеген, жайлаған, не жорықтар жүргізген өңірдегі тауларды ел сол батыр есімі бойынша атап кеткен.

ЖАНАТ (Жанат) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 919,3 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен, жер аты.

ЖАНБОЛ (Жанбол) — *бейіт*, Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-де. Жанбол есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАНҒАБЫЛ (Жангабыл) — *дөңес*, Жез. ауд., Жінішкекұм маңында. Кісі есімімен байланысты қойылған атау.

ЖАНҒАСҚА (Жангасқа) — *құм*, Жез. ауд., Қойшыман құдығы маңында. Жангасқа есімді кісінің аулы көшіп-қонып жүретін, мекендейтін құм аты.

ЖАНҒОЖАБҰЛАҚ (Жангожабулақ) — *бұл.*, Жез. ауд., Жанғожа есімді кісі немденген, соның аулы жағасында мекендеген бұлақ.

ЖАНДАРАЛ (Жандарал) — *тар.*, *шоқы*, биік. 483,0 м, Жаңаар. ауд. Патша үкіметі тұсында бір генерал-губернатордың келуіне, әлде жиын өткізуіне байланысты қойылуы мүмкін. *Жандарал* — *генерал* сөзінің дыбыстық тұрғыдан тіліміздегі өзгеріске ұшыраған тұлғасы.

ЖАНДОС (Жандос) — *бейіт*. Жез. ауд. Қарғын өз.-нің солт. жағында. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАНДЫБАЙ (Жандыбай) — *дөңес*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖАНДЫКӨЛ АУЛЫНЫҢ АЙРЫҒЫ (Развилка аула Жандыкөл) — *айр.*, Шет ауд. *Жанды* (сын есім) және *көл* (зат есім) сөздері бірігіп жасалған атау. Көлдің қысы-жазы қатпай, беті толқып жататындықтан немесе балық, бақа-шаяны молдықтан *Жандыкөл* аталуы мүмкін. Яғни «Жандыкөл» жағасын мекендеген ауылдың айрығы, екі арасы».

ЖАНДЫР (Жандыр) — *е. е. м.*, Жаңаар. ауд., Отаутас тауының солт. жағ.-да. Мағынасы түсініксіз.

ЖАНПЕК (Жанпек) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАНТАЙ (Жантай) — *тау*, 649,8 м, Ақад. ауд. 1) Кісі есімінен немесе ру атынан қойылған тау аты; 2) Атау, бәлкім, таудың алыстан қарағанда жантайып, бір қырындап көлбеп жатуына байланысты да қойылуы ықтимал.

ЖАНТАҚТӨБЕ (Жантақтөбе) — *тау*, биік. 180,7 м, Жез. ауд., Ұзынтөбе тауы жанында. *Жантақ* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Төбесі және айналасында жантақ өскендіктен аласа тауға қойылған атау болуы мүмкін.

ЖАНТАС (Жантас) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен, жер аты.

ЖАНТЕЛІ (Жантели) — *е. е. м., айр.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ЖАНТҮЛЕК (Жантулек) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАҢААРҚА (Жанаарқа) — *с. тип. е. м.*, Жанаарқа ауд. *Жаңа* (сын есім) және *арқа* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бертінде, совет дәуірінде қойылған, «жанарған, түлеген өңір, арқа, өлке» мәнін білдіреді.

ЖАҢАБАЙ (Жанабай) — *бейіт*, Ақад., Жанаар. ауд.-да, Тасбұлақ сайының онтүстік жағында. Осы аттас кісілер қойылған бейіттер, солар бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАҢАБАЗ (Жанабаз) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Жаңа* (сын есім) және *баз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Жанадан, кейінгі уақта салынған баз (база)» мәніндегі атау.

ЖАҢАБАС (Жанабас) — *е. м.*, Жез. ауд. *Жаңа* (сын есім) және *бас* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған елді мекен аты. Мағынасы: «жана басталған, жана бастама, жана, тың іс» дегенге саяды, *Жаңатұрмыс*, *Жаңажол* тәрізді атаулармен мәндес, синонимдес екендігі байқалады.

ЖАҢАБЕК (Жанабек) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАҢАЖОЛ (Жанажол) — *тау*, биік. 96,3 м, Жез. ауд., Арыстан құдығы маңында. *Жаңа* (сын есім) және *жол* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бауырында, жанында үлкен жол өтетіндіктен аталса керек.

ЖАҢАЖҰРТ (Жанажұрт) — *е. м.*, Шет ауд. *Жаңа* (сын есім) және *жұрт* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Жанарған, жаңғырған өлке, жер, ел» мағынасын білдіретін советтік дәуірде қойылған елді мекен аты.

ЖАҢАҚОЙТАС (Жанақойтас) — *құрғ. өз.*, Приоз. ауд., Кенесу өз.-нің маңында. *Жаңа* (сын есім) және *қойтас* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Арнасында, жиегінде үлкендікішілі қойтастар жатқан өзен» мәнін аңғартса керек.

ЖАҢАҚОРА (Жанакора) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *қыст.*, Жыланды өз.-нің солт.-бат.-да. *Жаңа* (сын есім) және *қора* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Кезінде жаңадан салынған, іргесі кейінгі кезде қаланған мекен, қыстауға байланысты қойылып, қалыптасып кеткен атау болуы мүмкін.

ЖАҢАҚҰДЫҚ (Жанақудук) — *құд.*, Жез., Ақад. ауд.-да, Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да. *Жаңа* (сын есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «суы мол, таза, жана қазылған құдық».

ЖАҢАОРТАЛЫҚ (Жанаорталық) — *сс орт.*, Приоз. ауд. *Жаңа* (сын есім) және *орталық* (туынды зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Совет дәуірінде қойылған, «жаңа мекен, жаңа жұрт, орталық» мағынасын аңғартатын топоним.

ЖАҢАСОРТАҢ (Жанасортан) — *жер*, Ақад. ауд., Тоғызқұдық құд.-ның маңында. *Жаңа* (сын есім) және *сортаң* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Жердің ежелден емес, кейінгі кезде жаңадан ғана сортаң тартуына байланысты қойылған болуы ықтимал.

ЖАҢАТАЙ (Жанатай) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ЖАҢБЫРЖӘКЕ (Жанбыржаке) — *жер*, Ұлыт. ауд., Жылынды өз.-нің солт.-шығ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖАҢҒЫЗАҒАШ (Жанғызағаш) — *жер*, Жанаар. ауд. *Жанғыз/жалғыз* (сын есім) және *ағаш* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Дара, жалғыз, ағаш (тоғай) өскен жер» мағынасын білдіреді.

ЖАҢҒЫЗТАЛ (Жанғызтал) — *тау*, биік. 1005,2 м, Ақтоғ. ауд. *Жаңғыз* (сын есім) және *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Тау беткейінде, баурайында шоқ тал, (кішігірім тоғай) өскендіктен қойылған болса керек.

ЖАПАҚ (Жапак) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ЖАПАЛАҚБҰЛАҚ (Жапалакбулак) — *бұл.*, Приоз. ауд. *Жапалақ* (зат есім) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұлақ басындағы таста немесе ағашта жапалақ құс мекендегендіктен қойылуы ықтимал.

ЖАППАСТАБАН (Жаппастабан) — *жер*, Жез. ауд. *Жаппас* (зат есім) және *табан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің мағынасы: «Жаппас руы, елі мекендеген ойпан жер, дала».

ЖАРАС (Жарас) — *е. м.*, өз., Шет. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ЖАРБАЙ АУЛЫНЫҢ АЙРЫҒЫ (Развилаина аула Жарбай) — *айр.*, Шет ауд. Жарбай есімді кісі аулына апаратын жол айрығы, сол маңдағы объектілерге қатысты бағдар, белгі болып айтылып кеткен топоним.

ЖАРКӨЛ (Жарколь) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның солт.-бат.-да; *жер*, Жез. ауд.; *көл* (тұзды), Жанаар. ауд., Төребұтақ өз.-нің оңт.-де. *Жар* (зат есім) және *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жағасында тік жары бар көл».

ЖАРҚҰМ (Жаркум) — *тау*, биік. 260 м, Жез. ауд., Ақши сайы маңында. *Жар* (зат есім) және *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуі

арқылы жасалған атау. Жіпектері тік жаркабақты, құлама болып біткен құмдауыт төбе немесе аласа шоқылар.

ЖАРҚЫМБАЙ (Жарқимбай) — *бейіт*, Жез., Жаңаар. ауд.-да. Осы аттас кісілер қойылған бейіттер, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАРҚЫНБАЙ (Жарқинбай) — *өз., тау*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің манайында. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ЖАРЛЫ (Жарлы) — *өз., ұз.* 143 км, Жаңаар., Шет, Ақад. ауд. — да. Қосымша атаулары *Көктал, Ащыөзек. Жар* (зат есім) сөзіне *-лы* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) жалғануы арқылы жасалған атау. Яғни жағасының тік жарлы, көп жерге созылған жары бар екендігін меңзеген атау.

ЖАРЛЫҒАСБИДАЙЫҚ (Жарлығасбидайық) — *жер*, Жез. ауд., Қарғалы өз.-нің оңт.-де. *Жарылғас* (кісі не ру аты) бидайығы деген мәндегі атау. Екінші сыңарының мағынасын *Бидайық* атауынан қараныз.

ЖАРМА (Жарма) — *с. тип. е. м., тжс, жер*, Жез. ауд. *Жар* (зат есім) сөзіне *-ма* (туынды сын есім қосымшасы) жалғануы арқылы жасалған атау. *Жар* түбір сөзі түркі тілдерінің көпшілігінде кездеседі. Мәселен, қарақалпақ тілінде *жар*, өзбек тілінде *яр//йар*, алтай тілінде *дар*, хакас тілінде *чар*, якут тілінде *сыр*: түркмен тілінде *йа:р*, түрік гагауз, қарайым, құмық тілдерінде *йар* т. б. Бұл түбірдің етістік тұлғасындағы *йа:р* синкретикалық сыңарының «кесу, жару, жарып өту, жарып шығу» т. б. мағыналары барлығы белгілі (ТПЭИ, 1988, 15). Егер жоғарыда келтірілген *жар* есім тұлғасының (және оның фонетикалық варианттарының) түркі тілдеріндегі негізгі мағыналары «жарқабак», «тік жаға», «жыра», «жартас» (Сонда, 15-б.) екендігін ескерсек, қарастырып отырған *Жарма* топонимінің түбірі *жар* элементінің негізінен «тік жаға, жар» және «жару, жыру» мағыналарындағы етістік — есім (синкретикалық) түбір сөз екендігі айқындалады. Топоним етістік *жар-* тұлғасынан туындап, «жырылған, жарылған жер; жыра, жыралы жер» мағынасын білдіреді. Бұл атау Қазақстанның өзге жерлерінде де көптеп ұшырайды. Мұның себебі — жер рельефінің селмен, қарғын сулармен жарылған, жырылған, шайылған тұстарының көптігінде.

ЖАРМАҒАМБЕТ (Жармағамбет) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАРТАС (Жартас) — *таулар*, биік. 956,3 м, 847,2 м, 742,2 м, Ақтоғ., Ақад. Ұлыт. ауд.-да (Қаракенгір өз.-нің солт. шығ. жағ.-да), өз., Шет ауд., *баст.*, жер, Ақад. ауд., *дөң.*, жер, Жаңаар. ауд., Топоним «құлама, терең құзды биік тастары бар тау» ұғымын білдіреді. Е. Қойшыбаев *жартас* атауы құрамындағы *жар* элементін көне түркі тілдеріндегі *чар//шар* тұлғаларымен қатысты ма деп

жорамалдайды (1985, 237). Біздіңше, бұл пікір дәлелдеуді керек етеді.

ЖАРТАСҚАРАСУ (Жартасқарасу) — *жер*, Ақад. ауд. *Жар-тас* (зат есім) және *Қарасу* < *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің қосарлануы арқылы жасалған атау. Жартасты жерде ағып жатқан азғантай тұнық суы бар, жарлы терең сай мағынасын аңғартады.

ЖАРТУСКЕН (Жартускен) — *тау*, *қыст.*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің маңында. *Жар* (зат есім) және *тускен* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Беткейлері тік қиялы, құлама жартасты, тік жарқабақты болып төніп тұратындығынан тау осылай аталса керек.

ЖАРТЫБАЙТАС (Жартыбайтас) — *тау*, биік. 800,9 м, Ақад. ауд. Жартыбай есімді кісі мекендеген тау мәніндегі атау.

ЖАРЫБАЙАЙҒЫР (Жарыбайайғыр) — *жер*, Шет ауд. Жарыбай есімді кісінің жылқысы жусайтын жайылым жер болғандықтан, болмаса өзге бір себептермен (жазым болуы) қойылған атау болуы мүмкін.

ЖАРЫҚ (Жарық) — *тау*, Ақтоғ. ауд.; *баст.*, Ақад. ауд.; *қтп*, *тжс*, *с.*, Жаңаар. ауд.; *жер*, *құд.*, *төбе*, Жез. ауд. Е. Қойшыбаев *жарық* тұлғасы этникалық топ атын білдіреді дейді де, тува, хакас тілдеріндегі *чарық*//*чарых* тұлғаларымен салыстырады (1985, 113). Біздіңше, *Жарық* атауының табиғатын оның географиялық термин ретіндегі сипатына орай зерделеген жөн. *Жарық* сөзі түркі тілдерінің көпшілігінде: әзірб. *йараг*, түркм. *ярыг*, өзб. *ерик*, ноғ., тат. *ярык*, тува *чарык* тұлғаларында кездеседі де, «жер бетіндегі сызат, жарықшақ, жарық; шатқал; ағын сулармен қатты шайылып, тілімденген жырлар, сай» мағыналарын береді (Мурзаев, 1984, 179). Сонымен, *Жарық* топонимі белгіленіп отырған объектілеріне қатысты «тар шатқалды, қапшағайлы тау»; «ақпа сулармен тілімденген жыралы, жарықшақты ойпаң жер және сол жерден қазылған құдық» мағыналарында қолданылады.

Ал енді Ақадыр ауданындағы елді мекен, станция атауы *Жарық* өзге ретпен қойылған екен. Отызыншы жылдары бұл станция Сәкен (С. Сейфуллиннің 40 жасқа толу күрметіне) деп аталған. Кейін Сәкен репрессияға ұшыраған соң *Жарық* болып өзгертілген. Нұрлы, сәулетті заманды мензеген, символдық мәнмен қойылған атау.

ЖАРЫҚҚҰДЫҚ (Жарыққудук) — *бұл.*, Шет ауд., *құд.*, Жаңаар. ауд. *Жарық* (сын есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Терең сайдағы, өзектегі құдық».

ЖАРЫҚТАҚЫР (Жарықтақыр) — *жер*, Жаңаар. ауд., Олжабай қыст.-ның оңт.-шығ. жағында. *Жарық* (сын есім) және *тақыр* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы:

«бетінде сызат, жарықшағы көп тақыр, жалаңаш (өсімдіксіз) жер».

ЖАРЫҚШАҚ (Жарықшак) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Жарықшақты, жарылған, жыралы жердегі бейіт деген мәндегі атау болса керек.

ЖАРЫЛҒАП (Жарылгап) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАСТЕРЕК (Жастерек) — *е. м.*, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. *Жас* (сын есім) және *терек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «балаң, жас ағаш, терек өскен жер». Түркі тілдерінде *терек* сөзі тек қана «терек (тополь)» тар мағынасын емес, жалпы ағаш атаулыны білдіретіні мәлім. (Мусаев, 1975). Әртүрлі дыбыстық өзгеріске түсе келіп *дарах* (к)//*тарах*//*терек*//*дерек* тұлғаларында айтылып, «ағаш» (жалпы) мағынасында да қолданылады. Мәселен, өзбек тілінде *дарах* «ағаш».

ЖАСЫЛ (Жасыл) — *тау*, биік. 548,2 м, Ақад. ауд., Тақырқұдық құдығы маңайында. «Беткейінде жасыл желекті қалың ағаш, әртүрлі өсімдік өсіп көкжасыл боп тұратын тау» мағынасындағы атау.

ЖАТБАЙ (Жатбай) — *бейіт*, Приоз. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖАТЫҚЖЕР (Жатықжер) — *жер*, Жез. ауд. *Жатық* (сын есім) және *жер* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. «Жазық, ой-шұқыры аз, кедір-бұдырсыз тегіс жер» мағынасындағы атау.

ЖАТЫҚТАУ (Жатықтау) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Жатық* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Яғни «жатаған келген, аласа тау, жазық жер».

ЖАУҚАШАРСАЙ (Жаугашарсай) — өз., Ұлыт. ауд. *Жау* (зат есім) *қашар* (есімше) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған, үш компонентті күрделі топоним. Ертеректе, жаугершілік заманда жоңғар-қалмақ шапқыншылығы жиі болып тұрған кезде немесе өзге бір шайқастар үстінде жеңілген жаулардың қашып, жан сауғалаған сайы осылай аталып кетсе керек. Ономастикалық номинацияда бұндай атаулар оқиғалық (событийные) деп саналады.

Аталған топоним құрамындағы *сай* компоненті түркі-монғол жер-су аттарында жиі ұшырасатын, мағыналық аясы кең географиялық термин. Қазақ, қарақалпақ, қырғыз тілдерінде *сай* «жыра», «құрғаған өзен арнасы», «кіші-гірім тау өзені»; әзірбайжан, түркмен тілдерінде «*чай* — өзен», татар, қарақалпақ, башқұр тілдерінде *сай*, *һай* «терең емес, таяз»; өзбек тілінде *сой* 1) «тау өзені», «тау бұлағы»; 2) «өзен аңғары» т. б.

Біз қарастырып отырған *Жауқашар* топонимінің құрамындағы

сай сол тұста арнасы кейде құрғап кетіп отыратын өзен болуы мүмкін, қазір де бұл атау кіші-гірім өзенді білдіреді.

ЖАУҚАШТЫ (Жаугашты) — *жер*, Жез. ауд., Мүрсай құдығы маңында. *Жау* (зат есім) және *қашты* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған. Жаугершілік заманнан қалған атау. Ғаламат бір жау-жорықта қашқан жауды өкшелей қуып келе жатып, «Жау қашты! Жау қашты!» — деп ұрандаған, атой салған батырлар сөзінен қалған атау болса керек.

ЖАУМЕН (Жаумен) — *тау*, Ақад. ауд. Этнотопонимнен қойылған атау болуы ықтимал.

ЖАУЫНДЫ (Жауынды) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Жауын* (зат есім) сөзі + *ды* (зат есімнен сын есім тудыратын қосымша) арқылы жасалған атау. Мағынасы: «Жауын-шашыны жиі болатын жер».

ЖАУЫНҚАР (Жауынқар) — *жер*, Жез. ауд. *Жауын* (зат есім) және *қар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Жауыны көп болатын, ықтасын-панасы аз, қарлы-борасынды жер» мағынасын білдіреді.

ЖАУЫР (Жауыр) — *тау*, Приоз. ауд.; *тау*, Шет. ауд., қазіргі атауы *Теміртау*. Топонимдік мағынасы: «ешқандай ағаш, өсімдік атаулы өспейтін қарақожыр, кедір-бұдыр тасты, жалтыр, жаланаш тау».

ЖАУЫРЫН (Жауырын) — *тау*, биік. 420,0 м, Жаңаар. ауд. Сыртқы түр-тұлғасы жауырын тәрізді күжірейіп, дөнестеу келгендіктен аталып кетсе керек.

ЖӘЙРЕМ (Жайрем) — *жұм. пос.*, Жезқазған кс.-не қарасты. Жергілікті тұрғындардың айтуынша, Жайраң деген қазақ сөзінің орысша бұзылып айтылуынан Жайрем атауы қалыптасқан. Бұл жерде раң (шөп аты) қалың, бітік өседі екен де, қой жайылымына бірден-бір қолайлы болатын көрінеді. Содан қойды «ранға жай», «жай раңға» деген сөздер әдетке айналыпты. Сол *Жайраңға* сөзі айтыла келе жергілікті жерде *Жайраң* деген жер атына айналып кетеді. *Жайраң* атауын орыс тілінде *Жайрам*, кейіннен *Жайрем* деп бұрмалап, теріс айтып, жазылуы да әдетке айналып кете барады. Осы орыс тіліндегі *Жайрем* атауын қазақша да қайталай *Жәйрем* деп айтып, жазу қалыптасып кеткені байқалады.

ЖӘКЕЙ (Жакей) — *бейіт*, Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-де. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖӘМЕНКЕЖАРТАС (Жаменкежартас) — *тау*, Приоз. ауд. Жәменке атты кісі аулының осы тау өңірін мекендеуімен байланысты аталғаны байқалады.

ЖӘМЕРКЕ (Жамерка) — *сор.*, Жаңаар. ауд. Этнотопоним болса керек.

ЖӘМШІ (Жамши) — өз., Ақтоғ., Акад., Шет ауд.-да. *Жамшы* атауын қараңыз.

ЖӘУЕН ҚОРАСЫ (Жауен қорасы) — *жер*, Акад ауд. *Жәуен* есімді кісінің қыстау, қорасы орналасқандықтан осылай аталып кетуі мүмкін.

ЖЕБІРБАЙ (Жебирбай) — *тау*, биік. 180,1 м, Жез. ауд., Ақшам маңында. *Жебірбай* есімді кісі аулының осы тау өңірін мекеңдеуімен байланысты аталып кеткені байқалады.

ЖЕЗДІ (Джезды) — өз. ұз. 91 км, Сарысу алабында, құрғап бара жатқан өз., *ауд. орт., с. тип. е. м. тжс.*, Жез. ауд.-да. Бұл жерде жездің, жез кенінің көп, мол болуына байланысты қойылған атау.

ЖЕЗДІ БӨГЕНІ (су қоймасы) Джездинское водохранилище) — *бөз.*, Жез. ауд. Жезді өзенін бөгеп, бұғаулап жасалған су қоймасы.

ЖЕЗҚАЗҒАН (Джезказған) — *е. м.* (қола дәуірінен қалған кен орындарының аты), *қ., обл. орт.* Никольск қс.-не қатысты жұм. пос., *тжс.* Жез (зат есім) және *қазған* (етістіктің есімше түрі) сөздерінен жасалған атау. «Жез қазылып алынған, жез кені өндірілген» деген мағынадағы көне атау.

ЖЕЗТӨБЕ (Жезтобе) — *жер*, Жанаар. ауд. *Жез* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл атау да маңайынан, қойнауынан жез кені шығуына, табылуына байланысты қойылған.

ЖЕЙІРІ (Жейри) — *адыр*, Акад. ауд. Қазақ тіліндегі мағынасы түсініксіз атау.

ЖЕКЕБЕЛГІ (Жекебелги) — *бейіт*, Жез. ауд. *Жеке* (сын есім) — *белгі* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Елсіз жерде айнала-төңіректегі жолдың бағдарын танытар белгі сынды болып жатқан жалғыз бейіт осылай аталып кетуі ықтимал.

ЖЕКЕДУАН (Жекедуан) — *тау*, биік. 692,1 м, Акад. ауд. *Жеке* (сын есім) және *дуан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Дуан* географиялық терминінің бір мағынасы «ашық, биік жер, өзеннің жарқабағы» (Мурзаев, 192). Осыған қарағанда, топонимнің мағынасы: «ашық жер, мидай жазықта, жеке, окшау жатқан кіші-гірім тау» болса керек. Бұл тектес атау Жайық өзені бойында да бар. Мәселен, *Дуанный — Бугор* төбесі.

ЖЕКЕЖАЛ (Жекежал) — *таулар*, Акад., Приоз. ауд.-да. *Жеке* (сын есім) және *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Көлбей созылып жатқан тізбек таулардың ортасынан дара, окшау шығыңқы тұрған таудың биік жон, тік жалын сипаттай көрсеткен атау.

ЖЕКЕН (Жекен) — *тау*, биік. 746,9 м, *жер (сай)*, Ұлыт. ауд. *Жекен* сөзінің тіліміздегі мағынасы «сазды, батпақты жерлерде

өсетін көпжылдық өсімдік» (ҚТТС, 4, 53). Эпостық жырларда Суға біткен солқылдақ жекен деймін, Құдай қосқан қосағым екен деймін (Қозы Көрпеш Баян сұлу) деп келген жолдар бар. Ал өзге тілдерде, мысалы, алтай тілінде *жекен* — құну (сусардың бір түрі) деген анды білдіреді екен (Молчанова, 179). Осы деректерге қарағанда, *Жекен* сөзінің топонимдік мағынасы — екі объектіге қатысты екі түрлі тәрізді. Біріншісі: *Жекен тауы* — сол тау бауырында құну (сусар) аңы мекендеуімен байланысты аталуы мүмкін болса, екіншіден, *Жекен* атты жер (сай) — сазды, сулы, ылғалды жерде өсетін жекен өсімдігі атымен байланысты болса керек.

ЖЕКЕТАЛ (*Жекетал*) — *тау*, биік. 1006,6 м, Қоңырат МТС-і жанында. *Жеке* (сын есім) және *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл атаудың құрамындағы *жеке* сөзінің мағынасы айқын, ал екінші сыңардағы *тал* сөзінің топонимдік мағынасын Е. Қойшыбаев: «Көбіне рельеф сипатын — ойлы-қырлы, таулы-далалы мекенді меңзейді» деп топшылайды (1985, 214). Біздіңше, бұл пікір орынды айтылған. Сал: тәжік тілінде *талъ* — «адыр, таушық, дөнес, биік, қырат» мағыналарын береді. Араб, парсы тілдерінде де *телль/тель/тал* «адыр» (Мурзаев, 542) ұғымын білдіреді. *Жекетал* топонимінің мағынасы, біріншіден, «жеке, дара тұрған тау» ұғымына сайса, екіншіден, тау басында топ тал (тоғай) өсуімен байланысты да қалыптасуы мүмкін.

ЖЕКЕТАУ (*Жекетау*) — *ескі е. м.*, Талдыманақа өз.-нің батында, Жаңаар. ауд. *Жеке* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл атаудың мағынасы: «дара, саяқ, окшау, онаша тау».

ЖЕКЕШАТ (*Жекешат*) — *сай, жер*, Шет ауд. *Жеке* (сын есім) және *шат* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «дара, онаша, окшау, терең сай, шатқал».

ЖЕКЕШОҚЫ (*Жекешоқы*) — *тау*, биік. 502,2 м, Төребұтақ өз.-нің солт.-де, Жаңаар. ауд. *Жеке* (сын есім) және *шоқы* сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «дара, онаша, окшау, саяқ тұрған аласа тау».

ЖЕКСЕНБИ (*Жексенби*) — *қыст.*, Жаңаар. ауд. *Жексенби* есімді кісі қыстаған мекен, жер аты.

ЖЕЛДИАДЫР (*Жельдыадыр*) — *шоқылар, дөңес, айр.*, *ескі е. м.*, Ұлыт. ауд. *Жел* (зат есім) + *ді* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) және *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «Ұдайы, жиі суырып жел соғып тұратын, жел өтіндегі адыр, дөңесті (елді мекен) жер».

ЖЕЛДІБАЙ (*Желдыбай*) — *бейіт*, Орақбай тауынан шығ. жақта, Ақад. ауд. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖЕЛКЕБАЙ (Желкебай) — құд., Жез. ауд. *Желкебай* есімді кісі қазған, сол жанға тән құдық.

ЖЕЛКЕКТІ (Желкекты) — тау, Жаңаар. ауд. *Желкек* сөзінің мағынасы казак тілінің түсіндірме сөздігінде: «өн бойында сүгі (ақ шырын) бар, ақ үлпілдекті шөп тектес өсімдік» деп берілген (ҚТТС, 4, 65). Тау аты осы өсімдіктің мол өсуіне байланысты қойылған болса керек.

ЖЕЛКЕНТІ (Желькенты) — тау, биік. 506,4 м, Жаңаар. ауд. *Желкен* (зат есім) + сөзіне *-ті* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) жалғанып жасалған. Таудың биік бір қырының желкен формасына ұқсас боп, алыстан ағараңдап желкен тәрізді көрінуіне байланысты қойылған атау болуы ықтимал.

ЖЕЛТАУ (Жельтау) — таулар, биік. 1016,5 м, биік. 862,0 м, Ақад., Ақтоғ., Жаңаар. ауд.-да. *Жел* (зат есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Басында үнемі жел соғып тұратын, самалды, желді тау» мағынасын аңғартады.

ЖЕҢІС (Женис) — е. м., рэд, кхз, схз. қыст-ы., Жаңаар. ауд. Совет дәуірінде символдық мәнмен қойылған атау.

ЖЕПЕЙ (Жепей) — бейіт, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт. шығ. жағ.-да. Жепей есімді кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖЕРҚҰДЫҚ (Жеркудук) — бұл., Жез. ауд., Үлкен Жезді өзінің бат.-да. *Жер* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. «Құдық қазылған жер немесе құдығы бар жер» деген мәндегі атау.

ЖЕРМОЛА (Жермола) — бейіт, Ұлыт. ауд., Ақсай сайы төңірегінде. *Жер* (зат есім) және *мола* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жермен-жексен болып, тегістеліп кеткен ескі, көне мола» немесе молалы жер».

ЖЕРОБА (Жероба) — *жер*, Жаңаар. ауд. Атау *жер* (зат есім) және *оба* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы: «обалы, төмпешік-дөңесті жер» дегенді аңғартады.

ЖЕРТАС (Жертас) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Жер* (зат есім) және *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Тасты, шақат, тастақ жер» мағынасындағы атау.

ЖЕРІКҚҰДЫҚ (Жериккудук) — құд., Ақад. ауд. *Жерік* (зат есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Суы дәмді әрі суық, ауыз суға жарамды болғандықтан аталса керек».

ЖЕТІҚОҢЫР (Жетыконур) — құм., ұз. 35 км, ені 20 км, схз, сс. Жез. ауд. *Жеті* (сан есім) және *қоңыр* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Орталық Қазақстандағы аумағы үлкен жерді алып жатқан құм, Ғ. Қоңкашпаев бұл атауды «жеті қарауытқан биіктік» деп түсіндіреді (1963, 47). Е. Қойшыбаев *Жеті-*

қоңыр «бетпак» ұғымындағы ұшы-қиырсыз шөлдің аты деп келіп, *қоңыр* сөзін этноним деп қарайды (1985, 117). Біздің ойымызша, бұл атау көнеден келе жатқан, орасан үлкен жерде көсіліп, көлбей созылып жатқан құмдарды білдіреді. Алыстан үлкен-үлкен жеті құм төбе қарауытып, қоңырқайланып көзге шалынатындықтан халық «жеті қоңыр құм» деп атаған, келе-келе тілдік экономия заңы әсерімен соңғы құм сынары түсіп қалып, *Жетіқоңыр* атауы содан қалыптасса керек. Атаудың аңғартатын тағы бір қосымша мағынасы «қасиетті, киелі, малға жайлы қоңыр бұйрат». Күні бүгінге дейін *Жетіқоңыр* малшылары малын қыс бойы қолға қаратпай, құмға жайып шығады екен. Бәлкім атау құрамындағы жеті сөзі басында сандық ұғымды білдіргенімен, келе-келе «киелі», «қасиетті», «жайлы» мағыналарында тұрақтанып, қалыптасса керек. Салыстырыңыз: *Жеті қат көк, жеті ғалам, жеті дүние, жеті жұрт, жеті амал* т. б. сөз тіркестеріндегі «жетілер» о баста халықтың тұрмыстық, мифологиялық түсініктеріне орай сандық мөлшерді білдіргенмен, бертін келе көмескіленіп, тұрақты сөз орамдарында түйінделген, консервацияға ұшыраған.

ЖЕТИҚҰДЫҚ (Жетықудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Жеті* (сан есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Атаудың топонимдік мағынасы: «құдығы мол, қатар-қатар біріеше құдығы бар жер» дегенді аңғартса керек, Айта кетер жайт, қазақ халқы үшін үш, жеті, тоғыз, қырық сияқты сандардың ежелден келе жатқан «киелі»; «қасиетті» мәні бары белгілі. Ауыз әдебиеті нұсқаларымен тұрақты сөз тіркестерінде осы сандармен келетін сөздер аз емес. Мысалы: «жұт жеті ағайынды», «жеті жарғы», «жерден жеті қоян тапқандай» т. б. Осы ұғым-сана топонимдерде де ізін қалдырған. Мәселен, *Үшқара, Үшөзек, Үш жылға, Үшкөл* т. б.; *Тоғызкен, Тоғызбай* т. б. Бұл сандар көбінде атаудың дәл сандық көрсеткіші емес, «көп», «бірнеше» мағыналарын білдіреді.

ЖЕТИҚЫЗ (Жетикыз) — *құрғ. өз.*, Шағырлы-Жыланшық өзінің солт.-де, Ұлыт. ауд. *Жеті* (сан есім) және *қыз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Халық жер-су атауларын әдетте белгілі бір оқиғаларға байланысты да көп қойып отырған. Өзеннің *Жетіқыз* аталуы негізінде белгілі бір аңыз немесе тарихи оқиғалар сыры, ізі жатса керек.

ЖЕТИМСАЙ (Жетымсай) — *жер.* Жаңаар. ауд. *Жетім* (сын есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Этнотопоним (ру) болуы мүмкін.

ЖЕТИМТАУ (Жетымтау) — *тау.* биік. 263 м, Ақад. ауд., Тасбұлақ сайынан оңт. жақта. *Жетім* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Этнотопоним (ру) болуы керек.

ЖЕТИМТӨБЕ (Жетымтөбе) — *тау.* Ұлыт. ауд., 1 Май кхз-нан

онт. жақта. *Жетім* (сын есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Этнотопоним.

ЖЕТИМШОҚЫ (Жетымшоқы) — *жер*, Ақтоғ. ауд. *Жетім* (сын есім) және *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Этнотопоним немесе осы жердегі кішкентай ғана, жатағандау жалғыз шоқымен байланысты аталып кетуі мүмкін.

ЖИДЕ (Жиде) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Қарасире *өз.*-нің оңт.-шығ. жағ.-да. Өзен жағасында жиде ағашы өсетіндіктен қойылған атау.

ЖИДЕБАЙ (Жидебай) — *құд.*, Жез., ауд.; *жер*, Жанаар. ауд. Бұл жер (сай) аты Жидебай аулы мекендегендіктен солай аталған. Жидебай есімді кісі қазған, сол иемденген құдық.

ЖИДЕЛІ (Жидели) — *тау*, биік. 419,7 м, *құрғ. арна, құм, құд.*, Жанаар. ауд.; *қыст.*, Жез. ауд. *Жиде* (зат есім) сөзіне *«лы/-лы, -ды// -ді* сын есім қосымшасы жалғануы арқылы жасалған атау. Атау осы географиялық объектілер төңірегінде жиде ағашының көптеп өсуімен байланысты қойылған.

ЖИДЕЛІҚҰДЫҚ (Жиделикудук) — *құд.*, Жанаар. ауд. *Жиде* (зат есім) +сын есім жұрнағы *-лі* және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «айналасында жиде өскен, жидесі бар жердегі құдық».

ЖИДЕЛІҚҰМ (Жиделикум) — *құм.*, Жез. ауд. *Жиде* (зат есім) +*лі* (сын есім жұрнағы) және *құм* сөздерінен жасалған атау). Бұл атау да сол жерде (құмда) жиде өсімдігінің өсуіне, сол маңда жиденің көптігіне байланысты қойылған.

ЖИДЕЛІӨЗЕН (Жиделиузен) — *өз.*, Жез. ауд., Ақтас пос.-нен бат. жақта. *Жиде* (зат есім) +*лі* (сын есім жұрнағы) және *өзен* сөздері бірігуінен жасалған атау. «Жағасында жиде өсетін өзен» дегенді білдіреді.

ЖИДЕЛІСАЙ (Жиделисай) — *өз.*, Шет ауд.; *құрғ. өз.*, Жез. ауд., Жыланды *өз.*-нің оңт.-де. *Жиде* (зат есім) +*лі* (сын есім қосымшасы) және *сай* сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың мағынасы: «жағасында жиде өсетін кіші-гірім сай, өзен».

ЖИДЕЛІ СЕРІКТІГІ (Товарищество Жидели) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Колхоздастыру кезінде құрылған шағын коллективтік бірлестік, топтар аты.

ЖИЕНБАЙ (Жиенбай) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Жиенбай есімді кісі ауылы жағасында жайлаған өзен болуы мүмкін.

ЖИЕНҚҰЛМОЛА (Жиенкулмола) — *бейіт*, Жез. ауд., Ақшала елді мекені жанында. Жиенқұл есімді кісі жерленген мола, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖИМЫҚЫ (Жимықы) — *өз.* (құрғап бара жатқан) Жез. ауд. *Жымықы* атауын қараңыз.

ЖИРЕКҚҰДЫҚ (Жиреккудук) — *жер*, Приоз. ауд. *Жирек*

{зат есім) және *қудық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы түсініксіз.

ЖИРЕНБАЙСАЙ (Жиренбайсай) — *шат*, Жез. ауд. Жиренбай есімді кісі аулы мекендеген терек сай, шатқал осылай аталып кеткен.

ЖИЯКЕЛДІКӨЛ (Жиягельдыколь) — *көл*, Жаңаар. ауд. Жиякелді есімді кісі мекендегендіктен осылай аталған.

ЖОҒАРҒЫ КЕҢГІР БӨГЕНІ (Верхнекенгирское водохранилище) — су қоймасы. Кенгір өз.-нің төменгі ағысындағы бөген аты, ұз. 25 км. *Кеңгір* атауының мағынасын қараңыз.

ЖОЛ (Жол) — *дөң*, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 201,2 м, Ұлыт. ауд. Бозшакөлдің оңт. жағ.-да. Жол осы объектілер арқылы өтетін болғандықтан аталып кетсе керек.

ЖОЛАРТЫ (Жоларты) — *төбе*, биік. 253,6 м, Жез. ауд. Құйған қыст.-ның жанында. *Жол* және *арт* (-ы тәуелдік жалғау) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы «жолдың ту сыртындағы, жол артындағы төбе».

ЖОЛДАН (Жолдан) — *зират*, Ақад. ауд. Осы аттас кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖОЛДАС (Жолдас) — *баст.*, Ақад. ауд. Жолдас есімді кісі көзін ашып, өзі мекендеп, иемденген бастау осылай аталған болса керек.

ЖОЛТӨБЕ (Жолтөбе) — *тау*, биік. 139,8 м, Жез. ауд., Арыстан құдығы жанында. *Жол* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Жол бойындағы кішкентай, аласа шоқы, төбе, таушық мағынасын аңғартады.

ЖОМАРТ (Жомарт) — *е. м., тау*, биік. 408,8 м, Жаңаар. ауд. Атау екі түрлі мотивпен (себеппен) қойылуы мүмкін: 1) Кісі есімімен немесе этнониммен байланысты; 2) аталған жер, таудың өңірі шаруаға жайлы, суы мол берекелігімен байланысты болса керек.

ЖОНДЫ (Жонды) — *тау*, биік. 884,6 м, Ақад. ауд. *Жон* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы). Атау «қырқалы, жоталы, жалжал тау» мағынасын аңғартады.

ЖОРҚАБАЙ (Жорхабай) — *бейіт*, Жез. ауд. Жорқабай есімді кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖОРЫҚ (Жорық) — *қтп.*, Шет ауд. Жаугершілік жорықтар жиі болып тұрған шақтарда қойылған атау болуы мүмкін.

ЖОСА (Жоса) — *тар.*, өз., ұз. 135 км, Шалқар алабында, Жез. ауд. Өзеннің жоса түстес қанқызыл боп ағуымен байланысты аталған болса керек.

ЖОСАБАЙ АЛТЫН КЕНІ — (Жосабайское золотое месторождение) — Шет ауд., Ақшатау руднигіне жапсарлас кен орны. Кісі есімінен қойылған елді мекен манынан табылған алтын кені.

ЖОСАЛЫ (Жосалы) — *тау*, биік. 1100,3 м, Шет ауд.; *тау*, биік.

977,7 м, тау, биік, 963,3 м, Ақтоғ. ауд.; төбе, биік, 596,5 м, құрғ. өз., Жаңаар. ауд., Төрөбұтақ өз.-нің оңт.-де. Бұл атау да аталған тау, өзен тырабында жосаның көп, мол болуымен байланысты қойылған.

ЖОСАСАЙ (Жосасай) — *ескі е. м.*, Жез. ауд. *Жоса* (зат есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Елді мекен төңірегіндегі сайда жосаның мол болуымен байланысты *Жосасай*, *Жосалысай* аталса керек.

ЖОТА (Жота) — *дөң*, Жаңаар. ауд., Жиделі құрғ. өзені маңында. Атау кіші-гірім дөң, қырқаға қойылған. Географиялық терминологияда *жота* сөзі «тау қырқасы», «жон» мағыналарында жиі қолданылады.

ЖОШЫХАН (Джучихан) — *мавзолей* (күмбез), Ұлыт. ауд. Ұлытау өңірінде Қаракенгір өзені бойында алыстан асқақ та айбарлы мұнарта көз тартып тұрған күмбез-ғимарат Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошының басына салынған белгі. Бұл мазардың Жошы хан кешені екендігін ел есінде ертеден келе жатқан аңыз-әңгімелер, құпия сырға толы «Ақсаққұлан» күйі, көкірегі ашық, көзі ояу көнекөз қариялар әңгімесі баян етеді.

Шыңғыстың қанды жортуылдарда сенімді жаугер серігі болған Жошы қыпшақ даласын жаулап алған соң бертін келе сахара тұрмысының қарапайым болмысына тәнті болған екен. Әсіре қызылдан, сарай маңындай мәжбүрлік міндеттен ада даланың ойынсауығына, асыл өнеріне кұлай берілген. В. Г. Тизенгаузен деректері бойынша: Жошы қыпшақтардың жері мен суын, ауасын көрген кезде дүннеде бұдан артық саф ауаның, мөлдір судың болуы мүмкін еместігін ұғып, қыпшақтарды жақсы көріп кеткені сонша, өзі осында қалып, бұл елді бүліншіліктен азат етуге бел байлаған; ол өзінің пікірлес адамдарына Шыңғыс хан сіре есінен алжасқан, өйткені ол осыншама жерді ойрандап, қырғынға ұшыратып отыр, сондықтан мен аңға шыққан кезде әкемді өлтіріп, мұсылмандармен одақ құратын шығармын дегенді айтқан. Оның бұл ойын Шағатай сезіп қалып, әкесіне жеткізген де, әкесі білдірмей Жошыға у беріп өлтіруге әмір еткен» (Тизенгаузен, 1941, 13-б.).

Қатігез Шыңғыс ашу-зәр үстінде өз ұлын ажалға байласа да, «жаман хабар әкелген жанның көмейіне қорғасын құямын!» деп алас ұрады. Шынында да Жошыдай азуын айға білеген жау жүрек қолбасшының жабағының үлкендігіндей құланнан мерт болды деу күмәнді қисын. Тарихта билеуші әулет өкілдерінің тақ-тәж үшін қандас-қаналас бауырларының ғұмырларын қыршынынан қиып отырғандығы жақсы мәлім. Ал Жошы хан сүйегі нақ осы мазарда ма деген сауал төңірегінде де кереғар пікірлер болған. Жошы жайлы өзіне дейінгі бар деректі қорыта келе Орта Азия тарихшысы әрі ақын Хафиз Тыныш Жошы мавзолейінің Ұлытау

өнірінде Сарысу бойында екендігін күмәнсіз деп табады. Жошы мазары жайлы XIII ғасырда жасаған араб ғұламасы Ибн-әл-Асир, В. Г. Тизенгаузен, Ә. Марғұлан, Қ. Сәтбаевтар жазды. Жазушы А. Сейдімбеков мазарды 1227—1255 жылдары Жошының үшінші ұлы Берке хан тұсында салынса керек деген болжам түйеді. (Жошы хан мавзолейі жайлы толығырақ мағлұматты А. Сейдімбековтің «Күңгір-күңгір күмбездер» (Алматы, 1981) атты кітабынан қараңыз).

ЖУАНҚАРА (Жуанқара) — *тау*, биік. 478,5 м, Приоз. ауд., Жусантөбе тауы төңірегінде. *Жуан* (сын есім) және *қара* (субстантивтенген сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «алып жатқан аумағы үлкен, қомақты келген аса биік емес мығым тау»,

ЖУАНҚОҢЫР (Жуанқоныр) — *таулар*, биік. 1058,3 м, биік. 947,7 м, Ақад. ауд., Ақтоғ. ауд.-да. Атау *жуан* (сын есім) және *қоңыр* (субстантивтенген зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың екінің сыңары *қоңыр* топонимдер құрамында үнемі кездеседі де, төбе, дөң, тауларға байланысты жиі айтылады. Бұның тауды білдіретін топонимдік мағынасы монғол тілінде де кездеседі: Мәселен: Хангай тауының бір сілемі хар — хонар (қар — қоңыр) деп аталады. Ғ. Қоңқашпаевтың пікірінше, Қазақстанның орталық өнірінде *қоңыр* сөзі «өсімдік өскен құмдақ төбе, адырлар» деген терминологиялық мәнге ие (Қоңқашпаев, 1951). Таулы Алтай топонимдеріне қатысты *қоңыр* сөзінің мағынасын О. Т. Молчанова тек қана түспен байланыстырады. Топонимдерде бұл сөз қосымша мәнге ие болмай, реальныйлердің реңкіне қарай «қоңырқай, қара-қоңыр», «жирен» түстерін білдіреді деп санайды». Біздің ойымызша, *Жуан-қоңыр* атауының құрамындағы *қоңыр* компоненті «төбе, адыр» топонимдік мағынасын аңғартады. Атау «төбесі аса биік емес, жайпақ келген үлкен тау» мағынасын береді.

ЖУАНТӨБЕ (Жуантөбе) — *тау*, биік. 634,9 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 442,5 м, Жаңаар. ауд. *Жуан* (сын есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «бас жағы үшкір емес, доғал біткен, жалпақ, үлкен төбе, тау, адырлар».

ЖУСАН (Жусан) — *жер*, Ақад. ауд., Жусан өсімдігі өсетін жер, алап мағынасындағы атау.

ЖУСАНДЫ (Жусанды) — *төбе*, биік. 136,8 м, Жез. ауд. *Жусан* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) атауы да осы төбе беткейінде, айналасында жусанның мол өсуіне байланысты қойылған.

ЖҰБАЙ (Жубай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд., Төребұтақ өз.-нің солт.-де. Жұбай есімді кісі қойылған, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҰБАН ӘУЛИЕ (Жубан аулие) — *мола*, Жаңаар. ауд. Жұ-

бан есімді діндар, аузы дуалы болған ел жақсысы қойылған киелі, қастерлі мола, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҰБАТ (Жубат) — бұл., Жез. ауд., Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау болуы ықтимал.

ЖҰМАБАЙ (Жумабай) — құрғ. өз., Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің солт.-де; бейіт, Жаңаар., Ұлыт. ауд.-да. Жұмабай атты кісі аулы жағасында мекендеген өзен; осы аттас кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҰМАҒҒҰЛ (Жумағұл) — е. м., Ақтоғ. ауд.; жер, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖҰМАН (Жуман) — қыст., Приоз. ауд. Жұман атты кісінің аулы қыстаған қыстау, елді мекен.

ЖҰМАНАЙ (Жуманай) — құрғ. өз., Жаңаар. ауд. Жұманай есімді кісі аулы жағасын жайлаған, мекендеген өзен аты.

ЖҰМАНБҰЛАҚ (Жуманбулак) — баст., Ақад. ауд. «Жұманның бұлағы, соның аулы немденген бұлақ» бастау мағынасындағы атау.

ЖҰМЫРТҚАЛЫ (Жумыртқалы) — тау, Жаңаар. ауд. Жұмыртқа (зат есім) сөзіне -лы (зат есімнен сын есім жасайтын жұрнақ) қосымшасы жалғануы арқылы жасалған атау. Тау жақпарларына құстар ұялап, жиі жұмыртқа салуы себепті, құс жұмыртқасының көп болуымен байланысты аталса керек.

ЖҰМЫСКЕР (Жумыскер) — е. м., сс орт., Ақад. ауд., е. м., Шет ауд. Жұмыс (зат есім) сөзіне +кер (туынды зат есім қосымшасы) жалғанып жасалған атау. Октябрь революциясынан кейін қойылған саяси-әлеуметтік мәндегі атау.

ЖҰПАРБАЙҚҰДЫҚ (Жупарбайкудук) — құд., Ұлыт. ауд. Жұпарбай есімді кісі қазған, сол немденген құдық.

ЖҰПЫРҰШҚАЛА (Жупурушкала) — зират, Жез. ауд. Мағынасы түсініксіз, күнгірт тартқан атау, бағдар-белгі.

ЖҰРЫНБАЙ (Журунбай) — е. м., Ақтоғ., Шет ауд.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖҰЗБАЙ (Жузбай) — бейіт, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҰЗБАН (Жузбан) — жер, Жез. ауд. Этнонимнен қойылған атау болуы мүмкін.

ЖҰЗЖАСАР (Жузжасар) — құд., Жаңаар. ауд. Жұзжасар атты кісі қазған, сол немденген құдық.

ЖҮНДІБАЙ (Жундыбай) — бейіт, Ұлыт., Ақад. ауд.-да. Осы кісілер қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҮНДІЖАЛ (Жундыжал) — тау, Шет ауд. Жүн (зат есім) + ді (сын есім қосымшасы) және жал (зат есім) сөздерінен жасалған

атау. Тау беткейінде мүк тәріздес өсімдіктің, бұталардың ұйысып, тығыз өсуімен байланысты аталып кетсе керек.

ЖҮНДІҚҰДЫҚ (Жундыкудук) — құд., Ұлыт. ауд. *Жүн* (зат есім) + *ді* (туынды сын есім жұрнағы) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл топоним де аталмыш құдықтын ішкі қабырға, жарында мүк, балдыр тәріздес өсімдіктің ұйысып қалың өсуімен байланысты аталуы мүмкін.

ЖҮНДІҚҰДЫҚСАЙ (Жундыкудуксай) — құрғ. арна, Жез. ауд. *Жүн* (зат есім) + *ді* (сын есім қосымшасы) және *құдық* (зат есім), *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «Жүндіқұдық аталатын құдық қазылған сай».

ЖҮНДИОБА (Жундыоба) — тау, биік. 741,4 м, Жаңаар. ауд. *Жүнді* < *жүн* (зат есім) + *ді* (зат есімнен сын есім туындайтын қосымша) және *оба* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Топонимнің екінші сыңары *оба* түркі-монғол тілдерінде мағыналас қолданылады. Монғол тілінде *овоо* — «үйінді, үйінді тас», «қорған» мағынасын білдіреді. (Б. Базылған. 1984, 361). Ғ. Қоңқашпаев қазақ тілінде *оба* сөзінің топонимикалық мәні «биіктік басында, кейде жазықта үйілген (қаланған) үлкен тас үйіндісі» деп көрсетеді (Қоңқашпаев, 1963, 138). Қырғыз тілінде *обоо* сөзінің «тастан жасалған төбе тастар үйіндісі» мағыналарын көрсете келіп, К. Қ. Юдахин бір қызықты дерек келтіреді. Тас үйінділердің пайда болу себебі халықтың салтымен байланысты екен. Әдетте, көшу үстінде — қыстаудан жайлауға — асудан асар тұста ер адамдар аттан түсіп, 5—6 тасты үйіндіге лақтырып тастап отырған, бірте-бірте бұл тастардан отырған кәдімгідей төбе пайда болады. Бұл халық нанымы бойынша тау несіне, рухына (дух горы) құрбандық шалу деп ұғынылған (Юдахин, 1985, 1, 60).

Сонымен, атау төбе, жота, тау басындағы үйінді тастар арасында қалың болып ұйыса, бытыса өскен жатаған, аласа бұталардың көрінісіне байланысты қалыптасса керек.

ЖҮНІС (Жунус) — бейіт, Ақтоғ. ауд. Осы кісі қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖҮРЕКАДЫР (Журекадыр) — қыст., Ақтоғ. ауд. *Жүрек* (зат есім) және *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. *Жүрек* тәрізді үшкіл болып келген адыр, төбе мағынасын білдіретін атау, сол мандағы қыстау.

ЖҮРІСБАЙ (Журусбай) — дөң, биік. 566 м, Ақад. ауд., Сорта дөнінен 16 шақ. жерде. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖЫҚАНБҰЛАҚ (Жиканбулак) — бұл., Жез. ауд., Ақши құдығының солт.-бат. жағ.-да. *Жықан* (кісі аты) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған бұлақ аты.

ЖЫЛАН (Жылан) — тау, биік. 845,0 м, Ақад. ауд. Жыланның

көп мекендеуімен, жылан ордасының жиі ұшырасуымен байланысты қойылған атау.

ЖЫЛАНБҰЛАҚ (Жыланбулак) — *жер*, Жез. ауд. *Жылан* (зат есім) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Жыланы бар жер, сай мағынасын білдіреді.

ЖЫЛАНДЫ (Жыланды) — *өз.*, *тау*, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 869,0 м, *шоқы*, *құд.*, Ақад. ауд.; *тау*, *құрғ.* *өз.*, *сс.*, *пос.*, *жер*, Жез. ауд.; *тау*, биік. 958,8 м., Шет ауд.; *өз.*, *құрғ.* *өз.*, *тау*, биік. 544,2 м, *қыст.*, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 519,8 м, *тау*, биік. 471,7 м, *дөң*, *дөңес*, Жанаар. ауд.; *шоқы*, биік. 363 м, Приоз. ауд., Балкаш көлінің солт.-де 6 шақ. жерде. Атау осы аталған өңірлерде жыланның көптігімен, жылан ордаларының жиі кездесуімен байланысты қойылған. Жезқазған облысының табиғи ерекшеліктері де осыған сәйкес.

ЖЫЛАНДЫҚАЙНАР (Жыландықайнар) — *жер*, Жез. ауд. *Жыланды* < *жылан* (зат есім) + *ды* (зат есімнен сын есім тудыратын қосымша) және *қайнар* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл қайнарда жыланның көп болуымен, жыланның мекендеуімен байланысты аталған.

ЖЫЛАНҚЫР (Жыланқыр) — *тау*, биік. 157 м, Жез. ауд. *Жылан* (зат есім) және *қыр* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Жылан көп мекендейтін, жыланы көп қыр (таушық) мәнін білдіреді.

ЖЫЛАНДЫТӨБЕ (Жыландытөбе) — *тау*, биік. 375,5 м, Жез. ауд. Түлкібай құд.-нан солт. жақта. *Жылан* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім қосымшасы) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Бұл топоним де тау маңында жылан ордаларының жиі ұшырасуымен байланысты қойылған.

ЖЫЛАНТАУ (Жылантау) — *тау*, биік. 611,8 м, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Жылан* (зат есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Жыланды тау, жылан көп мекендеген тау мағынасындағы атау.

ЖЫЛАНТӨБЕ (Жылантөбе) — *тау*, биік. 529,7 м, Ұлыт. ауд.; *тау*, Жез. ауд. *Жылан* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл атау да *Жылантау*, *Жыландытөбе* атауларымен мәндес.

ЖЫЛАНШЫҚ (Жыланшиқ) — *тау*, биік. 839 м, *тау*, биік. 884,4 м, Ақтоғ. ауд.; *өз.*, Жанаар. ауд. *құрғ.* *өз.*, Ұлыт. ауд., Шағырлы өз.-нің бойында; *тау*, Шет ауд. *Жылан* (зат есім) және *шық* (зат есім қосымшасы) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Е. Қойшыбаевтың пікірінше, атау көне түркі тілінде *дылан//йалан* формаларынан қалыптасқан; *дылан* — *шық* сөзінің қазақ тіліне бейімделген түрі, мағынасы: «далашық», яғни «кіші-гірім жазық» (1985, 121). Ғ. Қоңқашпаев *Жыланшық* атауы «кішкентай жылан» (змеяка) мағынасын білдіреді деп санайды (1963, 48).

ЖЫЛАНШЫҚЕСПЕ (Жыланшиқеспе) — өз., Ақтоғ. ауд., солт. Балқаш алабында, ұз. 58 км. *Жыланшық* (зат есім) және *еспе* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Топонимнің екінші сыңары *еспе* сөзі «жер астынан шығатын ыза су» мәнін білдіреді. Жыланшық өзені көктемде осы жер асты ыза суларымен арнасы толып ағатындықтан аталған, екінші сыңары *еспе* сөзі Қазақстанның әр өңіріндегі өзен, көл, кейде елді мекен атаулары құрамында ұшырасады. *Еспе* сөзі Орталық Қазақстанда жер астынан шығатын ыза суларға және солардан әдетте көктемде пайда болып, кейін арнасы құрғап кететін, немесе жекелеген қақ суларға (плес) бөлініп кететін өзендерге қатысты айтылады. Осыған орай жер астының су шығатын қабаты да *еспе* деп аталады (Конкашпаев, 1951). *Еспе* сөзінің сусыма құм мағынасының да барын Е. Қойшыбаев көрсетеді (1974, 88). Салыстыр: *жел есу*, *құм есу*. Көне түркі тілдерінде де осы мағыналас *es-* түбірі бар (ДТС, 183). Біз қарастырып отырған *Жыланшықеспе* атауы құрамындағы *еспе* географиялық ортаға сәйкес ыза су мәнін білдіреді. Жыланшық өзені көктемде осы жерасты ыза суларымен арнасы толып ағатындықтан, атау құрамына *еспе* сөзі үстеліп кетсе керек.

ЖЫЛҒА (Жылға) — *жер*, Ақад. ауд. Кіші-гірім су (көбіне қар суы) ағып жататын сай (жер) мағынасындағы атау.

ЖЫЛҚЫБАЙ (Жылқыбай) — *тау*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ЖЫЛҚЫБАҚ (Жылқыбақ) — *зират*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ЖЫЛТЫР (Жылтыр) — *жер*, Ұлыт. ауд., Шұңқыр қыст.-ның солт.-де. Атау өсімдігі мен ағашы аз тақыр жерге байланысты қойылса керек.

ЖЫЛШОҚЫ (Жылшоқы) — *таулар*, Ақад. ауд. *Жылы* (сын есім) және *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Айтыла келе бірінші сыңар *жылы* сөзінің соңғы *ы* дыбысы түсіп қалып «жылшоқы» түрінде сіңісіп кеткен. Бұл атау тау баурайлары мен сай-саласының бораннан ықтасын, қыста жылы екендігіне меңзеп қойылған. Бұл жерде республиканың басқа жерлерінде де *Жылысай*, *Жылыжер* деген атаулар бар.

ЖЫЛЫКӨН (Жылыкон) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Жылы* (сын есім) және көң (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы: «жылы, мал-жанға жайлы қыстау».

ЖЫЛЫСАЙ (Жылысай) — *ескі қыст.*, Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Жылы* (сын есім) және *сай* (зат есім) сөздері бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жан-жағы қалқа, қыста жылы, шаруаға жайлы сай».

ЖЫМБАЙ (Жымбай) — *құд.*, Приоз. ауд. Жымбай есімді кісі қазған, сол иемденген құдық.

ЖЫМЫҚЫ (Жимықы) — өз., Жез. ауд., ұз. 105 км. Бұл атаудың бірінші сыңарындағы *жым* Ақтөбе, Гурьев облыстарындағы *Жем* өзен атымен түбірлес сияқты. Бұл *Жем* атауы орта ғасырда *Гем* деп аталыпты. Ал Сібірдегі түркі халықтары Енисей өзенін *Кем//Гем* деп атағаны мәлім. Бұл жөнінде В. В. Радлов сөздігінде анық айтылған (1899, II, 1202—1203). А. Әбдірахманов пікірінше, «бұл өзен аты *Гем* деген сөзден қазақ тілінде бұрмаланып, *Жем* аталып, өзен мағынасын білдіруі мүмкін» (1975, 97). Біздің ойымызша, *Жымықы* атауындағы *Жым* сөзі де сол *Гем//Жем* сөздерінің дыбыстық тұрғыдан өзгеріске түскен түрі, «өзен» деген мағынаны білдіруі ықтимал. Ал осы атаудың екінші сыңарындағы *ықы* форманты финн-угор тілдеріндегі *йоги//йоки, йиги* «ағыс», «өзен» сөздерінің тілімізде қалыптасқан варианты болса керек. Демек, *Жымықы* атауының мағынасы «өзен», «үлкен өзен» дегенді білдіретінін көреміз.

ЖЫҢҒЫЛДЫ (Жынғылды) — жер, Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің оңт.-де. Атау жынғылдың мол өсуіне байланысты қойылған.

ЖЫҢҒЫЛДЫҚАҚ (Жинғылдықак) — жер, Жез. ауд., Жынғылдыөзек өз.-нің солт.-де, Жаңаар. ауд. *Жыңғыл* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) және *қақ* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Мағынасы: «қалың жынғыл өскен жердегі қак суы жиналған жер».

ЖЫҢҒЫЛДЫҚАҚМОЛА (Жынғылдықакмола) — бейіт, Ақад. ауд., Ақши құд.-ның бат.-да. *Жыңғыл* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) — *қақ* (зат есім) және *мола* (зат есім) сөздерінің тіркесуі арқылы жасалған күрделі атау. Жынғылдықак деген жердегі бейіттің сол жер атымен аталып кеткені байқалады.

ЖЫҢҒЫЛДЫӨЗЕК (Жынғылдыөзек) — өз., ұз. 222 км., Жез. ауд.; өз., Жаңаар. ауд. *Жыңғыл* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) және *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жағасында жынғыл көп өсетін, жынғылы қалың өзен».

ЖЫҢҒЫЛСАЙ (Жынғылсай) — ескі арна, Жез. ауд. *Жыңғыл* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қойнауында жынғыл қалың өсетін жынғылды сай».

ЖЫРАБҰЛАҚСАЙ (Жырабулақсай) — сай, Жез. ауд. *Жыра* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалатын атау.

ЖЫРАҚҰДЫҚ (Жырақудук) — бұл., Ұлыт. ауд., Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Жыра* (зат есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жырадан ойпаң жерден қазылған құдық».

ЖІГЕРЛІ (Жигерли) — кхз. Жез. ауд. Совет дәуірінде — жаңа заман тынысына үндестіріле қойылған атау. Жаңа қоғам орнату-

да, коллективтік шаруашылықты дамытуда қайрат, жігер көрсетейік деген ниетпен қойылған атау.

ЖІҢІШКЕ (Жинишке) — өз., ұз. 65 км, е. м. Ақтоғ. ауд.; құрғ. өз., Приоз. ауд. Атау өзеннің жіңішкеріп ағатындығымен байланысты қойылған; сол өзен атырабындағы елді мекен де осылайша аталып кеткен.

ЖІҢІШКЕЖАЛ (Жинишкежал) — тау, биік. 685,9 м, Ұлыт. ауд. *Жіңішке* (сын есім) және *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Таудың жал-қыры алыстан қарағанда жіңішке көрініп, көлбей созылып жатуына орай қойылса керек.

ЖІҢІШКЕКҰМ (Жинишкекум) — жер, құм, шат, Жез. ауд. *Жіңішке* (сын есім) және *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жіңішке алқапты алып жатқан жер, құм» дегенге саяды.

ЖІҢІШКЕСАЙ (Жинишкесай) — құрғ. арна, Жез. ауд. *Жіңішке* (сын есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жіңішке алқапты алып жатқан жер, құм» дегенге саяды.

ЖІҢІШКЕСАЙ (Жинишкесай) — құрғ. арна, Жез. ауд. *Жіңішке* (сын есім) және *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «арнасы жіңішке келген кіші-гірім өзен». Бертінде құрғап кеткен болса керек.

ЖІҢІШКЕТАУ (Жинишкетәу) — тау, биік. 298,8 м, Жез. ауд. *Жіңішке* (сын есім) және *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Тау аумағының жалпақ не жуан емес, жіңішкелігін, кішкенелігін меңзеген атау.

— 3 —

ЗАГОТСКОТ (Заготскот) — қыст., Ақтоғ. ауд. Орыстың *загот* ~ *заготовка* (дайындау) + *скот* (а) (мал) деген сөздерінен жасалған, мекеме атынан қойылған қыстау аты.

ЗАЙМКА (Заимка) — е. м., Шет ауд. Аз үйлі қоныс дегенді білдіретін орыс сөзінен қойылған.

ЗЕЙНЕКЕН (Зейнекен) — жер, Шет ауд. Кісі атынан қойылған жер аты.

ЗЕКЕТ (Зекет) — тар., қыст., Ұлыт. ауд. Бұл жерде революцияға дейін зекет жинаған болуы керек.

ЗИЯНАТ (Зиянат) — мола, Шет ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ЗОРАДЫР (Зорадыр) — тау, биік. 590 м, Жез. ауд. *Зор* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «үлкен, биік адыр, шоқы, тау».

ЗОРБИІК (Зорбиік) — тау, биік. 592 м, Ақад. ауд., Сарыша-

ған *тжс* маңында, *Зор* (сын есім) + *биік* (зат есім мағынасындағы сын есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «үлкен, еренбиік тау».

ЗОРТӨБЕ (Зортөбе) — *тау*, биік. 595,2 м, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Зор* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «үлкен төбе, биік төбе, болмаса тау».

ЗОРТҮЛКІ (Зортулки) — *тау*, биік. 516,5 м, Жаңаар. ауд.; *тау*, биік. 688,0 м, Ұлыт. ауд. *Зор* (сын есім) + *түлкі* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Алдымен тауда түлкі көп болған соң «түлкітау» деп аталған да, кейін алдынан *зор* деген сөз үстемеленген. Топонимнің мағынасы: «түлкісі көп үлкен төбе, тау».

ЗІЛҚАРА (Зилькара) — *бейіт*, Жез. ауд., *бейіт*, Ұлыт. ауд., Шағырлы өз.-нің оңт.-де. Осы адам жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

— И —

ИБАЖАН (Ибажан) — *мола*, Ұлыт. ауд., Қаптыадыр тауының солт.-шығ.-да. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ИГІЛІК (Игилик) — *құд.*, Жез. ауд., Жымықы өз.-нің оңт.-де. Кісі атынан қойылған құдық аты.

ИЗВЕСТКОВЫЙ (Известковый) — *с. тип. е. м.*, Жез. ауд. Орыстың «извест» (әктас, ізбес) деген сөзінен алынған. Мағынасы: «әктасты», «ізбесті».

ИЛЬИНКА (Ильинка) — *айр.*, Ақад. ауд. Илья деген кісі атына, немесе Ильин деген фамилияға байланысты қойылған атау.

ИЛУЛІ (Илулы) — *таулар*, Ақад. ауд. Орысша бұрмаланып қате жазылған атау, сондықтан мағынасы түсініксіз.

ИМАНБАЙ (Иманбай) — *бейіт*, Жез. ауд., Байқоңыр өз.-нің солт.-де. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ИМАНҚОЖА (Иманқожа) — *жер*, Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған жер аты.

ИМАНШЕГЕН (Иманшеген) — *құд.*, Жез. ауд. *Иман* (кісі аты, зат есім) + *шеген* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Иман деген кісінің құдығы».

ИМЕК (Имек) — *тау*, № 4 ферма, Ақтоғ. ауд. Имек тау — «нілген, нілкі келген тау» деген мағына береді.

ИРЕК (Ирек) — *тау*, биік. 431,1 м, Приоз. ауд., Қаратаудың солт.-шығ. *Ирек* (сын есім) сөзі таудың созылыңқы келіп иректелген көрінісін дәл береді.

ИСА (Иса) — *тау*, Ақад. ау. ған.

ИСАБАЙ (Исабай) — *бейіт*, Приоз. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ИСАБЕК (Исабек) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы адам жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ИСАБЕК Қарасуы (Исабек — Карасу) — *өз.*, Жанаар. ауд. Отаутас тауының оңт.-де. *Исабек* (кісі аты) + *қарасуы* (зат есім, географиялық термин) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «осы қарасудың маңында Исабек деген кісінің қонысы болғанын» білдіреді.

ИСАЛЫҚ (Исалык) — *таулар*, Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған тау аты.

ИСМАҒҰЛ (Исмагул) — *таулар*, Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған тау аты.

ИТАССАЙ (Итассай) — *құр. өз.*, Жез. ауд. Мағынасы: «Итас сайы». Итас деген сөздің мағынасы түсініксіз.

ИТАЗУ (Итазу) — *тау, қорым, мола*, Ақад. ауд. Жанаар. ауд. Мағынасы да, формасы да бұрмаланған түсініксіз атау. Иттің азуына, немесе аузына ұқсатып қойылуы да мүмкін.

ИТАУЫЗ (Итауыз) — *тау*, биік. 278,9 м, *қыст.* Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт.-де.; *таи*, Жез. ауд., биік, 546,7 м, кен орны, Жезқазған қаласының солт.-бат.-да 35 км жерде. *Ит* (зат есім) + *ауыз* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың екі түрлі мағынасы болуы мүмкін: а) иттің аузына ұқсап, арасы арсып жатқан тау; б) жаман шатқал. Кей жерде шатқалды ауыз деп те атайды. Мұнда таудың аты шатқал атына қойылуы да ықтимал.

ИТАУЫЗСАЙ (Итауызсай) — *сай*, Жез. ауд. *Ит* (зат есім) + *ауыз* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: сайдың иттің аузынан ұқсас арсиган көрінісін білдіреді.

ИТБАЙ (Итбай) — *айр.*, Жанаар. ауд. Кісі атынан қойылған.

ИТЕН (Итен) — *жер*, Шет. ауд. Мағынасы түсініксіз атау.

ИТКӨЛ (Итколь) — *көл*, Приоз. ауд. *Ит* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «жаман көл», «ит аузы тиіп, су ішкен көл».

ИТҚАРА (Итқара) — *жер*, Жез. ауд. *Ит* (зат есім) + *қара* (сын есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «жаман жер», «жаман тау».

ИТӨЛГЕН (Итольген) — *пос.*, Шет. ауд., *баст.*, Ақад. ауд. *Ит* (зат есім) + *өлген* (етістіктің есімше формасы) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «алыс жердегі бастау». «Ит өлген жер» деген тіркес типімен жасалған.

ИТМҰРЫНШОҚЫ (Итмурыншоқы) — *шоқы*, биік. 264,5 м, Жез. ауд. *Ит* (зат есім) + *мұрын* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «итмұрын шөбі өскен шоқы», «итмұрынды шоқы».

ИТМҰРЫНДЫ (Итмұрынды) — *тау*, биік. 553,7 м, Приоз. ауд.

Ит (зат есім) + *мұрын* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жасайтын жұрнақ) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «штмұрын аталатын қызыл дәні бар бұта көп өскен тау».

ИТТАС (Иттас) — *тау*, Жезді ауд. Мағынасы: «жаман тас», «ит тас», «жаман тау».

ИШАНБАЙ (Ишанбай) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған құдық аты.

ИІНДІҚЫЗЫЛ (Ииндыкызыл) — *тау*, Ақад. ауд. *Иін* (зат есім) + *ді* (туынды сын есім жасайтын жұрнақ) + *қызыл* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл *Иіндіқызылтау* деген атаудың тау деген бөлімін түсіріп айтқандықтан, *Иіндіқызыл* түрінде қысқарып қолданылатын болған. Сонда *Иіндіқызыл* деген атау тау аты болғандықтан, *Иіндіқызылтау* деп ұғынылады. Мағынасы: «алысқа созылып барып иіліп, немесе оралып жатқан қызыл тау».

ИІНДІСҮЛ (Индусул) — *бейіт*, Ұлыт. ауд., Қаптыадыр тауының шығ. жағ.-нда. Кісі атынан қойылған, бірақ орысша түрі өте бұрмаланып жазылғандықтан қазақта түсініксіз күйге түскен.

ИЕЛІ (Иели) — *таулар*, Ақад. ауд. *Ие* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) жолымен жасалған атау. Мағынасы: «қасиетті тау», «киелі тау».

— К —

КАЗАРМА (Казарма) — *тау*, биік. 515,7 м, Приоз. ауд. Орыс тілінен қойылған. Мағынасы мен қойылу себебі түсініксіз.

КАЛИНИН (Калинин) — *кхз*, Ақтоғ. ауд. Совет өкіметінің белгілі қоғам қайраткері М. И. Калининнің фамилиясынан қойылған.

КАЛИНОВКА (Калиновка) — *е. м.*, Шет ауд. Орыс тіліндегі *калина* (шенгел, жидек) деген сөзден қойылған.

КАМАЛ (Камал) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Талдыбұлақ пос.-нің онт., бат. жағ.-да. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КАРЛ МАРКС ат. *кхз* (КХЗ им. Карла Маркса), *кхз, е. м.*, Жанаар. ауд. Бүкіл дүние жүзі пролетариатының көсемі Карл Маркс атынан қойылған.

КАМЕНЬ (Камень) — *төбе*, биік. 261,4 м, Ұлыт. ауд. Орыстың *камень* (тас) деген сөзінен алынған. Мағынасы: «бұл төбеде тас көп болуына» байланысты қойылған.

КАРИКОН (Карикон) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Мағынасы да, формасы да түсініксіз. Орысша жазылуы өте бұрмаланғандықтан, қазақшасы да түсініксіз болып қалған.

ҚӘРІМБАЙ (Қаримбай) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы адам жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КВАРЦ (Кварц) — жер, Жанаар. ауд. Минерал атынан алынған жер аты.

КЕБЕЖЕ (Кебеже) — *с. м.*, Ақтоғ. ауд. Осы мандағы тау, немесе жер. Кебежеге ұқсас болғандықтан қойылған.

КЕБЕКТИ (Кебекты) — *қоныс*, Шет ауд. *Кебек* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жасайтын жұрнақ) жолымен жасалған. Мағынасы: «топырағы кебек сияқты борпылдақ» болуынан қойылуы мүмкін.

КЕБЕНЕКЕСПЕ (Кебенекеспе) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Орысша Кивенек-эспе болып қате жазылып жүр. *Кебенек* (зат есім) + *еспе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Еспе* деп ойлы жерде жер бетіне шығып жатқан суды айтады. Сонда бұл «жаман еспе», «кебенек еспе» деген мағынаны білдіреді.

КЕГЕЛДІ (Кегелди) — *бейіт*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған, бірақ сөздің жазылуы бұрмаланған, сондықтан түсініксіз.

КЕДЕЙТАУ (Кедейтау) — *тау*, Жанаар. ауд. Қаражал қаласынан шығ. жақта. Мағынасы: «шүйгін шөп, түрлі өсімдік сирек, аз өсетін тақырлау тау».

КЕЖЕК (Кежек) — № 1 ферма, Ақтоғ. ауд. Мағынасы түсініксіз. Егер *көжек* сөзінің бұрмаланған түрі болса, онда «қоянның баласы сияқты кішкентай жер» дегенді білдіреді.

КЕЗАУЫЗ (Кезауыз) — *тау*, биік. 271,3 м, Жез. ауд. *Кез* (зат есім) + *ауыз* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. *Кез* сөзінің көне тура мағынасы: «түйенің екі өркешінің аралығындағы ойыс жер». (ҚТТС.4, 550). Сонда атаудың мағынасы: «ауызға ұқсас кең алқапты алып жатқан ойыс жердің жан-жағына орналасқан таулы жер». Мұндағы *кез* сөзінің ауыспалы мағынасы — «ойыс».

КЕЗЕКМОЛА (Кезекмола) — *бейіт*, Жанаар, Қарашоқы тауының оңт.-бат. жағ.-да. Кісі атынан қойылуы мүмкін. Бірақ *кезек* деген сөздің мағынасы түсініксіз.

КЕЗЕНБҰЛАҚ (Кезенбулақ) — *баст.*, Ақад ауд. *Кезең* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «кезеннің етегінен ағатын бұлақ».

КЕЙШҰБАЙ (Кейшубай) — *бейіт*, Шет ауд. Ақмая пос.-нің солт. жағ.-да. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КЕКЕЖҮГІРГЕН (Кекежугирген) — *тау*, биік. 616,7 м, Жез. ауд. *Кеке* сөзінің мағынасы түсініксіз. Бұл картада қате жазылған болуы керек. Мүмкін Текежүгірген болар.

КЕЛЕМСЕИТ (Келемсеит) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі жерленген мола, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КЕЛТЕТАЛ (Кельтетал) — *өз.*, *с. тип. е. м.*, Жанаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-де. *Келте* (сын есім) + *калта* (қысқа) деген

пран сөзінен алынған +тал (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «жағасында қысқа тал өсетін өзен».

КЕЛІНТАМ (Келинтам) — *тарихи мазар аты*. XII—XIV ғасырларда салынған. Жезк. обл.-ның Сарысу бойында. *Келін* (зат есім) +*там* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «Келіннің мазары». Аңыз бойынша бұнда Жошының кіші тоқалы жерленген.

КЕЛІНШЕКТАС (Келиншектас) — *тау*, Шет ауд. *Келіншек* (зат есім) +*тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Атау мағынасы бұл тауда «әйелге, келіншекке ұқсас тастар бар» екенін білдіреді.

КЕМЕЛ (Кемел) — *төбе*, Жез. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

КЕМЕР (Кемер) — *тау*, биік. 332,5 м, Жез. ауд., *дөң*, биік, 563,0 м, Ақад. ауд. Зат есімнен жасалған атау. Мағынасы: «таудың кемерленіп, жартас болып келгенін» көрсетеді.

КЕМПІР (Кемпир) — *қоныс*, Ақад. ауд. Әйелдің шын аты емес, қарт, жасы үлкендігіне байланысты қойылған атау.

КЕНБАЙ (Кенбай) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. Осы кісі жерленген мола, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КЕНДІРЛІК — ҚАРАТӨБЕ (Кендірлік — Қаратөбе) — *тау*, биік. 241,5 м, Жез. ауд. Екі бөлек атаудан жасалған күрделі атау. Біріншісі — *Кендір* (зат есім, шөп аты) +*лік* (қазіргі *-лі* жұрнағының көне формасы, туынды сын есім жасайтын жұрнақ). Екіншісі — *Қаратөбе* <*қара* (сын есім) +*төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: төбенің топырағы қарайып жатуына байланысты болуы мүмкін. Сөйтіп, бұл күрделі атаудың жалпы мағынасы: «жазығында кендір көп өсетін қарайып жатқан төбе».

КЕНЕБАЙ (Кенебай) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КЕНЕБЕКЖОНДЫТАУ (Кенебек — Жондытау) — таулар, Ақад. ауд. *Кенебек* (кісі аты, зат есім) +*жон* (зат есім) +*ды* (туынды сын есім жұрнағы) +*тау* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Кенебек мекендеген жонданып жатқан, биіктеу келген тау».

КЕНЕЛІ (Кенели) — *жота*, биік. 419,4 м, *тау*, биік. 940,4 м, ауд. *Кене* (зат есім) +*лі* (туынды сын есім жұрнағы) жолымен жасалған. Мағынасы: «кенесі көп тау».

КЕНЕМБАЙ (Кенембай) — *бөген*, Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған. Орысша *Кинембай* болып қате жазылып жүр.

КЕНЖЕБАЙ (Кенжебай) — *айрық*, Жанаар. ауд. Олжабай қыст.-ның оңт.-де. Кісі атынан қойылған атау.

КЕНЖЕБАЙСАЙ (Кенжебайсай) — өз., *құр.* *арна*, Жанаар.

ауд. *Кенжебай* (зат есім, кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл сай маңында Кенжебай деген кісінің қоныстанғанын білдіреді.

КЕНЖЕКЕЙ (Кенжекей) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Әйел атынан қойылған. Оның лақап аты — Зиякүл (информатор Қ. Ахметов, 1982 жылы 81 жаста).

КЕНТ (Кент) — *тау*, Шет ауд. Бесказылықтың белі аталатын таулардың бірі (информатор Сырымбеков Қасым, 1982); *құм*, Жез. ауд. Мағынасы түсініксіз.

КЕНШОҚЫ (Кеншоқы) — *шоқы*, Ақтоғ. ауд. Бұдан қорғасын шыққан, ағылшын қаздырған. Бас обалар үйілген биіктің аты, Шет. ауд. *Кен* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «кені бар шоқы».

КЕНШІ (Кенши) — *қоныс*, Ақад. ауд. *Кен* (зат есім) + *ші* (зат есімнен зат есім жасайтын жұрнақ) жолымен жасалған. Атау кеншілердің құрметіне қойылған.

КЕНШІМ ӨЗЕНІ (р. Кеншим) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Ертеде *Кеншім* деген бай мекендеген және содан атанған (информатор Шойынбасв Ыбырайкен, 1982).

КЕНШІМ (Кеншим) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КЕНШІМЕСПЕ (Кенчимеспе) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. *Кеншім* (зат есім, кісі аты) + *еспе* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Кеншім еспесі», *Еспе* деп ойпаң жерде шығып жататын жер асты суын айтады.

КЕҢАҒАР (Кенангар) — *жазық*, Ақад. ауд. Қызылтау тауынан 60 км қашықтықта, *аңғар*, Приоз. ауд. *Кең* (сын есім) + *аңғар* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «үлкен, жазық жер».

КЕҢАСУ (Кенасу) — *№ 3 ферма*, Ақтоғ. ауд. *Кең* (сын есім) + *аңғар* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «үлкен алқапты алып жатқан асу».

КЕҢГІР (Кенгір) — *өз.*, Ұлыт., Жез. ауд. Бұл Қаракенгір, Сарыкенгір деген екі салаға бөлінеді. *Кеңгір* өте көне атаулардың қатарына жатады, сондықтан да оның мағынасы да, этимологиясы да белгісіз. Ақад. ауд. *Кеңгір* деген төбе де бар, биік. 527,8 м. Бұл да түсініксіз.

КЕҢГІР БӨГЕНІ (Кенгирское водохранилище) — *бөген*, Жез. ауд. *Кеңгір* (қараңыз) өз.-інің атынан қойылған.

КЕҢГІР СЕЛЬСОВЕТІ (Кенгирский сельсовет) — *сельсовет*, Ұлыт. ауд. Кенгір деген өзен атынан алынған.

КЕҢЖЕР (Кенжер) — *дөң*, Ақад. ауд. *Кең* (сын есім) + *жер* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «дөңнің кең жазықта орналасқанын» білдіреді.

КЕҢЖЫРА (Кенжира) — *қоныс*, Жез. ауд. *Кең* (сын есім) + *жыра* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «аумағы үлкен, жыра, сай».

КЕҢҚУЫС (Кенкуыс) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. *Кең* (сын есім) + *қуыс* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «таудың не бір басқа объектінің үлкен қуысынан ағып жатқан бұлақ». Яғни «кен қуыстағы бұлақ» деген тіркестен қысқарып, бұлақ аты Кенқуыс аталып кеткен.

КЕҢҚҰДЫҚ (Кенкудук) — *құдық*, Ақад. ауд. *Кең* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «үлкен, терең құдық».

КЕҢӨЛКЕ (Кенөлке) — *е. м.*, Шет ауд. *Кең* (сын есім) + *өлке* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «үлкен аймақ», «ұланғайыр алқап».

КЕҢСАЗ (Кенсаз) — *қыст.*, Жанаар. ауд. *Кең* (сын есім) + *саз* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «су жайылған кең алқап, сазды жер».

КЕҢСАЗТӨБЕ (Кенсазтөбе) — *төбе*, Жез. ауд. *Кең* (сын есім) + *саз* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «жалпақ сазды жердегі төбелер».

КЕҢСАЙ (Кенсай) — *қоныс*, Ұлыт. ауд.; *ферма*, Ақад. ауд. *Кең* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «кен, аумақты сай, құрғап қалған арна».

КЕҢТАБАН (Кентабан) — *қоныс*, Жез. ауд. *Кең* (сын есім) + *табан* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «кең жазық жер». Бұл аймақта табан деп жазық жерді айтады.

КЕҢТАРЛАУ (Кентарлау) — *аңғар, жазық*, Приоз. ауд.; *қыст.* Ақад. ауд. *Кең* (сын есім) + *тарлау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. *Тарлау* деп ескі жұртта, жазық жерде өсетін жатаған шөпті айтады. Сонда атаудың мағынасы: «тарлау деп аталатын шөп өскен кең алқапты жер».

КЕҢТӨБЕ (Кентөбе) — *тау*, биік. 507,2 м, Жанаар. ауд. *Кең* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «аумағы үлкен, көлемді төбе».

КЕҢТІКСАЙ (Кентиксай) — *жыра*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-ында. *Кең* (сын есім) + *тік* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «жары тік келген терең сай».

КЕҢШОҚЫ (Кеншоқы) — *жер, сxz*, Ақтоғ. ауд.; *сс*, Шет ауд. *Кең* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «аумағы үлкен, көлемді шоқы».

КЕПЕ (Әзібай жұрты) — (Кепе — поселение Азибай). *Кепе* деген сөздің мағынасы түсініксіз. Бұл өңірде жатаған, аласа үйді *кепе* немесе *жер кепе* дейді. Бұл жердегі үйлер осындай болғандық-

тан қойылуы да мүмкін. Бұл атау «Әзібайдың ата мекені» еді деп мәлімдеді 1982 ж. Тәкішев Жұматай (78 жаста).

КЕРЕЙ (Керей) — *қоныс, жер*, Акад. ауд. Этнотопоним. Целноград облысы Қорғалжын ауданындағы ұзындығы 100 км өзен де, бұл өзен құятын көл де *Керей* деп аталады.

Керей этнонимінің этимологиясы туралы арнайы мақала жазған венгр ғалымы Ю. Неметтің пікірі ерекше көңіл аударарлық. Бұл сөздің түбірі *кер* көне түркі тілдерінде «биік», «көтеріңкі жер» дегенді білдіреді, — дейді (Nemeth J. 1965, 360—365).

Кер түбірі түркі тілдерінде «тау», «қыр», «жота», «тау басы» ретінде қолданылатынына мына деректер дәлел бола алады. М. Қашқари еңбегінде мынадай дерек бар: «Кәріш — басына шығу мүмкін болған әрбір таудың басы (уғуз тілінде)» (М. Қашқари. I, 1960, 350). Мұндай автор — *кәріш* сөзіне «тау басы» деген түсінік беріп тұр. Мұндағы сөз түбірі *кер* және оған сөз тудыратын *-иш* жұрнағы қосылып жасалғанын аңғару қиын емес. Қырғыз тілінде «Керу — шөп көп өскен таң төбесі» (Юдахин. 1965, 379).

Сонымен *керей* этнонимінің түбірі *кер* болса, *-ей* қосымшасы не? Г. И. Рамстедт монғол тілінде *-ай(ей)* сөз тудыратын жұрнақ екенін айта келіп, алтай тобына жататын басқа тіл фактілерімен салыстырған-ды (Рамстедт. 1957, 182—183). Бұл жұрнақтың көне мағынасы қазіргі қазақ тіліндегі *-лық* жұрнағына жақын. Сонда *кер* (тау, жота, қыр) + *ей* (сөз тудыратын жұрнақ) түрінде жасалған *керей* этнонимі «таулық», «қырлық» («қыр қазағы» сөзімен салыстырыңыз) дегенді білдіреді.

КЕРКЕННҰРА (Керкеннура) — *тау*, биік. 364,7 м, Ұлыт. ауд. Мағынасы түсініксіз. *Керкен* деген кісі аты болуы мүмкін.

КЕРУЕНБҰЛАҚ (Керуенбулак) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. *Керуен* (зат есім) + *бұлақ* сөздерінен жасалған. Мағынасы: «керуен жағасына аялдап қонатын бұлақ».

КЕРІМБАЙ (Керимбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі атынан қойылған.

КЕСЕК (Кесек) — *жер*, Жез. ауд. Жыланды өз.-нің бат.-да. «Үлкен, кең жер» деген мағыналы атау.

КЕСІК (Кесик) — *көл*, Акад. ауд. Сын есімнен жасалған атау. Мағынасы: «ортасынан кесілген, бөлінген сияқты кішкене көл».

КЕСІКЖАЛ (Кесикжал) — *тау*, биік. 320 м, Жезқаз. обл. *Кесік* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «ортасынан кесілген, кертілген, бөлінген сияқты шолақ, тапал тау».

КЕТЕБАЙ (Кетebай) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КИРОВ (Киров) — *кхз, е. м.* Жаңаар. ауд. Белгілі революционер, мемлекет қайраткерінің фамилиясынан қойылған атау.

КИИК (Кник) — *дөң*, биік. 612,3 м, Приоз. ауд.; *тжс, е. м.* Ақад. ауд.; *жер*, Жез., Жанаар. ауд. Бұл жерде бұрын киик көп болуына байланысты қойылған.

КИИҚБАЙ (Кникбай) — *сай, тау*, Приоз. ауд., Ақад. ауд., Жез. ауд., Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған тау, сай аттары.

КИИҚСУ (Книксу) — *баст.* Ақад. ауд. *Киік* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Киіктер келіп, бұл бастаудан су ішіп тұратын болғандықтан осылай аталған.

КИИҚТАУ (Книктау) — *тау*, 656,8 м, Жанаар. ауд. *Киік* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «киігі көп тау». Шынында да бұл манда бұрын киик көп болған болуы керек.

КИИҚТӨБЕ (Книктобе) — *тау*, Жез. ауд. *Киік* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған.

КОВЫЛЬНАЯ (Ковыльная) — *тау*, биік. 217,7 м., Ұлыт. ауд. Орыстың *ковыль* (қаудан) деген сөзінен алынған. Қазақша «қауданды» деген сөз. Мағынасы: бұл тауда *қаудан* деген шөптің көп өсетіндігін білдіреді.

КОЛЬКИН ГУРТ (зим. Колькин Гурт) — *қыст.*, Ақад. ауд. Орыс тілінен кірген атау. Мағынасы: «Коляның мал қамайтын қыстауы».

КОМСОМОЛ (Комсомол) — *е. м.*, Шет ауд. Комсомол жастардың құрметіне қойылған атау.

КӨБЕЙ (Кобей) — *бейіт*, Шет. ауд. Осы кісі жерленген бейіт. сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КӨБЕНТАЙЕСПЕ (Кобентайеспе) — *шоқы*, Ақад. ауд. *Көбентай* (кісі аты) + *еспе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «Көбентай еспесінің маңындағы шоқы».

Еспе деп ойпанда жер бетіне шығып жатқан жер асты суын айтады.

КӨГАЛБАЙ (Когалбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі атынан қойылған.

КӨГЕТАЙ (Когетай) — *е. м.*, Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған.

КӨДЕК (Кодек) — *тау*, биік. 554,4 м, Жанаар. ауд. Бұл кожек деген сөздің көне фонетикалық формасы болуы мүмкін. *Көдек* > *көжек* деп қоянның баласын айтады. Сонда атаудың мағынасы: «көжек тау» яғни «кіші тау» дегенді білдіреді.

КӨЗБАЛА (Козбала) — *бұл.*, Шет ауд. *Көз* (зат есім) + *бала* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мұндағы *көз* деген сөз ауыспалы мағынада «бұлақтың көзі, қайнары» дегенді білдіреді. Ал *бала* деген сөз де ауыспалы мағынада *кіші* дегенді аңғартады. Сонда атаудың мағынасы: «бала көз», яғни «кішкене бұлақ» дегенді меңзейді. Ал *бала* (кіші) деген анықтауыш сөздің анықтайтын сөздің соңынан тұруы (бұндай құрылым) көне замандар-

дың көрінісі, сол арқылы атаудың да көне екендігін көрсетеді.

КӨЖЕБАЙ (Кожебай) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КӨЖЕБЕК (Кожебек) биік. қыст. Жез. ауд. Кісі атынан қойылған.

КӨЖЕБЕРГЕН (Кожеберген) — *тау*, — 582,2 м, Шет. ауд. *Көже* (зат есім) + *берген* (етістіктің өткен шақ есімше формасы). Атау, бұл жерде, наурыз тойында көже берілуіне байланысты қойылуы мүмкін.

КӨЗЕНБҰЛАҚ (родн. Козенбулак) — *баст.*, Жаңаарқа ауд. *Көзен* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: бұл бастауды Көзен деген кісінің иемденгенін, соның есімімен қойылғанын білдіреді.

КӨҚАЛАЖАР (Кокалажар) — *өз.*, Ұлыт. ауд. *Көк* (сын есім) + *ала* (сын есім) + *жар* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: түсіне қарай көкшіл болып, немесе ала-құла болып жататынын білдіреді.

КӨҚАЛАҚҰДЫҚ (Кокалақудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Көк* (сын есім) + *ала* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «құдық маңы көк ала болып жататынын» білдіреді.

КӨҚАЛАСАҚАЛ (Кокаласақал) — *тау*, Шет. ауд. *Көк* (сын есім) + *ала* (сын есім) + *сақал* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «таудың сақалға ұқсап, көк ала болып жататынын» білдіреді.

КӨҚАТСОЙҒАН (Кокатсойған) — *бұл.*, Шет. ауд. *Көк* (сын есім) + *ат* (зат есім) + *сойған* (етістіктің өткен шақ есімше түрі) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «бір қажетке байланысты осы құдық басында көк ала ат сойылғанын» білдіреді.

КӨҚБАЙТАЛ (Кокбайтал) — *тау*, Приоз. ауд. *Көк* (сын есім) + *байтал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «бұл тауда, не тау маңында көк байталдың қалып қойып, тағы боп кетуіне немесе осыған байланысты бір оқиға болғандығын» білдіреді.

КӨҚБҰЗАУ (Кокбузау) — *тау*, биік. 978,6 м, Шет. ауд. *Көк* (сын есім) + *бұзау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл тауда көк бұзаудың қалып қоюына немесе осыған байланысты бір оқиғаның болғандығын» білдіреді.

КӨҚБҰЛАҚ (Кокбулак) — *тау*, Ақад. Жез. ауд.-да, биік. 495,2 м, Таудың аты бұлақ атынан алынған, *Көк* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұлақ маңының көгеріп көк майса болып жатуынан немесе оның суының көк мөлдір болуына немесе сол манда тау бар екеніне» байланысты аталған.

КӨҚДОМБАҚ (Кокдомбак) — *сай*, Жез. ауд. *шоқы*, *көл*, При-

оз. ауд.; *тау*, биік, 513,0 м, Жез. ауд. *Көк* (сын есім) + *домбақ* (зат есім) сөздерінен жасалған. Сай, көл атаулары Көкдомбақ тауынан, дөңінен алынған. Ал бұл жақта *домбақ* деп биік тау, дөнес жерлерді айтады.

КӨКЕМЕС (Кокемес) — *өз.*, Жанаар. ауд. Мағынасы да, формасы да түсініксіз атау.

КӨКЕНБАЙ (Кокенбай) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі басына орнатылған белгісі бар бейіт, сол бойынша белгілі жер (бағдар-объект).

КӨКЖИДЕ (Кокжиде) — *қыст.*, Жез. ауд. *Көк* (сын есім) + *жиде* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл жерде жасыл желекті жиде ағашы өсетінін» мензейді.

КӨКЖЫҢҒЫЛ (Кокжинғыл) — *тақыр*, Жанаар. ауд. *Көк* (сын есім) + *жыңғыл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «тақыр жердің бір бөлегінде жас жыңғыл өскенін» білдіреді.

КӨКИТ (Кокит) — *шатқ.*, Приоз. ауд. Жамантұз шатқ.-ның солт.-де 14 км. жерде. *Көк* (сын есім) + *ит* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл шатқалда көк итке байланысты бір оқиға болғанын» білдіріп, кейін атауға айналып кеткен. Қазіргі тұрғындар ол оқиғаны қалай болғанын білмеуі де мүмкін.

КӨККЕМЕР (Коккемер) — *өз.*, *тау*, Шет. ауд. *Көк* (сын есім) + *кемер* (зат есім) сөздерінен жасалған. Тау аты өзен атынан қойылған. Өзен атының мағынасы «Өзеннің кемерінің топырағы, немесе тасы көгеріп, немесе жасыл желекті майса шөбінің көкпенбек боп жатуына байланысты» болуы мүмкін.

КӨККӨЗ — САРЫСАЙ (Коккоз — Сарысай) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Атау күрделі екі бөлімнен құралған. Оның бірінші — *Көккөл* бөлімі кісі аты болуы мүмкін. Ал екінші бөлімі *сары* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «топырағы сары болып, сайдың сарғайып жататынын білдіреді, немесе Көккөздің сары сайы, яғни Көккөз мекендеген Сарысай».

КӨКӨЗЕК (Кокозек) — *жер*, Жанаар. ауд. *Көк* (сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «өзек арнасы шөпті болып, көгеріп жататындықтан жасыл өзен, көк майсалы сай» дегенді білдіруі мүмкін.

КӨКӨЛЕҢ (Коколен) — *бұл.*, Акад. ауд. *Көк* (сын есім) + *өлең* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұлақ маңында жасыл, көк майсалы өлен шөп өсетінін» білдіреді.

КӨКПЕКСАЙ (Кокпексай) — *жыра*, Жез. ауд. Жыланды өзенінің оңт.-де. *Көкпек* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «бұл сайда көкпек шөбі көп өсетінін» білдіреді. *Көкпек* — көкпенбек сөзінің қысқарып, «тілдік экономия» негізінде қалыптасқан түрі деп қарауға болады.

КӨКПЕКТАС (Кокпектас) — *жер*, Акад. ауд. Қайрақты пос.-

нің солт. жағ.-да. *Көкпек* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Яғни «көкпеңбек тас».

КӨКПЕКТИ (Кокпекты) — *құрғ. өз., Жаңаар. ауд. Көкпек* (зат есім) шөп атауы сөзіне туынды сын есім жасайтын, сол заттың көптігін білдіретін *-ті* жұрнағы қосылу арқылы жасалған. Мағынасы: «көкпек көп өскен, көгі көп жер».

КӨКСАЙ (Коксай) — *өз., Ұлыт. ауд.; сай, Жаңаар. ауд.; е. м., Ақтоғ. ауд. Көк* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Елді мекен аты өзен, сай атынан алынған. Мағынасы: «жағасы жасыл шалғын шөпті келіп, көгеріп жататын өзен, сай».

КӨКСАЛДЫҚ (Коксалдық) — *құр. өз., Жаңаар. ауд., Сарысу өз.-нің солт.-інде. Көк* (сын есім) + *салдық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. *Салдық* сөзінің мағынасы түсініксіз болғандықтан, атау да түсініксіз болып тұр.

КӨКСЕҢГІР (Коксенгир) — *тау, Жез. ауд. Жыланды пос.-нің солт. жағ. Көк* (сын есім) + *сеңгір* (зат есім) сөздерінен жасалған. Иран тілдерінде *сангяр* — «биік тау». Сонда атаудың мағынасы: «көк, көкшіл тау» деген сөз.

КӨКТАБАН (Коктабан) — *қыст., Жез. ауд. Жаманайбат тауының солт. бат. жағ.-да. Көк* (сын есім) + *табан* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «тау етегіндегі жазықтың көгеріп жатуына» байланысты қойылған болуы керек.

КӨКТАЛ (Коктал) — *құр. өз., батп., Жез. ауд.; жер, Жаңаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің шығ.-да. Көк* (сын есім) + *тал* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл өзен бойында, немесе осы жерде жас, жасыл тал көп өсетінін» білдіреді.

КӨКТАС (Коктас) — *тау, биік. 531,4 м, Жаңаар. ауд. Шалғия пос.-нің шығ.-да; өз. ұз. 142 км, Сарысу алабы Жаңаар. ауд., Шалғия пос.-нің оңт. жағ.-да; тау, Приоз. ауд., ескі е. м., Жаңаар. ауд. Көк* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл тауда, немесе өзен маңында көк тастардың көп екендігін» білдіреді.

КӨКТАУ (Коктау) — *дөң, биік. 484,5 м, Ақад. ауд., Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да; шоқы, биік. 597,1 м, Жез. ауд. Адам-өлді сайының бат.-да; бұл., Шет ауд. Дария пос.-нің солт. жағ.-да. Көк* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «тауда немесе бұлақ маңында көк тастардың көп болуын немесе көк өсімдік өсіп тұруын» білдіреді.

КӨКТИҢ КӨЛІ (Коктинколь) — *көл, сс орт.* Ақад. ауд., *схз*, Шет ауд. *Көктің* (зат есім, ілік септігінде тұр) көк — «тәңірі», көктің — «тәңірінің», «әулиенің» + *көлі* (тәуелдік жалғауының үшінші жағында тұрған зат есім) сөздерінің тіркесуінен жасалған. Атаудың мағынасы: өте көне, яғни «бұл көл тәңірінің көлі», яғни «көктің көлі» дегенді білдіреді. Көне замандарда түркі тайпалары жер-су — көкке табынған, бұларды қасиетті санаған.

КӨКТӨБЕ (Коктобе) — *тау*, биік. 509 м, Ақад. ауд., *төбе*, биік. 125,3 м, Жез. ауд., *тау*, биік. 371,7 м, Жез. ауд. *Көк* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «таудың, төбенің тасы, немесе өсімдігі көк екеніне» байланысты қойылған.

КӨКШЕ (Кокше) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Көкше* (сын есім) атауының мағынасы: «бұл жердің көгеріп жатуына немесе алыстан көгеріп көрінуіне» байланысты қойылған.

КӨКШИ (Кокчий) — *ескі е.м.*, құд., Жаңаар. ауд. Сарысу өзінің оңт.-де. *Көк* (сын есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл манда көк құрақ ши өсетінін» білдіреді.

КӨКШОҚЫ (Кокшоқы) — *шоқы*, биік. 827,6 м, Ақад. ауд. *Көк* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «шоқының тасы көк екенін, немесе шоқы үстіне ағаш, шөп өсіп, көгеріп тұратынын» білдіреді.

КӨКШӨП (Кокшоп) — *құд.*, Ақад. ауд. *Көк* (сын есім) + *шөп* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «құдық маңында көк шөп өсіп тұрғанын» білдіреді. Атаудың бұлай қойылу себебі — бұл аймақтың жері тақыр болып келеді. Сондықтан құдық маңындағы көк шөп көзге түскендіктен осылай аталған.

КӨЛБАЙ (Кольбай) — *сай, құрғ. арна*, Ұлыт. ауд. Бұл (зат есім) кісі аты. Осы жерге қоныстанған, осы сайды иемденген кісі атынан қойылған.

КӨЛДЕНЕҢ (Кольденен) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд., Приоз. ауд. Сын есімнен жасалған атау. Яғни «түп-түзу тегіс емес, қиғаш, көлбеу». Бұл сөзден кейін әуелде *сай, тау* сияқты сөз келіп, Көлденеңсай, Көлденеңтау сияқты атау болған да, кейін соңғы сөзі түсіп қалып, қысқарып Көлденең аталып кеткен. Бұған кейінгі Көлденеңжал, Көлденеңсай сияқты атаулар дәлел болады.

КӨЛДЕНЕҢЖАЛ (Кольдененжал) — *шоқы*, биік. 468,8 м, Жаңаар. ауд. *Көлденең* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Көлбей созылып жатқан жал».

КӨЛДЕНЕҢСАЙ (Кольдененсай) — *сай*, Ақтоғ. ауд. *Көлденең* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «түп-түзу тегіс емес, қиғаш, көлбей жатқан сай».

КӨЛҚАРА (Кольқара) — *көл, төбе*, биік. 138,4 м, Жез. ауд.

Негізгісі көл атауы. Ал *Көлқара* тауы осы аттас көлдің маңында болғандықтан, осылай атанған. *Көл* (зат есім) + *қара* (сын есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мұндағы сөз тәртібі қазіргі тіл тұрғысынан Қаракөл болуы керек еді. Алайда анықтауыш сөздің анықтайтын сөзден кейін келуі атаудың көнелігін көрсетеді, өйткені бір кезде, яғни ерте кезде түркі тілдерінде сөз тіркесімінің осындай түрі басым болған. Бұл туралы зерттеулер проф. Қ. Жұбановтың еңбектерінде кездеседі.

КӨЛҚҰДЫҚ (Колькудук) — *құд*. Жез. ауд. *Көл* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «құдықтың суы мол болуына байланысты, яғни көлдей құдық» деген ұғымға байланысты қойылуы ықтимал, немесе «көл жағасынан қазылған құдық» деген мағынаны да беруі мүмкін.

КӨЛСАЙ (Кольсай) — *тау*, биік. 568,8 м, Ұлыт. ауд. *Көл* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «терең сайға жиналған судың үлкен көл болуын, яғни сайдағы көл» дегенді білдіреді.

КӨЛТАУ (Кольтау) — *тау*, биік. 925,4 м, Ұлыт. ауд. *Көл* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «тау ішіндегі көл».

КӨЛШІБАЙ (Кольшибай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КӨМБЕКТАС (Комбектас) — *тау*, биік. 793,0 м, Акад. ауд. *Көмбек* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Атаудың мағынасы: «көмілген тас» дегенді білдіреді, яғни таудағы тастардың жартылай жерге көміліп жатқанын көрсетеді, таудың көрінісін, жаратылысын дәл береді.

КӨМШІК (Комшик) — *өз.*, *төбе*, биік. 218,4 м, Ұлыт. ауд. Тұякбай деген жердің оңт.-де. Төбе аты өзен атынан қойылған болуы керек. Атаудың орысша жазылуы бұрмаланғандықтан (Комшук), мағынасы түсініксіз болып қалған.

КӨНЕК (Конек) — *төбе*, *схз бөлімшесі*, Жаңаар. ауд. Зат есімнен жасалған атау. Мағынасы: «төбенің көнекке ұқсас екенін» білдіреді.

КӨҢ (Кон) — *қыст.*, *қорда*, Жаңаар. ауд. Зат есімнен жасалған атау. Бұл жақта ескі қыстауды *көң* деп атайды, содан қойылған.

КӨҢБЕЙІТ (Конбейт) — *бейіт*, Шет ауд. *Көң* (зат есім) + *бейіт* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «ескі қыстау, не жұрттың жанындағы бейіт».

КӨНБҰЛАҚ (Конбулак) — *бұл.*, Приоз. ауд. *Көң* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Атаудың мағынасы: «ескі қыстау не жұрттың маңындағы бұлақ».

КӨПЖОЛ (Копжол) — *бұл.*, Приоз. ауд. *Көп* (сын есім) + *жол* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «көп жолдың тоғысқан жерінде бұлақ бар» екенін білдіреді. Жолдың өзі де осы бұлақтан жан-жаққа тарайды, өйткені мұндай шөл далада бұлақ басында қону, аялдау немесе одан сусындау, сусын қандыру дағдылы іс.

КӨПҚҰДЫҚ (Копкудук) — *бұл.*, Жез. ауд. Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да. *Көп* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұлақ бойында, я маңында көп құдық бар» екендігін білдіреді.

КӨПМОЛА (Копмола) — *бейіттер*, Ақад. ауд., Ұлыт. ауд. *Көп* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл жерде көп бейіт бар» екенін білдіреді. Айдаладағы мұндай бейіттердің бағдарлық маңызы бар.

КӨПТАРАУ (Коптарау) — *жер*, Жез. ауд. *Көп* (сын есім) + *тарау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл жерден жан-жаққа көп тарам сүрлеу жол шығатынын» білдіреді.

КӨПТӨБЕ (Коптобе) — *төбелер*, биік. 588,6 м, Қалиқожа құднан 130 км қашықтықта, Ақад. ауд. *Көп* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «қатар-қатар тұрған көптеген тау төбелер».

КӨПШИ (Копший) — *жер*, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. *Көп* (сын есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл манда ши көп өсетінін» білдіреді.

КӨРЖАР (Коржар) — *өз., е. м.*, Шет ауд. Мағынасы: «тереңтік жар». Салыст. *Көртоғай* — «терең сайдағы тоғай, орман» деген жер аты Алматы облысында бар.

КӨРПЕБАЙ (Корпобай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген зират. Сол бойынша белгілі жер. (объект-бағдар).

КӨСЕ (Косе) — *тау*, биік. 717,3 м, Ақад. ауд. Сын есімнен қойылған атау. Мағынасы: «жеке, оқшау, ерекше біткен тау» болса керек, немесе өсімдік өспей, көсе болып жататынын білдіреді.

КӨШЕК (Кошек) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КӨШЕН (Кошен) — *тау*, биік. 983,2 м, Приоз. ауд. Осы манды иемденіп, қоныстанған беделді кісі атынан қойылған.

КӨШКІНБАЙ (Кошкинбай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд., Бозшакөлдің шығ. жағ.-да. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КРАСНАЯ ЗАЙМКА (Красная займка) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Орыс тіліндегі атау. Қазақша «Қызыл қыстау».

КРАСНАЯ ПОЛЯНА (Красная Поляна) — *е. м.*, Шет ауд. Орыс тіліндегі атау. Қазақша «Қызыл алаң».

КРАСНАЯ СОПКА (Красная Сопка) — *е. м.*, Акад. ауд. Орыс тіліндегі атау. Қазақша «Қызыл шоқы».

КРАСНЫЙ (Красный) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Неге бұлай деп қойылғаны белгісіз. Орыс тіліндегі атау. Қазақша «қызыл» дегенді білдіреді.

КРАСНЫЙ ОКТЯБРЬ (Красный Октябрь) — *балық пункті*, Приоз. ауд. Қызыл Октябрь дегенді білдіретін революциядан кейінгі қойылған жаңа атау.

КУСТАРНИК (Кустарник) — *төбе*, биік. 132,2 м, Жез. ауд. Қазақша «бұта» деген сөз. Бұл жерде бұталар өсетін болған соң осылай аталып қойылған.

КУЗЕК (Кузек) — *дөң*, биік. 503,7 м, Акад. ауд., *жер*, Шет ауд. Зат есімнен қойылған жер аты. Бұл жерлерге күзде мал жаятын болғандықтан, осылай аталған.

КУЗЕКАДЫР (Күзекадыр) — *е. м.*, Шет ауд. *Күзек* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Бұл арада адырда күзде мал жаятын болғандықтан, осылай аталған.

КУЗҮЙІҚАДЫР (Кузюкадыр) — *е. м.*, Шет ауд. *Күзекадырдың* (қара.) орысша бұзылып жазылған түрі.

КУЙБЕТ (Куйбет) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Түсініксіз атау.

КҮЙГЕН (Куйген) — *қыст.*, Жез. ауд. *Күйген* — етістіктің өткен шақ есімше формасы. Атау бұл жерде өрт болып күйгендіктен қойылса керек.

КҮЙГЕНБИДАЙЫҚ (Куйгенбидаик) — *жер*, Жез. ауд. Қарғалы өз.-нің бат. жағ.-да, *жер*, Ұлыт. ауд. *Күйген* (етістіктің өткен шақ есімше формасы) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «өрт болып, осы бидайық жердің күйгендігін» білдіреді.

КҮЙГЕНБҰЛАҚ (Куйгенбулак) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің сол. бат.-да. *Күйген* (етістіктің өткен шақ есімше формасы) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл бұлақ маңында өрт болып жердің күйгендігін» білдіреді.

КҮЙГЕНЖОЛ (Куйгенжол) — *шоқы*, биік. 510,4 м., Жез. ауд. *Күйген* (етістіктің өткен шақ есімше формасы) + *жал* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «бұл маңда өрт болып, содан осы жалдың күйгенін» білдіреді.

КҮЛЕБАЙ (Кулебай) — *төбе*, биік. 288,2 м, өз., Ащылы өз.-нің оң тармағы, Ұлыт. ауд. Үлкенжыланшық өз.-нің оңт. жағ.-да. Осы жерді мекендеген Күлебай деген кісінің атынан қойылған.

КҮЛЕГЕШ (Кулегеш) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы жерде жерленген кісінің лақап атынан қойылған.

КҮЛЕКЕ (Кулеке) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

КҮЛЕН (Кулен) — *құд.*, Жаңаар. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

КҮЛИЯ (Кулия) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

КҮЛТЕТАС (Культетас) — жер, Приоз. ауд. *Күлте* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «күлтеге ұқсас, сәнді әдемі тас».

КҮЛТӨБЕ (Культөбе) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Күл* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «күл төгетін күресін төбе».

КҮМІСҚАТЫН (Кумискатын) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Күміс* (зат есім) + *қатын* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Осы жерде тұрушы Ахметов Қабылдың (1982 жылы ол кісі 81 жаста болатын) айтуына қарағанда, тау алдында бейіт болған, онда бір келіншек күміс қарқарасымен жерленген, сондықтан тау Күмісқатын аталған.

КҮМІСТІКӨЛ (Кумистыколь) — *көл*, Есіл алабы, көлемі 4,7 км², Жез. ауд. *Күміс* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жасайтын жұрнақ) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «күмістей таза, жарқыраған көл».

КҮН (Кун) — *төбе*, биік. 132,0 м, Жез. ауд. Төбе басындағы тастардың күнге шағылысып жалт-жұлт етіп жатуына байланысты аталса керек.

КҮНГЕЙ (Кунгей) — *тау*, биік. 896,9 м, *е. м.* Ақтоғ. ауд. Бір объектінің, мысалы, таудың күн түсетін оңтүстік жағын күнгей деп атайды. Осы сөзден алынған атау, яғни күн көп түсетін тау.

КҮНЕМШЕК (Кунемшек) — *тау*, Шет. ауд. *Күн* (зат есім) + *емшек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «күн көп түсетін, биікше тау».

КҮНЕН (Кунен) — *тау*, биік. 611,0 м, Жаңаар. ауд. Мағынасы: түсініксіз атау.

КҮНТИМЕС (Кунтимес) — *тау*, биік. 752,6 м, Акад. ауд. *Күн* (зат есім) + *тимес* (етістіктің келер шақ есімше формасы) сөздерінің қосылуынан жасалған.

КҮНШЕ (Кунше) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы жерге жерленген әйел атынан қойылған атау, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КҮРЕКБАЙ (Курекбай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

КҮРЕСІН (Куресин) — *тау*, Жанар. ауд. Зат есімнен жасалған

атау. Мағынасы: «қыста күресін қар түсіп, ерімей жататын тау».

КҮШКӨЛІК (Кушколик) — қыст. Ақтоғ. ауд., Еңбек совхозы, «Қуаныш» бөлімшесінде. *Қуш* (зат есім) + *көлік* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: колхоздың күш-көлігін бағатын, қамайтын қыстау.

КҮШІГЕН (Кушиген) — *бейіт*, Ақад. ауд. Зат есім. Атаудың қойылуына екі түрлі себеп болуы мүмкін: біріншісі, осы жерге жерленген Күшіген деген кісінің атынан қойылса, екіншіден, бұл бейіттің төбесіне күшіген деген құс ұя салып, содан аталуы да ықтимал. Мұны тек көне көз қариялар ғана білуі керек.

КҮШІК (Кушик) — *е. м.*, Жез. ауд. Қарғалы өз.-нің солт.-шығ. жағ.-да. Зат есім, кісі аты. Атау елге белгілі беделді адамның атынан қойылған болуы керек.

КҮШКБАЙ (Кушикбай) — *төбе*, биік. 92,8 м, Жез. ауд. Осы маңда қоныстанған белгілі адамның атынан қойылған.

КІЛЕМБЕРГЕН (Килемберген) — *бейіт*, Жез. ауд. Атаудың қойылуының екі түрлі себебі болуы мүмкін: біріншіден, осы жерге жерленген Кілемберген деген кісінің құрметіне аталуы мүмкін, екіншіден, осы жерде бір кісі жерленгенде молдаға, не бір басқа кісіге кілем берілген болар. Осыдан да қойылуы мүмкін.

КІЛЕМТАҚЫР (Килемтақыр) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Кілем* (зат есім) + *тақыр* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «биік шөп, талы жоқ, тырбақ қана шөбі бар кілем сияқты жазық жер».

КІНДІКТӨБЕ (Киндыктобе) — *төбе*, биік. 552,3 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 582,7 м, Жаңаар. ауд. *Кіндік* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «басқа тау, төбелердің дәл орта шенінде тұрған төбе».

КІНДІКТІ (Киндыкты) — *тау*, биік. 532,8 м, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің солт.-де; *тау*, биік. 526,3 м, Приоз. ауд. *Кіндік* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жасайтын жұрнақ) жолымен жасалған атау. Мағынасы: «басқа тау, төбелердің ортасында кіндік сияқты ортада тұрған тау».

КІШКЕНЕБҰЛАҚ (Кишкенебулак) — *бұл.*, Жез. ауд. *Кішкене* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: бұлақтың көлемі кішкентай екенін білдіреді.

КІШКЕНЕКӨЛ (Кишкенеколь) — *көл*, Ұлыт. ауд. *Кішкене* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Көлдің көлемінің кішкене болып келуіне байланысты аталған.

КІШКЕНЕ ҚАРАТАС (Кишкене — Каратас) — *тау*, биік. 761,6 м, Шет. ауд. *Кішкене* (сын есім) + *қара* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің тіркесуінен және бірігуінен жасалған атау. Мұндағы Қаратас таудың нақты аты, осыған кішкене деген сын есім қосылып, таудың көлемі үлкен емес екенін білдіріп тұр.

КІШКЕНЕ ТАБАҚҚАЛҒАН (Кишкене — Табаққалған) — *тау*, Приоз. ауд. *Кішкене* (сын есім) + *табақ* (зат есім) + *қалған* (егістіктің өткен шақ есімше формасы) сөздерінің тіркесуі мен қосылуынан жасалған. Негізінен Табаққалған атауы мұнда табақ ұмытылып қалғанын білдірсе, осыған кішкене деген сөз қосылып таудың кішілігін білдіреді.

КІШКЕНЕШОР (Кишкенешор) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Кішкене* (сын есім) + *шор* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мұндағы *шор* сөзі бұрмаланған *сор* сөзі болуы керек. Сонда мағынасы: «үлкен емес, шағынсор (көл)» дегенді білдіреді.

КІШІ АҚМАЯ (Киши — Акмая) — *төбе*, Жаңаар. ауд. Отаутас тауының шығ. жағ.-да. *Кіші* (сын есім) + *ақ* (сын есім) + *мая* (зат есім) сөздерінің тіркесуі мен бірігуінен жасалған. Негізгі тау аты *ақ маяға* (үйілген шөп) ұқсас болған соң қойылған да, *кішкене* сөзі таудың кішілігін білдіреді.

КІШІ АРҚАРЛЫ (Киши — Аркарлы) — *тау*, биік. 721,5 м, Ақад. ауд. *Кіші* (сын есім) + *арқар* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) сөздерінің тіркесуінен жасалған атау. Негізгі *Арқарлы* атауы бұл тауда бір кезде *арқар* көп болғанын білдірсе, оның алдында тұрған, кейін қосылған *кіші* сөзі таудың көлемі кішкене екенін білдіреді.

КІШІ ЖЕЛТАУ (Киши-Желтау) — *тау*, биік, 918,3 м, Ақтоғ. ауд. Негізгі *Желтау* атауы бұл маңда жел көп соғып тұратындығын білдіреді де, оған үстелген *кіші* сөзі таудың кішілігін білдіреді.

КІШІКСАЙ (Кишиксай) — *сай*, Жез. ауд. *Кішік* (көне формадағы сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «кіші сай». *Кіші* сөзінің көне формасы — «кішік».

КІШІКТАУ (Кишиктау) — *тау*, *е. м.*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. *Кіші* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «үлкен емес тау». Елді мекен атауы тау атынан алынған.

КІШІ ТОЛАҒАЙ (Киши Толағай) — *тау*, Жаңаар. ауд. *Кіші* (сын есім) + *толағай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Негізгі Толағай атауынан монғол (қалмақ) тіліндегі мағынасы: «бас» деген сөз, яғни бұл таудың басқа ұқсауынан қойылған. Ал атаудың алдында тұрған *кіші* сөзі таудың үлкен емес екенін білдіреді.

КІШІ ШАШТЫ (Шашты Малая) — *тау*, биік. 541,8 м, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. Таудың негізгі *Шашты* бөлімі тауда өсімдік *шаш* сияқты өсіп тұрғанын білдіреді. Ал алдында тұрған *кіші* сөзі таудың үлкен еместігін білдіреді.

ҚАБАҚ (Кабак) — *дөңес*, биік. 278,1 м, Жез. ауд. бұл., Жанаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «биік дөңес, кабак».

ҚАБАҚТАҒАН (Кабактаған) — *тау*, Шет. ауд. — *е. м., қыст.*, Шет ауд. Сол жерді немденген кісі есіміне байланысты қойылған мекен, қыстау аттары.

ҚАБАНТАУ (Кабантау) — *тау*, Ақад. ауд. *Қабан* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «таудың пішін-белгісі қабан сияқты дөңкіп жатуына» байланысты аталса керек.

ҚАБЫЛ (Кабыл) — *тау*, биік. 321,4 м, Жез. ауд., Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАБЫР (Кабыр) — *тау*, биік. 567,8 м., биік. 270,7 м, Ақад., Жез. ауд.-да; *жылға*, Жаңаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «таудың тік қабырғасы, тік қабырғалы тау».

ҚАБЫРҒАҚҰДЫҚ (Кабырғақудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Қабырға* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «таудың етегіндегі еністегі құдық».

ҚАБЫРШОҚЫ (Кабыршоқы) — *тұзды көл*, Жанаар. ауд. *Қабыр* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау, яғни «қабыр маңайындағы шоқы, биік төбе».

ҚАҒАМОЛА (Қагамола) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Топонимдік мағынасы: «қаға берістегі, қалтарыс желқақты жердегі қағылыстағы мола».

ҚАДЫР (Қадыр) — *бейіт*, Ақад., Приоз. ауд.-да. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАДЫРБАТЫР (Қадыр-Батыр) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы батыр жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАДЫРАЛЫ (Қадыралы) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАДЫРБАЙ (Қадырбай) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар),

ҚАДЫРКЕН (Қадыркен) — *тау*, биік., 609,6 м, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАДЫРҚҰЛ (Қадырқұл) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАЖЫБАЙ (Қажыбай) — *жыра*, Ұлыт. ауд. Сол жерді мекендеген кісі есімінен қойылған атау.

ҚАЗАҚБЕРЛІ (Қазакберли) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ҚАЗАНҒАП (Қазангап) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАЗАНСЫНҒАН (Қазансынган) — *шоқы*, Ақад. ауд. *Қазан*

(зат есім) + *сынған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы жерде қазанның сынып қалу себебіне байланысты қойылған атау.

ҚАЗҒАНСОР (Қазғансор) — *шатқ.*, Қаратас тауының бат.-да 25 шам. жерде, Приоз. ауд. *Қазған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «сорды қазып алған, қазылған сор».

ҚАЗҚАЖЫРСАЙ (Қазқажырсай) — *құр.арна*, Жаңаар. ауд. *Қазқажыр* (кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚАЗЫ (Қазы) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ҚАЗЫБАЙ (Қазыбай) — *тау*, биік. 679,2 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАЗЫБЕК (Қазыбек) — *өз.*, Ұлыт., Жез. ауд.-ры, *тау*, биік. 886,3 м. Шет. ауд. Қаздауысты Қазыбек бидің құрметіне қойылған атаулар.

ҚАЗЫҚҰРТ (Қазықұрт) — *өз. тау*, Жаңаар. ауд. А. Әбдірахмановтың пікірінше: «Араб географтары Кркрд деп жазған бұл сөзді Гаркерд, Газкерд, Газкурд, Гузкерд, Теркурд, Гуркурд деп оқуға келе беретіні ескерілсе, онда қазіргі Қазықұрт осы қала атының кейінгі заманда дыбыстық өзгеріске ұшыраған фонетикалық варианты деуге әбден болады дей келіп, «Осы тұрғыдан келгенде, кер — топоним — атауын қазіргі «бұрылу», бөліну» мағынасында кер (і) етістік сөзінің байырғы тілдегі етістік-есім түрінен қалыптасқан деп қарауға болады», — дейді. «Ал *құрт* ескі түркі тілдерінде «қасқыр» мағынасында қолданылғаны белгілі», — деп тұжырымдайды. Сонымен, бұл атау «тотемдік ту, тайпа атынан қойылған» деген пікірге қосылуға әбден болады (Әбдірахманов, 1975).

ҚАЗЫҚ (Қазық) — *тау*. Приоз. ауд. Бұл атауды зерттеуші Қойшыбаев «қаз этнониміне *-ық* жұрнағы жалғану арқылы жасалған көне түркі этнопонимі» деп түсіндіреді. (Қойшыбаев, 1985, 141). Біздіңше, бұл атаудың топонимдік мағынасы: «алыстан көрінген жазық дала төсіндегі тау бейнесінің қаққан қазыққа ұқсастығына» қарап қойылса керек.

ҚАЙДАҒҰЛ (Қайдағұл) — *өз.*, *төбе*, Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ҚАЙҚАҢҚАРАСУ (Қайқан-Карасу) — *құр. өз.*, Жез. ауд. *Қайқаң* (сын есім) + *қара* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінен құралған күрделі атау. Топонимнің бірінші сынары — қайқаң «тау, жота биігіндегі кіші-гірім белең», ал екінші бөлегіндегі қарасу түркі тілдерінде, соның ішінде хакасша «харасуғ», қарашайша «къара

суу» тұлғаларында «бұлақ, қайнар» мағынасында қолданылады. Сонымен, атаудың мағынасы: «қайқанның, белдің, асудың етегіндегі, астындағы қарасу».

ҚАЙНАР (Қайнар) — *дөңес*, Ақтоғ., Жез. ауд.-да. Аталған жерлердегі дөң, төбе етектерінен шығып жатқан қайнар, бұлақ атымен байланысты қойылған атау.

ҚАЙРАҚТЫ (Қайрақты) — *қтп.*, *кен орны*, тау, биік. 960 м, Акад. ауд.; өз., Шет. ауд. Бұл атауды Ғ. Қ. Қонқашпаев «қайрақ тастарының көп кездесетін жері» десе, Е. Қойшыбаев «Түркі тілдерінде «қайрақ» — тәлімі «жер» немесе «шөл» деп те айтады» — деген пікір тұжырымдайды (Қонқашпаев, 1963. Қойшыбаев, 1985). Біздіңше, алдыңғы пікір шындыққа келеді. Оның айғағы кен орынының Қайрақты аталуы, бұл жерлерде металл тәріздес тастардың болғандығын толық дәлелдейді.

ҚАЙЫН (Қайын) — *тау*, биік. 462,0 м, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАЙЫНАТА (Қайын ата) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. *Қайын* (кісі аты) + *ата* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАЙЫНДЫШОҚЫ (Қайындышоқы) — *тау*, биік. 569,3 м, Ұлыт. ауд. *Қайыңды* (туынды сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «таудың шоқылы жерлерінде қайынның көп өскендігін меңзейді».

ҚАЙЫПӘУЛИЕ (Қайып аулие) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. *Қайып* (кісі аты) + *әулие* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы адам «қасиетті Қайып» жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАЙЫПМЕРГЕННІҢ ҚАРАСУЫ (Қарасу Қайыпмергена) — *құр.өз.* *Қайып мергеннің* (ілік септік жалғаулы зат есім) кісі аты + *қара* (сын есім) суы (тәуелдік жалғаулы зат есім) сөздерінің тіркесуінен және бірігуінен жасалған күрделі атау. Күрделі атаудың бірінші бөлегіндегі *Қайыпмерген* сөзі кісі аты екенін білдірсе, екінші бөлегіндегі *Қарасу* түркі тілдерінде, соның ішінде хакасша «харасуғ», қарашайша «қыара суу» тұлғаларында «бұлақ, қайнар» мағынасында қолданылады. Атаудың мағынасы: «Қайыпмергеннің бұлағы, қайнары». Мұндағы *қара* сөзінің түске қатысы жоқ, көне түркі тіліндегі «жер» мағынасын білдіреді. Яғни «жер асты суы, бұлақ, қайнардан бастау алған өзен» дегенді меңзейді.

ҚАЙЫРАҒАШ (Қайырағаш) — *жер*, Ақтоғ. ауд. *Қайыр* (зат есім) кісі аты + *ағаш* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: Қайыр деген кісі қоныстанған ағашты жер.

ҚАЙЫРЛЫ (Қайырлы) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАЙЫРСУАТ (Қайырсуат) — *өз.*, Жез. ауд. *Қайыр* (зат есім)

+суат (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің бірінші сынары — *қайыр* түркі тілдерінде «майда құм, бос топырақ, саяз су, кішігірім су» (Мурзаев, 1984, 241) ұғымын білдірсе, *суат* «өзеннің, бұлақтың мал суаратын жері» екені белгілі. Сонымен бұл атаудың білдіретін мағынасы: «мал суаратын кіші-гірім таяз өзен, су».

ҚАҚПАҚСУ (Қакпаксу) — *жер*, Приоз. ауд. *Қақпақ* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Қазақ тілінің заңы бойынша бұл атау «Су қақпағы» болу керек еді, бірақ «Қакпаксу» тұлғасында қолданылып, сөз тәртібінің көнелігін көрсетіп тұр.

Проф. Қ. Жұбанов қазақ тіліндегі сөз тәртібін зерттей келіп, «ертеде анықтауыш сөз анықтайтын сөздің алдында емес, соңында тұрған», — деген қорытынды жасайды. Оған және қазақ тіліндегі бірсыпыра сөз тіркестері мен ономастикалық біріккен сөзден жасалған атауларды мысалға келтіре отырып дәлелдейді (Жұбанов, 1966, 32—75). Яғни, бұл — біріншіден, қақпаксу атауының көнелігін білдірсе, екіншіден, «осы жерде ертеде су ағатын тоған, бөгет болғандығын, ол судың деңгейі көтерілгенде ашып-жауып арықтарға жіберетін арнайы жапқы қақпақ болғандығын көрсетеді».

ҚАҚПАҚТАС (Қакпактас) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Қақпақ* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «сол жердегі құлпытас, бейіт, басына қойылатын белгі тасқа байланысты» қойылған.

ҚАҚСАЛ (Қаксал) — *жер*. Жанаар. ауд. Сол жерде мекендеген ру аты, этнотопоним.

ҚАЛДЫБАЙ (Қалдыбай) — *жер*, Жанаар. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ҚАЛДЫБАЙШОҚЫ (Қалдыбайшоқы) — *тау*, Жез. ауд. Қалдыбай есімді кісі мекендеген шоқы.

ҚАЛДЫРМА (Қалдырма) — *тау*, Шет. ауд. Топонимдік мағынасы: «жанғырығатын тау». *Қалдырма* сөзінің түркі тілінде «шыры шылдырлау, сылдырлау, күркіреу, сарқырау, жаңғырық» мағыналары бар (МК, 1963, 446, 450., Киргизско — рус. сл. 1965, 330—331).

ҚАЛЕЛ (Қалел) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ҚАЛИҚОЖА (Қалиқожа) — *тау*, биік. 581,9 м, құрғ. өз., Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ҚАЛҚАН (Қалқан) — *бейіт*, Приоз. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАЛКЕН (Қалкен) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАЛМАҒАНБЕТШЕГЕН (Қалмағанбетшеген) — *құд*. Жез. ауд. Құдықты шегендеген кісі есімімен аталған атау. Яғни, құдық-

тың құлап, көзі бітелмес үшін әдейі ішін таспен немесе ағашпен өріп қалау.

ҚАЛМАҚ (Қалмақ) — тау, биік. 160,2 м, Жез. ауд. этнонимнен қойылған атау.

ҚАЛМАҚҚОРҒАН (Қалмаққорған) — тау, құд., Жез. ауд. *Қалмақ* (этноним) + *қорған* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Біріккен сөздің екінші бөлегінің қорған аталуы «жоңғар шапқыншылығы» кезіндегі қазақтармен қақтығыста қалмақтардың сол өңірдегі тауды бекініс-пана тұтуынан шыққан.

ҚАЛМАҚҚЫРҒАН (Қалмаққырған) — өз., *жота*, тау, биік. 887,2 м, Ақад., Жаңаар., Жез. ауд.-ры. Бұл атау да жоғарыдағыдай «жоңғар шапқыншылығы» кезінде болған ұрыста қалмақтардың үлкен шығынға ұшырап, жеңілісін білдіретін тарихи мәні бар объект-бағдар.

ҚАЛМАҚҚЫРҒАН (Белеуітті) (Қалмаққырған (Белеутты) — өз., Жез. ауд. Қалмаққырған атауын қараңыз.

ҚАЛМАҚОБА (Қалмақоба) — төбе, Ақтоғ. ауд. *Қалмақ* (зат есім) + *оба* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Жаугершілік заманда соғыста қаза болған сарбаздарын жерлеу рәсімі бойынша қалмақтар өліктің көмілген (жерленген) жеріне «жетісін», «қырқын», «жылдығын» атап өтіп, топырақ салып отырған. Жерленген адамның беделіне қарай оның обасы да, яки бейіті де биіктей түскен. Бұл төбеде осындай оба болғандықтан *Қалмақоба* аталған.

ҚАЛМАҚТӨБЕ (Қалмақтөбе) — тау, биік. 294,6 м, Жез. ауд. *Қалмақ* (этноним) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қалмақтар мекендеген жердегі төбелер.

ҚАЛПЕ (Қальпе) — тау, биік, 991,5 м, Шет. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАЛЫМБЕТ (Қалымбет) — тау, биік. 135,8 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАМАР (Қамар) — тау, биік, 428,6 м, Жаңаар. ауд. Араб тілінде Қамар — «Ай». Мүмкін бұл таудың сұлу, әдемілігін айға баламқою да мүмкін. Болмаса кісі атынан қойылуы да заңды.

ҚАМБАР (Қамбар) — дөңес, биік. 276,0 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАМБАС (Қамбас) — тау, Жаңаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «шөлді жерлерде тіршілік ететін «қамқоршы» ұғымын білдіретін сонаның көп кездесуіне байланысты қойылған атау».

ҚАМСАҚБИДАЙЫҚ (Қамсақбидайық) — жер, Ұлыт. ауд. *Қамсақ* (зат есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қамысты жерге өскен бидайығы мол, мал жайылымына қолайлы жер».

ҚАМЫС (Қамыс) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «қамысты жер».

ҚАМЫСҚҰДЫҚ (Камыскудук) — *құд.*, Ақад., Жез., Приоз. ауд.-да. Екі зат есімнен жасалған біріккен сөз. Мағынасы: «қамысты жердегі құдық».

ҚАМЫСМОЛА (Камысмола) — *бейіт*, *Қамыс* (зат есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы «қамысты жердегі мола».

ҚАМЫСТЫҚҰДЫҚ (Камыстыкудук) — *құд.*, Жез. Ұлыт. ауд.-ры. *Қамыс* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жұрнағы) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: Қамыстықұдықпен пара-пар.

ҚАНАП (Қанап) — *тау*, биік. 881,0 м, Ақад. ауд. Ру атынан қойылған тау аты.

ҚАНДЫҚАРАША (Қандықараша) — *е. м.*, *тау*, *өз.*, Ақад., Жанаар. ауд.-да. *Қанды* (туынды сын есім) + *қараша* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Осы жерлерде қараша айында қанды оқиға болуымен байланысты қойылған».

ҚАНДЫҚҰДЫҚ (Қандыкудук) — *құд.*, Жанаар., Жез. ауд.-да. *Қанды* (туынды сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «құдық басында болған қанды оқиғаға байланысты қойылған».

ҚАНЖОЛ (Қанжол) — *тау*, биік. 542,7 м, Ақад. ауд. *Қан* (зат есім) + *жол* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тауды кесіп өтетін ескі қатынас жол ел аузында хан жолы деп аталады. Хан жолы атауының ауызекі тілде көп айтылуына байланысты орфографиялық нормасы сақталып қалған. Осыған орай лексикалық тұлғасы да өзгерген.

ҚАНЖЫҒАЛЫ (Қанжығалы) — *жота*, *тау*, Ұлыт., Шет ауд.-да. Ру атынан қойылған атау.

ҚАНТӨБЕ (Қантөбе) — *тау*, биік. 582,8 м, Жез. ауд. *Қан* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы «хан көтерген, ханның таққа отырған, хан сайлауы болған жер».

ҚАНТӨБЕ (Қантөбе) — *тау*, биік. 676,8 м, Жез. ауд. *Қант* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Көне түркі тілінде *қант-кент* сөзінің «қала», «бекініс» мағыналары бар екені белгілі. Мысалы: Самарқанд, Шымкент атауларының соңғы буынындағы *-қанд*, *-кенттің* сақталуы осының дәлелі. Мағынасы: «ерте кезде қала болған, бекініс болған төбе».

ҚАНЫМ (Қаным) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Топонимдік мағынасы: «хан әйелінің, яғни ханымның құрметіне берілген белгі, өзен аты».

ҚАҢБАҚТАЙ (Қанбақтай) — *тақыр*, Жез. ауд. Туынды сын

есімнен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қанбақ шөп көп кездесетін тақыр жер».

ҚАҢҒЫРТӨБЕ (Қанғыртөбе) — *төбе*, Жез. ауд. *Қаңғыр* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қатты сөйлегенде не айғайлағанда адам даусы не басқа дыбыс жаңғырығы шығатын төбе».

ҚАПАНҚҰЛАҚ (Капанкулак) — *тау*, биік. 897,4 м, Ақтоғ. ауд. *Қапан* (кісі аты) + *құлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Академик В. В. Бартольдтың айтуы бойынша: «монғол салтында хандардың бүкіл байлығы мен сүйегі жасырын орынға қойылып, оны «құлақ» деп атаған. «Құлақ» сөзінің мағынасы түркі тілінде «құру, жоқ болу, күрдым болу» дегенді білдіреді. (Сейдімбеков, 1981, 217). Яғни атау мағынасы: «бұл жерде Қапан деген ауқатты, бай адамның байлығы сақталған жер, көмбе».

ҚАПҚА (Қапқа) — *жер*, Жаңаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «екі тау арасындағы қақпа, есік сияқты ашық немесе қысылтан жер».

ҚАПТААДЫР (Қаптаадыр) — *тау*, Ұлыт. ауд. *Қапта* (етістік) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қатар-қатар тізбектелген адыр, адыры көп атау».

ҚАР (Қар) — *дөң.*, Жез. ауд. Қыр//қар (зат есім) дауысты дыбыстың алмасуы. Мағынасы: «биік» ұғымын білдіреді.

Қара (Қара) — *төбе*, Ақад. Жез. ауд.-да. Көне түркі тілінде *қара* — қасиетті, мол деген ұғымды білдіреді (Сейдімбеков. 1988. № 2).

ҚАРАҒАШ (Қарағаш) — *е. м.*, Ақтоғ., Жаңаар. Приоз. ауд.-да. *Қара* (сын есім) + *ағаш* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «аталған жерлерде қуаңшылыққа төзімді жер талғамай өсе беретін қарағаштың көптігіне байланысты қойылған».

ҚАРААДЫР (Қараадыр) — *қыст.*, *тақ.*, Ақтоғ. ауд.; *жота*, биік. 583,5 м, биік. 679,7 м, Ұлыт. ауд. Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «аласа келген тасты шоқы».

ҚАРААУЫР (Қараауыр) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Мағынасы: түсініксіз атау.

ҚАРААЙҒЫРЖАЛ (Қараайғыржал) — *дөң.*, биік. 460,2 м, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *айғыр* (адыр) (зат есім, метатеза түрінде қалыптасқан) + *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «жері отты адыр жоны, жотасы». Мұндағы *қара* компоненті көне түркі тіліндегі «жері отты» ұғымын білдіреді.

ҚАРАША (Қарааша) — *айыр.*, Жаңаар. ауд. *Қара* (сын есім) + *аша* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің

бірінші сынары — *қара* объектінің түсін, не көлемін, екінші бөлегіндегі — *аша* сол жердегі өзен немесе жолдың салаланып жан-жаққа бөлінуіне байланысты қойылған. Яғни «Үлкен аша, екі бөлек үлкен сай».

ҚАРАБАЙ (Қарабай) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАРАБАЙТАМ (Қарабайтам) — *тау*, биік. 544,1 м, Жез ауд. *Қарабай* (зат есім) + *там* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Қарабай үйі маңындағы тау».

ҚАРАБАҚСЫЖАНТАЙ (Қарабақсыжантай) — *жер*, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *бақсы* (зат есім) + *жантай* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «қара бақсы дем алған, көзілген жер».

ҚАРАБАҚШИ (Қарабақши) — *бейіт*, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *бақ* (зат есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «бағы (ағашы) көп шилі жер».

ҚАРАБАС (Қарабас) — *тау*, биік. 1017,9 м, биік. 668,4 м, Акад., Ұлыт. ауд.-да; *жыра*, *құд.*, Жез. ауд., *айыр*, *тау*, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *бас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Қысы-жазы тау басының қарайып жатуына байланысты қойылған атау.

ҚАРАБАТЫР (Қарабатыр) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Осы есімді батыр жерленген зират, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАРАБӘЙБІШЕ (Қарабайбише) — *тау*, биік. 794 м, Акад. ауд. Жәңгір төренің қарындасы, Телғозының Шоңының («Абай» романында аты аталады) екінші әйелінің лақап есімінен қойылған. Жәңгірдің Қаратұмсығы деген таудың жанындағы биік шоқы.

ҚАРАБЕК (Қарабек) — *тау*, биік. 450,0 м, Жаңаар. ауд. (Қойшыбаев, 1985, 151); «Көне түркіше *қара* және *бейек* сөздерінен кіріге қалыптасқан атау», — дейді. Біздіңше, дұрысы Қарабек деген кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАРАБЕЛ (Қарабел) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Қара* (сын есім) + *бел* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «үлкен асу, қырат, жота».

ҚАРАБЕЛГІ (Қарабелги) — *тау*, биік. 524,1 м, Жаңаар. ауд. *Қара* (сын есім) + *белгі* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «біреуге немесе тарихи оқиғаға арнап орнатылған ескерткіш, үлкен белгі».

ҚАРАБИДАЙЫҚ (Қарабиданк) — *жер*, Жаңаар. ауд., өз., Шет ауд. Бұл атау өзен бойын қуалай өскен, мал азығына пайдалы бидайық шөбінің көп өсетініне байланысты қойылған.

ҚАРАБИЕ (Қарабие) — *шат.*, Жез. ауд. «Ерте кезде қара бие оқиғасына байланысты қойылған атау» болса керек Қойшыбаев,

(1985): «Көне түркі қара және бәе (бие) сөздерінен қалыптасқан атау. «Биіккемер», «Биік жаға» немесе «биік кия» мәндеріне жақын атау» деп қарайды.

ҚАРАБҰЖЫР (Қарабужир) — *тау*, биік. 296,6 м, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *бұжыр* (сын есім) сөздерінің бірігуінен қойылған атау. Мағынасы: «тау бетінің тегіс емес, кедір-бұдыр, қожалақ тасты болуына байланысты екенін білдіреді.

ҚАРАБҰЗАУ (Қарабузау) — *сай*, Ұлыт. ауд. Мағынасы: бұл жерде қара бұзаудың қалуына т. б. оқиғаға байланысты қойылған атау болса керек.

ҚАРАБҰЙРАТ (Қарабуйрат) — *тау*, Ақад., Жаңаар. ауд.-да; *шатқ.* Прпоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *бұйрат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарауытып көрінген қалың бұталы созылып жатқан ойлы-қырлы белестер, қырқа, адыр».

ҚАРАБҰЛАҚ (Қарабулак) — *бұл.*, Ақад., Жаңаар., Ұлыт. ауд.-да; *жер*, Ақад. ауд.; *құд.*, Жез. ауд.; *тау*, биік. 583,0 м, Ұлыт. ауд. *Қара* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «Жер суы, жерден шыққан қайнар, тұма».

ҚАРАБҰЛАҚ (Лениншіл) Қарабулак (Лениншил) — *е. м.*, Жез. ауд. *Қарабұлақ* атауын қараңыз.

ҚАРАҒАЗЫ (Қарагазы) — *құд.*, Жез. ауд. Кісі атынан қойылған құдық аты.

ҚАРАҒАЙ (Қарагай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. «Сол өңірде қарағайдың көп өсуіне байланысты» қойылған атау.

ҚАРАҒАЙЖОЛ (Қарагайжол) — *жер*, Жез. ауд. *Қарағай* (зат есім) + *жол* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарағайға барар, немесе қарағай ішіндегі жол».

ҚАРАҒАЙҚҰДЫҚ (Қарагайкудук) — *құд.*, Ақад. ауд. Топонимдік мағынасы: «қарағай жанындағы құдық».

ҚАРАҒАЙСАЙ (Қарагайсай) — *сай*, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «қарағайлы сай».

ҚАРАҒАЙШОҚЫ (Қарагайшоқы) — *тау*, биік. 504,7 м, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «қарағайлы шоқы, тау».

ҚАРАҒАН (Қараган) — *жері, төбе*, Жез. ауд. Сол өңірде қарағанның көп өсуіне байланысты қойылған атау.

ҚАРАҒАНДЫ (Қараганды) — *е. м.*, Жаңаар. ауд.; өз., Ақад., Ақтоғ., Жез., Ұлыт. ауд.-да; *тау*, Ақад. ауд. Топонимдік мағынасы: «қарағаны көп, қараған бұтасы қалың жер».

ҚАРАҒАНДЫБЕЛ (Қарагандыбел) — *жер*, Жез. ауд. *Қарағанды* (туынды сын есім) + *бел* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қарағаны көп бел, асу».

ҚАРАҒАНДЫ ЖАЛ (Қарагандыжал) — *тау*, биік. 355,3 м, Жез. ауд. Мағынасы: «қарағаны көп жал, тау».

ҚАРАҒАНДЫҚАҚ (Қарагандықак) — *жер*, Ақад. ауд. *Қарағанды* (туынды сын есім) + *қақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «Қараған қалың өскен жердегі қақ».

ҚАРАҒАНДЫОЙ (Қарагандыой) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Қарағанды* (туынды сын есім) + *ой* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қараған қалың өскен ойпан, еніс жер».

ҚАРАҒАНДЫӨЗЕК (Қарагандыөзек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Қарағанды* (туынды сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қараған қалың өскен сай, жыра».

ҚАРАҒАНДЫСАЙ (Қарагандысай) — *өз.*, Жез. ауд. Мағынасы: Қарағандыой, Қарагандыөзек атауларымен пара-пар.

ҚАРАҒАНДЫШОҚЫ (Қарагандышоқы) — *тау*, биік. 636,7 м, Ұлыт. ауд. Қарагандыжал атауымен пара-пар.

ҚАРАҒАНҚҰДЫҚ (Қараганкудук) — *құд.*, *тау*, биік., 221,9 м, Жез. ауд. Мағынасы: «қарағаны көп жердегі құдық». Сол жердегі тау да осылай аталған.

ҚАРАҒАНСАЙ (Қарагансай) — *құрғ.*, *өз.*, *жер*, Жез., Ұлыт. ауд.-да. Мағынасы: Қарағандысай, Қарағандыой, Қарагандыөзек атауларымен пара-пар.

ҚАРАҒАШ (Қарағаш) — *бұл.* Ақад. ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *жер*. Жанаар. ауд.; *құрғ.* *өз.*, Приоз., Шет ауд.-ды. Ағаш атынан қойылған атау. Топонимдік мағынасы: сол өңірде қарағаштың көп өсуіне байланысты қойылған.

ҚАРАДӨҢ (Қарадон) — *тау*, биік. 268 м, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *дөң* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚАРАЕСПЕ (Қараспе) — *өз.*, Ақад. ауд.; *құрғ.* *өз.*, Ақад. Жанаар., Жез. ауд.-да; *тау*, Ақад. ауд. *Қара* (зат есім) + *еспе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің бірінші сыңары — *қара* «жер» ұғымын, екінші *еспе* сөзі — тасыған судың бұрынғы арнасына келген соң жердің беті тілініп, топырақ, лай аяқ астынан жабысуын білдіреді. Мағынасы: «сулы жер».

ҚАРАЖАЛ (Қаражал) — *қ.*, Жанаар. ауд.; *қс.* Жам. пос., *е. м.*, Ақтоғ., Шет. ауд.-да; *бұл.*, Шет ауд.; *жер*, Жез. ауд.; *тау*. биік. 860,9 м, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да; *тау*. биік. 521,1 м, Жанаар. ауд.; *тау*. биік. 426,5 м, Жез. ауд.; *тау*, биік. 553,7 м, Приоз., Шет. ауд.; *шоқы*. Приоз., Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «өркеш-өркеш адыр, шоқы, тау сілемдерінің түсіне байланысты қойылған».

ҚАРАЖАР (Қаражар) — *жер*, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *жар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қара түсті жар, кабак».

ҚАРАЖЕТЕ (Қаражете) — *жер.*, Приоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *жете* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қара төбенің желкесі».

ҚАРАЖАЛ (Қаражал) — *тау*, биік. 537,5 м, төбе, шоқы, Жез. ауд. Мағынасы: «тау, төбе, шоқыны жанай өтетін ат арба, машина жүретін жәй жол».

ҚАРАЖОЛАҚ (Қаражулақ) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *жолақ* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «сол жердің қара жолақ, шұбар екенін білдіреді».

ҚАРАЖҰМАҚ (Қаражұмақ) — *тау*, биік. 999,4 м, Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *жұмақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қыста тауға жауған қар тез еріп, қысы-жазы малға жұмақ сияқты жайлы мекен екендігіне байланысты қойылған».

ҚАРАЖЫЛАНДЫ (Қаражыланды) — *тау*, биік. 583,6 м, Ұлыт. ауд. Топонимдік мағынасы: «жыланы көп қарайған жер».

ҚАРАЖЫҢҒЫЛ (Қаражингил) — *е. м.*, *құд.*, Ақад., Приоз. ауд.-да. Мағынасы: «жынғылы көп жер».

ҚАРАЖЫРЫҚ (Қаражирик) — *тау*, *құд.*, Приоз. ауд. *Қара* (зат есім) «жер» ұғымында + *жырық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «көктемде тасыған судың жырылып аққан орны».

ҚАРАЖІГІТ (Қаражигит) — *бейіт*, Шет ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАРАЙТҚУ (Қарайтқу) — *тау*, биік. 855,7 м, Ақтоғ. ауд. Топонимдік мағынасы: «алыстан сағымданып қарайып көріну».

ҚАРАКЕЗЕҢ (Қаракезен) — *тау*, биік. 926,5 м, Шет. ауд. *Қара* (сын есім) + *кезең* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «тау жоталарындағы екі жағы түйе-тайлы болып келетін аласа жердің көптігіне байланысты қойылған».

ҚАРАКЕМЕР (Қаракемер) — *е. м.* Ақтоғ. ауд.; *жер*, Жанаар. ауд. *Қара* (сын есім) + *кемер* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Қыста бұл жерге түскен қар тез еріп кетіп отырады. Оның себебі бір алқаппен соғатын табиғи желдің әсерінен болса керек. Сондықтан болар жер қара кемерленіп жатады. Географиялық жер бедерінің осы белгісі объектінің атауына айналған.

ҚАРАКЕНЕЛІ (Қаракенели) — *тау*, биік. 976,1 м, Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *кенелі* (туынды сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қара кенесі көп жер».

ҚАРАКЕҢГІР (Қаракенгир) — *өз.*, Жез., Ұлыт. ауд.-да. *Кенгір* сөзінің мағынасы түсініксіз. Өте көне атау. Этимологиясын зерттеу керек.

ҚАРАҚИІК (Қаракыйк) — *жер*, Шет. ауд. Топонимдік мағынасы «ақбөкені көп жер».

ҚАРАКӨЗ (Каракөз) — *ескі е. м., құд., Приоз., Ұлыт. ауд.-да.* *Қаракөз* қыз есіміне байланысты қойылған атау.

ҚАРАКӨЛ (Қаракол) — *көл, жер, сор, Жанаар., Жез., Шет ауд.-да.* Зерттеуші Е. Қойшыбаевтың «көзді көл» мағынасындағы атау», — деген пікірі (1985, 154) дұрыс. Топонимдік мағынасы: «жер асты суы, бұлақ көздерінен бастау алған көл».

ҚАРАҚАЙ (Қарақай) — *өз., Шет. ауд.* Дұрысы қарағай болу керек. Мағынасы: «қарағайлы жер».

ҚАРАҚАЙНАР (Қарақайнар) — *бұл., Жез. ауд.* *Қара* (сын есім) + *қайнар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жер астынан шыққан су, бұлақ көзі».

ҚАРАҚАҚ (Қарақак) — *жер, Жез. ауд.* *Қара* (зат есім) «жер» мағынасында + *қақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жер қағы».

ҚАРАҚАМЫС (Қарақамыс) — *жер, қыст., Приоз. ауд.* *Қара* (сын есім) + *қамыс* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қалын, ну қамыс».

ҚАРАҚИЯ (Қаракия) — *е. м., тау, биік. 1002,8 м, Ақтоғ. ауд.; тау, биік. 612,2 м, Жанаар. ауд.* *Қара* (сын есім) + *қия* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қара қия», «қарағай қия».

ҚАРАҚОҒА (Қарақоға) — *жер., өз., Ақад., Жанаар., Ұлыт. ауд.-да.* Мағынасы: «қалын, ну қоға».

ҚАРАҚОҒАБҰЛАҚ (Қарақоғабулақ) — *құд., Жанаар. ауд.* *Қара* (сын есім) + *қоға* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қалын қоға» ішіндегі бұлақ».

ҚАРАҚОЗЫ (Қарақозы) — *е. м., тау, биік. 966,4 м, Ақтоғ. ауд.* Этномим атынан қойылған атау.

ҚАРАҚОЙТА (Қарақойта) — *жер, Шет. ауд.* Дұрысы Қарақойтас болу керек.

ҚАРАҚОЙТАС (Қарақойтас) — *тау, Ақтоғ., Приоз. ауд.-да; тау, биік. 999,0 м, Шет. ауд.* *Қара* (сын есім) + *қой* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «таудағы тастардың қойға сыртқы ұқсастығына қарай қойылған». *Қойтас* — географиялық термин (валун).

ҚАРАҚОЙЫН (Қарақойын) — *е. м., көл, тау, биік. 229,2 м, Жез. ауд.* Оғұз тайпаларының бірі осылай аталады. Аққойын деген де ру бар.

ҚАРАҚОРҒАН (Қаракорған) — *бейіт, Жез. ауд.* Топонимдік мағынасы: «қарайып тұрған балшықтан соғылған зират».

ҚАРАҚУШЫҚ (Қарақушық) — *бейіт, Жез. ауд.* Қушық — түркі тілдерінде «өлен» ұғымын білдіреді. Қазақстанның оңтүстік облыстарында «қошық» тұлғасында қолданылып өлең сөзінің ба-

ламасы орнына жұмсалады. Топонимдік мағынасы: «қаралы өлең айтатын жер».

ҚАРАҚҰДЫҚ (Қаракудук) — *қыст., құд., өз., Ақад. ауд.; ескі е. м., баст., құд. Жаңаар. ауд.; құд. Жез. ауд.; құд. Ұлыт. ауд.; құрғ. өз., Шет ауд.* Топонимдік мағынасы: «мөлдір қарасу». Қазақстанның түкпір-түкпіріндегі **қарақұдық** аталған объектілердің бәріне тән ортақ қасиет, сол арада «мөлдір қара судың» бар екендігімен байланысты қойылған.

ҚАРАҚҰДЫҚСАЙ (Қаракудуксай) — *жылға, Ұлыт. ауд. Қара* (зат есім) «жер» ұғымында + *құдық* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «мөлдір таза қарасу ағатын ойпаң».

ҚАРАҚҰЛА (Қаракула) — *тау, биік. 812,5 м, Ақтоғ. ауд. Қара* (сын есім) + *құла* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «тау түсінің қара құла (сары мен жирен арасындағы түс) болуымен бірге, өсімдіктер дүниесінің жоқтығына, жалаңаштығына байланысты қойылған».

ҚАРАҚҰМ (Қаракүм) — *құм., Жез., Приоз. ауд.-да. Қара* (зат есім «жер» ұғымында) + *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «құм жер».

ҚАРАҚЫЗ (Қаракыз) — *жер, Ақад. ауд. Е. Қойшыбаевтың* пікірінше: «түр. *қарақ* және *көз* сөздерінің кіріге тіркесуінен қалыптасып, қаракыз тұлғасына айналған», — дейді. Біздіңше, біріккен сөзден жасалған атаудың бірінші сынары — *қара* «жер» ұғымын, екінші бөлегіндегі — *қыз* сөзінің түркі тілдерінде «шұрайлы, отты жер, тар, еңсіз, жіңішке» мағыналары бар (Мурзаев. 1984, 326., Молчанова. 1979, 251). **Қарақыз** атауы Қазақстан территориясында кең таралған. Тілдің даму барысында аталған көне мағынасы актив қолданыстан шығып көмескіленген.

ҚАРАҚЫЗАТҚАН (Қаракызатқан) — *құд., Ұлыт. ауд. Қарақыз* жоғарыдағы атаумен мәндес + *атқан* (есімше тұлғалы етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған. Топонимдік мағынасы: «шұрайлы жердегі артезиан құдығы, яки бұрғылау (геологиялық) әдісімен жер қабаттарындағы суды атқылау».

ҚАРАҚЫҢҒЫР (Қаракынғыр) — *құд., Жез. ауд. Қара* (сын есім) + *қыңғыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. К. К. Юдахин сөздігінде: «қыңғыр сөзіне — дыбыс, дыңғыр», — деп түсініктеме берген (1965, 491). Атаудың мағынасы: «шелек дыбысы дыңғырлап естілетін шыңырау құдық».

ҚАРАҚЫПШАҚ (Қаракыпчак) — *бейіт, Жез. ауд. Этноним* атынан жасалған атау.

ҚАРАҚЫРҒА (Қаракырға) — *тау, Приоз. ауд. Қаракырқаның* фонетикалық варианты.

ҚАРАҚЫРҚА (Қаракырка) — *жер, қыст. Ақад. ауд.; тау, Шет*

ауд. *Қара* (сын есім) + *қырқа* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қарақырқа».

ҚАРАЛАСИЫР (Караласныр) — *таулар*, Ақад. ауд. *Қара* (сын есім) + *ала* (сын есім) + *сиыр*, *сайр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. *Сайр* монғол тілінде «жота, шатқал» ұғымын білдіреді (Базылхан, 1984). Түркі-монғол сөздерінен жасалған атаудың мағынасы, қара ала жоталар, қара ала таулар».

ҚАРАМАН (Караман) — *тау*, биік. 364,3 м, Приоз. ауд. Этноним атынан қойылған атау.

ҚАРАМАТАҚ (Караматақ) — *шоқы*, Ақад. ауд. *Қарама* (үстеу) + *тақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Қарама* сөзі «қарсы» ұғымын білдіретін көне лексикалық тұлға. Мысалы: қарама-қарсы, қарама-қайшы, қарама-қарсылық қос сөздерінің құрамындағы мағынасымен салыстырыңыз. *Тақ* сөзі «таудың» фонетикалық көне варианты. Топонимдік мағынасы: «қарама-қарсы тау», «қарсы беттегі тау».

ҚАРАМБАЙШОҚЫ (Карамбайшоқы) — *шоқы*, Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған шоқы.

ҚАРАМЕНДЕ (Караменде) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Этноним атынан қойылған өзен.

ҚАРАМЕНДІ (Караменді) — *жер*, Ұлыт. ауд. Караменде атауының фонетикалық варианты.

ҚАРАМОЙЫН (Карамойын) — *тау*, биік. 900,4 м, Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *мойын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «мойынға ұқсас қара тау».

ҚАРАМОЛА (Карамола) — *бұл.*, Ақад. ауд.; *е. м.*, *тау*, Ақтоғ. ауд.; *жер*, *тау*, биік. 644 м, *қыст.* Жез. ауд.; *тау*, биік. 1016,3 м, *жер*, Шет. ауд. *Қара* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қалың мола».

ҚАРАМҰРЫН (Карамурун) — *е. м.*, *тау*, Шет. ауд. Кісінің лақап атынан қойылған атау (экспедиция материалы, 1982 ж. Инф. Сырымбетов Қасым (Қаске): Қарамұрын — Жайынбайдың әйелінің аты дейді).

ҚАРАМЫС (Карамыс) — *е. м.*, *өз.*, Шет ауд.; *тау*, биік. 487,7 м, Ақад. ауд. *Қара* (сын есім) + *мыс* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «мыстың көп жері».

ҚАРАОБА (Қараоба) — *дөң.*, *қыст.*, *тау*, биік. 929,2 м, Ақад. ауд.; *е. м.* Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 703,4 м, Жанаар. ауд.; *жер*, Жез. ауд.; *тау*, биік. 685,8 м, Приоз. ауд.; *дөң*, *тау*. Шет ауд. Топонимдік мағынасы: «үйінді тастың көп жері, шошақ тау».

ҚАРАОБАЛЫ (Қараобалы) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Қараобаны қараңыз.

ҚАРАОЙ (Қараой) — *жер*. Жанаар. ауд.; *өз.*, *жер*, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 413,8 м., Приоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *ой* (зат есім) сөз-

дерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «ойпаң, еңіс жер».

ҚАРАӨЗЕК (Қараозек) — *жер*, Ақад. ауд., *жер*, *өз.*, *тау*, биік. 453,4 м, Жаңаар. ауд.; *өз.*, Приоз. ауд.; *жер*. Шет ауд. Топонимдік мағынасы: «кішігірім жылғалардың көп жері».

ҚАРАӨЗЕН (Қараозен) — *жер*, Жаңаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «терең өзен».

ҚАРАСАЗ (Карасаз) — *е. м.*, Ақад. ауд. *Қара* (зат есім «жер» ұғымында) + *саз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «сазды жер».

ҚАРАСАЙ (Карасай) — *жер*, *өз.*, Жаңаар. ауд.; *өз.*, Жез. ауд.; *өз.*, Шет. ауд. *Қара* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Қарайып жатқан сай». Түркі тілдерінде «сай, чай» тұлғаларында өзен мағынасында білдіреді.

ҚАРАСАҚАЛӘУЛИЕ (Карасақал-аулие) — *мола*, *оба*, Жаңаар. ауд. *Қарасақал* (кісі аты) + *әулие* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Осы адам (қасиетті Қарасақал) жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАРАСЕНГІР (Карасенгир) — *тау*, биік. 879,2 м, Приоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *сенгір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: қарайған «биік тау». Сенгир — түркі түркі тілдерінде шын, чон, сұңғақ тұлғаларында биік деген мағынаны білдіреді.

ҚАРАСИРЕ (Карасире) — *өз.*, Жез. ауд. *Қара* (зат есім «жер» ұғымында) + *сире* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Көне түркі тілінде сире, сыр сөзінің «өзен» мағынасы бар. Қазақ тіліндегі Сырдария атауының немесе Сыр елі, Сыр өзені тіркестеріндегі «сыр» компоненті осының дәлелі. Топонимдік мағынасы: «қайнар бұлақтан бастау алған өзен».

ҚАРАСИЫР (Карасиыр) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *жер*, Жез. ауд. *Қара* (зат есім) + *сиыр*, *сайр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің бірінші сыңары — *қара* көне түркі тілінде «жер» ұғымын, екінші компоненті — *сиыр*, *сайыр* монғол тілінде «құрғаған өзен арнасы, малта тас» мағыналарын білдіреді (Базылхан, 1984, 406). Қарасиыр түркі-монғол сөздерінің бірігуінен жасалған көне атау. Қазақ тілінің дыбыстық ерекшелігіне орай *сайр/сиыр* тұлғасына айналған. Топонимдік мағынасы: «құрғаған өзен арнасындағы жер немесе сол жердегі елді мекен».

ҚАРАСОРА (Карасора) — *ескі е. м.*, Жез. ауд. *Қара* (зат есім) + *сора* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимнің сыңары — *қара* «жер» ұғымын, екінші бөлегі — *сора* «өзеннің кіші-гірім саласы» мағынасында қолданылған (Мурзаев, 1984, 517). Яғни бұл жерде ерте кезде өзен болғандығын білдіреді.

ҚАРАСУ (Карасу) — *көл*, Ақад. ауд.; *е. м.*, өз., Ақтоғ. ауд.; *құрғ. өз.*, Жаңаар. ауд.; *көл*, *құд. қыст.*, өз., Жез. ауд.; өз., Приоз. ауд.; *жер*, өз., Ұлыт. ауд.; өз., Шет ауд. *Қара* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Карасу* түркі тілдерінде, соның ішінде хакасша «харасуғ», қарашайша «Къара суу» тұлғаларында «бұлақ, қайнар» мағынасында қолданылады. Топонимдік мағынасы: «бұлақ, қайнар суы».

ҚАРАСҮЙІР (Карасуир) — *жер*, Жез. ауд. Мағынасы: «үшкір тұмсық тәрізді жер бедерінің сыртқы пішініне қарай қойылған атау».

ҚАРАСҮРЕ (Карасуре) — өз., Жез. ауд. Қарасора (Қарақыз) атауымен пара-пар.

ҚАРАТАБАЙ (Каратабай) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған жер атауы.

ҚАРАТАҚТА (Каратакта) — *қыст.*, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *тақта* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қыстаудың қара тақтаймен жабылған үй шатырлары жолаушыға алыстан көрінуіне байланысты қойылған». Немесе жердің тақтайдай қап-қара болып жатқанына байланысты қойылуы да мүмкін.

ҚАРАТАЛ (Каратал) — *е. м.*, *қыст. өз.*, Ақтоғ. ауд.; *жер*, Приоз. ауд.; *қыст.*, өз., Ұлыт. ауд.; *жер*, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «өзен жағалай өскен қара тал».

ҚАРАТАС (Каратас) — *кен орны*, өз., *тау*, биік. 676,6 м, *төбе*, биік. 402,3 м, Ақад. ауд.; *қыст.*, *тау*, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 706,7 м, Жаңаар. ауд.; дөн., Жез. ауд.; *тау*, биік. 988,4 м, Приоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «тасы көп тау, төбе».

ҚАРАТАСТАУ (Каратастау) — *тау*, Ақад. ауд. Каратас атауымен пара-пар.

ҚАРАТАУ (Каратау) — *тау*, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 614,4 м, Ұлыт. ауд. *Қара* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Е. Қойшыбаев келтірген (1985, 158) Э. М. Мурзаев пікіріне қосыламыз. Ол: «бұл атаудағы *қара* сөзі түспен байланысты, өйткені каратауларда өзге ұлытаулардағыдай жаз бойы қар жатпайды», — дейді.

ҚАРАТЕКЕ (Каратеке) — *шоқы*, Приоз. ауд. *Қара* (сын есім) + *теке* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «тау текесі көп мекендейтін шоқы».

ҚАРАТЕМІР (Каратемир) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Қара* (сын есім) + *темір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «темірлі тасы көп жер».

ҚАРАТОҒАН (Каратоган) — *тоғ.*, Ақад. ауд. *Қара* (сын есім)

+тоған (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «тоғаны көп жер».

ҚАРАТОҒАНБАЙ (Қаратоғанбай) — *тау*, Ақтоғ. ауд.; *тау*, биік. 956,0 м, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *тоған* (зат есім) + *бай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «тоғанға бай тау».

ҚАРАТОРҒАЙ (Қараторғай) — өз., Ұлыт. ауд. А. Әбдірахманов «...Торғай гидронимі екі компоненттен, яғни ру атынан жасалған. Бірақ оның торығ деген бөлімі түске байланысты бір сөз деп қараймыз. Ал бұл осы торығтар орыс жылнамаларының «торки» этнонимі ме, жоқ па деген мәселе әлі де зерттей түсуді қажет етеді», — дейді (1975, 177—178). Біздіңше де этноним атынан қойылған болу керек.

ҚАРАТӨБЕ (Қаратөбе) — *тау*, биік. 778,7 м, Ақад. ауд. *тау*, биік. 573,1 м, Жез. ауд., *тау*, Нұра ауд., *дөң, тау*, Ұлыт. ауд. *Қара* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «тау, төбенің түсіне байланысты қойылған».

ҚАРАТӨБЕСАЙ (Қаратөбесай) — *сай*, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *төбе* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Мағынасы «қара төбе жанындағы сай».

ҚАРАТҰМА (Қаратума) — *баст.*, Ақад. ауд. Топонимдік мағынасы: «жер астынан шыққан су, бұлақ, қайнар».

ҚАРАТҰМСЫҚ (Қаратумсук) — өз., *тау*, биік. 609,6 м, Жанаар. ауд.; *жер*, Жез. ауд.; *шоқы*, Приоз. ауд.; *тау*, биік. 797,0 м, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *тұмсық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «сүйір құс тұмсық тәрізді таудың сыртқы пішініне байланысты қойылған».

ҚАРАТҮЙЕ (Қаратүйе) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *түйе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қара түйеге байланысты оқиға негізінде қалыптасқан атау». Немесе «түйеге ұқсас қара тау» болуы да мүмкін.

ҚАРАУЫЛ (Қараул) — *тау*, биік. 665,0 м, Ақад. ауд. Топонимдік мағынасы: «жан-жағы түгелдей көрінетін онаша тау».

ҚАРАУЫЛТАС (Қарауылтас) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Қарауыл* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жан-жағы түгелдей көрінетін биік тас».

ҚАРАУЫЛТӨБЕ (Қарауылтөбе) — *тау*, Ақад. ауд.; *оба, төбе*, Жез. ауд.; *дөң*, биік. 649,8 м, Шет ауд. *Қарауыл* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жан-жағы түгелдей көрінетін биік жер».

ҚАРАУЫЛШОҚЫ (Қарауылшоқы) — *дөң, тау*, Ақад. ауд. *Қарауыл* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жан-жағы түгелдей көрінетін шоқы».

ҚАРАҮҢГІР (Қараунгир) — бұл., Ақад. ауд. *Қара* (сын есім) + *үңгір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Жерден шығып жатқан қайнар суы шайып, кеуктеп қазылған табиғи қуыстар.

ҚАРАША (Қараша) — е. м. Ақтоғ. ауд.; айыр., е. м., тау, биік. 618,0 м, Жаңаар. ауд., төбе, Ұлыт. ауд. *Қара* (сын есім) + *аша* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тілдік қолданыстың барысында қатар келген екі дауыстының бірі түсіп, сөз арасы кірігіп, жымдасып кеткен. Топонимдік мағынасы: «тарамдалып кететін жол айырықтарының, ашалардың көптігіне байланысты қойылған».

ҚАРАШАҒЫРЛЫ (Қарашағырлы) — жер, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *шағырлы* (туынды сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Шағыр өсімдік тұқымдас ағаш тәрізді бұтаның аты. Топонимдік мағынасы: «қара шағырдың көп өсетін жері».

ҚАРАШАЛҒЫН (Қарашалғын) — жер, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *шалғын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қалың шалғын».

ҚАРАШЕГЕН (Қарашеген) — құд., Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *шеген* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қалың шегенделген құдық».

ҚАРАШЕГІР (Қарашегир) — е. м., Ақтоғ. ауд. *Қара* (сын есім) + *шегір* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Шегір* сөзі мифологияда құстың қорғаушысы, жебеушісі деген түсінік береді. Топонимдік мағынасы: «қыран құсы көп жер».

ҚАРАШЕЛЕК (Қарашелек) — өз., жер, Ақтоғ. ауд. Е. Қойшыбаев «көнеде *чел* сөзі *жел* мағынасын берсе, аяққы *-ек* қосымшасы сол мекендегі соғатын желдің құбылысын білдіреді», — дейді (1985, 239). Бұл біздіңше қате пікір. Дұрысы — «Шелек» емес, «шілік» екенін айтуымыз керек. Бұрмаланып жазылып кеткен атаудың сыры осындай. Топонимдік мағынасы: «қара шілік өсетін жер».

ҚАРАШЫБАЙ (Қарашибай) — бейіт, Жаңаар. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАРАШЕШЕН (Қарашешен) — бейіт, Ақтоғ. ауд. Осы адам (Қарашешен — лақап ат) жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект).

ҚАРАШОҚЫ (Қарашоқы) — тау, биік. 948,7 м, шоқы, Ақад. ауд.; е. м., тау, биік. 892,8 м, Ақтоғ. ауд.; жер, тау, биік. 641,6 м, Жаңаар. ауд.; тау, биік. 581,9 м, Жез. ауд.; шоқы, тау, биік. 898,2 м, Приоз. ауд.; дөң, тау, биік. 415,6 м, Ұлыт. ауд.; шоқы, тау, биік. 878,8 м, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қара шоқы, тау».

ҚАРАШҰҚЫР (Қарашукур) — жер, Жаңаар. ауд. *Қара* (сын

есім) + *шұқыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «шұқыры көп жер».

ҚАРАШЫ (Карашы) — *жер*, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *ашы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Тілдік қолданыстың барысында қатар келген екі дауыстының бірі түсіп, сөз арасы кірігіп, жымдасып кеткен. Топонимдік мағынасы: «тұзды өзеннің құрғаған арнасы немесе тұзды жер». Әдеби тілде ашы сөзін ашы дейді.

ҚАРАШЫҒАН (Карашыған) — *тау*, биік. 299,0 м, Жез. ауд. *Қара* (сын есім) + *шыған* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «биік жер».

ҚАРАШЫҢ (Карашын) — *тау*, биік. 918,8 м, Ақад. ауд., *тау*, биік. 862,9 м, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *шың* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарайып алыстан көрінетін таудың ұшар басы».

ҚАРАШІЛІК (Карашилик) — *жер*, өз., *тау*, Ақад. ауд.; *е. м. жер*, қыст. *тау*, Ақтоғ. ауд., *е. м. Жанаар.* ауд., өз., Приоз. ауд.; *жер*, Шет ауд. *Қара* (сын есім) + *шілік* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «шілігі көп жер».

ҚАРҒАБАЙ (Қарғабай) — *тау*, биік. 529,3 м, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАРҒАБҰЛАҚ (Қарғабулақ) — *бұл.*, *тау*, биік. 546,1 м, Ақад. ауд. *Қарға* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау бұлақ маңында қарғаның көп болуына байланысты қойылған.

ҚАРҒАҚУЫС (Қарғакуыс) — *тау*, биік. 183,4 м, Жез. ауд. *Қарға* (сын есім) + *қуыс* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «кішкене қуыстары көп тау».

ҚАРҒАЛЫ (Қарғалы) — өз., *төбе*, биік. 167,1 м, Жез. ауд.; *пос.*, *тау*, биік. 1127,0 м., Шет ауд. *Қарға* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қарғасы көп жер».

ҚАРҒАЛЫ — ҚАРААДЫР (Қарғалы — Қараадыр) — *тау*, Жез. ауд. *Қарға* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) + *Қара* (сын есім) + *адыр* (зат есім) қос сөзден жасалған қосарланған күрделі атау. Топонимдік мағынасы: «қарғасы көп қара адыр».

ҚАДЫРАЛЫ (Қадыралы) — *құд.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ҚАРЖАРТАС (Қаржартас) — *е. м.*, Шет ауд. Атаудың бастапқы тұлғасы *қара* (сын есім) + *жартас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Тілдік қолданыстың барысында біріккен сөздің ара жігіндегі дауысты *а* дыбысы түсіп, ықшамдалған.

ҚАРЖАС (Қаржас) — *жол*, Ақтоғ. ауд. Инф. 71 жастағы Ақ-

метов Аманбек ақсақалдың айтуы — ру атымен қойылған жол атауы.

ҚАРКЕЙ (Каркей) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Түркі тілдерінде «сорайып тұру, шығып тұру, бөлініп көрініп тұру» ұғымында қолданылады (проф. К. К. Юдахин. 1965, 341). Топонимдік мағынасы: «алыстан сорайып көрінетін ауыл».

ҚАРҚАЛДЫ (Каркалды) — *дөң., құр.,* Жанаар. ауд. *Қар* (зат есім) + *қалды* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: төбенің арнаның «қар ұстап қалатын қасиетіне байланысты қойылған».

ҚАРҚАН (Карқан) — *қыст., тау,* Жанаар. ауд. Көне түркі тілінде, соның ішінде қазіргі қырғыз-қазақ тілдерінің фольклорлық шығармаларында «тұтас, түгелімен бірге» ұғымында қолданылады (проф. К. К. Юдахин. 1965, 351). Топонимдік мағынасы: «жалғасып жатқан тұтас тау».

ҚАРҚАНӨЗЕН (Карканозен) — *өз.,* Жанаар. ауд. *Қарқан* (етістік) + *өзен* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жалғасып жатқан, ұштасып жатқан өзен».

ҚАРҚАРАЛЫ (Каркаралы) — *тау,* Шет ауд. Бұл атаудың этимологиясын зерттеген А. Әбдірахманов үш түрлі мағынасы барлығын көрсете келіп, *қарқара* (құс) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) деген пікірі шындыққа келеді (1975, 122—123).

ҚАРҚЫМБАЙ (Каркымбай) — *өз.,* Ақад. ауд., Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

ҚАРЛЫ (Карлы) — *жер,* Жанаар. ауд. *Қар* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) жалғану арқылы жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қыста қар көп түсетін жер».

ҚАРЛЫҒАШТАУ (Карлығаштау) — *тау,* биік. 601,0 м, Ақад. ауд. *Қарлығаш* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарлығашы көп тау».

ҚАРЛЫҚАН (Карлықан) — *бейіт,* Приоз. ауд. *Қар* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) + *қан* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған атау. Атаудың атынан да белгілі осы жерде кісі өлімімен байланысты қанды оқиғаның болғанын білдіреді.

ҚАРМЫС (Кармыс) — *е. м.,* Ақтоғ. ауд.; *е. м. өз.,* Шет ауд. Этникалық топ бойынша қалыптасқан атау.

ҚАРОЙ (Карой) — *жер,* Жез. ауд. Атаудың бастапқы тұлғасы *қара* (сын есім) + *ой* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Тілдік қолданыстың барысында біріккен сөздің ара жігіндегі дауысты дыбыс түсіп, ықшамдалған. Мағынасы: «Қарайып жатқан ойлы жер».

ҚАРСАҚ (Карсақ) — *құд.,* Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

ҚАРСАҚПАЙ (Карсақпай) — *е. м., жер,* Жанаар. ауд.;

авто. жол, Жез. ауд.; жер, тау, биік. 1108 м, Шет ауд. Қарсақ (зат есім) + *бай/пай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, кісі атынан қойылған атау.

ҚАРСАҚҚЫРҒАН (Қарсаққырған) — *жер, Ұлыт. ауд. Қарсақ* (зат есім) + *қыр* (етістік) + *ған* (өткен шақ есімше формасы) бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарсақ көп ауланған жер».

ҚАРСЫАДЫР (Қарсыадыр) — *тау, биік. 598 м, Жанаар. ауд. Қарсы* (үстеу) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарама-қарсы жақтағы адыр».

ҚАРСЫБАЙ (Қарсыбай) — *бейіт, Жанаар. ауд.* Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАРСЫБЕК (Қарсыбек) — *бейіт, Ақад. ауд.* Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАРТА (Карта) — *төбе, биік. 128,2 м, Жез. ауд.* Кісі есімінен қойылған атау.

ҚАРТҚОЯНДЫ (Картқоянды) — *тау, биік. 655,1 м, Ұлыт. ауд. Қарт* (зат есім) + *қоян* (зат есім) + *ды* (сын есім тудыратын жұрнақ) бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: қояны көп жер». *Қарт* сөзінің жануарларға айтылуы фольклорлық шығармаларда кездеседі. (Проф. К. К. Юдахин. 1965, 353). Яғни, бұл — атаудың көнелігін білдіреді.

ҚАРШАБЕК (Қаршабек) — *бейіт, Приоз. ауд.* Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАРШЫҒАЛЫ (Қаршығалы) — *өз., Ақтоғ., Приоз. ауд.-да. Қаршыға* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) жалғану арқылы жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қаршығасы көп жер».

ҚАРЫНБАЙ (Қарынбай) — *қыст., Жез. ауд.* Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ҚАРЫМСАЙ (Қарымсай) — *құрғ. орн., Жанаар. ауд. Қарым* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Қарым* сөзі ру атынан қойылған. Атаудың мағынасы: «қарымдар мекендеген жердегі сай немесе құрғаған арна».

ҚАРЫНҚҰРТ (Қарынқұрт) — *қыст., Ақтоғ. ауд. Қарын* (зат есім) + *құрт* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қарынға салынған құрт оқиғасымен байланысты қойылған атау».

ҚАРЫНШЫ (Қарынши) — *е. м., тау, биік. 763,8 м, Ақтоғ. ауд.* Ру атымен қойылған тау аты.

ҚАСАБАЙ (Қасабай) — *е. м., Ақтоғ. ауд.* Кісі атынан қойылған атау.

ҚАСАБҰЛАТ (Қасабулат) — *бейіт., Ақад. ауд.* Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАСАУ (Қасау) — *жер, тау*. Жез. ауд. Мағынасы: түсініксіз атау.

ҚАСЕН (Қасен) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАСКЕ (Қаске) — *аңғ.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған аңғар аты.

ҚАСҚААЙҒЫР (Қаскаайғыр) — *кен орны, тау*, биік. 676,6 м, Ақад. ауд. *Қасқа* (сын есім) + *айғыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «осы жердегі қасқа айғыр оқиғасына байланысты қойылған».

ҚАСҚАБҰЛАҚ (Қаскабулақ) — *баст.* Ақад. ауд. *Қасқа* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «жалтырап, жайылып жататын бұлақ».

ҚАСҚАҚОШҚАР (Қаскақошқар) — *қыст.*, өз., Ақад., Шет ауд.-ры. *Қысқа* (сын есім) + *қошқар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «осы жердегі мандайында төбелі бар қошқар оқиғасына байланысты қойылған».

ҚАСҚАҚҰДЫҚ (Қаскақудук) — *бұл.*, Жез. ауд. *Қасқа* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұлақ көзіне судың толып ағуы үшін арнайы (тастан немесе т. б.-дан) шегенделіп құдық тәрізді жасалған беті ашық қоршау.

ҚАСҚАТАУ (Қаскатау) — *шоқы*, биік. 666,3 м, Жанаар. ауд. *Қасқа* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қыста басында қар жатпайтын, жазда шөп шықпайтын кіші тау, шоқы».

ҚАСҚАЯ (Қаская) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Топонимдік мағынасы: «жонғар шапқыншылығы кезіндегі қазақ халқының сыртқы жауға тойтарыс берген, қаская қарсы тұрған жері».

ҚАСҚЫР (Қасқыр) — *төбе*, Жез. ауд. Топонимдік мағынасы: «бөрілі төбе».

ҚАСҚЫРҚОНҒАН (Қасқырқонған) — *бұл.*, Шет ауд. *Қасқыр* (зат есім) + *қон* (етістік) + *ған* (есімше өткен шақ формасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «бұлақ басына қонған, ұйықтап қалған сияқты қасқыр оқиғасына байланысты қойылған».

ҚАСҚЫРҚҰДЫҚ (Қасқырқудук) — *құд.*, Жанаар., Жез. ауд.-ры. *Қасқыр* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «осы төңіректе қасқыр көп болуына байланысты қойылған».

ҚАСҚЫРШАПҚАН (Қасқыршапқан) — *шоқы*, Ақад. ауд. *Қасқыр* (зат есім) + *шапқан* (етістіктің есімше түрі формасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау қасқырдың осы жерде малға шабу оқиғасымен байланысты қойылған.

ҚАСЕРБҰЛАҚ (Қасербулақ) — *жер*, Жез. ауд. (Кісі аты, зат

есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Яғни «Қасердің бұлағы».

ҚАСЫБОЛАТ (Қасыболат) — *бейіт*, Шет ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАСЫМ (Қасым) — *е. м., төбе*, Ақтоғ., Жез. ауд.-да кісі есімінен қойылған атаулар.

ҚАСЫН (Қасын) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚАТАҒАНСАЙ (Қатағансай) — *құр. ар., сай*, Ақад., Жез. ауд.-а. Ру атынан қойылған.

ҚАТАРТАУ (Қатартау) — *шоқы*, Жанаар. ауд. *Қатар* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «көса-қабат, қатарласа жатқан тау, шоқы».

КАТАСОР (Катасор) — *тау*, биік. 525,5 м, *Ката* (сын есім) — *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «шөлді сор тау».

ҚАТМОЛА (Қатмола) — *бейіт*, Жез. ауд. *Қат* (зат есім) + *мола* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «қат-қабат молалы жер».

ҚАТПАР (Қатпар) — *е. м.* Ақад. ауд. Сол жердің бедері қатпар-қатпар, қыртыс-қыртыс болуына байланысты қойылған атау.

ҚАТПАРТАС (Қатпартас) — *айр.* Жанаар. ауд. *Қатпар* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау сол жерде қатпар-қатпар тастардың болуына байланысты қойылған.

ҚАТТЫ (Қатты) — *тау*, Ұлыт. ауд. Тау тасының қасиетіне қарай оның беріктігіне, мықтылығына байланысты қойылған атау.

ҚАТТЫЖЕР (Қаттыжер) — *төбе*, биік. 131,6 м, Жез. ауд. *Қатты* (сын есім) + *жер* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Жоғарыдағы «қатты» атауының мағынасымен пара-пар.

ҚАТЫН (Қатын) — *бейіт*, Ақтоғ., Ұлыт. ауд.-да. Осы жерде жерленген әйелдің құрметіне қойылған атау.

ҚАТЫНҚҰДЫҚ (Қатынкудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Қатын* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «ханымның, ханшаның құдығы».

ҚАТЫНҚҰМ (Қатынкум) — *қум.*, биік, 232,5 м, Жез. ауд. *Қатын* (Хатан) сөзі түркі-монғол тілдеріне ортақ «қатыгез, қатал, мейірімсіз» деген ұғымды білдіреді (Базылхан, 1984, 576). Атаудың топонимдік мағынасы: «мейірімсіз, бетпақ құм».

ҚАШҚАНБҰЛАҚ (Қашқанбулақ) — *жер*, Жанаар. ауд. *Қашқан* (етістіктің өткен шақ есімше формасы) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «бұлақ суының тартылған жері».

ҚАШҚАНСУ (Кашкансу) — *жыра*, Жез. ауд. Топонимдік мағынасы: «суы тартылған жыра».

ҚАШҚАНТЕНІЗ (Кашкантиз) — *тжс.*, Приоз. ауд. Топонимдік мағынасы: «теңізден бөлінген су, теңіз тармағы» ссл бойынша жер аты.

ҚАШҚЫН (Кашкын) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Осы адам жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚАШҚЫНБАЙ (Кашкинбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *тау*. биік. 409,2 м, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚАШҚЫНБАЙСАЙ (Кашкинбайсай) — *жер*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

ҚАШТАЛ (Каштал) — *бұл.*, Шет. ауд. *Қаш* (егістік) + *тал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: көзі бітеле, суы азая бастаған бұлақтың бойына жағалай өскен ағаштың кемуіне байланысты қойылған.

ҚИЯҚСАЙ (Кияқсай) — *сай*, Ұлыт. ауд. *Кияқ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «кияқ шөп өскен сай».

ҚИЯҚТЫ (Кияқты) — *құд.*, өз., Жез. ауд. *Кияқ* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жасап, сол нәрсенің барлығын білдіреді) бірігуі арқылы жасалған атау. Топонимдік мағынасы: сабағы үш қырлы, жапырағы таспа пішінді көп жылдық шөптің құдық, өзен жағасын қуалай өсуіне байланысты қойылған.

ҚИЯҚТЫСАЙ (Кияқтысай) — *құрғақ өз.*, *арна.*, Ұлыт. ауд. Кияқсай атауын қараңыз.

ҚИЯЛЫ (Киялы) — *тау*, биік. 569,3 м, Ақад. ауд. Мағынасы: «киясы көп, қия-қия тау».

ҚИЫНДЫҚ (Қиындық) — *шоқы*, биік. 360,3 м, Приоз. ауд. Топонимдік мағынасы: «басына шығудың кедергі, бөгеті көптігімен байланысты қойылған атау».

ҚИРАОБА (Кираоба) — *құд.*, Приоз. ауд. Топонимдік мағынасы: «кираған оба жанындағы құдық».

ҚИСЫҚТӨБЕ (Қийсықтөбе) — *дөң*, Жез. ауд. *Қисық* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «бір жағына қисайған, жантая біткен төбе».

ҚОҒА (Қога) — *бас.*, Ақад. ауд.; *қыст.*, *жер*, Жез. ауд.; *көл*, Ұлыт. ауд. Топонимдік мағынасы: «қоғалы, қоға қалың өскен жер».

ҚОҒАБИДАЙЫҚ (Қогабиданық) — *жер*, Жез. ауд. *Қоға* (зат есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «қоға, бидайықты жер».

ҚОТАННҰРА (Қотаннура) — *жер*, Жез. ауд. *Қотан* (зат есім) + *нұра* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «көл жағасындағы мал қора». Атаудың бірінші сыңары—

қотан «мал түнейтін орын, ашық қора» (ҚТТС, 1982, 371.) ұғымын, екінші компоненті — *нұра* монғол, қалмақ тілдерінде «нуур», «нұр» (Базылхан, 1977, 156), (Русско-калмыцкий сл., 1964, 387) тұлғаларында «көл» мағынасын білдіреді. Түркі және монғол сөздерінің бірігуінен жасалған көне атау.

ҚОТАНШИ (Котанши) — *жер*, Приоз. ауд. *Қотан* (зат есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «айнала төңірек ши қалаған қора».

ҚОШАМБАЙ (Кошамбай) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОҒАЛАР (Когалар) — *тау*, биік. 665,9 м, Жез. ауд. Үлкен Жез. өз.-нің бат.-да. Бұл — таудың маңайындағы өзеннің жағасында қалың болып өскен қоғасына қарай берілген атау.

ҚОҒАЛЫ (Когалы) — *төбе*, биік. 419 м, Ұлыт. ауд.; *бұл.*, Ақт. ауд.; *құд.*, Приоз. ауд. *Қоға* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) арқылы жасалған атау. Мағынасы: «қоға бітік, қалың, жиі өскен» жер.

ҚОҒАЛЫЖАЙДАҚ (Когалыжайдақ) — *баст.*, Приоз. ауд. Қоғалыжайдақ — «жазық, тегіс». Атаудың мағынасы: «қоға қалың өскен жазық, тегіс жер, сол жердегі бастау».

ҚОҒАЛЫЖАР (Когалыжар) — *жер*, Жанаар. ауд. *Қоға* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім туд. жұрнақ) + *жар* (зат есім) тіркестері арқылы жасалған атау. Мағынасы: «жағасында қоға көп өскен өзендегі жар».

ҚОҒАЛЫҚҰДЫҚ (Когалықудук) — *құд.*, тереңдігі 4 м., *Қоға* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім туд. жұрнақ) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «Маңайында қоға қалың өскен құдық».

ҚОҒАЛЫӨЗЕК (Когалыозек) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. *Қоға* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: Қойнауында қоға қалың өскен өзек.

ҚОДАР (Кодар) — *айр.* Ақад. ауд. Бұл өңірде «Қозы Көрпеш — Баян сұлу» қысасына қатысты жер аттары өте көп. Олар: Алтынсандық, Тоқырауын, Жауыртау, Кодар т. б.

ҚОДАРҚҰМ (Кодарқум) — *құм*, Жез. ауд. Кодар есімді кісі мекендеген құм.

ҚОДЫҒА (Кодыға) — *бұл.*, Ақад. ауд. Бұл өңір бір кезде құланның отаны болған. Құлансай, Құланөтпес, Қодыға т. б. құланға қатысты атаулар мәлім. Қодыға — құланның төлі.

ҚОЖА (Қожа) — *е. м.* Ақтоғ., Жанаар. Шет ауд.-да. Ақад. ауд.; *тау*, Қайрақты пос.-нің солт. шығ. жағ.-да; *құр. өз.*, Шошқалы өз.-нің оңт. жағ.-да. Ұлыт. ауд., Қоптаадыр тауының бат. жағ.-

да; бұл., Акад. ауд. Қайракты пос.-нің оңт. шығ. жағ.-да, Бұл елді мекен, жер атаулары, ру немесе кісі есімінен қойылған.

ҚОЖАЙ (Қожай) — *жер*, Жез. ауд. Шұңқыр қыстағының оңт.-де. Кісі атынан қойылған жер аты.

ҚОЖАЛ (Қожал) — *полиматалл кені, кен орны*. Атасу темір жол. ст. нан 42 км жердегі көл аты. Кісі есімінен қойылғаны байқалады.

ҚОЖАТАУ (Қожатау) — *тау*, биік. 534,1 м, Жанаар. ауд., Қыналы көлінің оңт.-де. *Қожа* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен қойылған. Кісі есімінен немесе сол тауды мекендеген ру атынан қойылғандығы байқалады.

ҚОЖА АТА (Қожа ата) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Қожата деген белгілі адам жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОЖАХМЕТ (Қожахмет) — *е. е. м.*, Ұлыт. ауд., Шағырлы жыланшық өз.-нің солт.-де.; *қыст.*, Жез. ауд., Байқоңыр өз.-нің бат. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған мекен, жер аты.

ҚОЖЫБАЙ (Қожыбай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт. жағасында. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОЖАБЕК (Қожабек) — *е. м.* Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОЖАЙ (Қожай) — *жер*, Шұңқыр қыст.-ның оңт.-де. Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОЖАМЖАР (Қожамжар) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОЖЫБАЙСАЙ (Қожыбайсай) — *жылға*, Ұлыт. ауд. Осы кісі немденіп мекендеген жылға аты.

ҚОЖЫҚАЙ (Қожикай) — *қыст.* Отаутас тауының солт. шығ. жағ.-да. Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ҚОЗҒАМБАЙ (Қозғамбай) — *тау*, Ақмая пос.-нің оңт. шығ. жағ.-да, Шет ауд. Кісі есімінен болмаса ру атынан қойылған тау аты.

ҚОЗЫБАЙ (Қозыбай) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОЗЫБЕК (Қозыбек) — *жер*, Шалғия пос.-нің оңт. бат. жағ.-да. Жанаар. ауд.; *қыст.* Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ҚОЗЫБЕКБҰЛАҚ (Қозыбекбулак) — *баст.*, Ұлыт. ауд. Басында Қозыбек ауылы отырған бұлак.

ҚОЙБАҒАР (Қойбағар) — *тау*, биік. 720 м, Ақтоғ. ауд., *Қой* (зат есім) + *бағар* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Ру атынан немесе кісі есімінен қойылған болу керек.

ҚОЙБАС (Қойбас) — *тау*, биік. 533,7 м, Приоз. ауд., *Қой* (зат есім) + *бас* (зат есім). Екі сөзден құрылған атау. Мағынасы: «қой-

дың басына ұксаған тау» немесе «кісі яки ру атынан қойылған тау аты».

ҚОЙКӨЛ (Койкол) — өз. Ақмая пос.-нің оңт. шығ.-да. Шет ауд. *Қой* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. «Кішкене көл» мағынасын білдіретін атау.

ҚОЙЛЫБАЙ (Койлыбай) — *тау*, биік. 510,8 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚОЙНАУ (Койнау) — *жыра*, Ұлыт. ауд., *Қойнау* (зат есім) — «жан-жағы биіктеу ойпандағы жазық жер».

ҚОЙТАҒАН (Койтаған) — *жер*, Акад. ауд. *Қой* (зат есім) + *таған* (зат есім) сөздерінен біріккен тұлғалы атау. Бұның бірінші сыңарындағы *қой* сөзінің түркі тілдеріндегі географиялық терминдік мағынасы Э. Мурзаев (1984) былайша көрсетеді.

Нәселен, Қырым татарлары тіліндегі *қой* — «ауыл, тұрақ, деревня», кабардин тіліндегі *қуей* болса, түрік тіліндегі *коу* сөздерінің мағыналары да жоғарыдағыдай. Қырымдағы Жанқой, Кабардин-балқар АССР-індегі Яниқой деген жер аттары осының толық айғағы. Ал Қойтаған атауының екінші сыңарындағы таған күллі түркі тілдеріндегі топонимияда «тау немесе жота» деген мағынада қолданылады, яғни тағ (тау) — *ан* қосымша. Бұған қарағанда Қойтаған — «тау етегінде орналасқан ауыл, елді мекен, деревня» дегенді білдіреді.

ҚОЙЫНСОР (Коинсор) — *тақыр*, Жаңаар. ауд. *Қойын* (зат есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Қойын* сөзінің тура мағынасынан басқа топонимдік мағынасы: «тау етегіндегі ойпаң», *сор* — «аяқ батып кететін тұзды батпақ, тұз ерітіндісінен қалған ақ тандақ белгі». Атаудың толық мағынасы: «ойпаң жердегі тұзды сор».

ҚОЙТАНБҰЛАҚ (Койтанбулак) — *бұл.*, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің солт.-де; өз. Шет ауд. *Қойтан* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Э. Қайдаровтың (196) айтуынша: *қой* — тау етегіндегі сай + *тан* қосымша. Яғни атау «тау етегіндегі бұлақ» деген мағынаны береді.

ҚОЙТАС (Койтас) — *е. м.* Ақтоғ. ауд., Қайрақты пос.-нің шығ.-да., *төбе*, Жез. ауд., Қалмаққырған өз.-нің оңт. жағ.-да; *тау*, биік. 880,5 м, Ақтоғ., Шет ауд.-да., Дария пос.-нің шығ. жағ.-да. Приоз. ауд.; *жота*, Жаңаар. ауд., Қаражал қаласының солт. жағ.-да. *Қой* және *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Кеспелтек үлкен келген жұмыр тастары көп тау».

ҚОЙТӨБЕ (Койтөбе) — *дөңес*, Шет ауд., Дөңестің сырт көрінісінің қойға ұқсастығына немесе мал жайылуына ыңғайлы болуына байланысты қойылса керек.

ҚОЙУЫС (Койус) — *тау*, биік. 457,7 м., Жез. ауд., Жыланды пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Атау орысша бұзылып жазылған болу

керек. Мүмкін Қойтас не Қойғус болуы ықтимал. Сондықтан мағынасы түсініксіз.

ҚОЙҮЛЕС (Койулес) — өз., Жез. ауд., Жыланды пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. *Қой және үлес* (етістік) сөздерінің бірігуінен жасалған. Осы өзен жағасында өзара қойды үлестірумен байланысты аталуы мүмкін.

ҚОЙШОҚЫ (Койшоқы) — *қыст.*, Жанаар. ауд., Атаутас тауының солт. шығ.-да; *таулар*, биік. 894,2 м, 587,1 м, Ақад., Жанаар. ауд.-да биік. 581,1 м, *Қой* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Таудың кескін-келбетінің жайылған қойға ұқсастығына байланысты берілген атау.

ҚОЙШЫБЕК (Койшыбек) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

ҚОЙШЫМАН (Койшыман) — *құд.*, Жез. ауд. Осы кісі қазған және сол немденгендіктен қойылған құдық аты.

ҚОЙШЫТӨБЕ (Койшытөбе) — *зират*, Жез. ауд. *Қойшы* (зат есім) + *төбе* (зат есім) деген сөзден құралған. Қойшы жерленген төбе. Сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОҚЫРЖОН (Кукуржон) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Қоқыржон атауы екі тұлғадан құралған. *Қоқыр* (зат есім) көне семантикалық мағынасы: Хан-сұлтандардың зерлеп киетін төбесі, шонақ оқалы бас киімі + *жон* (зат есім) жонды, жоталы биік жер. Сырт бейнесі қоқырға ұқсас екендігін білдіретін атау.

ҚОҚЫС (Қоқыс) — *төбе*, биік. 588,1 м, Жанаар. ауд., Төребұтақ өз.-нің солт.-де. Қоқыс (Кенді қорытқаннан, көмірді жаққаннан кейінгі қалған қалдық). Атау мағынасы: «үйінді, биік төбе».

ҚОНАҚ (Қонак) — *төбе*, Жез, ауд., Жымықы өз.-нің солт.-де, өз. Ұлыт. ауд.; *е. е. м.* Ұлыт. ауд., Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де. *Қонақ* — «астық тұқымдасына жататын бір жылдық дақыл». Осы төбе жанында қонақ егілгендіктен аталса керек.

ҚОНАҚБАЙ (Қонақбай) — *тау*, биік. 683,9 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚОНДЫБАЙ (Қондыбай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Қаракенгір өз.-нің солт.-де., Қондыбай деген кісі жерленген жер, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚӨҢЖАР (Қонжар) — *шатқ.*, Жез. ауд. *Қөң* (зат есім) мағынасы «арқа, жота» + *жар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «жарлы жота, төбе».

ҚОНЫСБАЙ (Қонысбай) — *тау*, биік. 104,1 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚОҢЫР (Қоныр) — *таулар.*, Ақад. ауд. Тікелей мағынасы түр-түспен байланысты болғанмен топонимдік термин ретінде жиі қолданылады. Қазакстанның әр жерінде көптеген топонимдер құрамында кездеседі: Мысалы: Байқоныр, Қонырат, Қоңырсай (Ғ. Қоң-

кашбаев, 1951). Әсіресе Орталық Қазақстандағы өсімдіктер күн мен желдің табынан жазда қоңырқай тартқан әбден таптаурын болған тас төбелер мен шоқыларды *қоңыр* деп атайтынын айтқан. Е. Қойшыбаев (1985) бұл топонимді қазақ этнонимі және өсімдік атауы деп қарайды. Байқоңыр топониміне берілген түсінікті қарандыз. Онда қоңыр туралы толық мағлұмат бар.

ҚОҢЫРАДЫР (Қонырадыр) — *тау*, биік. 475,2 м, Кенәңғар жазықтығынан 30 шақырым қашықтықта, Ақад. ауд. Атау екі сөзден құралған. Қоңыр (сын есім) + *адыр* (зат есім). Мағынасы: «шағын төбелер, алыстан қарайған қырка белестер, өркеш-өркеш жоталар».

ҚОҢЫРАТ (Қонырат) — *қтп*, Ақтоғ. ауд., Балқаш қаласының солт.-де 14 км.; *шоқы*, ст. е. м., Приоз. ауд.; *қыст.*, Жаңаар. ауд., Қаражал қал.-ның солт.-де; МТС, Ақтоғ. ауд.

ҚОҢЫРАТ — Орталық Қазақстандағы көптеген елді мекендер, поселкелер. тау, төбе аттары.

ҚОҢЫРАТБАЙ (Қоныратбай) — *жер*, Жез. ауд. Қоныратбай деген кісі есімінен қойылған жер аты.

ҚОҢЫРБАЙ (Қонырбай) — *е. м.*, Шет, Ақтоғ. ауд.-да. Қоныратбай деген кісі есімінен қойылған елді мекен аты.

ҚОҢЫРБАЙҒҰЛ (Қонырбайғұл) — *тау*, Қаражал қал.-ның солт. жағ.-да., Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау, тау аты.

ҚОҢЫРБАЙҚҰДЫҚ (Қонурбайқудук) — *құд.*, Жез. ауд. Қонырбай деген адам қазған және сол иемденген құдық.

ҚОҢЫРБЕЛ (Қонырбел) — *тау*, биік. 488,5 м., Приоз. ауд. *Қоңыр* (сын есім) және *бел* (зат есім) сөздерінен жасалған біріккен тұлғалы атау. Мағынасы: «шүйгін шөбі қалың қоңыр салқын тау асулары».

ҚОҢЫРДАЛА (Қонырдала) — *жер*, Бозқақ өз.-нің солт.-де, Жез. ауд. *Қоңыр* (сын есім) және *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған біріккен тұлғалы атау. Мағынасы: «өркеш-өркеш қыраттары көп пен жазық, кең дала».

ҚОҢЫРЖАЙ (Қонуржай) — *жер*, Приоз. ауд., *Қоңыр* (сын есім) + *жай* сөздерінен жасалған біріккен тұлғалы атау. Мағынасы: «шүйгін шөбі көп малға жайлы әрі қолайлы қоңырсалқын жер».

ҚОҢЫРЖАЛ (Қоныржал) — *тау*, Жаңаар. ауд. *Қоңыр* және *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған біріккен тұлғалы тау аты. Мағынасы: «шүйгін шөбі көп, қоңыр салқын тау қырқалары мен төбелер».

ҚОҢЫРҚҰДЫҚ (Қонырқудук) — *құд.*, Жез. ауд. Мағынасы: «жағасында шөбі жайқалған төбе жанынан қазылған құдық».

ҚОҢЫРҚҰЛЖА (Қонырқұлжа) — *тау*, биік. 975 м, Приоз. ауд. *Қоңыр* және *құлжа* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағына-

сы: «қоңыр түсті арқарлар мекендеген тау, соған байланысты қойылған атау».

ҚОҢЫРӨЛЕҢ (Қоныролен) — *жер*, Шет ауд. *Қоңыр* және *өлең* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған біріккен тұлғалы жер аты. Мағынасы: «өлең шөбі қалың өскен жер».

ҚОҢЫРТӨБЕ (Қоныртобе) — *таулар*, биік. 586 м, 335,9 м, Жаңаар., Жез. ауд.-да., Талдыманақа өз.-нің шығ.-да. Мағынасы: «айналасында өлең шөбі көп, саясы салқын таулар».

КОПА (Копа) — *қыст*. Приоз. ауд. Бұл тау республиканың көптеген жерлерінде кездеседі. «Сазды, шалшықты қоға, құрақ өскен ойпаң жер». Э. Мурзаев (1984) айтуынша «копа», «қамыс», құрақ және қоға тәрізді басқа да өсімдіктер өскен таяз көлдер».

ҚОПАҚӨЛ (Копакөл) — *сазды жер*, Жаңаар. ауд. *Копа* және *көл* (зат есім). Мағынасы: «Жағасында қалың, құрақ қамыс алдыр қоға өскен көл».

ҚОРА (Қора) — *айр.*, Ақтоғ. ауд.; *төбе*, биік. 210,7 м, Ұлыт. ауд. Зерттеуші Е. Қойшыбаев (1985) *қора* атауы түркі-монғол тілдеріндегі Боро-хоро, Хархира немесе Қарқара атауларымен өзектес екенін айтады. Э. Мурзаев (1984) *хара* осетин тілінде «тас, тасты жер», Батыс Гоббидегі сай-салалы аласа таулар; лезгинше «таудың беткейі», эвенк тілінде «орман, орманды тау» деген мағлұматтар келтіреді. Біздің ойымызша *қара* атауы «тау, төбе, тасты жер» деген мағынаны білдіретін сияқты.

ҚОРАБҰЛАҚ (Қорабулақ) — *төбе*, Жез. ауд. *Қора* (зат есім) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған біріккен тұлғалы атау. Мағынасы: «төбенің етегінде ағып жатқан бұлақ».

КОРАЗ (Кораз) — *құд.*, Приоз. ауд. Осы құдықты қазған не иемденген кісі есімімен қойылған атау.

ҚОРАЛЫБҰЛАҚ (Қоралыбулақ) — *жер*, Жыланды өз.-нің солт.-шығ.-да, Ұлыт. ауд. *Қора* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «жағалауларында қоралар салынған, қоралар бар бұлақ».

ҚОРҒАН (Қорған) — *төбе*, биік. 376,6 м, 214,6 м, Жаңаар., Жез. ауд.-да, Отаутас тауының оңт. жағ.-да. *қорған қалдығы*, Ұлыт. ауд. Э. Мурзаев (1984) бұл сөздің түркі тілінен Үндіевропа тілдерінің енгенін көрсетеді. Сөздің ежелгі мағынасы: «бекініс, биік қабырға». К. К. Юдахин қырғыз тілінде *қорған* сөзінің төрт мағынасы бар екенін айтады. Соның ішінде 1) бекініс, 2) зират айналасын қоршаған биік қабырға, дуал, 3) қыйрап қалған орын, 4) қыстау. Қазақ тіліндегі мағынасы: «жау шабуылынан қорғану үшін айнала төңірек салынған қамал, бекініс, биік дуал».

ҚОРҒАНТАС (Қорғانتас) — *тау*, биік. 1115,3 м, *жер*, Шет ауд., Жыланшық өз.-нің солт. жағ.-да. *жер*, Ұлыт. ауд. Тау келбеті қорғанға ұқсас болуына байланысты аталған.

ҚОРҒАСЫН (Қорғасын) — *е. м.*, Қараторғай өзені мен Қоскөл жағасына орналасқан, Ұлыт. ауд. Қорғасын өндіретін кен орындарының пайда болуына байланысты қойылған атау.

ҚОРЖЫНБАЙ (Қоржынбай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОРЖЫНҚАҚ (Қоржынқак) — *бейіт*, Қоржынқак деген жердегі бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОРЖЫНТӨБЕ (Қоржынтөбе) — *тау*, биік. 726,4 м, Ақад. ауд. Таудың көрінісін қоржынға ұқсатып қойған атау.

ҚОРОБА (Короба) — *тау*, биік. 678,3 м, Ақад. ауд. *Қор* (зат есім) + *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «қоры, қазнасы, кен орны бар төбе, жота».

ҚОРЫСБАЙ (Корысбай) — *е. м.*, жер, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ҚОРЫҚБАЙ ҚЫЗЫЛ (Қорықбай-Қызыл) — *тау*, биік. 899 м, Ақад. ауд. *Қорықбай* (кісі аты) және *қызыл* (сын есім) сөздерінен жасалған күрделі тұлғалы атау. Атаудың екінші сыңарындағы *қызыл* сөзі тас, тау, тас жыныстарының түр-түсіне байланысты. Бұған қарағанда *Қорықбай қызыл* деген атау «Қорықбайдың қызыл тауы» дегенді білдіреді.

ҚОС (Кос) — *төбе*, биік. 134,9 м, Жез. ауд. Мағынасы: «қатар, егіз тұрған төбе».

ҚОСАБАЙ (Косабай) — *дөң*, биік. 416,8 м, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне қойылған дөң аты.

ҚОССАҒАЛЫ (Коссагалы) — *тау*, биік. 649,9 м, Ақад. ауд. *Қос* (сын есім) + *саға* (зат есім) + *лы* (сын есім тудыратын жұрнақ) арқылы жасалған күрделі тұлғалы атау. Мағынасы: Екі таудың шектескен жері.

ҚОСАЙ (Косай) — *с. тип. е. м.*, Жыланшық өз.-нің солт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ҚОСАЛБАЙ (Косалбай) — *құм, құд*. Жез.-ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ҚОСАҚ (Косак) — *өз., сс. орт.* Приоз. ауд. «Екеу, егіз, қабат» мағынасындағы атау болса керек.

ҚОСАРДЫҢ АЙНАБҰЛАҒЫ (Қосардын — Айнабулағы) — *жер*, Ақад. ауд. «Қосар деген кісінің аулы немденген Айнабұлақ» дегенді білдіретін атау.

ҚОСАЯҚ (Косаяқ) — *бейіт*, Қаптаадыр тауының оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. Қосаяқ деген кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСБАҚ (Косбак) — *құрғ. өз.*, Шет ауд. *Қос* (сын есім) + *бақ* (сын есім) сөздерінің қосылуынан жасалған біріккен тұлғалы өзен аты. Атаудың бірінші сыңары *қос* — «екі, екеу, қабат» болса, оның екінші сыңары *бақ* сөзінің мағынасы түркі-моңғол тілдерінде

әртүрлі екені байқалады. Алтай өңірінде *Бак-Баалық-Бажы*; *Бак-саса* атаулары кездеседі. О. Т. Молчанова *бак* — сөзін монғолдың *бага* — «кішкентай, шағын» сөзі деп қарайды (Молчанова, 1979). Семей облысының Ақсуат, Абай аудандарының жергілікті сөйлеу тілінде *бақал* — «мықыр, тапал адам» мағынасын білдіреді. Бұған қарағанда атаудың топонимдік мағынасы: «қатарласа ағып жатқан кішкене екі өзен дегенді аңғартқандай».

ҚОСБЕЙІМ (Косбеим) — *өз.*, Ақад., Шет ауд.-да. *Қос* (сын есім) және *бейім* (зат есім) сөздерінен жасалған біріккен тұлғалы өзен аты.

ҚОСБЕЙІТ (Косбеит) — *мола*, Ақмая пос.-нің шығ. жағ.-да. Шет ауд. Қатарынан екі бейіт тұрған жер. Сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСБЕЛТЕК (Косбельтек) — *дөңес*, Ақши құд.-ның солт.-бат. жағ.-да, Жез. ауд. *Қос* (сын есім) + *белтек* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған біріккен тұлғалы атау. Атаудың екінші құрамындағы *белтек* тіліміздегі *белдеу* сөзінің көне тұлғасы. Яғни атау «жалғас, қатар жатқан екі асу, бел» деген мағынаны білдіреді.

ҚОСБИДАЙЫҚ (Косбидаик) — *жер*, Бозшак көл.-нің оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. *Қос* (сын есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалады. Қатар, шектес жатқан бидайығы мол жерлер.

ҚОСБОСАҒА (Косбосага) — *қыст.*, *құд.*, Жанаар. ауд. *Қос* және *босаға* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың екінші құрамындағы *босаға* сөзінің тура мағынасы «есіктің босағасы, тірегі». Топонимдік мағынасы: «тау мен қыр, жоталардан көп аласа шоқы, төбелер». Яғни атаудың мағынасы: «екі шоқы немесе қос төбе» дегенді білдіргендей.

ҚОСБҰЛАҚ (Косбулак) — *бұл.*, Талды манақа өз.-нің бат.-да, Жанаар. ауд. «Қатарласа ағып жатқан екі бұлақ» мағынасындағы атау.

ҚОСБҰЛСАЙ (Косбулсай) — *жылға*, Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да, Жез. ауд. Біздің ойымызша, бұл атау «Қосбұлақсай атауының қысқаша айтылып кеткен түрі тәрізді. Топонимдік мағынасы: «Бастауын екі бұлақтан алған жылға».

ҚОСДОНҒАЛ (Косдонгал) — *тау*, биік. 902,4 м, Шет ауд. «Екі қос донғал төбе» мағынасындағы атау.

ҚОСЖАЛ (Косжал) — *жер*, Жанаар. ауд. «Қатар жатқан екі, қос жол» мағынасын білдіретін атау.

ҚОСЖАР (Косжар) — *төбе*, Жез. ауд. «Өзеннің екі жағындағы екі жар» мағынасындағы атау.

ҚОСКЕ (Коске) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОСКЕЛІНШЕК (Коскелиншек) — *бейіт*, Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жаңаар. ауд. Екі келіншек жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСКӨЛ (Косколь) — *көл*, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 895,3 м, *жер*, Ақад. ауд.; *сс. орт.* Жез. ауд.; *е. м.*, Ұлыт. ауд. аралары бір-біріне жақын қатар жатқан екі көл. Сол бойынша басқа да объект аттары.

ҚОСҚАҚ (Коскак) — *жер*, Жез. ауд. *Қос* және *қақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Қоңқашпаевтың айтуы бойынша *қақ* — «көктемдегі жаңбырдың суымен немесе қар ерігеннен пайда болатын су негізінде тоқтаған кішігірім көлшіктер». Бұл *қақ* сөзі өзге түркі тілдерінде, түрікмен, қырғыз т. б. кездеседі (Мурзаев, 1984).

ҚОСҚАРА (Коскара) — *тау*, биік. 645,2 м, Жаңаар. ауд. «Екі тау, екі төбе» мағынасындағы атау.

ҚОСҚАТЫН (Коскатын) — *бейіт*, Приоз. ауд. Екі әйел жерленген бейіт болу керек, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСҚОПА (Коскопа) — *жер*, Шұңқыр қыст.-ның оңт.-де, Жез. ауд.; *тау*, биік. 558,6 м, Ақад. ауд. *Қос* және *қопа* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «қамысы, қоғасы қалын, аралары жақын жатқан қатарлас қопа жер».

ҚОСҚҰДЫҚ (Коскудук) — *құд.*, Жыланды өз.-нің бат.-да, Жез. ауд., Қаратас төбесінен 1,5 км жерде, *құд.*, тер. 2 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 817,3 м, Шет ауд.; *тау*, биік. 539,6 м, Сарышаған ст. төңірегінде, Ақад. ауд.; *төбе*, Көктаудың оңтүстігінде, Жез. ауд.; *жер*, Ақши қыст.-ның оңт.-бат. жағ.-да, Шалғия пос.-нің солт. жағ.-да, Жаңаар. ауд. *Қос* және *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «екі құдық, сондай-ақ қос құдығы бар жер; етегінде екі құдығы бар тау».

ҚОСҚЫЗЫЛ (Косқызыл) — *тау*, биік. 885,7 м, Шет ауд.; *шоқы*, Приоз. ауд. Атаудың екінші сыңарындағы *қызыл* өзге түркі тілдерінде *кизил*, *кзыл* формаларында кездеседі (Мурзаев, 1984). Бұл *қызыл* сөзінің түрлі түске байланысты ғана айтылатындығын көрсетеді. Негізінде *қызыл* сөзінің географиялық термин ретіндегі тағы бір мағынасы — «таудағы тас жыныстарының түр-түсін көрсетеді». Атаудың мағынасы: «қатар тұрған, жұп, екі қызыл тау».

ҚОСМОЛА (Космола) — *бейіт*, Шұңқыр қыст.-ның оңт.-де, Жаманайбат тауының солт. жағ.-да, Жаңаар. ауд.; *тау*, Шет ауд. Мағынасы: «Қатар жатқан екі мола, тауға қойылған бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар), тау аты.

ҚОСМҰРЫН (Космурын) — *тау*, биік. 812,5 м, Ақт., Шет ауд.-да.; *тау*, биік. 522,7 м., Ақтас пос.-нің бат. жағ.-да, Жез. ауд. «Мұрынға ұқсас дөңес келген таулар».

ҚОСОБА (Кособа) — *таулар*, биік. 860 м, 582 м, 416,8 м, Ақад.,

Жанаар. ауд.-да; *е. м.* Ақтоғ. ауд.; *қыст.* Жыланды өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. Е. Қойшыбаев, Мурзаевтың (1985, 1984) айтуларына қарағанда түркі-монғол тілдерінде *оба* «шоқы, үйінді тас, шекара белгісі ұғымдарындағы сөз. Мағынасы: қатарлас жатқан екі төбе, шоқы.

ҚОСПАҚ (Коспак) — *бұл.*, Ақад. ауд. *Қоспақ* (зат есім). Екі кіші-гірім бұлақтың қосылған, түйіскен жеріне байланысты қойылған атау.

ҚОСПАСАЙ (Коспасай) — *сай*, Жанаар. ауд. «Екі сайдың бір-біріне ұласып жатқан жері».

ҚОСТАЙ (Костай) — *қыст.* Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ҚОСТАҚЫР (Қостақыр) — *тау*, биік. 496,9 м, Жанаар. ауд. Атау екі сөзден құралған. *Қос* және *тақыр* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Мағынасы: «Екі тақырға, жазық жерге орналасқан тау».

ҚОСТАМ (Қостам) — *бейіт*, Ақад., Ұлыт. ауд.-да, Сарысу өз.-нің оңт. жағ.-да, Жанаар. ауд., Ақши құд.-ның жан.-да, Жез. ауд. *Қос* және *там* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «бейіттің басына салынған екі там».

ҚОСТАҢҚОЛ (Қостанқол) — *таулар*. Ақад. ауд.; *шоқы*. биік. 608,4 м, Жанаар. ауд. Үш компоненттен құрылған атау. *Қос* (сын есім) + *тан* (туынды сөзінің формасы) + *қол* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған күрделі атау. Атаудың екінші сыңары *тан* иран тілдерінде танг «таудың тар қоспағы, шат», үшінші сөзі түркі тілдерінде «өзен, өзеннің бір тарауы, сыңардағы қол сөзі түркі тілдерінде «өзен, өзеннің бір тарауы, сай, жазық» мағынасын білдіреді. Демек, атаудың мағынасы: «екі тар сайы, шатқалы бар тау».

ҚОСТӨБЕ (Костобе) — *тау*, биік. 544,8 м, Жанаар. ауд., Стандарт қыст.-ның оңт. бат. жағ.-да; Жез. ауд., биік. 391,1 м, Шағырлы өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд. «Мағынасы: «қатарлас жатқан екі тау».

ҚОСУАҚ (Қосуақ) — *бейіт*, Жымықы өз.-нің солт. жағ.-да, Жез. ауд. *Қос* (сын есім) + *уақ* (ру аты) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Уақ руынан жерленген екі кісінің бейіті, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСУБАЙ (Қосубай) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОСҮЙТАС (Қосуйтас) — *көне мекен аты*, (VI—VIII ғ. ғ.) Қаракеңгір өз.-нің бас жағасындағы мекен, Жез. ауд. Мағынасы: «тастан қаланған екі үй».

ҚОШЕГЕН (Қосшеген) — *жер.*, *құд.*, Ақши құд.-ның оңт.-бат. жағ.-да.; *бұл.*, Жез. ауд. *Қос* (сын есім) + *шеген* (зат есім) сөз-

дерінен жасалған атау. Мағынасы: «қатарынан қазылған екі құдық».

ҚОСШОҚЫ (Қосшоқы) — *тау*, биік. 606,6 м, Талдыбұлақ пос.-ның бат. жағ.-да., *тау*, биік. 485 м, Шағырлы өз.-нің солт. шығ.-да. Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 1101,8 м, Шет ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *жер*, Ұлыт. ауд.; *айр.*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «қатар тұрған екі тау, екі шоқы».

ҚОСЫБАЙ (Қосыбай) — *тау*, Дария пос.-нің солт. жағ.-да, Шет ауд.; *өз.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ҚОТАНБҰЛАҚ (Қотанбулақ) — *таулар*, Приоз. ауд. *Қотан* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Ғ. Қоңқашбаев (1964) бұл атаудың мағынасын «дөңгелек бұлақ» деп түсіндіреді. *Қотан* сөзінің «қора, қорған, қоршау» мәндерін білдіретінін Е. Қойшыбаев (1985) сөздігінен де көреміз. Негізінде *Қотанбұлақ* — «тау баурайының әр жерінен шығып жатқан, айнала төңірек ағып жатқан бұлақ» және сол бұлақ бойынша тау аты.

ҚОТАНСОР (Қотансор) — *тұзды сор, қыст.*, Жез. ауд. Мағынасы: «белгілі бір жерді айнала төңірек алып жатқан тұзды жер, сори көп алқап».

ҚОТАР (Қотар) — *тау*, биік. 466,7 м, Сарышаған ст.-ның төңірегінде, Ақад. ауд. Бұл атау монғол тіліндегі *хотгор* қисық, иілген, бүкірейген; 2. ой, шұңқыр, төмен жер, ойпат сөзінің қазақ тілінің айтылуы заңынан бейімделіп, дыбыстық тұрғыдан өзгере келіп қатар боп кеткенде ұқсайды. Демек бұл тау атының мағынасы: «ой-шұңқырлы, ойпатты тау».

ҚОТЫР (Қотыр) — *сортаң*, Үлкенжал құд.-ның оңт.-бат.-да 10 км жерде, Приоз. ауд.; *тау*, биік. 610,8 м, Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да, Жез. ауд.; *жер*, Қаракеңгір өз.-нің солт. шығ.-да. Ұлыт. ауд. Мағынасы: «тегіс емес, бұжыр, жаман, ақтандақ сортаң жер».

ҚОТЫРАСАН (Қотырасан) — *тау*, биік. 553 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты болуы мүмкін.

ҚОТЫРЖАЛ (Қотыржал) — *тау*, Отаутас тауының солт. жағ.-да Жанаар. ауд.; *жер*, Ұлыт. ауд. *Қотыр* (сын есім) және *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «кедір-бұдыр қорым тастары көп жал, қырка».

ҚОТЫРКЕНЕЛІ (Қотыркенели) — *тау*, биік. 906,4 м, Ақтоғ. ауд. *Қотыр* (зат есім) + *кене* (зат есім) + *лі* (зат есім тудыратын сын есім жұрнағы) арқылы жасалған күрделі атау. Мағынасы: «жаман кенелері көп тау».

ҚОТЫРҚӨЛ (Қотырқоль) — *көл*, Олжабай қыст.-ның солт. жағ.-да, Жанаар. ауд.; Бозқақ өз.-нің шығ.-да, Жез. ауд. Мағынасы: «кедір-бұдыр, тау-тасты жерде орналасқан көл».

ҚОТЫРСЕЛТЕЙ (Қотырселтей) — *тау*, биік. 930,7 м, Шет ауд.

Қотыр (зат есім) + *селтей* (етістік) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «тастары кедір-бұдыр, қожалақ, қорым тасты селтиіп тұрған тау».

КОТЫРТАС (Қотыртас) — *таулар*, Ақад. ауд. Қазақстан жерінде жиі кездесетін атау. Ауыс. Қорымды тас мағынасын береді.

КОТЫРШОҚЫ (Қотыршоқы) — *тау*, Ақад. ауд., *Қотыр* (сын есім) + *шоқы* (зат есім).

ҚОШҚАР (Қошқар) — *тау*, биік. 748,0 м, Ақтоғ. ауд.; *сс орт.*, *е. м.*, автомобиль жол бойындағы Қызылтау селосынан Приоз. ауд. 70 км жерде, Приоз. ауд. Қошқар көне дәуірде тотемдік ұғым білдірген. Қошқар атты тау, жер, елді мекен, кісі есімдері сол тотемге байланысты пайда болса керек. Сондай-ақ Қошқар «ірі, үлкен, дәу» деген ауыспалы мағынада қолданылуы тегін емес.

ҚОШҚАРБАЙ (Қошқарбай) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОШҚАРҚАЗҒАНШОР (Қошқарқазғаншор) — *жер*, *Қошқар* (зат есім) + *қазған* (етістіктің есімше тұлғасы) + *шор* (зат есім) деген үш сөзден құрылған күрделі атау.

ҚОШҚАРШОҚЫ (Қошқаршоқы) — *шоқы*, биік. 819,3 м, Ақтоғ. ауд. Шоқының үлкендігін білдіретін салыстырмалы, балама атау.

ҚОШЫБАЙ (Қошыбай) — *баст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған бастау аты.

ҚОШЫМ (Қошым) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚОЯНБАЙ (Қоянбай) — *е. е. м.*, Сарыншорғай өз.-нің шығ.-да. Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚОЯНБАС (Қоянбас) — *тау*, биік. 579,3 м, Ақад. ауд. Алыстан қарағанда қоянның басына ұқсатып қойылған балама атау.

ҚОЯНДЫ (Қоянды) — *тау*, биік. 617 м, Жаңаар. ауд.; *тау*, биік. 595,1 м, *шоқы*, Ақад. ауд.; *жер*, Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да; *қыст.*, Жыланды өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. *Қоян* (зат есім) + *ды* (сын есім жұрнағы). Мағынасы: «қояны көп, қалың жер».

ҚОЯНЖАЛ (Қоянжал) — *құм*, Жез. ауд., *құд.* Жез. ауд. Ұқсастыру жолымен қалыптасқан атау.

ҚОЯНКӨЗ (Қоянқоз) — *өз.*, *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Әуелде сол жер қайнар болуы мүмкін. Ұқсастыру жолымен қойылған атау.

ҚОЯНҚАРТА (Қоянқарта) — *көл*, Жаңаар. ауд. Көлдің маңайының бұйрат, қатпарлы жер болуына байланысты қойылған атау.

ҚОЯНҚҰДЫҚ (Қоянқудук) — *құд.*, Түлкібай қыст.-ның бат.-да, Жез. ауд. Сол құдықтың төңірегінде қоянның көп болуымен байланысты аталған.

ҚОЯНДЫӨЗЕК (Қояндыөзек) — *құрғ.* өз., Приоз. ауд. *Қоян* (зат есім) + *ды* (сын есім тудыратын аф.) + *өзек* (зат есім) тіркесінен жасалған атау. Өзек маңайында қоян көп болғандықтан аталған.

КОЯНШОҚЫ (Кояншоқы) — *тау*, биік. 755,2 м, Ақад. ауд., Қайрақты пос.-нің бат.-да. *Қоян* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Шоқының бітімін қоянның отырысына ба-лаумен байланысты аталған.

КУ (Ку) — *тау*, биік. 780,8 м, Шалғия пос.-нің солт. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Е. Қойшыбаевтың (1985) пікірі бойынша «ку» түр. этноним. Э. Мурзаев (1984) ку сөзі мари, манси тілдерінде «тас», «тасты» ұғымын білдіретінін айтады.

Шалғияның солтүстігіндегі екі шоқыны Мұңлы, Қулы дейді. Ел аузында Мұңлы деген қыздың, Қулы деген жігіттің бір-біріне ғашық болып, қосыла алмағаны жөнінде қайғылы аңыз-әңгіме бар.

ҚУАҚ (Куак) — *тау*, биік. 541,0 м, Ақтөбе тауынан 39 км қашықтықта, Ақад. ауд. *Ку* (зат есім) + *ақ* (сын есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «ку десе қуаң екен».

ҚУАН (Куан) — *тау*, биік. 472,8 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚУАНБАЙ (Куанбай) — *өз.*, Ақтас пос.-нің оңт. жағ.-да. Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚУАНЫШ (Куаныш) — *е. м., қыст.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚУАТ (Куат) — *қыст.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ҚУАТБЕК (Куатбек) — *бейіт*, Приоз., Жаңаар. ауд.-ры. Куатбек деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚУЖАН (Кужан) — *тау*, биік. 808,6 м, Шет ауд.; *тау*, биік. 576,7 м, Жаңаар. ауд.; биік. 568,1 м, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 513,4 м, Жыланды өз.-нің оңт. бат.-да, Жез. ауд. Мағынасы: «өсімдігі мен шалғын шөбі сирек, жұтан, сұйық өсетін қуан жал, қыр».

ҚҰЛТАНБАЙ (Култанбай) — *е. м.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚУЛЫ (Кулы) — *тау*, биік. 537,5 м, Қарашоқы тау.-н шығ. жағ.-да. Жаңаар. ауд. Кулы — кісі есіміне байланысты атау.

ҚУЛЫҚ (Кулық) — *жер*, Қайрақты пос.-нің солт.-бат. жағ.-да. Ақад. ауд. Ру не кісі есімінен қойылған жер аты.

ҚУМАЛЫ (Кумалы) — *тау*, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «бір-бірімен жалғасып, ұштасып тізбектеліп жатқан таулар».

ҚУМОЛА (Кумола) — *таулар*, Ақад. ауд.; *өз.*, Жез. ауд., *сай*, Жаңаар. ауд.; *е. м.*, Қарсақбай сс, Жез. ауд. Мағынасы: «Ескі мола орны. Осы атау бойынша белгілі тау, өзен, сай, елді мекен аттары».

ҚУРАЙЛЫ (Курайлы) — *шоқы*, биік. 991,3 м, *тау*, биік. 586,6 м, *құрғ.* *өз.*, *сай*, Ақад. ауд. Мағынасы: «қурайы қалың, бітік өскен жер, сол бойынша қойылған атаулар».

ҚУСАҚ (Кусак) — өз., ұз. 184 км, Ақтоғ, Приоз. ауд.-да; *ср орт.*, Приоз. ауд. Мағынасы: «Қусақ — ру аты».

ҚУШОҚЫ (Кушоқы) — *таулар*, биік. 1283 м, 975,9 м, 612,5 м, Ұшқара тауының төңірегінде, Ақад. ауд., биік. 536,2 м, Шошқалы өз.-нің оңт. жағ.-да. Ұлыт. ауд. Күтөбе атауымен мәндес. Яғни, өсімдігі жоқ тақыр шоқы».

ҚУШЫҚ (Кушик) — *тау, өзен, жер, қыст.*, Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да. *Ку* (сын есім) + *шық* (зат есім кішірейткіш жұрнағы) арқылы жасалған атау. Өзен де, жер де, қыстау да осы тау маңайында болғандықтан сол тау атымен аталған. Атаудың мағынасы: «үлкен емес, кішкентай ғана қушиған тау».

ҚУЫРҚӨЛ (Куырколь) — *жер*, 1 Май кхз-ның солт.-шығ. жағ.-да. Ұлыт. ауд.

Куыр (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. Алтайда *Күйур* «тұзды жер, соры көп топырақ, сортаң» сөзі топонимдер құрамында өзен, көл, тау, сай, елді мекен аттарында жиі кездесетіні жайлы О. Т. Молчанова (1979) еңбегінде толық айтылған.

Бұл сөз жазба монғол тілінде *хижир* — «сор, сортаң, қоқыр». Монғ. *хужир* — «сор, сортаң», бурят. *хужир* «сор, сортаң» тіл түрлерінде айтылады. Яғни *Куыркол* (қарсы атауындағы қуыр сөзі сол алтай, монғол, бурят тілдеріндегі *Күйур, хужир, хижир, хужыр* сөздерімен тәркіндес, соның тілімізде бұзылып айтылған түрі деп білеміз. Демек, атаудың мағынасы: «сорлы, тұзды көл»).

ҚҰБАДӨҢ (Кубадон) — *жер*, Жез. ауд. *Құба* (сын есім) + *дөң* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «тақыр, құрғақ дөң».

ҚҰДАБАЙ (Кудабай) — *қыст.*, Жаңаар. ауд. Кісі атынан қойылған қыстау аты.

ҚҰДАЙМЕНДЕ (Кудайменде) — өз., ұз. 63 км, Төребұлақ өз.-нің оңт.-де. Жаңаар. ауд. Кісі есімінің немесе этнонимнен қойылған атау болуы керек.

ҚҰДАЙМЕНДЕСАЙ (Кудаймендесай) — *сай*, Ақтоғ. ауд. Құдайменде иемденіп мекендеген сайдың аты.

ҚҰДАША (Кудаша) — *тау*, Ақад. ауд. Таудың бұлайша аталуы белгілі оқиғаға байланысты болуы керек.

ҚҰДЫКЕН (Кудыкен) — *қыст.*, Отаутас тауының бат. жағ.-да. «Құдыкеннің қыстауы».

ҚҰДЫҚ (Кудук) — *төбе*, биік. 229,5 м, Жез. ауд. Төбе жанынан құдық қазылып, кейіннен сол төбені құдық деп атап кеткені байқалады.

ҚҰДЫҚТҰЗ (Кудуктуз) — *құд.*, Шиқұдық құдығынан 34 км, қашықтықта, Ақад. ауд. «Суының дәмі ащы, тұзы бар құдық».

ҚҰЙҒАН (Куйган) — *қыст.* Жез. ауд. Мағынасы: «екі өзеннің

түйісіп бір арнаға құйған тұсы, қосылған жері». Өзеннің құйған, қосылған жеріндегі қыстауға қойылған атау.

ҚҰЙЫЛЫС (Қуилыс) — өз. ұз. 70 км, Сарысу алабы, Жез. ауд. Мағынасы: басқа жақтан ағып келе жатқан өз.-нің екінші бір өзенге құя беріс жері. Соған байланысты қойылған атау.

ҚҰҚАНБАЙ (Қуқанбай) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚҰЛААЙҒЫР (Қулаайғыр) — *тау*, Жанаар. ауд.; Шет ауд.; *өзек*, Шет ауд. Е. Қойшыбаевтың пікірі бойынша (1985), атау екі сөзден: *құлай* және *қыр* калыптасқан атау. Оның бірінші сыңары *құла* (сын есім), екінші сыңары *айғыр* (зат есім) сөздері. «Құлайғыр он бес мың жылқы біткен Жәңгір төренің малынын басы, жылқысының құты екен», — дейді ел аузындағы әңгіме.

ҚҰЛАБАС (Қулабас) — *құд.*, Приоз. ауд. *Құла* (сын есім) + *бас* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған атау. *Құлабас* (*Құлата*) есімді адам қазған, соның атымен аталған құдық.

ҚҰЛАҚАҚ (Қулақак) — *жер*, Шұңқыр қыст.-ның солт. бат.-да, Ұлыт. ауд. *Құла* (сын есім) + *қақ* (зат есім). Жанбыр суынан пайда болған кішігірім лайсаң көлшіктер бар жер.

ҚҰЛАНБАЙ (Қуланбай) — *шоқы*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған шоқы аты.

ҚҰЛАНҚЫЗЫЛ (Қуланқызыл) — *тау*, Жез. ауд., Ғ. Қонқашбаев (1963) бұл атаудың мағыналарын «құланды қызыл» деп қарайды. Яғни бұл атау түрлі жынысты қызыл тау алқабында құланның көп жүруіне байланысты қойылса керек.

ҚҰЛАНҚЫРЫЛҒАН (Қуланқырылған) — *жер*, Жымықы өз.-нің оңт.-де, Жез. ауд. *Құлан* (зат есім) + *қырылған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы). Тарихи деректі аңызда Жошыхан осы бір жарлауыт қорған сайға құланды қаман атады екен дейді.

ҚҰЛАНӨТПЕС (Қуланотпес) — өз. Теңіз көліне құяды. Ұз. 354 км, Шет ауд. Мағынасы: «Құлан өте алмайтын терең өзен».

ҚҰЛАНТӨБЕ (Қулантобе) — *бейіт*, Жез. ауд. *Құлан* (зат есім) және *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Ғ. Қонқашбаев (1963) көрсеткеніндей, республикамыздың басқа да жерінде осы аттас таулар жиі ұшырайды. Бұл ертеден халыққа белгілі төбенің аты, құланға байланысты қойылған атау.

ҚҰЛАНШАТ (Қуланшат) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. *Құлан* және *шат* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Құландар жүрегін шат, шатқал, терең сай». Сол бойынша аталған елді мекен, жер.

ҚҰЛБАЙ (Қулбай) — *құр. өз.* Сарыторғай өз.-нің шығ.-да, Ұлыт. ауд., Кісі есімінен қойылған атау.

ҚҰЛБОЛДЫ (Қулболды) — *жыра*, Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. Аңыз, не болмаса тарихи оқиғаға байланысты қойылған атау.

КҰЛЖА (Кулжа) — *тау*, Приоз. ауд. Бұл тауда Аркар — Құлжаның көп болуымен байланысты аталған атау.

КҰЛЖАБАЙ (Кулжабай) — *е.м.* Дария пос.-нің солт. жағ.-да, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

КҰЛҚАРА (Кулқара) — *төбе*, Байқоңыр өз.-нің оңт. бат.-да. Жез. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған атау.

КҰЛСЕЙІТ (Кулсеит) — *қыст.*, Жыланшық өз.-нің солт.-де., Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

КҰЛТАН — ҚАРАҒАНСАЙ (Култан — Қарағансай) — *күр.* өз. Жез. ауд. *Құлтан* (кісі есімі) + *қараған* (етістіктің есімше түрі) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған күрделі атау. Мағынасы: Құлтан есімді кісі мекендеген қарағаны көп сай».

КҰЛЫМЖАН (Кулумжан) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

КҰЛЫНЖАЛ (Кулынжал) — *ескі е. м.* Ақад. ауд. *Құлын* (зат есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен қосылған біріккен тұлғалы атау. Құлынның жалына балай, теңей, ұқсатып қойылған атау.

КҰМАДЫР (Кумадыр) — *тау*, биік. 578,2 м, Үлкен жезді өз.-нің бат.-да, Жез. ауд., Жанаар., Ұлыт. ауд.-да; *жер*, Қаракенгір өз.-нің солт. шығ.-да. Ұлыт. ауд. «Құмды тау, адыр, жер» мағынасындағы атау.

КҰМАЛЫ (Кумалы) — *таулар*, Ұлыт. ауд. *Құмай* (зат есім) + *лы* (сын ес. жұрнағы). *Құмай* — «тары тәріздес көп жылдық арам шөп». Топонимдік мағынасы: «құмай шөбі өскен тау».

КҰМАРАЛ (Кумарал) — *арал*, Балқаш көліндегі Сарыесік аралының шығыс жағында, Приоз. ауд. Құмның үйіліп калуынан пайда болған арал деген мәндегі атау.

КҰМДЫАДЫР (Кумдыадыр) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «Үстің құм басып жатқан адыр, сондай адырдың манайындағы қыстау».

КҰМЖАЙЛАУ (Кумжайлау) — *жер*, Бозқақ өз.-нің солт.-де, Жез. ауд. Мағынасы: «құмды жердегі жайлау».

КҰМЖАЙЫЛМА (Кумжайылма) — *жер*, Жанаар. ауд. Құм және *жайылма* деген екі сөзден қосылған атау. Мағынасы: «Құм арасындағы мал жайылуға ыңғайлы жер».

КҰМҚӨЛ (Кумколь) — *көл*, Төрөбұтақ өз.-нің оңт.-де, Жанаар. ауд. *Құм* (зат есім) + *көл* (зат есім) тіркестері арқылы жасалған атау. Су жағалауы, не болмаса асты майда құм, қайран болып келген көлдің аты.

КҰМҚҰДЫҚ (Кумқудук) — *құд.* Ақши көлінің солт. жағ.-да, Ақад., Жез. ауд.-да; *бұл.* Ақтас пос.-нің солт. жағ.-да Жез. ауд. Екі сөзден *құм* (зат есім) + *құдық* (зат есім) жасалған.

КҰММОЛА (Куммола) — *тау*, биік. 780,5 м, Ақад. ауд. Екі сөз-

ден құм және мола (зат есім) жасалған. Мола сияқты боп биік үйілген құм тау.

ҚҰМТАҚЫР (Кумтакыр) — *жер*, Жанаар. ауд. Құм және тақыр сөздерінің бірігуінен жасалған. Құмдауыт келген тақыр жер. Сонымен байланысты атау.

ҚҰМТӨБЕ (Кумтобе) — *төбе*, Жез. ауд., Екі сөзден құм және төбе (зат есім) жасалып, «Құмдауыт төбелер» деген мағынаны білдіретін атау.

ҚАМЫСТЫҚӨЛ (Қамыстыколь) — *көл*, Ұлыт. ауд. Қамыс (зат есім) + *ты* (сын есім жұр.) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: жағалауында қамысы қалың болып өскен көл.

ҚҰНАНБАЙ (Кунанбай) — *тау*, биік. 847,2 м, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ҚҰНАРБАЙ (Кунарбай) — *ескі е. м.* Бозшакөл көлінің шығ. жағ.-да. Кісі есімімен аталған елді мекен.

ҚҰРАҚТЫҚӨЛ (Курактыколь) — *көл*, Майбұлақ с/с қарасты, Жез. ауд., Құрақ (зат есім) + *ты* (сын есім тудыратын жұрнақ) + *көл* (зат есім) арқылы жасалған күрделі атау. Мағынасы: «жаға-сында жайқалып өскен жасыл құрағы қалың көл».

ҚҰРҒАҚҚҰДЫҚ (Кургаккудук) — *құд.* Түлкібай қыст.-ның солт. бат. жағ.-да. Жез. ауд., Ақад. ауд. О. Т. Молчанованың (1979) деректері бойынша Алтай өңірінде Куру — Суу, Куру — Кол т. б. Ғ. Қонқашбаев (1963) республика жерлеріндегі Құркөл атауы «құрғаған, су алып қалған көл» мағынасында екенін айт-ды. Бұндай пікір О. Т. Молчанова (1979) еңбегінде де айтылған. Алтай тіліндегі Куруру — Су, Куру — Кол суы тартылып кеткен, құрғаған өзен, көл».

ҚҰРҚАРАҒАНДЫ (Куркараганды) — *құр. өз.*, Ұлыт. ауд. Құр (сын есім) + *қараған* (зат есім) + *ды* (зат есімнен сын есім тудыра-тын жұрнақ) арқылы жасалған атау. Мағынасы: «Құрғап, тарты-лып қалған өзен».

ҚҰРҚҰДЫҚ (Куркудук) — *құд.*, Жез. ауд. «Суы тартылып кеткен, құрғаған құдық».

ҚҰРМА (Курма) — *е. м.* Шет ауд. Құрма өсімдігіне байланыс-ты қойылған атау.

ҚҰРМАҒАМБЕТ (Курмағамбет) — *бейіт*, Жыланды пос.-нен онт. шығ. жағ.-да. Жез. ауд. Осы есімдес кісі жерленген бейіт.

ҚҰРМАНАҚА (Курманака) — *өз.*, Ұрымбай пос.-нің шығ. жағ.-да. Моңғол тілінде «манах» — «түңгі уақытта мал жайып, оны күзету: Алтай тілінде «манакай», тува тілінде «манагы» — өзен аттарымен түбірлес. Атаудың топонимдік мағынасы: Кезінде шөбі шүйгін, мал жаюға ыңғайлы өзен жағасы. Кейінде құрғап, суы тартылып қалған өзен, құрғақ су арнасы».

ҚҰРМАНБАЙ (Курманбай) — құд., Жез. ауд.; қыст., Жыланды өз.-нің солт.-де. Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚҰРОБА (Куроба) — тау, Ақад. ауд., Құрғақ, Жаланаш төбе, тау мағынасындағы атау.

ҚҰРӨЗЕК (Курозек) — құр. өзек. Шет ауд. Құрғақ суы жоқ өзек мағынасында.

ҚҰРӨЛІЖАН (Куролижан) — жер, Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жанаар. ауд. Атау аңыз-әнгімеге байланысты қойылса керек.

ҚҰРСАЙ (Курсай) — құр. ар., Ақши қыст.-ның оңт. жағ.-да, Ақад. ауд.; құд. Жез. ауд. Топонимдік мағынасы: «құрғап кеткен өзеннің орны, арнасы.

ҚҰРТАЙ (Куртай) — қыст. Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған қыстау аты.

ҚҰРТБАЙ (Куртбай) — тау, биік. 601,0 м, Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жанаар. ауд. Адам есіміне байланысты қойылған тау аты.

ҚҰРШАТСАЙ (Куршатсай) — сай, Жыланды өз.-нің солт.-де. Ұлыт. ауд. Атау: Құр (сын есім) + шат (зат есім) + сай (зат есім) сөздерінен жасалған. «Өсімдік өсетін құрғақ шат, сондай шаты бар сай» деген мағынаны білдіреді.

ҚҰРЫМ (Курым) — өз., Жанаар. ауд. Мағынасы: «Қара күр-енденіп, ботала лай болып ағып жататын өзен».

ҚҰРЫМӨЗЕН (Курымозен) — құр. өз. Төребұлақ өз.-нің солт. бат.-да., Жанаар. ауд. Екі сөзден құрым (зат есім) + өзен (зат есім) бірігіп жасалған атау. Бұл атаудың мағынасы да Құрым атауымен пара-пар.

ҚҰСАЙЫН (Кусаин) — тау, биік. 628 м, Жанаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚҰСМҰРЫН (Кусмурын) — дөңес, Жыланды өз.-нің бат.-да, Жез. ауд. Құстың тұмсығына ұқсасты, соған теңеу жолымен қойылған атау.

ҚҰСТҰМСЫҚ (Кустумсук) — тау, биік. 262,0 м, Жез. ауд. Бұл атаудың да мағынасы Құсмұрын атауымен бірдей, пара-пар.

ҚҰТТЫБАЙ (Куттыбай) — е. м. Шет ауд.; жер, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚҰТҰМБЕТ (Кутумбет) — тау, биік. 870,1 м. Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚЫДЫРАЛЫ (Қыдыралы) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚЫЗАУЫЗ (Қызауыз) — жота, биік. 616,3 м, Қаракенгір өз.-нің солт.-шығ.-да. Ұлыт. ауд. Екі сөзден: Қыз (зат есім) + ауыз (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚЫЗДАРБЕК (Қыздарбек) — айр.; ескі е. м., Жанаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚЫЗДЫҢ БАСЫ (Қыздың басы) — *жер.*, Ақтоғ. ауд. *Қыз* (зат есім) + *дың* (ілік септік жалғауы) + *бас* (зат есім) + *ы* (тәуелдік жалғауы) арқылы жасалған күрделі атау. Атау аңыз-оқиғаға байланысты қойылуы мүмкін.

ҚЫЗЕМШЕК (Қыземшек) — *тау*, биік. 506,3 м, Екі сөзден: *Қыз* (зат есім) + *емшек* (зат есім) жасалған. Қызылар шатқалынан 30 км, жерде, Приоз. ауд., Шет ауд. Таудың шыңы тіп-тік боп тұруына қарай, қыздың емшегіне ұқсату, тенеу жолымен аталған топоним.

ҚЫЗҚАЗҒАН (Қызқазған) — *дөң*, Ағашжайлау т-н б. ж. қыст.лар. Ақад. ауд., Жанаар. ауд. Екі сөзден: *Қыз* (зат есім) + *қазған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) арқылы жасалған. Бір оқиғаға байланысты берілген атау.

ҚЫЗҚАЛДЫРҒАН (Қызқалдырған) — *тау*, *жер*, Шет ауд., Белгілі бір оқиғаға байланысты қойылған атау.

ҚЫЗЫЛ (Қызыл) — *тау*, биік. 842,6 м, Ақтоғ., Приоз. Ақад. Шет ауд.-да; *дөң*, биік. 592 м. Көктаудың бат. жағында 10—15 км, жерде. Жез. ауд.; *тақыр*, Жез. ауд.; *е. м.* Ақтоғ. ауд., Е. Қойшыбаевтың (1985) «Қызыл, Қызылтау, тау жыныстарының түсімен байланысты» деген пікірін орынды санаймыз. Көптеген топонимдерде қызыл түспен байланысты қолданылады.

ҚЫЗЫЛАҒАШ (Қызылағаш) — *жер*, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да; *е. м.* Жанаар. ауд. Екі сөздің *қызыл* (сын есім) + *ағаш* (зат есім) бірігуінен жасалған жер аты. Бұл жерде Қызылағаш деген ағаштың өсуімен байланысты аталған болу керек.

ҚЫЗЫЛАДЫР (Қызыладыр) — *тау*, биік. 960,3 м, биік. 729,6 м, биік. 489,1 м, Ақтоғ., Приоз., Жанаар., Шет. ауд.-да, Приоз. ауд.; *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *қыст.*, Шет. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінен жасалған тау аты. Қызыл сөзі топонимдердің құрамында келгенде кейде «қырмызы, әдемі, әсем, сұлу» мағыналарын білдіреді. Яғни Қызыладыр — «қырмызы, әсем, сұлу қырқалар».

ҚЫЗЫЛАРАЙ (Қызыларай) — *тау*; *с-с*, Ақтоғ. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *арай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Арай — «таң атар кездегі күннің нұрлы шапағы, шұғыласы. Атаудың мағынасы тау күн нұрындай жарқыраған әдемі алау түсін білдіргендей.

ҚЫЗЫЛАША (Қызылаша) — *жер*, Приоз. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *аша* (зат есім) сөздерінен жасалған. Жосаға ұқсас топырағы бар сай айрығы мен саласына байланысты қойылған атау.

ҚЫЗЫЛБАЛШЫҚ (Қызылбалшық) — *тақыр*, Жез. ауд. Балшық түрінің қызыл Сарғыш түсімен байланысты атау.

ҚЫЗЫЛБАЛШЫҚ — НҰРА (Қызылбалшық — Нура) — *жер*, Түлкібай қыст.-ның сол. жағ.-да, Жез. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *балшық* (зат есім) + *Нұра* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасал-

ған күрделі атау. Мағынасы: «Нұра жағасындағы қызыл балшықты жер».

ҚЫЗЫЛБИИК (Қызылбиик) — *тау*, биік, 667,7 м, биік. 576,7 м, Қаликожа құд. 60 км қашықтықта, Ақад, Шет ауд.-да. *Қызыл* (сын есім) + *биік* (сын есім). Мағынасы: «қызыл топырақты биік тау».

ҚЫЗЫЛБҰЛАҚ (Қызылбулак) — *бұл.*, Қаражал қала.-ның солт. жағ.-да. Жанаар. ауд., Ақтоғ. ауд. Құдық қазылған жердің топырағының түсіне қарай қойылған атау.

ҚЫЗЫЛДАУСАЙ (Қызылдаусай) — *сай*, Жыланды өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. *Қызылдау* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Қызылдау — аласа бойлы болып өсетін қайыңның бір түрі. Атаудың мағынасы: «Қызылдау өсетін сай».

ҚЫЗЫЛДИҚАН (Қызылдиқан) — *е. м.*, Ұлыт. ауд. *Қызыл* (сындық зат есім) + *диқан* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Қызыл сөзі «астық», «дән», «бидай» мағынасында қолданылады. Яғни атау «бидай, астық егетін егінші» деген мағынасын білдіреді.

ҚЫЗЫЛЕСПЕ (Қызылеспе) — *құр. өз.*, Бозқақ өз.-нің сол.-де. Өзеннің жағалауы қызыл топырақты, ня болмаса қызыл түсті тастар мен мол болғандығын білдіреді. Атаудың екінші сынары туралы Еспе тауының берілген анықтама түсінікті қараңыз.

ҚЫЗЫЛЖАЛ (Қызылжал) — *тау*, биік. 513,3 м. Екіжалқұдық құд.-нан 58 км, биік. 804,0 м, Қайрақты пос.-нің бат. жағ.-да, Ақад., Ақтоғ., Жез. ауд.-да, биік. 733,7 м, Жанаар. ауд., биік. 1040,9 м, Приоз. ауд., биік. 1001,7 м, Шет. ауд., Ұлыт. ауд.; *қыст., айр.*, Жанаар. ауд.-да; *жер*, Қайрақты пос.-нің солт. жағ.-да.; *е. м.* Приоз. ауд.-да. *Қызыл* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, қызыл түске байланысты атау.

ҚЫЗЫЛЖАР (Қызылжар) — *таулар*, Ақад. ауд.; *шат.*, Итмұрынды тауынан 20 км. жерде. Приоз. ауд.; *жер*, Түлкібай қыст.-ның солт. шығ.-да. Жез. ауд. *қман.*; *ст. е. м.*; *тжс.*, Жанаар. ауд. Атаудың мағынасын «жар топырағының қызыл жоса тәрізді түсіне байланысты» болса керек.

ҚЫЗЫЛЖЫЛҒА (Қызылжылға) — жер, Жанаар. ауд. Топырақтың қызыл түсіне қарай қойылған атау.

ҚЫЗЫЛКЕМЕР (Қызылкемер) — *шатқ.*, Приоз. ауд. Шатқалдың екі жағындағы тау тастардың қызыл түсті болып келуіне байланысты аталған.

ҚЫЗЫЛКЕҢГІР (Қызылкенгір) — *тау*, биік. 540,7 м, Ақтөбе тауынан 42 км. жерде, Сарышаған ст. төңірегінде. Ақад. ауд. Екі сөзден — *қызыл* және *кеңгір* (зат есім) жасалған тау аты. Атаудың екінші сынары кеңгір сөзі Алтай өлкесінде «Кенгі», «Кеньгур» түрінде — тау, өзен, көл, *е. м.* аттары болып кездеседі. О. Молчанова (1979) бұл сөзді көне төркі кена «кең, күрделі, үлкен» мағы-

насындағы сөз екенін айтады. Атау мағынасы: «қызғылт түсті үлкен, биік тау» дегенге саятын сияқты.

ҚЫЗЫЛКӨЛ (Қызылколь) — *жер*. Ақши қыст.-ң жағ.-да. Ақад. ауд. Атау *қызыл* және *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған. Көп жағалауындағы қызғылт түсіне сәйкес аталған болу керек.

ҚЫЗЫЛҚАБЫРҒА (Қызылқабырға) — *тау*, биік. 529,4 м, Приоз. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *қабырға* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Таудың беткейі қызыл түсті болған.

ҚЫЗЫЛҚАЙ (Қызылқай) — *өз.*, Шет ауд. *Қызыл* (сын есім) + *қай* (есім сөздерге жалғанып заманның сыр-сипатын білдіретін қосымша) арқылы жасалған атау. Өзен жағалауының құм топырағының қызылтым түсіне қарай қойылғаны байқалады.

ҚЫЗЫЛҚАЙНАР (Қызылқайнар) — *құд.*, Ақад. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *қайнар* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Құдық я қайнардың топырақ түсінің қызғылт болуына байланысты атау.

ҚЫЗЫЛҚАЙЫҢ (Қызылқайын) — *жер*, Приоз. ауд., *е. м.* Ақтоғ. ауд. Маңайында Қызылқайың деген қайынның бір түрі өскен себепті қойылған жер аты.

ҚЫЗЫЛҚАҚ (Қызылқак) — *жер*, Ақши қыст.-ң бат. жағ.-да. Ақад. ауд.; *көл*, Шет ауд. *Қызыл* (сын есім) + *қақ* (зат есім) жауыншашыннан соң тақыр жерге іркілген су сөздерінен құралған атау. Қызылкөл, Қызылқайнар тектес мән-мағынасы солармен тең, пара-пар атау.

ҚЫЗЫЛҚАРАҒАН (Қызылқараған) — *жер*, Ақад. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *қараған* (зат есім) сөздері арқылы жасалып, *қараған* өсімдігінің Қызылқараған деген түрі көп өскен жерге қойылған атау.

ҚЫЗЫЛҚОЙ (Қызылқой) — *құр. өз.*, Жыланшық өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд.; *жер*; *е. м.* Шет. ауд. Қызылқай өзен атының орыс тілінде қате бұрмаланып жазу салдарынан Қызылқой боп кеткен.

ҚЫЗЫЛҚҰДЫҚ (Қызылқудук) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Құдық басындағы тас топырақтардың қызғылт түсі бойынша қойылған атау.

ҚЫЗЫЛҚОС (Қзылқос) — *тау*, биік. 705,9 м, Ақад. ауд. Екі егіз тау, қызыл тау мағынасындағы тау.

ҚЫЗЫЛҚҰДЫҚ (Қзылқудук) — *құд.*, Қаражал қала.-ның солт. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Приоз., Жез., Ұлыт. ауд.-да; тау, биік., 69,4 м; *жер*. Жез. ауд. Қазылған топырағының түсіне байланысты қойылған атау. *Қызыл* және *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚЫЗЫЛҚҰС (Қызылқус) — *жер.*, Жез. ауд. *Қызыл* және *құс* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл жерде Қызыл-

күс деген құстың мекендеуімен байланысты қойылғаны байқалады.

ҚЫЗЫЛНҰРА (Қызылнура) — *тау*, биік. 327,4 м, Шағырлы Жыланшық өз.-нің сол.-де, Ұлыт. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *нұра* (зат есім) сөздерінен жасалған Қызылжота, Қызылжал, Қызылжар атауларымен мағыналас атау. Қараңыз: Нұра.

ҚЫЗЫЛОБА (Қызылоба) — *тау*, биік. 525,2 м, Шалғия пос.-нің шығ. жағ.-да, Приоз. ауд., *құд.*, Ақад. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған «Қызыл төбе, қызыл тау» мағынасындағы атау жердің түсін білдіреді.

ҚЫЗЫЛОЙ (Қызылой) — *тақыр*, Жаңаар. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *ой* (зат есім) тұлғалы атау. Мағынасы: «топырағы қызыл түсті, ойпаң жер».

ҚЫЗЫЛРАЙ (Қызылрай) — *тау*, биік. 1386,1 м, Приоз., Ақтоғ. ауд.-да. *Қызыл* (сын есім) + *рай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Ғ. Қоңқашбаевтың (1963) пікірі бойынша Қызылорай атауы «Қызыл шың» мағынасында («рай», монғ.-шын). Атаудың топонимдік мағынасы: «қызыл шың, тау».

ҚЫЗЫЛСАЙ (Қызылсай) — *е. м.* Шет ауд. *Қызыл* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған жер бедерінің түсіне байланысты аталған елді мекен аты.

ҚЫЗЫЛСЕНГІР (Қызылсенгір) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *сенгір* (зат есім) тұлғалы атау. Түркі тілдерінде: қаз. сенгір, қырғ. сенгір, түркм. сенгер — «тік құз, жартас, биік таулар тізбегі» мағынасында кездеседі (Мурзаев, 1984). Ғ. Қоңқашбаевтың (1963) деректері бойынша қызылсенгір — «биік қызыл жартас». Бұл атау Қызылтау топонимімен мәндес.

ҚЫЗЫЛСИЫР (Қызылсыыр) — *тау*, биік. 574,6 м, Сарысу өз.-нің солт.-де, Жаңаар. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *сыыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау аты. Атаудың екінші сынары түркі тілдерінде түрлі фонетикалық тұрғыда айтылады. Алт. Суури — «істік, үшкір, конус тәріздес; тув. суур — «шоқы, төбе, үшкір, конус тәріздес; орыс тіліндегі сугор «шоқы» сөздерінің мағынасы да, тұлғасы да ұқсас. Бұған қарағанда топоним құрамындағы сыыр осы көрсетілген сөздермен мағыналас деп қараймыз. Атаудың мағынасы: «Қызылұш, қызыл шоқы, қызыл төбе» болар деп жобалаймыз.

ҚЫЗЫЛСУӨЗЕК (Қызылсуозек) — *өз.*, Олжабай қыст.-н шығ. жағ.-да. Жаңаар. ауд., *Қызыл* (сын есім) + *су* (зат есім) + *өзен* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Яғни «Қызыл түсті, лайсан, ботала сулы өзен».

ҚЫЗЫЛТАС (Қызылтас) — *тау*, биік. 1080,4 м, Ақтоғ. ауд., биік. 939,8 м, Ақад. ауд., биік. 936,4 м, Шет ауд.; биік. 857,1 м, Отаутас тауының бат.-да. Жаңаар. ауд.; *өз.*, Ақтоғ. ауд.; *жер*, Ақад.

Шет. ауд.-да; *ферма*, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. *Қызыл* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған тастары қызылшақай түсті таулар мағынасындағы атау, сондай таулардың маңайындағы өзен, жер, ферма атаулары.

ҚЫЗЫЛТАУ (Қызылтау) — *тау*, биік. 542,6 м, Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да, биік. 530,4 м, Сарышаған ст. төңірегінде, Ақад. ауд., биік. 566,3 м, Шалғия пос.-нің шығ. жағ.-да, Жанаар. ауд., биік. 667,2 м, Ұлыт., Шет. ауд.-да; *жер*, Түлкібай қыст.-ң бат. жағ.-да, с/с, Ақад. ауд.; *е. м.* Шет. ауд.-да; *қыст.* Қайрақты пос.-нің солт.-де, Ақад. ауд. Ұлыт ауд. «Топырағы не тау жыныстары қызыл шақа түсті тау».

ҚЫЗЫЛТАУ ҚҰДЫҚ (Қызылтау Кудук) — *құд.*, Түлкібай қыст.-ның бат. жағ.-да, Жез. ауд. Мағынасы: «қызылтау тауының жанындағы құдық».

ҚЫЗЫЛТӨБЕ (Қызылтөбе) — *тау*, 1 Май кхз-ның солт. жағ.-да. Ұлыт., Ақад. Шет., Жанаар., Жез. ауд.-да. Мағынасы: «тастары қызылшақат шоқы, жота».

ҚЫЗЫЛТУ (Қызылту) — *е. м.* Приоз. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *ту* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚЫЗЫЛТҰМСЫҚ (Қызылтумсуқ) — *с. тип. е. м.* Қаракенгір өз.-нің солт. жағ.-да. Бұл елді мекен. Қызыл тұмсық аты таудың не болмаса төбенің, баурында орналасқан болар. «Тұмсық» деп ұқсастыру жолымен қойылуы ықтимал.

ҚЫЗЫЛТҮРМЕ (Қызылтүрме) — *тау*, биік. 557,4 м, Қаракенгір өз.-нің бат.-да, Ұлыт. ауд. қыст., Жыланды өз.-нің солт.-шығ.-да, Ұлыт. ауд. Атаудың екінші сыңары түрме сөзі бір нәрсенің түрмеленіп, көтеріңкі болып тұрғандығын білдіреді. Сал: Түрме ст. жоғары көтеру, түру (ҚТТС). Атаудың мағынасы: «Қызыл түсті биік тау, төбе», сол таудың төңірегіндегі қыстау аты.

ҚЫЗЫЛҮЙ (Қызылуй) — *с. тип. е. м.*, Қарғалы өз.-нің оңт. жағ.-да. Жез. ауд. Қызыл тастан қаланған не болмаса сырты қызыл түсті бояумен сыланған үй.

ҚЫЗЫЛШАТ (Қызылшат) — *жер*, Ақши кхз-ның солт.-де, Ақад. ауд. *Қызыл* (сын есім) + *шат* (зат есім) жері қызылшақат келген шатқал.

ҚЫЗЫЛШІЛІК (Қызылшилік) — *ескі е. м.* Шет. ауд. Шілік есімдігінің қызыл түсті түрі өскен жер, сол маңайдағы ескі елді мекен аты.

ҚЫЗЫЛШОҚЫ (Қызылшоқы) — *тау*, биік. 1174,2 м, Приоз. ауд., биік. 540,0 м, Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да, Жез. ауд. биік. 837,6 м, Шет. ауд., биік. 972,8 м, Ақтоғ. ауд.; *пос.* Талдыбұлақ пос.-нің оңт.-бат. жағ.-да. Жанаар. ауд., *қыст.* Ақад. ауд. Шағырлы өз.-нің солт. шығ.-да, Ұлыт ауд. Қызылтау, Қызылтөбе атауларымен мәнделс, пара-пар.

ҚЫЗЫЛШОЛАҚСАЙ (Қызылшолоқсай) — Ұлыт. ауд. Атау үш сөзден құралған *қызыл* (сын есім) + *шолоқ* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Жері қызылшақат келген кішігірім сай, сол сайда ағатын өзен аты.

ҚЫЗЫЛШЫҢ (Қызылшын) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. «Тастары қызыл түсті келген тау, сол таудың баурайындағы қыстау».

ҚЫЗЫЛШІЛІК (Қызылшилик) — тау, *биік.* 763,6 м, Талдыманакы өз.-нің бат.-да, Жанаар. ауд., *жер*; *қыст.* Ақад. ауд. Қызылшілік өсетін жер, содан тау аты қойылған.

ҚЫЛЖЕР (Қылжер) — өз., Олжабай қыст.-ң шығ. жағ.-да. Атау екі сөзден құралған: *қыл* (зат есім) + *жер* (зат есім). Топонимдік мағынасы: «жінішке арнасы тар өзен».

ҚЫЛША (Қылша) — *таулар*, Жанаар. ауд. Қылша «жемісі мен қылқанынан дәрі жасайтын бунақ сабақты, мәңгі жасыл бұта» (ҚТТС). Осы өсімдіктің тау беткейлерінде өсуіне байланысты қойылған атау.

ҚЫЛЫ (Қылы) — *жер*, Ақад. ауд. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде: «Қылы — екі алапты қосып тұрған ені тар, қысталан жер, қылта» (ҚТТС).

ҚЫЛЫШ (Қылыш) — өз., Шет ауд., Жанаар. ауд. Жергілікті халық Қылыкекен деп те айтады. Бұл Жоңғар шапқыншылығы кезінде ірі ерлік көрсеткен Тама руының батыры. Бейіті де әлі бар.

ҚЫНАЛЫКӨЛ (Қыналыкөль) — *көл*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «жағасында қына қалың өскен көл».

ҚЫПШАҚ (Қипчак) — *дөң*, *биік.* 372,4 м, Жыланды биігінің солт. 6 км жерде, Приоз. ауд; *бастау*, Шалғия п. сл.-нің оңт. шығ. жағ.-да; *қыст.* Отаутас тауының жағ.-да, Жанаар. ауд. Этноним қазақ халқын құраған ірі тайпа атынан қойылған атаулар.

ҚЫПШАҚБАЙ (Қипчакбай) — *тау*, *биік.* 423,0 м, Жанаар. ауд.; *құр.* өз.; *қыст.* 1 Май кхз.-ның оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҚЫРА (Қыра) — *тау*, *биік.* 970,3 м, Ақтоғ. ауд. «Созылып жатқан тау қанаттары, тау тізбектері» мағынасындағы атау.

ҚЫРҒАН (Қырған) — *тау*, *биік.* 185,31 м. Жез. ауд. Тарихи оқиғаға байланысты қойылған жаугершілік замандарда пайда болған атау болуы мүмкін.

ҚЫРҒЫЗ (Қырғыз) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд., Этнотопоним. Қырғыздардың белгілі бір этнооптары мекендеген жер болса керек.

ҚЫРҒЫЗДЫҢ ҚАРАСУЫ (Қырғыздын қарасуы) — өз., Шет. ауд. Қырғыздың белгілі бір этнотобы немденген қарасу деген мағынадағы өзен аты.

ҚЫРҒЫШТАУ (Қырғыштау) — *таулар*, Ұлыт. ауд. *Қырғыш* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау.

ҚЫРЫҚБАС (Қырықбас) — *төбе*, Ақмая пос.-нің солт. шығ. жағ.-да. Шет. ауд. «Көп төбе» мағынасындағы атау.

ҚЫРЫҚҚҰДЫҚ (Қырыққудук) — *құд.*, Ақши құд.-ның оңт.-де, Жез. ауд; *баст.; жер*, Жаңаар. Ұлыт. ауд.-да. «Терендігі қырық құлаш» мағынасындағы құдық.

ҚЫРЫҚТАС (Қырықтас) — *шоқы*, Акад. ауд. Екі сөзден — *қырық* (сан есім) + *тас* (зат есім) құралған атау. Бұның бірінші құрамындағы қырық бір нәрсенің санын, есебін көрсетпей, ауыспалы мағынада қолданылады. Яғни, Қырықтас — әртүрлі ірілі-ұсақты тастан үйілген төбе дегенді білдіреді.

ҚЫСТАУ (Қыстау) — *тау*, Жаңаар. ауд., «Қыстың күні мал қыстататын (қыстайтын) тұрақ» мәніндегі атау.

ҚЫСТАУБЕКҚҰДЫҚ (Қыстаубекқудук) — *құд.*, Қарашоқы тауының оңт.-бат. жағ.-да, Жаңаар. ауд. Кісі есімімен аталған. яғни Қыстаубектің құдығы.

ҚЫСЫҚТӨБЕ (Қысықтөбе) — *дөң*, Түлкібай қыст.-н оң. жағ. Жез. ауд., Атау екі сөзден жасалған: *қысық* (сын есім) + *төбе* (зат есім). Сөздің бірінші сыңарындағы қысық — қысқа, ия не болмаса аласа мағынасында болуы мүмкін. Демек, Қысықтөбе — «кішігірім төбе».

ҚЫТАЙ (Қытай) — *тау*, биік. 875,3 м, Ақтоғ., Шет. ауд.-да, е. м. Ақтоғ. ауд. Халық атынан қойылған тау аты.

ҚЫШАМБАЙ (Қышамбай) — *бейіт*, Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жаңаар. ауд., Жез. ауд. Қышамбай деген кісі жерленген жер, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҚЫШТАС (Қыштас) — *жер*, үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Жез. ауд. Екі сөзден *қыш* (зат есім) + *тас* (зат есім) жасалған атау, «Үлкен қызыл түсті тастары бар жер» деген мағынадағы атау.

ҚЫШТАУ (Қыштау) — *жота*, Ақтас пос.-нің шығ. жағ.-да. Жез. ауд. «Қызыл түсті (гранит) төбе, жота» тау деген мағынасындағы атау.

— Л —

ЛАҚБАЙ (Лакбай) — *тау*, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ЛАҚБАЙСАЙ (Лакбайсай) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған. Лакбай мекен еткен сай, Лакбайдың сайы мәніндегі атау.

ЛАҚЫЛДАҚ (Лакылдақ) — *бұлақ*, Жез. ауд. *лақылдақ* (сын есім) «лақ ете калған, лак етіп акқан» (бұлақ) мәніндегі атау.

ЛАС (Лас) — *қыст.*, 1 май кхз-нан оңт. жағ.-да. Бұл атау Ұлас өз.-нің дыбыстық тұрғыдан (сөз басындағы У дыбысының) түсіп калуы нәтижесінде өзгерген болу керек.

ЛЕСХОЗ (Лесхоз) — *е. м.* Жаңаар. ауд., Лесное хозяйство сөз тіркесінің қысқартылып жазылуы. Орыс тілінен енген сөз.

ЛЮКСЕМБУРГ (Люксембург) — *кхз*, Шет. ауд. Р. Люксембург — неміс коммунистік партиясының белгілі қайраткері. Роза Люксембург құрметіне берілген колхоз аты.

— М —

МАГАЗИН (Магазин) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Орыс тілінен енген сөз.

МАҒАМБЕК (Мағамбек) — *е. м.* Шет. ауд. Адам есімімен байланысты атау.

МАДИЯР (Мадияр) — *бейіт*. Үлкен жыланшық өз.-нен оңт. жақ. Ұлыт. ауд. Мадияр деген кісі жерленген жер, сол атау бойынша белгілі жер.

МАДИЯРБҰЛАҚ (Мадиярбұлақ) — *бұл.*, Қаракенгір өз.-нің солт.-де, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау. Мадиярдың бұлағы.

МАЗАР (Мазар) — *тау*, биік. 450,9 м, Жаңаар. ауд. Таудың бұлайша аталуы бұл жерде ерте заманға тән мазар болуы мүмкін.

МАЗАРҚҰДЫҚ (Мазарқудук) — *құд.*, тер. 4 м. Екі сөздің бірігуінен — *Мазар+құдық* (зат есімдер) жасалған атау. Жез. ауд. Мағынасы: «Мазардың қасындағы құдық».

МАЙБАС (Майбас) — *қыст.*, Ақмая пос.-нің оңт. жағ.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МАЙБҰЛАҚ (Майбулак) — *бұл.*, Қаражал қала.-ның солт. жағ.-да; *е. м.*; *қыст.*, Ақтоғ. ауд. Екі сөздің бірігуінен *май* және *бұлақ* (зат есім) жасалған атау. «Суы дәмді, салқын, таза бұлақ» мағынасында. Сондай бұлақтың маңайындағы елді мекен, қыстау атаулары.

МАЙДАТТАЛ (Майдаттал) — *ескі е. м.* Үлкен Жыланшық өз.-нің бат. жағ.-да, Ұлыт. ауд. *Майдат* (кісі есімі) + *тал* (зат есім) арқылы жасалған атау. Яғни Майдат есімді адам мекендеген жердегі тал.

МАЙҚҰДЫҚ (Майқудук) — *құд.*, Шет ауд., *май* (зат есім) + *+құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Суы дәмді, салқын әрі мөлдір таза құдық», болмаса «қасиетті, киелі құдық» мәніндегі атау.

МАЙЛЫ (Майлы) — *тау*, Ақтоғ. ауд. Қөне түркі тілдерінде май киелі қамқоршы ұғымдағы сөз. Мәселен, алтай тіл, май және эне, орхон жазуларындағы «умай» — «жер» және «су» перісі. *Майлы* — «киелі, қасиетті тау».

МАЙЛЫБАЙ (Майлыбай) — *тау*, биік. 764,5 м, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МАЙЛЫБҰЛАҚ (Майлыбулак) — *жер*, Ақад. ауд. «Киелі, қасиетті бұлағы бар жер» деген ұғымды білдіретін атау. Е. Қойшыбаевтың (1985) айтуы бойынша сондай бұлақтардың бойында тамба салынған тастар жиі кездесетіні белгілі.

МАЙМАҚ (Маймак) — *тау*, биік. 971,3 м, Шет ауд. Маймақ сөзіне теңестіріле қойылған. «Бір жағына қисая, жапырая біткен тау» мәніндегі атау.

МАЙМҰРЫН (Маймурын) — *тау*, биік. 486,4 м, құд. Жанаар. ауд. Құсмұрын, Құстұмсық тәрізді ұқсастыру жолымен қойылған атау. Сондай таудың маңайындағы құдықтың аты. Киелі тау мағынасында.

МАЙНАБҰЛАҚ (Майнабулак) — *бұл.*, Ақад. ауд. *Майна* (кісі аты) + *бұлақ* (зат есім) тіркестерінен біріккен атау. Яғни *Майна* есімді кісіге тән, сол иемденген бұлақ.

МАЙӨЗЕК (Майозек) — *өзек*, жер. Ақтоғ. ауд. Атау екі тұлғаның *май* + *өзек* (зат есім) тіркесінен жасалған, «қасиетті, құдыретті өзек» ұғымындағы атау.

МАЙСКИЙ (Майский) — *е. м.* Ақад. ауд. Орыс тілінен енген сөз. 1 Май мейрамының құрметіне қойылған атау.

МАЙТАС (Майтас) — *тау*, *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Екі тұлғаның *май* + *тас* (зат есім) тіркесінен жасалған атау. «Киелі тау» мағынасын білдіретін атау.

МАЙТӨБЕ (Майтобе) — *тау*, биік. 628,9 м, Жез. ауд. биік. 481,3 м, Қаражал қал.-ның оңт. жағ.-да, Жанаар. ауд. Мағынасы: «киелі, қасиетті төбе, тау».

МАЙШӨП (Майшоп) — *жер*, Шалғия пос.-нің оңт. жағ.-да. Жанаар. ауд. Топонимдік мағынасы: «топырағы құнарлы, мал жаюға шабындыққа қолайлы шөбі шүйгін болып өсетін жер».

МАЙШЫ (Майши) — *ескі е. м.* Дулығалы өз.-нің шығ. жағ.-да, Ұлыт. ауд. Туынды сын есімнен жасалған атау. Осы жерде мал сүтінен май өндіріп сататын кәсіпшілік болуымен байланысты қойылса керек.

МАҚАНЖАН (Маканжан) — *баст.*, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау. Яғни Мақанжанның бастауы.

МАҚБАСАР (Макбасар) — *ескі е. м.* Шет ауд. Кісі атынан қойылған елді мекен аты.

МАҚЫШТАМТАУ (Мақыштамтау) — *ескі е. м.*, Жанаар. ауд. Атау үш тұлғаның *Мақыш* (кісі аты) + *там* + *тау* (зат есім) тіркесінен жасалған. Тау маңайында Мақыш тамының барын сипаттайтын атау.

МАЛБАЙҚҰДЫҚ (Малбайкудук) — *құд.*, Жыланды өз.-нің оңт. бат. жағ.-да, Жез. ауд. «Малбайдың құдығы» деген мағынадағы атау.

МАЛДЫБАЙ (Малдыбай) — *шоқы*, биік. 724,4 м, Прноз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МАЛШЫ (Малшы) — *тау*, биік. 489,8 м, Жыланды өз.-нің бат.-да., *қыст.* Жез. ауд. Кісі атынан немесе ру атынан қойылған атау болса керек.

МАЛШЫБАЙ (Малшыбай) — *сс орт.*, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атаулар.

МАЛЫҚБАЙ (Малыкбай) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Малыкбай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

МАМАНТӨБЕ (Мамантобе) — *тау*, биік. 387 м, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған тау аты.

МАМЫР (Мамыр) — *е. м.*, Ақмая пос.-нің оңт. жағ.-да. Шет ауд. Кісі атынан қойылған елді мекен аты.

МАМЫРБҰЛАҚ (Мамырбулак) — *тау*, биік. 916,0 м, Қайрақты пос.-нің сол. бат. жағ.-да. Ақад. ауд. Кісі атынан қойылған, яғни Мамырдың бұлағы.

МАҢАДЫР (Манадыр) — *тау*, биік. 655,8 м, Сарысу өз.-нің солт.-де, Жанаар. ауд.; *с. тип. е. м.*, Жанаар. ауд. Атау құрамындағы *маң* (уст.) + *адыр* (зат есім) сөздеріне қарағанда, тау және елді мекен айналасының маңының адыр-адыр болып келуін сипаттайтын атау түрі.

МАНАҚА (Манака) — өз., Шет ауд.; *жер*, Жанаар. ауд. Монғол тілінде Манах — «түнгі уақытта мал жайып, оны күзету». Біздің ойымызша, *Манақа* — «шөбі қалың өсетін, мал жаюға ыңғайлы өзен жағасы» мәніндегі атау. Алтай тіліндегі Манакай, тува тіліндегі Манагы атты сай, өзен аттары бір түбірден тәрізді.

МАНАС (Манас) — *шоқы*, Қалмаққырған өз.-нің оңт. жағ.-да, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МАНАСБАЙ (Манасбай) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Манасбай деген кісі жерленген бейіт, сол тау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

МАҢҒАНЫР (Манганыр) — *дөң*, Жанаар. ауд., біздіңше, бұл атаудың төркіні монғол тіліндегі *манқа* — құм төбе сөзіне бейім. Біздегі осы Маңғаныр атауы монғолдың манап сөзінің өзгерген түрі болуы керек.

МАҢҒЫ (Мангы) — *дөң*, Тасжар баст.-ның солт. шығ. жағ.-да, Ақад. ауд. Жоғарыдағы «манғаныр» атауын қараңыз.

МАҢҒЫТҚОРА (Мангытқора) — *жер*, Жез. ауд. *Маңғыт* (этноним) + *қора* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған жер аты. Мағынасы: «манғыттың қорасы».

МАНДАЙҚАҚ (Мандайкак) — *жер*, Шет ауд. Жазық жердегі көбінесе жанбырдың суынан пайда болған кіші-гірім көлшік, соған байланысты жер аты.

МАРАЛ (Марал) — *тау*, биік. 804,9 м, Отаутас тауының солт. жағ.-да, Жанаар. ауд. Маралдар мекендеген таулар болуы мүмкін, я болмаса кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МАРГАНЕЦ (Марганец) — *қыст.*, Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да, Жез. ауд. Марганец өндіретін кен орнының маңайындағы қыстаудың аты.

МАРЖАН (Маржан) — *жер*, Жез. ауд. Әйел есіміне байланысты қойылған жер аты.

МАРКС К. — *схз*, Жанаар. ауд. Карл Маркс атындағы совхоз.

МАРҚАБАЙ (Маркабай) — *бейіт*. Жез. ауд. Маркабай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

МАУБАС (Маубас) — *қыст.*, Жыланды өз.-нің бат.-да. Жез. ауд. Сол қыстауда отырған адамның лақап атымен белгілі атау.

МАУТАН (Маутан) — *тау*, Шет ауд. Е. Қойшыбаев (1985) бұл атау жайында Ә. Марғұланның пікірін колдай отырып: «Біздің зам. IV—V ғасырлар тұсындағы түркі тайпасының аты» деп тұйеді.

МАҚАННЫҢ АҚЖАЛЫ (Мақанның Ақжалы) — *тау.*, Жанаар. ауд. Екі сөзден — *Мақан* (кісі аты) + *Ақжал* (зат есім) тәуелдік жалғауының үшінші жағы арқылы жасалған күрделі атау. Кісі атынан қойылған тау.

МӘДЕН (Маден) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Мәден деген кісінің атымен аталған қыстау.

МӘДЕНИЕТ (Мадениет) — *кхз; қыст.*, Ақтоғ. ауд. Совет дәуірінде қойылған жана атау.

МӘКЕН (Макен) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд., Мәкен деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

МӘНБЕК (Манбек) — *бейіт*, Ақши құд.-ның солт. бат. жағында, Жез. ауд. Мәнбек — адамның есімі.

МӘНБЕКБҰЛАК (Манбекбулак) — *бұл.*, Ақши құд.-ның солт.-бат. жағ.-да, Жез. ауд., Мәнбектің бұлағы мағынасындағы атау.

МӘНЕТ (Манет) — *тау*, биік. 972,0 м, *қыст.* Шет ауд. Мағынасы: Мәнет есімді кісі атымен аталған тау және қыстау атаулары.

МӘРИЯ (Мария) — *е. м.* Шет ауд.

МӘРИЯМ (Марьям) — *ескі е. м.* Ақад. ауд. Әйел есіміне байланысты қойылған атау.

МЕДЕУБАЙ (Медеубай) — *тау*, биік. 843 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған тау аты.

МЕДИНЕ (Медине) — *өз.*, Дария пос.-нің солт. жағ.-да, Шет ауд., Әйел есіміне байланысты қойылған өзен аты.

МЕЙІР (Мейир) — *тау*, биік. 185,6 м, Жез. ауд. Құдіретті тау мағынасында.

МЕИРБЕК (Меирбек) — *е. м., жер*, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атаулар.

МЕКЕШ (Мекеш) — *шоқы*, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

МЕКТЕП (Мектеп) — *қыст.*, Ақад. ауд. Бұл жерде ең алғаш мектеп болып, кейіннен сол мектеп тұрған жерді қыстау ретінде иемденгендіктен, мектеп аталып қала берген болу керек.

МЕҢІМБАЙ (Менимбай) — *тау*, биік. 387,7 м, Приоз. ауд. Гүлшат көн орнының шығ.-да 10 км жерде. Кісі есімінен қойылған тау аты.

МЕРЕКЕ (Мереке) — *тау*, биік. 390,0 м, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МЕРГЕМБАЙ (Мергембай) — *жер*, Ақад. ауд., Қайрақ пос.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

МЕШКЕЙСОР (Мешкейсор) — *шатқ.*, Жанаар. ауд.; *жер*, Ұлыт. ауд., Қызылжал өз.-нің оңт.-де. *Мешкей* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінен жасалған. Ғ. Қоңқашпаев (1963) бұл атауды «тойымсыз сор» деп түсіндіреді. Біздің байқауымызша «мешкей — тартпалы, сорып әкететін соры көп жер».

МЕШІТ (Мечеть) — *бұл.*, Ақад. ауд.; *қыст.*, Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің солт.-бат.-да. Сол жерлерде мешіт болуымен байланысты қойылған атау.

МЕШІТАХМЕТ (Мечетьахмет) — *бейіт*, Жез. ауд. Ахмет деген кісінің есімінен қойылған, мешітті салдырған және сол жерге кейінірек жерленген. «Ахметтің мешіті» деген мағынадағы атау.

МИБҰЛАҚ (Мибулак) — *сс орт.*, Жез. ауд. *Ми* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Ми* «түсі ақшыл-сұр, бырқыраған батпақ». Атаудың мағынасы: «милы жерден шыққан бұлақ, соған таяу орналасқан елді мекен-жай да солай аталған».

МИҚАБАЙ (Микабай) — *бұл.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

МИҚҰДЫҚ (Микудук) — *е. м.*, Жанаар. ауд. *Ми* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Ми* «былқылдап жатқан батпақты, сазды жер» деген мағынаны береді. Атау «батпақты, сазды жерден казылған құдық» дегенді аңғартады.

МИЛЫБҰЛАҚ (Милыбулак) — *баст.*, Приоз. ауд.; *бұл.*, Ақтоғ. ауд., Қызылтаң маңында. *Ми* «былқылдап жатқан лайлы, батпақты жер». (Инф. Тәкішев Жұматай. Эксп. мат. 1982.) *Милыбұлақ* «батпақты, лайы көп жерден шығып жатқан бұлақ, су».

МИНСКИЙ (Минск) — *е. м.*, Ақад. ауд. Минск қаласының құрметіне қойылған елді мекен аты.

МИТЕЙТАС (Митейтас) — *шоқы*, Ақад. ауд. Митей деген кісі есімінен қойылған шоқы аты.

МОГИЛЬНЫЙ (Могильный) — *жер*, Жанаар. ауд. Могила

орыс тілінде «мола», Могильный «молалы» деген мағынаны білдіреді.

МОЙҚАҚСАЙ (Мойкаксай) — құрғ. арна, Жез. ауд. *Мойқақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Мойқақ* деген кісі есімі болуы мүмкін.

МОЙЫНҚҰДЫҚ (Моинкудук) — е. м., Ақтоғ. ауд. Құдық қазылған жердің келбетіне, формасына байланысты қойылған атау болуы керек.

МОЙЫНСОР (Моинсор) — төбе, Жез. ауд., *Мойын* (зат есім) + *сор* (зат есім) сөздерінен құралған атау, негізгі мағынасы: «тұлғасы мойынға ұқсас, жіңішкелеу келген сортаң жер».

МОЙЫНСУ (Моинсу) — тау, биік. 601,1 м, *жер*, Приоз. ауд., е. е. м., Шет ауд. Ғ. Қоңқашпаев «Судың жіңішке саласы» деп түсіндіреді (1963.). Соған қарағанда, бастапқы кезде гидронимдік атау болып, сонынан тауға және басқа да объектілерге ауысқан болуы керек.

МОЙЫНТӨБЕ (Моинтобе) — төбе, Жез. ауд. Мағынасы: «мойын сияқты ұзындау, әрі жіңішкелеу келген төбе» болуы керек.

МОЙЫНТЫ (Моинты) — өз., қтп, тжс, дөң, Ақад. ауд. *Мойын* (зат есім) + *ты* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) тұлғаларының бірігуінен жасалған атау. *Мойын* сөзі көптеген түркі тілдерінде: ноғай, қарақалпақ, өзбек, түркмен, алтай, азербайжан т. б. *мойнак*, *моюн*, *бойун* варианттарында топонимдер құрамында термин ретінде жиі қолданылады (Мурзаев, 1984. 372).

Зерттеуші Ғ. Қоңқашпаев бұл атауды өзенмен байланыстырып «жіңішке, мойынға ұқсас», — деп тұжырымдайды. Ал. Е. Қойшыбаев: Түркі тілінде моин «мойын» — ту «тау», ал этимологиясын «мойынға ұқсас», — деп тұжырымдайды.

МОЛА (Мола) — бейіт, тау, биік. 135,0 м, тау, биік. 186,8 м, Жез. ауд.; тау, биік. 481,7 м, Жанаар. ауд. Кісі жерленген жер, төбе, тау.

МОЛААДЫР (Молаадыр) — бейіт, Жанаар. ауд. Аяқ Бестау тауына жақын жерде. «Мола жанындағы, төңірегіндегі адыр» деген мағынадағы атау.

МОЛАБҰЛАҚ (Молабулак) — баст., Ақад. ауд., Жанаар. ауд. Мағынасы: «мола жанынан ағатын бұлақпен байланысты қойылған атау».

МОЛАҚҰДЫҚ (Молакудук) — құд., Ақад. ауд. «Жанында моласы бар құдық немесе қасында құдығы бар мола» деп түсінуге болады.

МОЛАЛЫ (Молалы) — баст., Ақад. ауд. *Мола* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) тұлғаларының бірігуінен жасалған атау, яғни «моласы көп жер».

МОЛАЛЫБҰЛАҚ (Молалыбулак) — бұл., Жез. ауд. Үлкен

Жезді өз.-нің бат.-да., *баст.*, Ақад. ауд.; *баст.*, Ақтоғ. ауд.; *бұл.*, *жер*, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт. жағ.-да. «Моласы көп жердегі құдық.»

МОЛАЛЫ КӨКДОМБАҚ (Молалы — Кокдомбак) — *зират*, Жез. ауд. Мола-лы «моласы бар» — Көкдомбак «көк» — жасыл, «домбак — томпақ, төбе», яғни «моласы бар, бейітті көк төбе, томпайған, томпақ жер». *Молалы* (сын. есім) + *Көкдомбақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

МОЛАЛЫСУ (Молалысу) — *жер*, Ақтоғ. ауд. «Молалар бар жерден ағатын өзен, су» мағынасындағы атау.

МОЛДАБАЙ (Молдабай) — *қыст.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстақ.

МОЛДАБАЙ ҚОЖАХМЕТ (Молдабай — Қожахмет) — *е. е. м.*, Шет ауд. Молдабай Қожахмет деген әкелі-балалы немесе ағайынды кісі тұрған жер, қыстақ болған, жұрт.

МОЛДАШІЛІК (Молдашилик) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Молда* (зат есім) + *шілік* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Шілік деген ұсақ бұта атауы көптеген топоним құрамында кездеседі. Сол шілігі мол жерді молда мекендеуіне байланысты қойылған болу керек.

МАЛҚАРА (Малқара) — *е. е. м.*, Жез. ауд. Малқара деген кісі есіміне ру аты болуға тиісті. Малқараның отырған жұрты, ескі мекені деген мағынадағы атау.

МОМЫН (Момын) — *е. е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МОНЖАСАЙ (Монжасай) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Мурзаевтың пікірінше: «монга — тұңғыс — маньчжур тіл тобына жататын ненец тілінде «өз.-нің бұрылған жерлеріндегі құрғақ сай, ойпан», — (Мурзаев, 1984, 373). деген мағынаны білдіреді. Сөз арасындағы г//ж дыбыстары көп тілдерде алмаса береді (түркі, қазақ тіл.-де). Қазақ тіліндегі *монжа* сөзі сол ненец тіліндегі *монга* сөзіне барып тірелуі, оның түп төркіні бір болуы да әбден мүмкін.

МОНАҚ (Монак) — *мазар*, Жез. ауд. Салыстыр: грекше *монахос* «жалғыз, оңаша». Мурзаев оны «даладағы, айдаладағы жалғыз бағана» деп түсіндіреді (Мурзаев, 1984, 373). Бұған қарағанда атаудың «жел өтіндегі» дегенді аңғартуы әбден мүмкін. Ал монах — монак сөздерінің қазақ тілінің айтылу заңына сай соңғы дауыссыз «х» ның дыбыстық өзгеріске ұшырап, Монак боп айтылуы занды құбылыс.

МОНША (Монша) — *е. е. м.*, Ақтоғ. ауд. Монша тапшы жерлерде салынғандықтан сол елді мекеннің аты Монша болуы әбден мүмкін.

МОНШАҚТЫ (Моншақты) — *тау*, Шет ауд. *Моншақ* (зат есім) + *ты* (сын есім тудыратын қосымша) тұлғаларының бірігуі-

нен жасалған атау. «Моншақ тектес ұсақ тас табылатын тау» мағынасына саяды.

МҰСТАПА АУЫЛЫ (Аул Мустафы) — *е. е. м.*, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МОШАҚ (Мошак) — *бейіт*, Шет ауд. Мошак есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

МРАМОРНАЯ (Мраморная) — *тау*, биік. 519,3 м, Акад. ауд. Тас жарған бұл.-ның оңт.-де. Мәрмәр тас кені бар таудың аты.

МҰЖЫҚ (Мужик) — *бейіт*, Жез. ауд. Орыс шаруасы жерленген бейіт болуы керек, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

МҰЖЫҚБҰЛАҚ (Мужикбулак) — *бұл.*, Жез. ауд. Орыс шаруасы тұрған жердегі бұлақ болуы мүмкін.

МҰЗБЕЛ (Музбель) — *тау*, Жез. ауд., *Мұз* (зат есім) + *бел* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «мұзды асу, мұзды тау».

МҰЗДЫБҰЛАҚ (Муздыбулак) — *е. е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Мұз* (зат есім) + *ды* (зат есімнен сын есім жасайтын жұрнақ) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «өте суық, мұздардан басталатын, суық бұлақ».

МҰЗҚАЗҒАН (Музказган) — *құд.*, *жер*, Жаңаар. ауд. *Мұз* (зат есім) + *қазған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним, сол атау бойынша белгілі жер, яғни «мұзды қазған, қиратқан».

МҰЗҚАҚҚАН (Музқаккан) — *құд.*, Жаңаар. ауд. *Мұз* (зат есім) + *қаққан* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған топоним, сол топоним арқылы белгілі жер, яғни «мұзын қағып тастаған, сындырған (кұдық)».

МҰҚАШ (Мукаш) — *қыст.*, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

МҰҚАШБАЙ (Мукашбай) — *құд.*, тер. 2 м, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық атауы осы топоним арқылы белгілі жер (объект), бағдар.

МҰҚЫР (Мукур) — *өз.*, Акад. ауд. Шу өзені алабына жатады. ұз. 54 км. Е. Қойшыбаев *мұқыр* сөзі түркі тайпаларының (VI—VII ғ. ғ.) этникалық шағын тобы болуы мүмкін десе (1974, 173), Ғ. Қонқашпаев: «*мұқыр* «келте, ешқайда құймай, айдалаға сініп, жоғалып кететін өзен», — дейді (1951, 29). Аталмыш *мұқыр* географиялық термин ретінде көптеген тілдерде, тіптен тұңғыс-маньчжур тілдерінде кең тараған. О. Т. Молчанова өз сөздігінде оның бірқатарын келтіреді, мәселен; ойрат, алтай тілдерінде *моко* «тұқыл, келте», Вл. Вербицкийдің сөздігінде *моко* «күші азайып, әлсіреу, мұқылдану», қырғыз тілінде *мукур* «аласа, типік», тува тілінде *могур* «тоқал» деген мағыналарды білдіреді екен. Ал монғол және

тұңғыс-маньчжур тілдер тобының эвенк тілінде *муку* — *мукургэ* «1) тұқылдану; 2) сынып қалу (пышақ туралы); маньчжурша мохоло «тоқал, мүйізсіз (өгіз); ал монғолша *мохото*, *мухар* «тұқыл, тоқал; бурятша *мохо* «тұқылдану; *мохоо* «тұқыл, тоқал; *муххар* «келте, құйрықсыз, қалмақша *мохо* «тоқал, (Молчанова, 1979, 77). Бірақ Алтай өлкесіндегі *мұқыр* термині Қазақстанға қарағанда мағына жағынан айтарлықтай дамымаған, қосымша географиялық мәнге ие бола алмаған. Сондықтан Қазақстаннан шет жердегі топонимдер құрамындағы осы термин өзінің бастапқы, тікелей (төл) мағынасын сақтап қалған, олар «тоқал», «қысқа», «тұқыл», «келте» ұғымдарын білдіреді. Қорыта келгенде, мұқыр топонимінің мағынасы «келте, ешқайда құймайтын, айдалаға сіңіп, жоғалып кететін шағын өзен», — дегенді аңғартады.

МҰҢЛЫ (Мунылы) — *тау*, Жанаар. ауд. Е. Қойшыбаев пен Ғ. Қоңқашпаев бұл сөзді «қайғылы, қаралы» тау деп сөзбе-сөз аударған. (Қоңқашпаев, 1963; Қойшыбаев, 1974, 173.)

МҰРАТ (Мурат) — *тау*, *қыст.* Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МҰРАТ ЖЕРІ (Муратская долина) — *сай*, Ақтоғ. ауд. Мұрат есімді кісі тұрған мекен-жай. (Инф. Ахметов Аманбек — 71 ж. Эксп. мат., 1982 ж.)

МҰРЛЫ (Мурлы) — *құд.*, тер. 2 м, Жез. ауд. Бұл сөз екі компоненттен құралған: *мұр* (зат есім) + *лы* (зат есімнен сын есім жасайтын жұрнақ). *Мұр* сөзі қазақ тіліндегі *мор*, *морлау* сөздерімен бір түбірлі, төркіндес болуы әбден мүмкін. Ал *мор*, *морлау* сөздерінің мағынасы: «қойдың қиын тұтатып, үстіне дымқыл көң, қи үйіп, бықсытып жаққан оты бар, қазылған шұңқыр жер» (ҚТТС, 7, 232.). *Мор*, *морошақ* деген сөздің түбірімен *мұрлы* атауы төркіндес. *Морошақ* «жерден қазылған шұңқыр ошақ». Сондай-ақ оттың *моры* деген сөз бар. Қазақ тілінде, оның диалектісінде *О* дыбысы (мор сөзіндегі) мен *Ұ* дыбысы (мұр сөзінде) алмасқанмен сөздің негізгі мағынасы толық сақталған. *Мұрлы* (мұр, мор) сөзінің мағынасы: «терен қазылған шұңқыр құдық».

МҰРЫН (Мурын) — *тау*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «аяқталған, біткен жері иілінкі, шығынқы, мұрын сияқты сүйірлеу жота, тау».

МҰСА (Муса) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, және сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

МҰСАБЕЛЖОН (Мусабельжон) — *жота*, биік. 621,1 м, Ақад. ауд. Мұса деген кісінің есіміне байланысты қойылған асу, жота.

МҰСАБЕК (Мусабек) — *мола*, Шет. ауд. Ақмая пос.-нің онт. де. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

МҰСТАҚАЙ (Мустакай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

МҰСТАПАҚҰДЫҚ (Мустапакудук) — құд., тер. 2 м, Жаңаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған құдық аты.

МҰХАМЕТЖАН (Мухаметжан) — құд., жер, е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

МҰХАМЕДИЯ (Мухамедия) — тау, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МҰХТАР (Мухтар) — е. м., бөг., тау, биік. 650,8 м, өз., Шет ауд.; тау, биік. 590,5 м, Приоз. ауд.; баст., Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

МҰХТАР БӨГЕНІ (Мухтарское водохранилище) — бөг., Шет ауд., Кісі есімінен қойылған бөгеу аты.

МҮЙІРДІҢ БАСЫ (Муюрдин басы) — жер, Жез. ауд. Карасире өз.-нің солт.-де.

МЫҚ (Мык) — тау, биік. 677,1 м., Ұлыт. ауд. Бараккөл көлінің бат.-да. Мық сөзінің қазақ тілінде және басқа да түркі тілдеріндегі «уақ шеге» деген негізгі мағынасынан басқа Е. Қойшыбаевтың пайымдауынша, көне түркі жұрттары топтарының аты (мұғ), IV—V ғ. ғ Орта Азия мен Арғы Кавказдың тау мекендерін жайлаған» (Қойшыбаев, 1985, 189.). Біздіңше, *Мық* атауы жөнінде мынадай пікір айтуға болатын сияқты. Тұңғыс-маньчжур тілдері тобына жататын эскимос тілінде *мык*, *ымык*, *ымых «су»* мағынасындағы сөз екен. Ертеде мык «су» сөзі тау мен суға бірдей қатысты айтылуы мүмкін. Кейін тілдің даму барысында бұл объектілердің мағыналық жігі ажырап, жеке сөз ретінде, болмаса дербес атауға не болғанға ұқсайды. Түркі тілдерінде оның тауға қатысты мағынасы, ал тұңғыс-маньчжур тілдерінде суға қатысты мағынасы сақталып қалуы мүмкін. Дегенмен, түркі, оның ішінде қазақ тіліндегі *мық* сөзінің мағынасы: таудың тас-топырағының геологиялық тегіне қарай, «мықты, мығым, берік, нығыз» болуын меңзейтіндей.

МЫҢАДЫР (Мынадыр) — тау, е. м. Жаңаар. ауд. *Мың* сөзі негізінде «көп, сансыз, хисапсыз» деген мағынаны білдіреді. Кейде *мың* сан формасында сөз тіркесінде келіп, «шексіз көп, мол» мағынасында да қолданылады. Ал топонимнің мағынасы: «аласа, толып жатқан аласа төбелер, дөнестері көп жер».

МЫҢАРАЛ (Мыңарал) — тжс, Ақтоғ. ауд. Атау *мың* (сан есім) + *арал* (зат есім) деген екі сөзден құралған «көп, өте көп ірілі-ұсақты аралдар» деген мағынаны білдіреді.

МЫҢБАЙ (Мынбай) — жер, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

МЫҢБҰЛАҚ (Мынбулак) — жер, бұл., төбе, Жез. ауд.; құд. тер. 2 м, Жаңаар. ауд. «Ондаған немесе одан да көп бұлағы бар жер» деген мағынадағы атау.

МЫҢКИІК (Мынкиик) — жер, шатқ., Жез. ауд. *Мың* (сан

есім) + *киік* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «киігі көп жер, мыңдаған киік жайылатын мекен-жай» мағынасын білдіреді.

МЫҢҚҰДЫҚ (Мынкудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Мың* (сан есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «құдығы көп жер» дегенді білдіреді.

МЫҢҚАУҒА (Мынкауга) — *құд.*, Жанаар. ауд.; *бұл.* Ақтоғ. ауд. Екі компоненттен құралған топоним. *Мың* (сан есім) + *қауға* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, топонимдік мағынасы: «мың қауғалық суы бар құдық».

МЫҢСАЙ (Мынсай) — *жер*, Ұлыт. ауд. Бірінші май кхз-ның онт. жағ.-да. *Мың* (сан есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау, топонимдік мағынасы: «сай-саласы көп жер».

МЫҢТАЛСАЙ (Мынталсай) — *жер*, Шет ауд. Атау «ағашы мен талдары көп сай» деген ұғымды білдіреді.

МЫҢШОМ (Мыншом) — *жер*, Жанаар. ауд. Шом бума қамыс, (ҚТДС, 1969, 397.) Атаудың топонимдік мағынасы: «қамысы көп жер».

МЫҢШОҚЫ (Мыншоқы) — *шоқылар, дөңдер*, Жез. ауд. Жанаар. ауд. Бұл атау *мың* (сан есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған, атаудың мағынасы: «көп шоқылар».

МЫРҒАЛИ (Мыргали) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған микротопоним, «Мырғалидің қыстауы», деген мағынаны білдіреді.

МЫРЗАБАЙМОЛА (Мырзабаймола) — *төбе*, Ұлыт. ауд. Мырзабай деген кісі жерленген төбе, биік жота.

МЫРЗАГҮЛЬ (Мырзагуль) — *қыст.* Жез. ауд. Жоса өз.-нің бойында, есімнен қойылған қыстау аты.

МЫРЗАМСЕЙІТ (Мырзамсент) — *тау*, биік. 553,4 м, *баст.*, Кісі есімінен қойылған атаулар.

МЫРЗАТАЙ (Мырзатай) — *тау*, биік. 819,0 м, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

МЫРЗАШОҚЫ (Мырзашоқы) — *тау*, биік. 551,9 м, Жанаар. ауд., Төрөбұтақ өз.-нің солт.-де. Атаулар «Мырзаның шоқысы» деген мағынаны білдіреді.

Мыс (Мыс) — *тау*, биік. 206,2 м, Жез. ауд. Мыс кені, қазбалары бар тау болғандықтан осылай аталған.

МІНЕП (Міней) — *қыст.*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

МІТЕМБАЙ (Мтембай) — *қыст.*, Шет ауд., Ақмая пос.-нің онт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған қыстау.

МИЯҚҰЛ (Миякул) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

НАҚОЗҒАН (Накозган) — қыст., Ұлыт. ауд. Нақ (мекен үстеу) + озған (етістіктің есімше тұлғасы) тұлғалы сөздерінен бірігіп жасалған атау. Негізінде кісі есімінен қойылған атау болса керек.

НАЙДА (Найда) — құд., е. м., Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НАЙЗА (Найза) — тау, биік. 626,3 м, Ақад. ауд. Ақдала пос. -нің бат. жағ.-да. Таудың сырт тұлғасы найза сияқты тіп-тік, найзаға ұқсас төбесі үшкір болғандықтан найза аталған.

НАЙЗАҚАРА (Найзақара) — тау, Ақтоғ. ауд. Найза (зат есім) + қара (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Мағынасы: «найза сияқты тіп-тік, биік тау».

НАЙЗАТАС (Найзатас) — қыст., Жез. ауд. Жыланды өз.-нің оңт.-бат.-да. Сырт сипатына қарай осылай аталған тау, төбе атынан қойылған қыстау аты, «найза іспеттес тіп-тік керек тас» деген мағынаны білдіреді.

НАМАНАЙ (Наманай) — тау, жер, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НАРӨЛГЕН (Нарульген) — сс, е. е. м., Жез. ауд. Нар (зат есім) + өлген (етістіктің өткен шақ тұлғасы) сөздерінен жасалған атау. Осы жерде нардың өлуіне байланысты аталып кеткен жер аты.

НАРТАЙ (Нартай) — е. е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НАРШОҚЫ (Наршоқы) — тау, биік. 1108 м, Шет ауд. Нар (зат есім) + шоқы (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «биік, зор, үлкен шоқы, дөң» деген ұғымды білдіреді.

НАРЫҚБАЙ АУЫЛЫНЫҢ АЙРЫҒЫ (Развила аула Нарықбай) — айр, Жанаар. ауд. Үш сөзден құралған күрделі атау. Мағынасы: «айрықта тұрған, орналасқан Нарықбай ауылы».

НАРЫМБАЙСАЙ (Нарымбайсай) — құрғ. өз., Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған сай аты.

НАУАЛЫ (Науалы) — жазық, тжс, Ақад., Приоз. ауд.-да. Науа (зат есім) + лы (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) тіркестерінен жасалған атау. Жер беті науа сияқты ор болып қазылып кеткендіктен, жер бедеріне байланысты осылай аталған.

НАУБЕТ (Наубет) — тау, биік. 764,0 м, Жанаар. ауд. Отаутас тауының солт. жағ.-да. Бұл атау нау (зат есім) + бет (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Оның бірінші сыңары нау//ну, қалың жыныс, екінші сыңары бет, беткей дегенді білдіреді. Атаудың мағынасы: «таудың қалың, нулы беті, беткей жағы» дегенге саяды.

НӘДІРБАЙ (Надирбай) — қыст., Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

НӘЖИЯ (Нажия) — *тау*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

НӘСІМБАЙ (Насимбай) — *қыст., тау*, биік. 419,7 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

НЕКТӨБЕ (Нектобе) — *дөң*, Жаңаар. ауд. *Нектөбе* сөзін қара.

НІЛДІ (Нилди) — *е. м., тау*, биік. 739,9 м, Ақад. ауд. Атау *ніл* (зат есім) + *ді* (зат есімнің сын есім тудыратын жұрнағы) тұлғаларының бірігуінен жасалған. Оның бірінші сыңары *ніл* «көк шөптің, ағаш жапырағының, тағы басқа өсімдіктердің сөлі, шырыны, бояуы» (ҚТТС, 7, 364.). Атаудың топонимдік мағынасы: көк шөпті көкшіл түсті тау.

НЕСІБЕК (Несибек) — *айр.*, Шет ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

НЕСІБЕЛДІ (Несибельды) — *тау*, биік. 283,6 м, *құрғ. құд.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

НИЗИНА (Низина) — *төбе*, Жез. ауд. Орыс тіліндегі низина «ой, сай, ойпаң жер» дегенді білдіреді.

НИЗКАЯ (Низкая) — *тау*, Жез. ауд. Орыс тіліндегі низкая, низкий «аласа тау» дегенді білдіреді.

НИКОЛЬСКИЙ (Никольский) — *обқ.*

НИЯЗБҰЛАҚ (Ниязбулак) — *баст.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НОВАЯ КОШАРА (Новая Кошара) — *ферма*, Ақад. ауд. Орыс тіліндегі новый «жаңа» — стройка «қора», яғни «жаңа қора» мәніндегі құдық аты.

НОВЫЙ ХУТОР (Новый хутор) — *қыст.*, Ақад. ауд. Орыс тіліндегі *новый* «жаңа» (сын есім) + *хутор* (зат есім) сөздерінен жасалған. Орыс шаруаларының мекен-жайы.

НОҒАЙ (Ногай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд.; *қыст.*, Приоз. ауд. Ногай этнониміне байланысты атау.

НОҒАЙҚАЗҒАН (Ногайказган) — *баст.* Ақад. ауд. Топоним *ногай* (зат есім) + *қазған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған, сол атау бойынша белгілі бастау аты.

НОҒАЙТАМ (Ногайтам) — *мола*, Ұлыт. ауд. Ногай руынан жерленген кісінің зираты.

НӨГЕРБЕК (Нугербек) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НӨКТӨБЕ (Ноктобе) — *төбе*, Жаңаар. ауд. *Нөк* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Нөк* сөзінің қазақ тіліндегі мағынасы белгісіз. Бірақ монғол тілінде *нүк/нүх/сөзі* кездеседі: 1) Тесік, саңлау; 2) ін. қуыс; 3) Ауыс (сан) тоғыз ұғымд

насы
тер м

НҰРА (Нура) — *өз., е. м.*, Шет ауд.; *дөң*, биік. 509,4 м, Ақад. ауд.

Нұра сөзі географиялық термин ретінде көптеген топонимдер құрамында Қазақстан территориясы мен одан тыс жерлерде кездеседі. Мәселен, монғол тілінде *нуру* «жота», эвенк тілінде *нура* «жар». Зерттеушілер Ғ. Қоңқашпаев пен Э. М. Мурзаев *нұра* сөзінің мағынасы: «жыра, сай» деп қарайды (Қоңқашпаев, 1951, Мурзаев, 1984, 398.). Ал Е. Қойшыбаевтың *нұра* сөзі «төбе, дөңдердің шошайған төбесі, шыны» деген пікірі дәу туғызады. Оңтүстік Қазақстанда (Созақ ауд., Жуантөбе схз-ының, информатордың көрсетуі) *нұра* «ұшы-қиырсыз иен дала, жардан кейін басталған жазық» деген ұғыммен байланысты екен және бұл пікірді Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігінің материалдары да растайды (ҚТДС, 258.).

Біздің пайымдауымызша, *нұра* атауының мағынасы: «жыра, терең сай-сала», дегенге саяды.

НҰРАТАЛДЫ (Нураталды) — *сс орт., схз*, Шет. ауд.; *е. м.*, Жанаар. ауд. Бұл топоним *нұра* (зат есім) + *талды* (туынды сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, «тал, ағаш өскен сай, жыра» деген мәнді білдіреді.

НҰРАСАЙ (Нурасай) — *ескі арна*, Ұлыт. ауд. Екі терминнен құралған атау, мағынасы: «су орған жыра, терең сай, кейінірек суы құрғап қалған сай».

НҰРАШБАСЫ (Нурашбасы) — *құд.*, Приоз. ауд. Атау екі компоненттен құралған: *Нұраш* (антропоним) + *басы* (тәуелдік жалғаудың Ш жағы). *Бас, баш* терминдері қаз., азерб., құмық, якут, хакас тілдерінде «таудың, бастаудың, өзеннің басы» болса, қырғыз, құмық тілдерінде «өзеннің, таудың, бастаудың аяғы, біткен жері» деген қарама-қайшы ұғымдарды білдіреді (Мурзаев, 1984, 76—77). Атаудың топонимдік мағынасы: «Нұраш құдығының бас жағы».

НҰРЖАНТАМ (Нуржантам) — *тау*, Ұлыт. ауд. *Нуржан* (кісі есімі) + *там* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, яғни «Нұржан жерленген бейіт» деген мағынадағы атау.

НҰРКЕН (Нуркен) — *сс орт.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НҰРЛАН (Нурлан) — *е. е. м.*, Жез. ауд.; *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

НҰРЛАНБҰЛАҚ (Нурланбулак) — *бұл.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау. Нұрланның бұлағы мағынасындағы гидроним.

НҰРМАН (Нурман) — *қыст.*, Жез. ауд.; *айр., мола*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

НҰРМАНБАЙ (Нурманбай) — *е. е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НҰРМАНАҚА (Нурманака) — құрғ. өз., Ақад. ауд. Атаудың бірінші сынары *Нұр* сөзін *Нұра*-дан қара. Атаудың екінші сынары *манақа/манаха, манахы* деп те жазылады, монғол, алтай тілдерінде «күзету, анду, түнгі күзет» деген мағыналарды білдіреді (Хабшай, Мінис, 1954, 111). Таулы Алтай өлкесінде Манақай, Манакы, Маныкы деген жер, жайылым аттары кездеседі. Бұл жерлер үш жағынан табиғи қоршауы бар, бұрын жылқы малының жайылымына ыңғайлы да жайлы жер болған (Молчанова, 1979, 260).

Сөз етіп отырған географиялық атау құрамындағы манақа сөзі алтай, монғол, тува тілдеріндегі *манаха, манақай, маныгы* сөздерімен төркіндес, әрі мәнделес, ал топоним құрамындағы *нұр* сөзі *нұра* сөзімен байланысты келіп, «жыра, сай» деген ұғымды білдіреді. Қорыта келгенде, *Нұрманакә* атауының негізгі мағынасы: «жылқы малын түнде сатуға, күзетуге ыңғайлы, тау ішіндегі терең сай» дегенге саяды.

НҰРТАЙ (Нуртай) — *тау*, 1172,1 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен байланысты атау.

НҰРТАЗ (Нуртаз) — *төбе*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НҰРТАЙ (Нуртай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НҰРКЕЙ (Нуркей) — *е. е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

НЫҒМЕТ (Нигмет) — *е. е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

— О —

ОБА (Оба) — *тау, шоқы*, Ақад. ауд. *Оба* «дөнес жерлерге тас-тан, топырақтан үйіп жасалынған меже, белгі» (ҚТТС,7, 367). Бұл термин топонимдер құрамында түркі, монғол тілдерінде кеңінен кездеседі. Мысалы: Цаган — обо, Баян — обо, Улуг — ова (тув.) т. б.

ОБАЛЫ (Обалы) — *тау*, биік. 548,9 м, Жез. ауд.; *шоқы*, Жаңаар. ауд. Атау *оба* (зат есім) + *лы* (сын есімнің туынды жұрнағы) компоненттерінен құралған. Атаудың мағынасы: «тас үйілген биік төбе, жота».

ОБАЛЫСАЙ (Обалысай) — өз., Ұлыт. ауд. *Оба* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) + *сай* (зат есім) компоненттерінен құралған атау. Мағынасы: сай төңірегінде көптеген оба барын мегзейді.

ОВРАЖНЫЙ — *төбе*, биік. 286,2 м, Жез. ауд. Орыс тіліндегі овраг «жыра», «сай», овражный «жыралы, сайлы» деген мағынаны білдіреді.

ОГОРОДНЫЙ — *құд.*, Приоз. ауд. Орыс тіліндегі огород, огородный «бақшалы, огороды бар» деген мағынадағы атау.

ОЖАРСУ (Ожарсу) — *баст.*, *дөңес*, Ақад. ауд. Атаудың мағынасы: «буырқанып ағатын бастау, тентек бастау».

ОБАЛЫ БУРАБАЙ (Обалы Бурабай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. *Обалы* (сын есім) + *бурабай* (зат есім) негізінде жасалған күрделі атау. Мағынасы: «айналасында биік жота, төбелері бар Бурабай қыстау».

ОБАЛЫ ҚҰМДЫҚ (Обалы Қумдык) — *шоқы*, Ұлыт. ауд. *Обалы* (сын есім) және *құмдық* (зат есім) сөздері арқылы жасалған. Мағынасы: «тас үйілген құмды, құмдақ, құмдауыт биік жер, шоқы».

ОЖЫРАЙ (Ожырай) — *тау*, 640,3 м, Ұлыт. ауд. «Ерекше көзге түсіп одыраю, оқшауланып, бөлектеніп көзге түсу» мәніндегі атау.

ОЗЕРНЫЙ (Озерный) — *қтп*, *ауд. орт.*, Приоз. ауд. Орысша озеро «көл», озерный «көлді».

ОЙ (Ой) — *дөң*, Ақад. ауд. *Ой* — ойпаң, төмен жер, (ҚТТС, 7, 383). *Ой* — монғол тілінде тоғай, орман дегенді білдіреді (Хабшай, мініс, 1954, 128). *Ой* сөзі көптеген ороним, гидронимдер құрамында кездеседі.

ОЙПАҢ (Ойпан) — *төбе*, биік. 363 м, Приоз. ауд., Жыланды өз.-нен 8 км жерде. *Ойпаң* — төмен, ойлау жер (ҚТТС, 7,393).

ОЙРАН (Ойран) — *таулар*, Ақад. ауд. Ойран сөзінің мағынасы «тас-талқан, бүліншілік, әлек» (ҚТТС, 7, 394), Монғ. *ойрын* «жақын, таяу». Бұл топонимнің мағынасы жайлы кесімді, нақты пікір айту екіталай, сондықтан, сол тау етегінде, тауда болған бір оқиғалармен, соғыспен байланысты болуы мүмкін, ал екіншіден, монғол тілінен енген сөз болып, жақын, елді мекен жайға таяу таулар болуы да мүмкін.

ОЙРАНТАУ (Ойрантау) — *тау*, биік. 1223,6 м, Приоз. ауд. (Қара: Ойран).

ОЙСОР (Ойсор) — *сор*, Ұлыт. ауд. Атау *ой* (зат есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Ойпан, ойлы жердегі аяқ батып кететін тұзды батпақ деген мағынаны білдіреді. *Сор* — аяқ батып кететін тұзды батпақ (ҚТТС, 8, 346).

ОЙТАЛ (Ойтал) — *бейіт*, Жез. ауд. Атау екі сөзден құралған: *ой* (зат есім) + *тал* (зат есім). Атау «ойпаң, ойыс жерде өскен тал, ағаштар» деген мағынаны білдіреді. Бейіт сол жерде немесе таяу орналасқан болу керек.

ОЙШҰБАР (Ойшубар) — *жер*, Жез., Ұлыт. ауд.-да. Топоним екі сөзден құралған: *ой* (зат есім) + *шұбар* (бұл жерде зат есім), *шұбар* — «ақ қайың аралас өскен ағаштар, әр жерде ағашы сирек өскен шұбар жер» деген мағынаны білдіреді (Қоңқашпаев, 1951).

Атаудың мағынасы: «ойпаң жерде сиректеу өскен ағаштары бар жай».

ОЙЫҚБАҚАЙ (Оикбакай) — құд., Жез. ауд. *Ойық* (сын есім) + *бақай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бақайға тенеу, болмаса ұқсату негізінде қойылған.

ОКТЯБРЬ — қыст., Шет ауд. Советтік дәуірде қойылған микротопоним.

ОҚКӨМГЕН (Оккомген) — тау, Шет ауд. *Оқ* (зат есім) + *көмген* (есімше) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «тау етегіне оқ жасырған, көмген».

ОЛЖАБАЙ (Олжабай) — қыст., Жанаар. ауд. Осы кісі есімінен қойылған атау.

ОЛЖАДӘУЛЕТ (Олжадаулет) — мола, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ОМАРБАЙ (Омарбай) — қыст., Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ОҢҒАРБАЙ (Онгарбай) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған елді мекен, жер аты.

ОҢҒАРШЕГЕН (Онгаршеген) — құд., бейіт, Жез. ауд. «Онғар есімді кісінің құдығы» деген ұғымды білдіреді. Осы құдық маңайына қойылған бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ОНТҮСТІК ҮШҚАРА (горы Ушкара Южные) — тау, биік. 531,4 м, Ақад. ауд. Бұл атаудағы Үшкара сөзі «алыстан көрінетін бір-біріне жақын орналасқан үш төбе, алыстан қарайған үлкен тау», яғни «сол жердің оңтүстік жағындағы үш үлкен тау» мағынасын білдіреді.

ОСПАНБЕЙІТ (Оспанбейт) — бейіт, Ақад. ауд. Оспан деген кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ОРАЗ (Ораз) — жер, Жез. ауд. Жымықы өз-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ОРАЗБАЙҚОНҒАН (Оразбайқонған) — құд., Жез. ауд. *Оразбай* (кісі есімі) + *қонған* (етістіктің өткен шақ тұлғасы) деген екі сөзден құралған атау, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ОРАҚБАЙ (Орақбай) — төбе, биік. 295,7 м, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған төбе аты.

ОРАЛБАЙ (Оралбай) — тау, биік. 1118,5 м, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

ОРАЛБАЙБҰЛАҚ (Оралбайбулак) — бұл., Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ОРДАБАС (Ордабас) — төбе, Шет ауд., Дария пос.-нің оңт.-де. *Орда* (зат есім) + *бас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Орда* сөзі қазақ, жалпы түркі тілдерінде «орта ғасырдағы көшпелі елдердің әкімшілік, саяси басқару орталығы, ел билеушілер тұрағы, сарай» (КТТС, 7. 459), монғол тілінде *орд* «үй», «сарай» (Хаб-

шай, Мініс, 1954, 131). Атаудың екінші сыңарындағы *бас* сөзі кейде *басы* тұлғасында да айтылады. Атаудың мағынасы: «бас жақтағы, орталық, негізгі орда, тұрақ» дегенді білдіреді.

ОРДАБАСЫ (Ордабасы) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Қара: ОРДАБАС.

ОРДАШАҒЫЛ (Ордашағыл) — *жер.* Жаңаар. ауд. *Орда* (зат есім) + *шағыл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Оның екінші сыңары *шағыл* «өсімдік өскен, үлкен құм төбе» (Мурзаев, 1984, 623.). Атаудың топонимдік мағынасы: «үлкен, құм төбе».

ОРДЖОНИКИДЗЕ (Орджоникидзе) — *е. м., схз.* Шет ауд. Совет мемлекетінің көрнекті қайраткері Серго Орджоникидзе құрметіне қойылған елді мекен, совхоз аттары.

ОРОСИТЕЛЬНОЕ (Оросительное) — *сс орт., е. м.,* Жаңаар. ауд., Орыс тіліндегі орошение «суару, суландыру» сөзінен жасалған атау.

ОРТА АҚЖАРЫҚ (Орта — Ақжарық) — *е. м.,* Ақтоғ. ауд., *Орта* (мекен үстеу) + *ақ* (сын есім) + *жарық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Жарық* сөзі географиялық термин ретінде жер бедерінің сипатын білдіреді, яғни «жердің сызаттанып как жарылуын — «жарық» дейді (Мурзаев, 1984, 179). Топонимнің мағынасы: «Орта (Бас және Аяқ Ақжарық болуы ықтимал) тұстағы ағын су орып, содан пайда болған жарық, жарылған жер немесе қак айрылып жатқан ақтандақтанған жарық», *ақ* бұл жерде: «дымқылды сору бар, ақтандақ» деген мағынаға ие.

ОРТА АҚСАЙ (Орта — Ақсай) — *е. м.,* Ақтоғ. ауд., *Орта* (мекен үстеу) + *ақ* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Топонимнің *Орта* компоненті оның бас жағында немесе төменгі, аяқ жағында, тағы да *Ақсай* атауының болғандығын, я бар екендігін мезейді, сөйтіп объектінің орта тұста орналасқанын көрсетеді. Ақсай атауының *ақ* сыңарына зейін қойсақ, ономастикалық атауларда бірнеше семантикалық мағынада қолданылады.

Ал ол атаудың екінші сыңары *сай* азерб. түрк. *сай-чай* «өзенсу», «жыра», «жылға» терминдерінің синонимі. Атаудың жалпы мағынасы: «ортадағы (басқа бір объектіге карағанда) шөбі шүйгін, оты, бозы мол сай» дегенді білдіреді.

ОРТААЛА (Ортаала) — *төбе.* Акад. ауд. *Орта* (мекен үстеу) + *ала* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Ол атаудың екінші сыңары *ала* «жазықтықтың, тегіс жердің әр түрлі топырақ пен өсімдіктер алмакезек алағаттанып жатуы, ала-ғұла» дегенді білдіреді.

ОРТАБҰЛАҚ (Ортабулақ) — *бұл.,* Акад. ауд. «Орта тұста орналасқан бұлақ» деген мағынаны білдіреді.

ОРТА ЖАПАЛАҚ (Орта — Жапалақ) — *е. м.,* Ақтоғ. ауд., *қыст.,* Приоз. ауд. *Орта* (сын есім) + *жапалақ* (зат есім) сөздері-

нен жасалған атау. Е. Қойшыбаевтың пікірінше: 1) жапалағы көп тау; 2) жалпыған тастары қонып отырған жапалақтарға ұқсағандықтан солай аталуы мүмкін (1985, 111). Жоғарыда аталған топонимнің мағынасы осы айтылғандарға сай келеді. Негізінде таудың жатағандығын жалпып отырған жапалаққа ұқсатып қойылған атау.

ОРТАЖОЛҚҰДЫҚ (Ортажолкудук) — құд., Жез. ауд. *Орта* (сын есім) + *жол* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «Орта жолдағы құдық» дегенге саяды.

ОРТАИРЕК (Ортаирек) — тау, биік. 400,6 м, Приоз. ауд. Гүлшат кен орнына 10 км жерде. *Орта* (сын есім) + *ирек* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Объектінің орта термині анықтап тұрса, ирек термині таудың сипатын, физикалық тұлға-пішінін суреттейді.

ОРТАДЕРЕСІН (Ортадересин) — тау, биік. 572,9 м, Жез. ауд., *сс орт.*, Приоз. ауд. Атау *Орта* (мекен үстеу) + *дересін* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Е. Қойшыбаев Л. Лигетидің «дересин» монғ. «өсімдік немесе жайылым», ордос сөйлеу тілінде *дересу* (өсімдік) «ши» болуға тиіс».

ОРТАҚАҒЫЛ (Ортақағыл) — тау, биік. 572,9 м, Жез. ауд. Орталық Қазақстанда Қағыл деген аласа тау бары белгілі. Ал Ортақағыл төменірек болуға тиіс. Е. Қойшыбаев *Қағыл* атауын «қағу етістігінің өзіндік түрі, мағынасы: «қар тоқтамайтын желқақты жер», деп түсіндіреді (1985, 140). Біріншіден, «етістіктің өзіндік түрі» деуі қате пікір, өйткені қазақ тілі грамматикасында «етістіктің өзіндік түрі» деген термин мүлдем жоқ. Екіншіден, Қағыл атауының түбірі *қақ* етістігі десе көкейге қонымды болар еді. Бірақта, түсіндірме сөздікте *қағыл* «құрғақ, кепкен жер» деп түсіндірілген (ҚТСС, 5.). Олай болса, атаудың мағынасы: «орта тұстағы Қағыл тау».

ОРТАҚОСАУЫН (Ортақосаун) — жер, Жез. ауд. *Орта* (сын есім) + *қос* (сын есім) + *ауын* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Атаудың екінші сыңарындағы қосауын сөзінің өзін қос және ауын тұлғалы сөздер деп қарасақ, *қос* «екі, егіз», *ауын*, ау «екі айыр, аша», *-ын* қосымша деп білеміз. Сонда атаудың мағынасы «Орта тұстағы екі аша, екі айыр жер» дегенге саяды.

ОРТАҚҰДЫҚ (Ортакудук) — құд., Ақад. ауд. *Орта* (сын есім) + *құдық* сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Мағынасы: «орта тұстағы құдық» деген ұғымды білдіреді.

ОРТАЛЫҚ (Орталық) — таулар, Ақад. ауд.; тау, биік. 975,1 м, Шет ауд. *Орта* (сын есім) + *лық* (зат есім қосымшасы), яғни «орта тұстағы, орталықтағы, негізгі таулар».

ОРТАҚОРА (Ортақора) — қыст., Приоз. ауд. *Орта* (сын есім) және *қора* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған

атау. «Орта тұстағы, ортадағы қора» деген мағынада қойылған атау.

ОРТА СҮТТІБАЙ (Орта — Суттибай) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған қыстау аты, яғни «Сүттібай мекен-деген ортадағы, орта тұстағы қыстау».

ОРТАСЫНТАУ (Ортасынтау) — *тау*, биік. 661,8 м, Ақад. ауд. *Орта+сын* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың мағынасы: «орта тұстағы биік тау».

ОРТАТАУ (Ортатау) — *дөң*, Ақад. ауд., Атаудың мағынасы: «орта тұстағы, орталықтағы негізгі тау» дегенді білдіреді.

ОРТАТОРҒАЙ (Ортаторғай) — *тау*, биік. 141,3 м, Жез. ауд. Атау *орта* (мекен үстеу) + *торғай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топоним құрамындағы *торғай* сөзінің этимологиясын Е. Қойшыбаев «көне тілдеріне тән *тор/тер* дала жүйелес: сай, терең тар шат, ойпат — кішірейткіш -ғай/-қай аффиксінің қосындысынан қалыптасқан атау. Атаудың тым көнелігін Омбы облысындағы чұлым татарлары мекені Торғай поселкесінің аты растай түседі. Чұлым татарлары самодий тілдес халықтар тобына жататыны мәлім. Сондықтан да, *Торғай* тұлғасы түркі тілдері аясынан артып алтай дәуірінен сыр тартады деуге болады», деп түйеді (1984, 223).

ОРТАТҰТҚЫН (Ортатутқын) — *құрғ. арна*, Ақад. ауд. Тасбұлақ жайылымының оңт.-де. Атау *орта* (мекен үстеу) + *тұтқын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Оның құрамындағы тұтқын сөзі *тұт* (етістіктің бұйрық рай тұлғасы) + *қын* (қосымша). Тілімізде *тұт* «ұста, тос, тоқтат, қарма» мағыналарын білдіреді. Демек, Ортатұтқын «орта тұста тоқтап, тосылып, бөгеліп қалған арна» дегенге саяды.

ОРТАУ (Ортау) — *тау*, Шет, Жаңаар. ауд.-да, *тау*, биік. 799,5 м, *сс орт.*, *қыст.*, Ақад. ауд. Екі терминнен құралған атау: *Ор* (зат есім) + *тау* (зат есім). Атаудың бірінші сыңарындағы *ор* «табиғат әсерінен болған немесе қазылған шұңқыр жер» (ҚТТС, 7, 445). Бұл сөз географиялық термин ретінде де бірнеше мағынаға ие. Түркі тілдерінде *ор*: 1) терең, шұңқыр, қорғанды қоршаған терең ор; 2) дөң, төбе; 3) Кейбір тілдерде: жыра, сай, сала, арна, тіптен өзен деген ұғымдарды білдіреді (Мурзаев, 1984, 415). Бұл анықтамаларға қарағанда, *ор* сөзінің омонимдік мағынаға не екенін байқаймыз. Олай болса *Ортау* атауының мағынасы «биік тау» дегенге саяды. Бірақ «*ор*» сөзі түске де қатысты айтылуы әбден мүмкін. Шынында, тау кержағал, *ор қасқа* болып көрінеді. С. Сейфуллин осы таудың бауырында Қарашілік деген қыстауда туған. Ә. Марғұланның айтуында Жошыхан Ортаудың етегіндегі суға қонған құсқа 800-дей қаршыға салады екен.

ОРТАШИ (Орташи) — *жер*, Ақад. ауд. Атау *орта* (мекен үс-

теу) + *ши* (зат есім) сөздерінен жасалған, яғни бұл жерде аласа ши өсуін мезгеп тұрған атау.

ОРТАШОҚЫ (Орташоқы) — *е. м.*, Ақтоғ., Шет ауд.-да. *Орта* (мекен үстеу) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. *Шоқы* «төбе, дөң, аласа жота, аласа шоқы» мағынасын білдіреді.

ОРЫНБАЙ (Орынбай) — *сс орт*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ОРЫНБИКЕ (Орынбике) — *тау*, Приоз. ауд. Орынбике деген есімнен қойылған тау аты.

ОРЫНСАЙ (Орынсай) — *өз.*, Жаңаар. ауд. *Орын* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған.

ОСИНОВКА (Осиновка) — *қыст.*, Ақад. ауд. Орысша *осина* «көктерек» (зат есім) + *овка* (қосымша), яғни «көктерек өскен қыстау».

ОСПАН (Оспан) — *е. е. м.*, Ақад. ауд.; *өз.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ОТАРСАЙ (Отарсай) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд. Атау *Отар* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Мағынасы: «отардың сайы».

ОТАУТАС (Отаутас) — *тау*, Жаңаар. ауд. *Отау* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен құралған атау. Таудың бітіміне, тұлғасына қарай қойылған атау, яғни «кішкене тау».

ОТРАДНОЕ (Отрадное) — *е. е. м.*, Шет ауд. Орысша «қуаныш, қуанышты» мағынасындағы атау.

— Ө —

ӨГІЗӨЛГЕН (Огузольген) — *құрғ. құд.*, Жез. ауд. *Өгіз* (зат есім) + *өлген* (етіст. өткен шақ тұлғасы) сөздерінен жасалған атау. Осы жерде өгіздің өлуіне байланысты немесе басқа бір себеппен қойылса керек.

ӨЗЕК (Озек) — *төбе*, 130,7 м, Жез. ауд.; *өз.*, Ақад. ауд. *Өзек* — жер бетіндегі созылып жатқан ойыс жер: ені тар, кішірек сай. Кейбір түркі тілдерінде, мысалы, хакас, — шағын өзенді «өзек» дейді.

ӨЗЕКҚАРАҒАН (Озекқараған) — *жер*, Шет ауд., *Өзек* (зат есім) + *қараған* (бұл жерде, зат есім, өсімдік аты). Мағынасы: «қараған өсетін өзек» деген мағынадағы атау.

ӨЗЕН (Озен) — *өз.*, Ақад., Жаңаар. ауд.-да. Отаутас тауының солт.-шығ. жағ.-да. *Өзен* «белгілі бір арнамен тұрақты ағатын, едәуір көлемді табиғи су» (ҚТТС, 7, 519). Бұл сөздің өзге түркі тілдеріндегі мағыналары: балқар тілінде — «алқап, жазық, алаңғыт», өзб. ұзан «су саласы», хақ. өзен «жыра». Жоғарыда айтылған

Өзен атауының мағынасы: «су ағып жатқан сай, су аққан арна.»

ӨЗЕНБҰЛАҚ (Озенбулак) — *жер*, Ақад. ауд. Атау өзен (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «өзенге құятын бұлақ».

ӨЗЕНТАУ (Озентау) — *тау*, биік. 502,0 м, Жанаар. ауд. Атау сөзінің өзен (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы: «тау жанынан ағатын өзен, немесе өзен жанындағы тау».

ӨКІРГЕН (Окирген) — *тау*, 586,3 м, Шет ауд. Объектінің геофизикалық табиғи сипатына қарай осылай аталған. «Жаңғырықты» мәніндегі атау. Ерте кезде жанартау әрекетімен қатысты құбылыстар болуы мүмкін.

ӨНДІРІС (Ондирис) — *е. м.*, *кхз*, Жанаар. ауд.; *қыст.*, Ақтоғ. ауд. Советтік дәуірде қойылған жаңа атау.

ӨРКЕНДЕУ (Оркендеу) — *е. м.*, Жанаар. ауд.; *қыст.*, Ақад. ауд. «Өркендеу, даму, гүлдену», деген мағынаны білдіреді.

ӨРНЕК (Орнек) — *е. м.*, Жез. ауд.; *шоқы*, Ақад. ауд. тікелей мәні» оюлы бедер, көркемдік зейнет, ауыс. нақыш, әшекей, сән».

ӨТЕБАЙ (Отебай) — *бұл.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

ӨТЕГЕН (Утеген, Отеген) — *е. м.*, *бұл.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ӨТЕШ (Отеш, Утеш) — *төбе, жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ӨТЕШБҰЛАҚ (Отешбулак) — *жыра*, Ұлыт. ауд. Шағырлыжылан өзінің оңт.-де. «Өтеш деген кісі немденген, Өтештің бұлағы» дегенді білдіретін атау.

ӨТКЕЛБАЙ (Откельбай) — *е. м.* Малшыбай сс орталығы, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ӨТКЕЛСІЗ (Откельсиз) — *тау*, 402,2 м, *су*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «өткелі жоқ су».

— П —

ПЕРВОНАЧАЛЬНАЯ (Первоначальная) — *е. м.*, *тжс*, Жез. ауд. Қазақ тіліндегі аудармасы «бастапқы», алғашқы».

ПЕРВЫЙ (Первый) — *төбе*, биік. 349,7 м, Жез. ауд. Қазақ тілінде «бірінші, бастапқы, әуелгі».

ПАЕВ (Паев) — *төбе*, Жез. ауд. Фамилиямен байланысты атау.

ПАШНЯ (Пашня) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Қазақ тілінде «егістік, жыртылған жер». Егістік басында бейіт бар, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ПЕСКИ (Пески) — *тау*, 183,3 м, Ұлыт. ауд. Бозшакөлдің бат. жағ.-да. Қазақша аудармасы: «кұмдар, құм».

ПЕСЧАНЫЙ (Песчаный) — *тау*, 223,1 м, Жез. ауд. «Құмды, құмдауыт тау» деген мағынадағы атау.

ПИОНЕР (Пионер) — *е. м.*, Жез. ауд. Қоғамдық-әлсуметтік мәні бар атау. Атаудың «алғашқы», «бірінші» деген мағынада қойылғаны байқалады.

ПЛАТО (Плато) — *тау*, биік. 283,0 м, Ұлыт. ауд. Тұяқбай құд-ның онт. жағ.-да. Орыс тілінде *Плато* аталғанымен жергілікті тұрғындар *Үстірт* деп атайды.

ПЛОСКАЯ (Плоская) — *жер*, Жанаар. ауд. «Жалпақ жер» деген мағынаны білдіретін атау.

ПОВОРОТНАЯ (Поворотная) — *тау*, биік. 169,1 м, Жез. ауд., «Бұрылыс, бұрылыстағы тау» мағынасындағы атау.

ПОДКОВА (Подкова) — *жер*, Шет ауд., Қазақ тіліндегі «таға», ал атаудың мағынасы: тұлғасы, бітімі тағаға ұқсас, шағын ғана жер, аланшық немесе жайылым» дегенге саяды.

ПОДХОЗ (Подхоз) — *е. м.*, Ақад. ауд. Подсобное хозяйство (толық жазылуы), қазақ тіліндегі «қосалқы шаруашылық».

ПОЖАРИЩЕ (Пожарище) — *жер*, Шет ауд. Қазақ тілінде «үлкен өрт» болған жер» дегенді білдіреді.

ПОЙТАҚ (Пойтак) — *жер*, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау болуы ықтимал.

ПРИОЗЕРСК (Приозерск) — *қала*, ауд. орт.-ғы. Атаудың қазақша мағынасы: «көл бойындағы қала».

ПРОСТОРНОЕ (Просторное) — *сс орт.*, Шет ауд.

ПТИЦЕФАБРИКА (Птицефабрика) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Қазақ тілінде «құс фабрикасы».

ПУТЬ КОММУНИЗМА (Путь коммунизма) — *схз*, Шет ауд.

ПУХЛЯК (Пухляк) — *төбе*, биік. 147,8 м, Жез. ауд. Атаудың қазақша мағынасы: «томпақ, томпиған» төбе.

ПШАЙ (Пшай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісінің лақап атынан немесе этнонимнен қойылған елді мекен аты.

ПЫСТАН (Пыстан) — *тау*, 642,1 м, Жанаар. ауд. Этноним немесе кісі есімінен қойылған атау.

ПОЛУДЕННОЕ (Полуденное) — *төбе*, Жанаар. ауд. Қазақ тіліндегі мағынасы: «түстік, талтүстік төбе».

ПОЛЫНЬ (Полынь) — *тау*, биік. 395,0 м, Жанаар. ауд., 5 шақырым жерден көрінеді. Қазақша: «дермене, жусан», «ермен».

ПОТАНТАЙ (Потантай) — *қыст.*, *төбе*, биік. 173,8 м, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

ПРЕНЗЕКҰДЫҚ (Прензекудук) — *құд.*, Жез. ауд. Атау *прензе* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл жерде *прензе* сөзі орыстың қазақша адаптацияға ұшырап өзгерген *брезент* немесе *брынза* (т. б. сөз болуы мүмкін) сөздерімен байланысты болуы ықтимал.

ПРИДОРОЖНАЯ (Придорожная) — *төбе*, Жез. ауд. Атаудың қазақша мағынасы: жол бойындағы, шетіндегі төбе.

ПІРНАЗАР (Пирназар) — *тау*, биік. 827,3 м, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ПІСПЕ (Писпе) — *жер*, Жез. ауд. Атаудың мағынасы: «пісу» немесе «пішу» етістік тұлғаларымен байланысты болуы мүмкін.

— Р —

РАВНИНА (Равнина) — *төбе*, Жез. ауд. Атаудың қазақша мағынасы: тегістік, тегістіктегі шошайған төбе.

РАЗВИЛОК (Развилок) — *төбе*, биік. 131,6 м, Жез. ауд. Атаудың қазақша мағынасы: айыр, айрықтағы төбе.

РАЙЫС (Раис) — *қыст., е. м.*, Жанаар. ауд. Отаутас тауының солт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атаулар.

РАЙПАБҰЛАҚ (Райпабулак) — *бұл.*, Жез. ауд. Жыланды өзенің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

РАҚЫШ (Ракиш) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

РАСПЕКТИҢ ҚҰДЫҒЫ (Распектын кудугы) — *құд.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау, құдық аты.

РАССВЕТ (Рассвет) — *сс*, Жанаар. ауд. Қоғамдық-әлеуметтік жаңа мәні бар атау. Қазақша «шапак, арай».

РАХМЕТ (Рахмет) — *қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

РОДНИК (Родник) — *тау*, биік. 99,2 м, Жез. ауд. Қазақша мағынасы: «бастау, бұлақ».

РҮСТЕМБАЙ (Рустембай) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

РЫСБАЙ (Рысбай) — *бұл.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған бұлақ аты.

РЫСБЕК (Рысбек) — *тау*, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған тау аты.

— С —

САБАҚСУ (Сабаксу) — *өз.*, Шет ауд. Атау екі сөзден *сабақ* (зат есім) + *су* (зат есім) бірігіп жасалып, «өзеннің бір саласы, тармағы» мағынасын білдіреді.

САБЫРБАЙ (Сабырбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САҒАҚҰДЫҚ (Сагакудук) — *жыра*, Жез. ауд. *Саға* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен құралған атау. *Саға* — өзен, я

болмаса тау сілемінің кабысып, түйіскен жері. Атаудың мағынасы: «сағадан қазылған құдық».

САҒАНТАЙ (Сагантай) — құрғ. өз., Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

САҒАНТАЙБҰЛАҚ (Сагантайбулак) — баст., Жанаар. ауд. Атау *Сагантай* (антропоним) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САГИТ (Сагит) — төбе, Жез. ауд. Жымыхи өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

САҒЫМ (Сагым) — тау, биік. 357,2 м, Жез. ауд. Атаудың мағынасы: «алыстан мұнартып сағым сияқты көрінетін тау».

САҒЫНБАЙ (Сагынбай) — қыст., төбе, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САҒЫМСАЙ (Сагымсай) — жылға, Жез. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сағым* (зат есім) + *сай* (зат есім). Екінші сыңардағы *сай* сөзінің «тау аңғары, өзек» мағынасынан басқа «жазық дала, ен дала» (Қашғари III, 158) мағынасы бар. Осыған қарағанда, атаудың мағынасы: «мидай жазықтағы бұлдыр, мұнар, сағым» дегенді білдіреді.

САҒЫНДЫҚ (Сагындық) — қыст., Приоз. ауд., е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САҒЫР (Сагыр) — төбе, биік. 428,0 м, Ұлыт. ауд. Қаптаадыр тауының шығ. жағ.-да. Көне түркі тілдеріндегі соғыр//сағыр// (soγur) — «суыр» сөзінің ескі түрі. Бұл төбеде суыр мекендегендіктен аталса керек.

САДЫҚБАСЫ (Садықбасы) — бейіт, Акад. ауд. *Садық* (антропоним) + *басы* (зат есімнің тәуелдік жалғауы) сөздерінен құралған атау. «Садық бейіті» мәніндегі атау.

САДЫР (Садыр) — тау, биік. 1086,9 м, Шет ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылуы мүмкін.

САЗБЕК (Сазбек) — қыст., Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САЗБҰЛАҚ (Сазбулак) — баст., Акад. ауд. Атау екі сөзден *саз* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) жасалған. Мағынасы: «батпақты, сазды жердегі бұлақ».

САЙ (Сай) — дөңес, Жез. ауд. Географиялық термин. Қазақ тіліндегі негізгі мағынасы үлкен жыра, аңғар. Түркі тіліндегі оғуз тобына жататын азербайжан, түрікмен т. б. тілдеріне *сай* — чай (ир. тіл.) «өзен, құрғаған өзен арнасы» деген мағынаға ие. *Сай* сөзінің дөңес жердің бағдар, белгі, атауы болуының негізгі мәнісі — сайдың шыға беріс аузында, болмаса жоғарғы жағында дөң, дөңестеу жердің болуына байланысты болса керек.

САЙҒАҚТЫ (Сайгачная) — тау, Жез. ауд. Екі сөзден *сайғақ*

(зат есім) + *ты* (сөз тудырушы сын есім қосымшасы) құралған атау. Мағынасы: «Сайғағы көп, сайғақ көп мекендейтін (жер)».

САЙҚҰДЫҚ (Сайкудук) — құд., (көміліп, қалған), Жез. ауд. «Сай табанындағы құдық» деген мағынадағы атау.

САЙҚЫЛЫ (Сайкылы) — құд., Приоз. ауд. Бұл атау парсы және араб тілдеріндегі сахель «жаға», «жағалау», «шет» сөзінің тіліміздегі өзгерген түлғасы. Яғни «жоғарыдағы құдық» деген атау.

САЙЛАУБАЙ (Сайлаубай) — құд., Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған құдық аты.

САЙСУ (Сайсу) — *шатқ.*, Сорта дөңінен 6 км жерде. Ақад. ауд. *Сай* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінен құралған. «Саймен ағып жатқан су» деген мағынадағы атау.

САЙ ТАЛДЫАША (Сай Талдыаша) — *жер*, Жез. ауд. *Сай* (зат есім) + *тал* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) + *аша* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. *Аша* — 1. екі айыр, екі тармақ. 2. Сайдың бір тармағы, саласы (ҚТТС, 1,512). «Тал көп өскен екі аша, екі айрықтағы сай» деген мағынадағы атау.

САЙЫНБҰЛАҚ (Саинбулак) — *тау*, биік. 625,4 м, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған «Сайын деген кісіге меншікті бұлақ». Осы бұлақ ағатын тау кейіннен Сайынбұлақ аталып кетсе керек.

САҚАЙБҰЛАҚ (Сакайбулак) — *бұл.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған «Сақай» деген кісіге меншікті бұлақ».

САҚАЛ (Сакал) — *тау*, биік. 130,9 м, Жез. ауд. Бұл атауды сақалға ұқсастырып қоюы да мүмкін. Ал монғол тілінде біріншіден: *сақал* — қаз. тіліндегі сақал мағынасымен сәйкес болса, екінші мағынасы өсімдік — шөп дегенді білдіреді. (Базылхан, 1984, 413). Атау географиялық мағынасындағы өсімдікпен байланысы дұрыс сияқты.

САҚПАЙ (Сакпай) — *төбе, құлаған қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САЛАМАТ (Саламат) — *тау*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САЛАМАТСАЙ (Саламатсай) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. *Саламат* (антропоним) + *сай* (зат есім). Кісі есімінен қойылған сай аты.

САЛМА (Салма) — *құд.*, Жез. ауд. *Салма* — 1) Арықша (егін араларына су жіберетін арық). 2. Шығырдың егінге су жіберетін арнасы, арық. (ҚТТС, 281).

САЛМАЛЫҚ (Салмалық) — *құд.*, Жез. ауд. *Салма* (зат есім) + *лық* (зат есім қосымшасы). Салмалық құдықтың бір түрі болуы мүмкін. Қара: САЛМА.

САЛЫБЕК (Салыбек) — *дөң*, биік. 569,1 м, *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

САМАЛ (Самал) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Табиғаты мал-жанға жайлы қоныр-салқын, самалды жер болған соң қойылса керек.

САМОЙ (Самой) — *бейіт*, Жез. ауд. Бозқақ өз.-нің солт.-шығ.-да.

САНАЗАР (Саназар) — *қум*, Жез. ауд. Жыңғылдыөзек өз.-нің оңт. жағ.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

САНДЫБАЙ (Сандыбай) — *тау*, биік. 543,8 м, көріну қашықтығы 8 км, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САНБАЙ (Санбай) — *жер*, Жаңаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САНДЫҚБАЙ (Сандықбай) — *тау*, биік. 603,6 м, Ұлыт. ауд. Барақкөл көлінің оңт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

САНДЫҚСАЙ (Сандықсай) — *құрғ. арна*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның солт.-де. *Сандық* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың мағынасы: түрі, келбеті сандық сияқты келген ұзынша сай.

САНДЫҚТАС (Сандықтас) — *тау*, биік. 959,3 м, Приоз. ауд. Атау *сандық* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған. Ірілі-ұсақты, үлкендігі сандықтай тас жыныстары бар тау» деген мағынадағы топоним.

САНДЫҚТАУ (Сандықтау) — *тау*, биік. 281,8 м, Жез. ауд. *Сандық* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. «Түр-тұлғасы, аумағы сандыққа ұқсас тау» деген мағынадағы балама атау.

САНҚАУҒА (Санқауға) — *шатқ.*, Жамантүз шат., солт. жағ.-да. 8 км жерде. Приоз. ауд. *Сан* (сын есім) + *қауға* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Топоним құрамындағы *сан* сөзі тәжік тіліндегі «санг — «тас» деген сөзімен мағыналас және бұл түркі тілдеріндегі сенгір сөздерімен төркіндес, түбірлес. Ал екінші сыңардағы *қауға* сөзінің екінші мағынасы «үлкен, ірі, қауқиған».

САНҚЫЗЫЛ (Санқызыл) — *жер, шатқ.*, Суыққұдық құд.-ның солт. жағ.-да 6 км., Приоз. ауд. Атау *сан* (зат есім) + *қызыл* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. *Сан* сөзі жоғарыда айтылғандай тәжік тіліндегі «тас» сөзімен байланысты болса, қызыл сөзі түркі тілдеріндегі түр-түсті білдіреді. Ал Кавказ тауларында қызыл сөзі жанартаудың (вулкандардың) атауынан пайда болған тасты, жартасты жыныстардың түсіне байланысты айтылады. Топонимдік мағынасы: «жанартаудың әрекетінен пайда болған, түр-түсі қызыл тастар» дегенді білдіреді.

САНСЫЗБАЙ (Сансызбай) — *тау*, биік. 627,9 м, Ақад. ауд. Тасжарған бұл.-ның солт. жағ.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САНЫҚБАЙ (Санықбай) — *е. м.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САПАРБАЙ (Сапарбай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САПУРА (Сапура) — *е. м.*, Жаңаар. ауд. Әйел есімінен қойылған атау.

САРАНЬПРОМСТРОЙ — *дала қосы* (полевой стан). Үш сөздің қысқарған күрделі түрі — Саранское промышленное строительство — қазақша: Саран өнеркәсібі құрылысы.

САРАНДЫҚ (Сарандық) — *тау*, биік. 976,7 м, Ақтоғ. ауд. Атау *Сараң* (зат есім) + *дық* (зат есім жасайтын қосымша) қосымшалары негізінде жасалған. Бурят тілінде *сарам* сөзі «батпақты, сазды алаңқай», таудағы жайпақ, жазыңқы келген алан, кейде батпақты, сазды келеді, халха-монғ. «царам» — «таулы үстірт», «биік таудағы тундра» (Мурзаев, 1984.) *Сараңдық* атауындағы *сараң* сөзі осы *сарам* сөзімен байланысты сияқты, ал *сараң* сөзінің сонындағы сонор мағынасының дауыссыз заңына байланысты. Ал, *-дық* қосымшасы сын есімді субстантивациялайды да, бір нәрсенің бар екендігін білдіреді. Мысалы, Жоңышқалық, арқалық, сарандық тауының мағынасы: «таулы немесе батпақты үстірт жер» дегенді білдіреді.

САРБОЗ (Сарбоз, картада Сарбуз деп кәте берілген.) — *жер*, Жаңаар. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *боз* (субстантивацияланған сын есім) сөздерінен жасалған, сары түс пен ақшылқылаң түстің араласқандағы түс. *Сарбоз* — өсімдік, шөптің аты болуы мүмкін, сарбоз өсетін жер.

САРҒАЛДАҚ (Сарғалдақ) — *тау*, биік. 516,0 м, Приоз. ауд.; *мола*, Ақад. ауд. *Сарғалдақ* — өсімдік аты, гүл өсетін тау болғандықтан, солай аталған.

САРЖАЛ (Саржал) — *тау*, Ақтоғ., Ұлыт. ауд.-да. Атау *сары* (зат есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Атаудың бірінші сынары *сар* иран тілдерінде (тәж. осетин т.б.) «тау басы, биік шыны», «таудың биік жалдары» дегенді білдіреді.

САРЖАН (Саржан) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САРЖАН ҚАШҚАН (Саржан кашқан) — *тау*, биік. 725,8 м, Ақмая пос.-нің солт.-шығ. жағ.-да, Шет ауд. Саржан — Кенесарының екінші баласының аты. (Инф.-р Сырымбетов Қасым (Қасеке) — 80 ж. Эксп. мат., 1982 ж.). Атау *Саржан* (антропоним) + *қашқан* (есімшенің өткен шақ тұлғасы) сөздерінен жасалған, осы оқиғаға байланысты белгілі жер.

САРҚҰМ (Сарқум) — *құм*, Жез. ауд. Атау екі сөзден *сары* (сын есім) + *құм* (зат есім) жасалған. Мағынасы: «үйіліп жатқан биік құмдар».

САРЛАҒАС (Сарлағас) — *тау*, биік. 886,8 м, Приоз. ауд. Атау екі сөзден *сар* (зат есім) + *лағас* (зат есім) жасалған. Оның бірін-

ші сынары иран тілдеріне тән болса, екінші сынары Үндіевропа тілдеріндегі Сасия «көл». Демек, атаудың мағынасы: «биік таудағы көл» дегенді аңғартады.

САРЛЫ (Сарлы) — *жер*, Ұлыт. ауд. Мағынасы: «таулы, шоқылы, төбелі» жер.

САРЛЫҚ (Сарлық) — *өз.*, Ұлыт. ауд.

САРМАН (Сарман) — *құд.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САРМАНҚҰДЫҚ (Сарманқудук) — *құд.*, Жез. ауд. Сарман қазған немесе сол кісіге меншікті құдық.

САРМАНТАЙ (Сармантай) — *жер*, Ақад., Ақтоғ. ауд.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

САРМЫРЗА (Сармырза) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САРТ (Сарт) — *құрғ. өз., бұл.*, Ұлыт. ауд. *Сарт* (этноним) — жергілікті халық белгілі бір этникалық топты ертеде осылай атаған болу керек.

САРТБАЙ (Сартбай) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САРТМОЛА (Сартмола) — *бейіт*, Жез. ауд. Атау *сарт* (этноним) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Сарт елінің кісісі жерленген мола, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

САРЫАДЫҚ (Сарыадық) — *жер*, Жез. ауд. Атау *Сары* (сын есім) + *адық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атаудың бірінші сынары *сар* (қара Сар), ал екінші сынары *адық* түркі-монғол тілдерінде *адақ*, *азақ*, *аяқ* (қ) тұлғаларында айтылып, «тау етегі, өзеннің төменгі ағысы» деген мағыналарды білдіреді. Сарыадық атауының бастапқы түрі Сарадық — таудың етегі, аяқ жағы болу керек.

САРЫАДЫР (Сарыадыр) — *тау*, биік. 245 м, *жер*, Жез. ауд., *тау*, биік. 617,2 м, Ұлыт. ауд. *Сар(ы)* (сын есім) + *адыр* (зат есім) сөздеріндегі адыр — «ірілі-ұсақты белес-төбе, қырқалар» ғылыми географиялық термин ретінде қолданылады. Демек, атаудың мағынасы: «таудың ұсақты-ірілі адыр қырқалары», «өркеш-өркеш адыр, қырқалар».

САРЫАЙҒЫР (Сарыайғыр) — *жер*, Ұлыт. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сар(ы)* (сын есім) + *айғыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Е. Қойшыбаев *айғыр* — «көп жылдық өсімдік аты» деп жазды (1985). Демек, *Сарыайғыр* — «тауда өсетін көп жылдық шөп» деген мәнде қойылған атау.

САРЫАЙҒЫРБИДАЙЫҚ (Сарыайғырбидайық) — *жер*, Жез. ауд. *Сары* (сын есім) + *айғыр* (зат есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінен құралған күрделі тұлғалы топоним. Атаудың үшінші

сынарындағы бидайық «көп жылдық астық тұқымдас жабайы өсімдік» (ҚТТС, 2, 303). Атаудың мағынасы: «айғыр мен бидайық шөбі араласып өскен тау алқабы» деген мағынаны білдіретіндей.

САРЫАПАН (Сарыпан) — *құд., тау*, биік. 410,5 м, Жаңаар. ауд. *баст., тау*, биік. 522,3 м. Приоз. ауд., *құд.*, тер. 2,0 м, Ақмая құд.-ның бат.-да 2,5 км жерде. Ақад. ауд. (картада Сарапан деп қате берілген. *Сар(ы)* (сын есім) + *апан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. «Аумақты, үлкен, кең шұңқыр, ор» деген мағынаны білдіреді.

САРЫАПАНҚҰМ (Сарыпанкум) — *құм*, Жез. ауд. *Сары* (сын есім) + *апан* (зат есім) + *құм* (зат есім) сөздерінен құралған күрделі тұлғалы атау. Мағынасы: «үлкен, кең ойпаттағы құм».

САРЫАРҚА (Сары-Арқа) — *е. м., Ақтоғ. ауд.* Екі сөзден жасалған күрделі атау. *Сары* (сын есім) + *арқа* (зат есім). Е. Қойшыбаев пікірі бойынша: «Экспрессивті — эмоциялы атау, «Кенарқа» мағынасында айтылады. Кейде «Арқа деп те айтады (1985). *Сарыарқа* — «кең жон, жалпақ үстірт, шексіз қырқа».

САРЫБАЛШЫҚ (Сарыбалшық) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Сары* (сын есім) + *балшық* (зат есім). Атау «батпақты, түсі сары, сазды, балшықты жер» деген ұғымды білдіреді.

САРЫБАС (Сарыбас) — *тау.*, Ақад. ауд. Сарыбас кісі есімі немесе «сарғыш түсті тау шыңы» болуы мүмкін.

САРЫБИЕ (Сарыбие) — *өз., жер*, Жаңаар. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *бие* (зат есім) сөздерінен жасалған. Е. Қойшыбаев (1985), Д. Исаев (1985) пікірлерінше, сары «үлкен, кең», «кең басты», «негізгі» деген мағыналарға да ие деген. Ал, екінші сыңардағы *бие* тұңғыс тілдерінде *bi*ja «өзен», «бастау». Бұған қарағанда *Сарыбие* атауы — «үлкен, кең, басты өзен» деген мағынаға не сияқты.

САРЫБИІК (Сарыбиік) — *тау*, Шет ауд., *бейіт*, Ақтоғ. ауд. *Сары* (сын есім) + *биік* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған атау. Атаудың мағынасы: «үлкен, аса биік тау» дегенді аңғартады.

САРЫБҰЙРАТ (Сарыбұйрат) — *тау*, биік. 476,2 м, Приоз. Ақтоғ. ауд. *Сары* (сын есім) + *бұйрат* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған атау. Мағынасы: «көп жер, кең алқапты алып жатқан ойлы-қырлы, бел-белес, созылып жатқан қырқа, адыр».

САРЫБҰЛАҚ (Сарыбулак) — *баст., бұл., құрғ. өз., Ақад. ауд., баст., Ақтоғ. ауд., бұл., баст., жыра, құд., өз., сай, Жез. ауд.; құрғ. арна, тау*, биік. 615,6 м, Приоз. ауд.; *бұл., құд., көл, жылға, Ұлыт. ауд.; бұл., Шет. ауд.* Атаудың мағынасы: үлкен бастау, бұлақ, жыра, сай, көл».

САРЫДАЛА (Сарыдала) — *жер*, Жез. ауд.; *төбе*, биік. 350,5 м, Приоз. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *дала* (зат есім) сөз тіркестері-

нен жасалған, «кең, жазық дала» деген мағынаны білдіреді.

САРЫДӨҢ (Сарыдон) — *жер*, Жез. ауд. *Сары* (сын есім) + *дөң* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған атау. Объектінің табиғи ерекшелігіне, топырағының түр-түсіне байланысты.

САРЫЖАЛ (Сарыжал) — *тау*, биік. 808,6 м, Шет ауд.; *дөңес, тау*, Ақтоғ., Ұлыт., Ақад. ауд.-да. Қара: *Саржол*.

САРЫЖОЛ (Сарыжол) — *тау*, биік. 521,8 м, Екіжолқұдық құд.-нан 30 км, Ақад. ауд., биік. 424 м, Гүлшат кен орнынан 15 км жерде, Приоз. ауд. Топоним *сары* (сын есім) + *жол* (зат есім) сөздерінен жасалған, яғни «үлкен, кең жол».

САРЫЖОН (Сарыжон) — *жер*, Жанаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. *Сары* (сын есім) + *жон* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған атау, яғни «кең жазира дала, алқап».

САРЫЖОТА (Сарыжота) — *жер*, Жез. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *жота* (зат есім) сөздерінен жасалған. Яғни көп жерді алып жатқан қыр-қыраттар.

САРЫЖЫЛАНДЫ (Сарыжыланды) — *тау*, биік. 591,6 м, Ұлыт. ауд. *Сары* (сын есім) + *жылан* (зат есім) + *ды* (зат есімнен сын есім жасайтын қосымша) тіркестерінен жасалған атау. «Сары жыланы көп жер» деген мағыналы атау.

САРЫКЕНГІР (Сарыкенгір) — өз., Қаракенгір өз.-не құяды, ұз. 135 км. Ұлыт., Жез. ауд.-да. Атау *сары* (сын есім) + *кеңгір* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған. Топоним құрамындағы кеңгір сөзін *қара*: (КЕҢГІР). Е. Қойшыбаев (1985) Сырдарияның сағасында және Арал жағ.-да өмір сүрген түркілердің кангар этносымен байланыстырып, кенгер, кангор этникалық атауларымен салыстырады (Қойшыбаев, 1985, 128).

САРЫКӨЛ (Сарыколь) — *жер*, Ақад. ауд., *дөңес*, биік. 492,2 м, Приоз. ауд. *құд.*, Шет. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *көл* (зат есім) тіркестерінен жасалған. Мағынасы: кең, немесе «суы мөлдір, таза емес, рені сары үлкен көл».

САРЫҚ (Сарык) — *тау*, биік. 486,7 м, өз., Қызылтау тауының төңірегінде, Ақад. ауд. Бұл атау монғол тіліндегі Сардал «мұзарт» мұздағы, ең биік тау қырқасы, жалы» сөзінің тіліміздің дыбыстық заңына сай өзгеріп, қысқарған түрі болса керек.

САРЫҚАМЫС (Сарыкамыс) — *жер*, Приоз. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *қамыс* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Мағынасы: «үлкен алқапты, көп жерді алып жатқан қалың қамыс» болса керек.

САРЫҚҰЗ (Сарықуз) — *құрғ.* өз., Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің солт.-де. *Сары* (сын есім) + *құз* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Құз 1) «таудың адам аяғы кня баса алмайтын шыңы; тік шатқал, биік жартас»; 2) терең, тұңғық шыңырау (ҚТТС, 6, 438). Атау «биік құз, жартас» дегенді білдіреді.

САРЫҚҰЛАҚ (Сарыкулак) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *құлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған, қасында суы тұнық емес, лайсан құлағы бар бейіт болғандықтан осылай аталған. Е. Қойшыбаев (1985) «үлкен құлама» мәніндегі атау» дейді.

САРЫҚҰЛЖА (Сары — Құлжа) — *тау*, Приоз. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *құлжа* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Құлжа* — «Арқардың қошқары». Топонимнің бұлай аталуы таудың ірілігіне, үлкендігіне байланысты болуы ықтимал немесе арқар, құлжа мекендейтін тау дегенді білдіреді.

САРЫҚҰМ (Сарықум) — *құм, тжс*, Приоз. ауд. Гүлшат кен орнының батыс аймағын алып, көлбей жатқан құмды жер. Атау екі сөзден жасалған. *Сары* (сын есім) + *құм* (зат есім) сарғыш, ұсақ құмдар мағынасын білдіреді.

САРЫҚҰРАҚ (Сарықурак) — *жер*, Жез. ауд. Шұңқыр қыст.-ның оңт.-де. *Сары* (сын есім) + *құрақ* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған атау. Атау құрамындағы құрақ. 1. Көл яки су жиегіне жайқалып өсетін балғын да балауса шөп; камыстың жас, балауса кезі / (ҚТТС, 6,495). Мағынасы: «құрақ камысы көп жер».

САРЫМБАЙ (Сарымбай) — *қыст.*, Жаңаар. ауд. Отаутас тауының шығ.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САРЫМОЛА (Сарымола) — *бейіт*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның оңт. шығ.-да. *Сары* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Топырағы сары түсті бейіт деген атау.

САРЫМСАҚТЫ (Сарымсақты) — *тау*, Жаңаар. ауд. Сарымсақ — таудың тасты беткейлерінде жабайы өсетін, жеуге жарайтын ұзынша ақ, сүйірігінің бірнеше қабаты қызғылт түсті қабығы бар жабайы өсімдік (ҚТТС, 8, 194). Атаудың мағынасы: «Сарымсақ көп, қалың өскен» (тау).

САРЫН (Сарын) — *тау*, биік. 288,1 м, Жез. ауд. Қарғалы өз., нің солт.-де. *Сарын* — сарылдағы дыбыс, үн, шуыл-ызын. (ҚТТС, 8,195). Атаудың мағынасы: «тау бөктерінде ағып жатқан өзеннің сарылдап аққан дыбысымен» байланысты қойылуы мүмкін.

САРЫНСАЙ (Сарынсай) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Атау екі сөздің бірігуі арқылы жасалған: *сарын* (зат есім) + *сай* (зат есім). Мағынасы: «сарынды, шуылды, су ағып жатқан сай» дегенді білдіреді.

САРЫОБА (Сарыоба) — *тау*, биік. 714,1 м, биік. 854,2 м, *шоқы*, биік. 950,6 м, *таулар*, биік. 566,8 м, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 608,5 м, *тау*, биік. 687,7 м, Отаутас тауының солт. жағ.-да., *тау*, Қарашоқы тауының бат. жағ.-да., *шоқы*, Отаутас тауының солт. шығ.-да, Жаңаар. ауд., *тау*, Ақтоғ. ауд. *жер*, Жез. ауд.-да.; *тау*, биік. 635,9 м, *тау*, биік. 588,6 м, Приоз. ауд.; *тау*, биік. 566,3 м, Жыланды өз.-нің солт.-де, *дөңес*, Жыланды өз.-нің солт.-бат.-да, *тау*, 1 Май кхз-ның оңт. жағ.-да, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 996,3 м, *шоқы*, Ақмая пос.-нің шығ.-

да., дөң, Шет ауд. (Көнедегі керуен жолы. Ұлытаудан Сібірге) (Қойшыбаев, 1985, 206).

Сарыоба топонімі екі сөздің бірігуінен жасалған: *сары* (сын есім) + *оба* (зат есім). Бұл жерде сары терминінің бірнеше мағынасы бар: негізгі мағынасы түр-түспен байланысты, ал екінші мағынасы Е. Қойшыбаев (1985) «кең байтақ, алапатты» деген ұғымдармен байланыстырады. Ғ. Қоңқашпаев (1963) атаудың семантикасын «үйілген сары тастар», — деп берген. Біздіңше, осы атаудың мағынасы тастардың түр-түсіне (үлкендігіне) қарай Сарыоба «сары тастар үйіндісі» деп аталған.

САРЫОЙ (Сарыой) — *жер*, Жаңаар. ауд. Қаражал қ.-ның оңт. жағ.-да. Атау екі компоненттен құралған: *сары* (сын есім) + *ой* (зат есім), ал мағынасы: «кең, үлкен ойпаң ой» дегенді білдіреді.

САРЫОЙРАТ (Сарыойрат) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Бұл жерде топоним екі сөзден құралған: *сары* (сын есім) + *ойрат* (зат есім — этноним). Атаудағы *ойрат* компоненті Алтай өлкесінің тұрғындарының аты, ал Сарыойрат ру аты болуы мүмкін (Этнотопоним).

САРЫӨЗЕК (Сарыозек) — *өз.*, *е. м.*, *тау*, биік. 1092,8 м, Ақтоғ. ауд.; *жер*, *құр.*-*өз.*, Ақад. ауд., *құрғ.* *өз.*, Приоз. ауд., *е. м.*, Шет ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *сары* (сын есім) + *өзек* (зат есім). Топоним «кең, енді өзек» деген мағынаны білдіреді.

САРЫӨЗЕН (Сарыозен) — *өз.*, ұз. 137 км, Жаңаар. ауд., *таулар*, *е. м.*, Ақад. ауд., *өз.*, Шет ауд. Топоним екі сөзден құралған: *сары* (сын есім) + *өзен* (зат есім). *Сары* сөзі бұл жерде, біріншіден, «кең, енді» деген ұғымдарды білдірсе, екіншіден, судың лайлы таза емес екендігін көрсетеді.

САРЫӨЛЕҢ (Сарыолен) — *жер*, *құрғ.* *өз.*, Приоз. ауд. Атау өсімдіктің (осы аттас) атымен байланысты болуы мүмкін.

САРЫСАЙ (Сарысай) — *өз.*, *сай*, *тау*, биік. 453 м, Жез. ауд. *сай*, *жылға*, *құрғ.* *өз.*, *қыст.*, *бұл.*, *тау*, биік. 340,2 м, Үлкен Жыланшық *өз.*-нің солт. жағ.-да. Ұлыт. ауд. Топоним екі компоненттен құралған: *сары* (сын есім) + *сай* (зат есім). Атау «кең, енді сай» дегенді білдіреді.

САРЫСАНДЫҚ (Сарысандық) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Атау екі компоненттен құралған. *Сары* (сын есім) + *сандық* (зат есім). Бұл жерде сандық сөзі сол елді мекен маңында текшеленген үсті тегіс, реңі-түсі сарғыш сандық пішіндес тасы бар тау болуы мүмкін, осыған байланысты сол тау етегіндегі елді мекен сарысандық аталған болар.

САРЫСЕНГІР (Сарысенгир) — *тау*, Жез. ауд. Топоним екі сөзден бірігіп жасалған: *сары* (сын есім) + *сеңгір* (сын есім). *Сеңгір* — «зәулім, биік, заңғар». (ҚТТС, 8,270). Атаудың мағынасы: «биік, заңғар, шыңына көзі жетпес тау» дегенді білдіреді.

САРЫСУ (Сарысу) — *өз.*, ұз. 761 км, Телікөлге құяды, Жаңа-

ар., Жез. ауд.-да.; өз., е. м., Шет ауд., шоқы, Акад. ауд. Сарысу — «Кең су» мәніндегі атау (Қойшыбаев, 1985), (Мурзаев, 1984) сөздігінде сарысу «майлы, сары балшық, сары саз аралас, мөлдір емес су» делінген. Осы пікір дұрыс сияқты.

САРЫТАБАН (Сарытабан) — қыст., Жанаар. ауд. Отаутас тауының шығ. жағ.-да. Атау екі сөзден құралған: *сары* (сын есім) + *табан* (зат есім). Бұл жерде табан сөзі сайдың, не ертеде өзен-көлдің табаны болуы мүмкін, басқа бір мағынасы: «әбден тапталған жер (почва), қатты жер, сарытабан болған жер» болуы да мүмкін.

САРЫТАС (Сарытас) — төбешік, Жез. ауд., Қызыл дөңінің солт. жағы. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *сары* (сын есім) + *тас* (зат есім). Объектінің географиялық қасиетіне қарай қойылған, яғни атау «ірі, өңі сарғыш тастары бар (төбе)» дегенді білдіреді.

САРЫТАУ (Сарытау) — тау, Акад. ауд., тау, биік. 556,0 м, биік. 785,4 м, Талдыманака өз.-нің бат.-да, Жанаар. ауд., тау, биік. 531,4 м, Стандарт қыст.-ның солт.-де, төбелер, Жез. ауд.; таулар, биік. 677,6 м, биік. 531 м, биік. 497,8 м, Ұлыт. ауд.; тау, бұл., Дария пос.-нің солт.-де, Шет. ауд. Объектілердің географиялық қасиетіне қарай қойылған атау. Тау жыныстарының түсі сары болғандықтан Сарытау аталған.

САРЫТҰМСЫҚ (Сарытұмсуқ) — тау, биік. 1024,3 м, Приоз. ауд. Атау екі сөздің бірігуі арқылы жасалған: *сары* (сын есім) + *тұмсық* (зат есім). Объектінің геофизикалық қасиетіне (сырт-пішін, бітіміне) қарай қойылған атау. Таудың шығыңқы сүйірлеу, ерекше көрініп тұратын жағын тұмсық дейді.

САРЫТЕРЕК (Сарытерек) — қыст., кхз, сс орт., е. м., Ақтоғ. ауд. Атау ағаш түрі өсімдік атымен байланысты — (фитотопоним).

САРЫТОҒАНБАЙ (Сарытоғанбай) — тау, Ақтоғ. ауд., тау, биік. 8036,0 м, Шет ауд. Топоним екі сөзден құралған: *сары* (сын есім) + *Тоғанбай* (антропоним). Көде шөбі көп тау (Инф. Тәкішев Жұматай, Эксп. мат., 1982).

САРЫТОРҒАЙ (Сарыторғай) — өз., ұз. 123 км, Ұлыт. ауд. Топоним *сары* (сын есім) + *торғай* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Атау құрамындағы *торғай* сөзінің этимологиясы жайында Е. Қойшыбаев (1985): «көне тілдерге тән тор/төр, дала жүйелес: сай, терең тар шат, ойпат (— кішірейткіш -ғай/-қай) аффиксінің қосылуынан қалыптасқан атау» және көне түркі тілі аясынан артып алтай дәуірінің сыр тартады... деп қорытады. Ал А. Әбдірахманов *Торғай* гидронимінің этимологиясы жайлы Нұрқановтың пікірін алға тартып, өз пікірін келтірген. Нұрқановтың гипотезасы бойынша: *торғай* сөзі — «торық» және «ай» деген тайпалардың атынан жасалған, сонда: торық/ғ/-ай (Ай, Айқыз,

Қызай, Керей т. б.) Нұрқановтың этимологиясы бойынша *торығ* сөзі мағына жағынан сын есім емес, *тор* — уруғ сөздерінің ықшамдалған тұлғасы ретінде қараған (Әбдірахманов, 1975, 177).

А. Әбдірахманов бұл пікірмен келіспейді, *торғай* сөзі екі компоненттен /*торығ/торы-/ай/*, яғни ру атынан жасалған дейді. Бірақ оның *торығ* деген бөлігін түске байланысты (мысалы: торықыпшак) сын есімдік қасиеті бар бір сөз деп қарайды (А. Әбдірахманов, 1975, 178). Ал тілге тиек еткен *торығ* сөзінің орыс жылнамаларындағы «торки» этнонимі ме, жоқ па — гипотеза күйінде қала береді.

Екі зерттеуші де *торғай* сөзінің екі тайпа (көне) аттарынан пайда болғанын дәлелдейді де, этимологиясына келгенде ғана қайшы пікір айтады. Қорыта келіп айтарымыз топонимист Әбдірахмановтың пікірі нанымды да дәлелді сияқты.

САРЫТҮЗ (Сарытуз) — *тау*, биік. 430,6 м, Жез. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *түз* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «кең, үлкен жерді алып жатқан түз таулар».

САРЫТҮСІП (Сарытусип) — *зират*, Жез. ауд. Сарытүсіп есімді кіс жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

САРША (Сарша) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Жанаар. ауд., *құрғ. өз.*, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

САРЫШАДЫРА (Сарышадыра) — *құд.* тер. 2 м, Ақтас дөңінің жанында 422 м, жерде, Ақад. ауд. Атау *сары* (сын есім) + *шадыра* (зат есім) сөздерінен жасалған. Топоним құрамындағы *шадыра* сөзі диалектіде «сирек шыққан шөп» дегенді білдіреді (ҚТДС, 8, 373). Шөбі сирек өсетін жерден қазылған құдық болғандықтан осылай аталған.

САРЫТӨБЕ (Сарытобе) — *жер*, Жез. ауд., *таулар*, биік. 369,5 м, биік. 435,6 м, Жанаар. ауд., биік. 560,1 м, Ұлыт. ауд., *дөң*, Ақад. ауд. Топоним екі компоненттен құралған: *сары* (сын есім) + *төбе* (зат есім). Объектінің геофизикалық сипатына қарай қойылған атау. Таудың, төбенің тас жыныстарының топырағының түсіне байланысты аталған болуы керек.

САРЫШАҒАН (Сарычаган) — *шығ.*, Балқаш көлінің Итмұрынды тауына жақын иінінде, Приоз. ауд., *сс*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден жасалған: *сары* (сын есім) + *шаған* (зат есім). Қазақстанда жиі кездесетін атау. Топоним құрамындағы «*шаған*» сөзін өсімдіктер: мол жер», — деп түсіндіреді, Е. Қойшыбаев (1985), оның пікірінше: «көне түркі және монғол тілдерінде: «шаған < сақан < <дахан — өсімдік аттары Ғ. Қоңқашпаевтың (1959) пікірінше, *шаған* монғолдың цага «ақ» деген сөзінен бұрмаланған атау. Мағыналық информация жоқ деуге де болмайтын сияқты, себебі *ша*

ған сөзі бір Сарышаған емес, басқа да топонимдер құрамында кездеседі, мысалы: Шағаншы, Шағандаба т. б.

САРЫШИ (Сарыши) — *жер, е. м.* Ақад. ауд. Атау екі компоненттен құралған: *сары* (сын есім) + *ши* (зат есім). Мағынасы: «шилi, ши көп өсетiн жер».

САРЫШОҚЫ (Сарышоқы) — *тау, биік.* 832,2 м, *тау, биік.* 549,9 м, *жер, Ақад.* Приоз. ауд.-ры. Атау екі компоненттен бірігіп жасалған: *сары* (сын есім) + *шоқы* (зат есім), мағынасы айқын: «объектінің, таудың, тас жыныстарының түр-түсіне байланысты атау».

САСЫҚБАЙ (Сасықбай) — *баст., Ақад.* ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

САСЫҚБАСТАУ (Сасықбастау) — *таулар, Ұлыт.* ауд. Атау екі сөзден құралған: *сасық* (сын есім) + *бастау* (зат есім). Объектінің табиғи, географиялық қасиетіне байланысты қойылған атау, мағынасы: «суы жаман бастау (мал ішпейтін). Бірақ: *Сасық* + *бастау* болып жіктелуі де мүмкін.

САСЫҚБҰЛАҚ (Сасықбулақ) — *баст., Ақад.* ауд. Атау *сасық* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «суы нашар, ішуге жарамсыз, лай бұлақ».

САСЫҚБҰЛАҚАДЫР (Сасықбулақадыр) — *тау, биік.* 474 м, Жаңаар. ауд. Үш сөзден бірігіп жасалған атау: *сасық* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) + *адыр* (зат есім). Атаудың мағынасы: «суы нашар, мал ішпейтін бұлақтың жанындағы адыр, төбе».

САСЫҚКӨЛ (Сасыкколь) — *өз., Жаңаар.* ауд. Талдыбұл. пос.нің солт. жағ.-да. *Сасық* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған атау. Объектінің табиғи қасиетіне байланысты қойылған атау, «суының дәмі жаман, айналасы саз, батпақты жаман көл» мәнін білдіреді.

САСЫҚҚҰДЫҚ (Сасыккудук) — *арт. құд., тер.* 80 м, Жез., Приоз. ауд.-да. *Сасық* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Суын ішуге жарамайтын ескіріп кеткен лас құдық деген мағынадағы атау.

САСЫҚШЕҢГЕЛ (Сасықшенгель) — *құм, тау, биік.* 217,9 м. 8 км қашықтықтан көрінеді. Жез. ауд. *Сасық* (сын есім) + *шеңгел* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, өсімдіктің ісіне т. б. қасиетіне байланысты болуы мүмкін.

САСЫРЛЫ (Сасырлы) — *тау, биік.* 655 м, Жаңаар. ауд. *Сасыр* — биіктігі 2 метрдей сабағы жуан, сары гүлді, сасық иісті құрай, яғни сасық шөп өсетін (тау).

САТАЙ (Сатай) — *е. м., Ақтоғ.* ауд. Кісі есімімен байланысты қойылған атау.

САТАН (Сатан) — *құрғ. өз., Ақтоғ.* ауд. Кісі есімімен байланысты атау.

СӘТЕК (Сатек) — *тау*, биік. 1099,5 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен немесе ру атынан қойылған тау аты.

САТЫ (Саты) — *бейіт*, Ұлыт. ауд., Саты есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

САТЫБАЙ (Сатыбай) — *қыст.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

САТЫБАЛДЫ (Сатыбалды) — *құрғ. арна*, Жанаар. ауд., *жыра*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

САТЫҚ ҚАРАӨЗЕК (Сатық — Караозек) — *өз.*, Шет ауд. Сатық деген кісіге тән Қараөзек деген мағынадағы атау.

САУМАЛ (Саумал) — *құд.*, Ақад. ауд. *Саумал* сөзінің тікелей мағынасы «әлі аши қоймаған бие сүті» (ҚТТС, 8, 213). Ертеректе бие малын бағу, ұстаумен байланысты этнографиялық мәні болуы мүмкін, немесе объектінің ерекше бір қасиетіне қарай қойылуы мүмкін.

САУШОҚ (Саушок) — *шоқы*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сау* (зат есім) + *шоқ* (зат есім). Атаудың бірінші сыңары *сау* иран тілдерінде (осетин, тәжік) — «бастау», «бұлақ», «қайнар», ал екінші сыңардағы *шоқ* сол тілде «тарам», «тарамша», яғни «бұлақтың бір тармағы» дегенді білдіреді.

САХАНМОЛА (Саханмола) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Сахан есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

САЯҚ (Саяк) — *қтп, тжс, кең орны.*, Приоз. ауд. Әуелде төбенің аты. Топонимнің мағынасы: «жалғыз, оңаша, саяк тұрған төбе».

СӘМЕКЕ (Самеке) — *тау*, биік. 517,6 м, Жанаар. ауд. Төребұтақ өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен немесе ру атынан қойылған атау болуы керек.

СӘМЕН (Самен) — *бейіт*, Жез. ауд. Сәмен деген кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СӘМЕНҚҰМ (Саменқум) — *құм*, Жез. ауд. Топоним екі сөзден құралған: *Сәмен* (кісі есімі) + *құм* (зат есім). Кісі есіміне байланысты қойылған атау, яғни Сәменнің құмы.

СӘМЕНТҮЗ (Саментуз) — *сор*, Жез. ауд. Атау екі сөзден жасалған: *Сәмен* (кісі есімі) + *түз* (зат есім). Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СӘРСЕН (Сарсен) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Сәрсен есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СӘТБАЕВ (Сатпаев) — *е. м., қтп*, Ұлыт. ауд. Атақты қазақ ғалымы, академик Қаныш Сәтбаевтың есімімен байланысты атау.

СӘТБАЙ
ауд. Кісі ес

СӘТПЕК (Сатпек) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Сәтпек есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СӘТТІБАЙ (Саттибай) — *құрғ. өз.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған өзен аты.

СӘУЛЕ (Сауле) — *сс орт.* Ақтоғ. ауд. Әйел есімінен қойылған елді мекен аты.

СӘУРІК (Саурик) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімі немесе ру атынан қойылған жер аты.

СЕЙСЕНБАЙ (Сейсенбай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Сейсенбай есімді кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СЕЙСЕНБАЙТАУ (Сейсенбайтау) — *тау*, биік. 304 м, Жаңаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған тау аты.

СЕЙТМАҒАМБЕТ (Сейтмағамбет) — *бейіт*. Жаңаар. ауд. Отаутас тауының оңт.-де. Сейтмағамбет есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СӘКЕН СЕЙФУЛЛИН ат. схз (схз им. С. Сейфуллина) — Шет. ауд. Қазақ әдебиетінің классигі, көрнекті ақын С. Сейфуллин атындағы совхоз.

СӘУРІКТАС (Сауриктас) — *тау*, биік. 486,5 м, Приоз. ауд. Атау *сәурик* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Топоним құрамындағы *сәурик* сөзі үш-төрт жастағы піштірілмеген, әрі үйірге салынбаған (айғыр) жылқыны айтады. (Жанәбілов, 1982, 26). Атаудың негізгі мағынасы: «аса үлкен емес, шағын тасты тау», — дегенді білдіреді.

СЕЙІЛ (Сенль) — *баст.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

СЕЙІТ (Сейт) — *тау*, биік. 613,7 м, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СЕКЕР (Секер) — *құд.*, Приоз. ауд. *Секер* (шекер) объектінің табиғи ерекшелігіне байланысты қойылған атау, «суы тұщы, тәтті» деген мағынаны білдіреді.

СЕКСЕУІЛ (Саксаул) — *жер*, Жез. ауд. Құмды, шөлейт жерде өсетін аласа бұта атымен байланысты қойылған жер аты.

СЕКСЕУІЛБҰРЫШ (Саксаулбұрыш) — *жер*, Жаңаар. ауд. Сексеуіл көп өсетін белгілі бір алаң, шет, бұрыс жер.

СЕКСЕУІЛДІ (Саксаульная) — *тау, жер*, Жез. ауд. «Сексеуіл көп өсетін» мәніндегі атау.

СЕКСЕУІЛТӨБЕ (Саксаултобе) — *дөң*, Акад. ауд. Атаудың мағынасы: төңірегінде сексеуіл өскен төбе.

СЕМБЕТ (Сембет) — *зират*, Жаңаар. ауд. Сембет есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СЕМБІ ШОҚЫСЫ (Семби — Шоқысы) — *дөң*, Жаңаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған шоқы аты.

СЕНГІР (Сенгир) — *тау*, Акад. ауд. *Сеңгір* — көне термин. М. Қашқари сөздігінде Қеншак — Сенгир, т. б. түрлерінде кездеседі, екі түрлі түсінік беріледі. 1) жан / сен / зан, «зор» -ғар -«тау» «биік тау», «күз жартасы». 2) көне түрк. сеңгир — «шошақ» мәніндегі атаулары болуы ықтимал» делінген. Е. Қойшыбаевтың (1985), Э. Мурзаевтың (1984), Ғ. Қоңқашпаевтың (1963) сөздіктерінде *сеңгір* термині жайында: сенгір — «биік жар», «заңғар таулар сілемі» делінген. Бұл географиялық термин Орта Азия, Қазақстан, Кавказ, Иран, Ауғанстан жерлерінде кеңінен тараған. Атаудың мағынасы: «зәулім, биік тау» дегенді білдіреді.

СЕНГІРБАЙ (Сенгирбай) — *бейіт*, Жез. ауд. Сенгірбай есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СЕРГЕЛІҚАЗҒАН (Сергеликазган) — *құд.*, Жаңаар. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сіргелі* (этноним) + *қазған* (етістіктің өткен шақ тұлғасы). Сергелі қазған құдық деген мағынадағы атау.

СЕРКЕБАЙ (Серкебай) — *тау*, биік. 677,5 м. Кісі есімінен қойылған тау аты.

СЕРКЕБЕК (Серкебек) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

СЕРКЕҚЫРҒАН (Серкеқырган) — *таулар*, Акад. ауд. Тасарал манайында. Топоним екі сөзден құралған: *серке* (зат есім) + *қырған* (етістіктің есімше тұлғасы). Белгілі бір жайттарға орай, яғни серкелердің қырылуына байланысты қойылған атау.

СЕРІК (Серик) — *тау*, биік. 1204 м, Ақтоғ. ауд., *тау*, биік. 677,9 м, Жезді ауд.-да. Кісі есімінен қойылған тау аттары.

СЕРІКБАЙ (Серикбай) — *е. м.* Ақтоғ. ауд., *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

СЕРІКҚОРА (Серикқора) — *қыст*, Шет ауд., *құрғ. өз.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атаулар.

СЕРІКТИҢ АҒАШЫ (Дерево Серика) — *сай*, Ақтоғ. ауд. (Инф. Ахметов А. — 71 ж.). Кісі есіміне байланысты қойылған микротопоним, осы атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СИЫРБАЙ (Снырбай) — *тау*, биік. 824 м, Акад. ауд. Кісі есімінен қойылған топоним.

СКАЛА (Скала) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Скала* — қазақ тіліндегі *жартаc* сөзі.

СҚАҚ (Искак) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

СОВЕТ (Совет) — *кхз, қыст.*, Приоз. ауд.

СОҒЫМБАЙ (Соғумбай) — *бейіт*, Акад. ауд. Соғымбай есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СОҚЫР (Соқыр) — *өз.*, Шет. ауд. Соқыр кішкене, шағын, суын ешқайда құймайтын өзен деген мағынада болуы керек.

СОҚЫРҚОЙ (Соқыркой) — *төбе*, биік. 428,0 м, Ақад. ауд.; *қыст.*, Приоз. ауд. Балхаш көлінің бойында. Атау екі сөзден бірігіп жасалған. *Соқыр* (сын есім) + *қой* (зат есім). Бұл төбе манайында көзі көрмейтін соқыр қой қалып қойып, содан аталып кетуі мүмкін.

СОЛОНЕЦ (Солонец) — *төбе*, биік. 129,9 м, Жез. ауд. Сорлы, тұзды төбе мағынасындағы атау.

СОНА (Сона) — *ферма*, № 4, Ақтоғ. ауд. Мағынасы: «сонасы көп, соналы жер».

СОНАЛЫ (Соналы) — *тау*, Жанаар. ауд. Атау екі компоненттен құралған. *Сона* (зат есім) + *лы* (қатысты сын есім тұлғасы). Мағынасы: «сонасы көп» (тау).

СОР (Сор) — *тау*, биік. 526,7 м, Ақад. ауд. Көктөбе тауынан 30 км қашықтықта. Сор — аяқ батып кететін тұзды батпақ (ҚТТС, 8, 346).

СОРАҢ (Соран) — *тау*, *қыст.*, *е. м.*, Ақтоғ., Ақад. ауд.-да. Ақ түсті жусаны бар, соран тартып көрінетін тау (Инф. Ахметов А.— 71 ж. Эксп. мат.-лы, 1982 ж.). *Сораң* — 1. алабота (шөп), 2. шын, құз. (ҚТТС, 8, 347).

СОРБИК (Сорбик) — *тау*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден жасалған: *сор* (зат есім) + *биік* (зат есім) «алыстан ақ түсті болып көрінетін биік ақ төбе, тау» деген мағынаны білдіреді.

СОРБҰЛАҚ (Сорбулак) — *баст.*, Ақад. ауд., *көл*, Жанаар. ауд. *бұл.*, Ұлыт., Жез. ауд.-да. Атау екі сөзден құралған: *сор* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім). Мағынасы: «тұзды, батпақты жердегі бұлақ, шағын батпақты көл».

СОРҚӨЛ (Сорколь) — *өз.*, *көл*, *сор*, Жанаар. ауд., *құд.*, Жез. ауд., *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Атау екі сөзден құралған: *Сор* (зат есім) + *көл* (зат есім). Мағынасы: «тұзды, батпақты көл».

СОРҚҰДЫҚ (Соркудук) — *құд.*, Ақад. ауд.; *төбе*, *жер*, Ұлыт. ауд.; *шоқы*, Жез. ауд. Топоним екі сөзден құралған: *Сор* (зат есім) + *құдық* (зат есім). Атаудың негізгі мағынасы: «тұзды, батпақты жердегі құдық».

СОРМАНКЕЗЕН (Сорманкезен) — *жер*, Жанаар. ауд. *Кезең* — тау жотасындағы екі жағы түйетайлы болып келген аласа жер (ҚТТС, 4, 454). Атау екі сөзден құралған: *Сорман* (кісі аты) + *кезең* (зат есім) мағынасы: «Сорманның кезені, асуы».

СОРСЕҢГІР (Сорсенгир) — *жер*, Жанаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. Атау екі сөзден құралған: *сор* (зат есім) + *сеңгір* (зат есім). Атаудың мағынасы: «биіктеу жердің, яғни сеңгірдің етегіндегі тұзды жер, сортаң».

СОРСУ (Сорсу) — *тау*, биік. 429,2 м, Ақад. ауд. Ағашжайлау тауының солт. жағ.-да. Атау екі сөзден құралған: *сор* (зат есім) +

су (зат есім). Топонимнің мағынасы: «батпақты, сор бар жерден шығып жатқан су», ал тау сол манайда болуға тиіс.

СОРТА (Сорта) — *дөң*, биік. 458,9 м, Саршаған тжс-нан 414 км жерде. Ақад. ауд. Сорта(у) тұлғасында болуы ықтимал. Қартаны толтырғанда қате жазылуы мүмкін.

СОРСЫМБАЙБИДАЙЫҚ (Сорсымбайбидаик) — *жер*, Ұлыт. ауд. Атау екі сөзден құралған: *Сорсымбай* (кісі аты) + *бидайық* (зат есім), яғни Сорсымбай қоныстанған бидайық.

СОРТАҚЫР (Сортақыр) — *жер*, Жез. ауд., Түлкібай құд.-ның оңт. бат.-да. Атау екі сөзден құралып жасалған: *сор* (зат есім) + *тақыр* (зат есім). Атаудың мағынасы: «тұзды, өсімдік өспейтін, шөлейт, қуқыл жер».

СОРТАҢМАҢАЙ (Сортанманай) — *жер*, Жанаар. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сортаң* (сын есім) + *маңай* (зат есім). *Сортаң* — тұзы көбірек, тұздылау жер. (ҚТТС, 8, 352), *маңай* — бұл жерде: жер, жақын жер дегенді білдіреді». Топонимнің мағынасы: «тұзы көбірек жер».

СОРТАҢҚҰДЫҚ (Сортанқудук) — *құд.*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сортаң* (сын есім) + *құдық* (зат есім). Мағынасы: тұзды, суы кермек құдық».

СОРТӨБЕ (Сортобе) — *төбе*, Жез. ауд. Топоним екі сөздің бірігуі арқылы жасалған: *Сор* (сын есім) + *төбе* (зат есім). Мағынасы: «тұзды, сормардан болып үйіліп қалған төбелер».

СОРТҰЗ (Сортуз) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Атау екі сөзден құралған: *сор* (зат есім) + *тұз* (зат есім). Тұзды батпақ деген мағынадағы атау.

СӨРЕЛІ (Сорели) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *төбе*, Жез. ауд. Атау екі компоненттен құралған: *сөре* (зат есім) + *лі* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ). Атаудың мағынасы: «межелі, меже қойылған, көмбе, мәре ретінде белгіленген» (төбе) дегенге саяды.

СОРТЫ (Сорты) — *өз.*, Жанаар. ауд. Мағынасы: «сор араласқан батпақты, шалшықты» (жер). Осы жер манайындағы өзен сол бағдармен аталса керек.

СТАМАНАТАЙ (Стаманатай) — *шоқы*, Шет ауд. Кісі есімі немесе бұрмаланған этноним болуы мүмкін.

СУБИЕ (Субие) — *төбе*, биік. 288,8 м, Жез. ауд. Атау екі сөздің бірігуінен: *Суб*

дағы *суб* сөзінің төбесі» (салыстырғандағы *ие/иер* сөздерінің тіліміздегі *и* әрпінің *и* әрпіне ауысуы боп саналғанын көрсетеді).

СУБТАС (Субтас) — *төбе*, биік. 288,8 м, Жез. ауд. Атау екі сөзден құралған: *Суб* (сын есім) + *тас* (зат есім).

тіліміздегі сопию, сопиған сөзінің қысқарып өзгерген түрі. Демек Субтас «сопайып, состиып, төбе боп үйілген тас».

СУЖОЛ (Сужол) — *тау*, биік. 155,6 м, Жез. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *су* (зат есім) + *жол* (зат есім). Мағынасы: «су үстінен, не жанынан өтетін жол» болуы мүмкін. Сол жолдың жанындағы тау аты осы жолмен аталған.

СУКӨТЕРІЛГЕН (Сукотерильген) — *жер*, Жаңаар. ауд. Атау екі сөзден құралған: *су* (зат есім) + *көтерілген* (етістіктің өткен шақ тұлғасы). Осы атау бойынша белгілі жер.

СУЛЫҚ (Сулық) — *дөң*, Ұлыт. ауд., Қаптаадыр тауының оңт. жағ.-да. Атау екі бөліктен құралған: *су* (зат есім) + *лық* (туынды зат есім жасайтын жұрнақ). Мағынасы: «су жағасындағы дөң».

СУЛЫМАНАҚА (Сулы — манақа) — *құрғ.* өз., Ақад. ауд. Атау екі сөзден құралып жасалған: *су* (зат есім) + *лық* (туынды сын есім жұрнағы). Топоним құрамындағы Манақа сөзі монғол (тува, алтай) тілінде «күзету, аңду, түнгі күзет» деген ұғымдарды білдіреді. (Хабшай, Мініс, 1954, III).

Ал Таулы Алтайда Манақы, Манақай, Маныкы деген жер, жайылым аттары кездеседі, «үш жағынан табиғи қоршауы бар, жылқы малын ұстауға ыңғайлы жер» (Молчанова, 1979, 260).

Сулыманақа (Талдыманақа, Нұрманақа атаулары да бар). Топонимнің мағынасы: «ертеректе жылқы малын ұстауға ыңғайлы сайды кейінірек су басуы ықтимал, сондықтан да Сулыманақа аталған, бұрын жай Манақа болуы да мүмкін».

СУСЫЗҚАРА (Сусызқара) — *тау*, Приоз. ауд. Саяк тжс-ы мен Ақтоғай тжс-ы арасында. Атау екі сөзден жасалған: *су* (зат есім) + *сыз* (туынды сын есім қосымшасы) + *қара* (субстантивтенген сын есім — зат есімге айналған). Топоним мағынасы: «шөлейт, су тапшы жердегі төбе, тау» дегенді білдіруі ықтимал.

СУХАМБЕК (Сухамбек) — *баст.*, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СУЫҚБАСТАУ (Суықбастау) — *тау*, биік. 603,0 м, Жаңаар. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *суық* (сын есім) + *бастау* (зат есім). Топонимнің негізгі мағынасы: «суы тастай суық бастау».

СУЫҚБҰЛАҚ (Суықбулақ) — *бұл.*, Жаңаар. ауд.; *баст.*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден құралған: *суық* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім). Мағынасы: «суы тастай суық, салқын бұлақ».

СУЫҚҚҰДЫҚ (Суыққудық) — *құд.*, *жер.*, 2 м, Приоз. ауд. Айдарлы құд.-нан 26 км жерде. Атау екі сөзден жасалған: Суық (сын есім) + *құдық* (зат есім). Мағынасы: «суы тастай суық құдық».

СУЫҚСУ (Суықсу) — *өз.*, Шет ауд. Топоним екі сөзден бірігіп жасалған: *суық* (сын есім) + *су* (зат есім) судың суықтығына байланысты қойылған атау.

СУЫҚТЕРЕК (Суыктерек) — өз., Ақтоғ. ауд. Атау екі сөзден құралып жасалған: «суық (сын есім) + терек (зат есім). «Суық жердегі терек» дегенді білдіреді.

СУЫҚТӨБЕ (Суыктобе) — тау, биік. 542,0 м, Жез. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *суық* (сын есім) + *төбе* (зат есім). «Қоңырсалқын, самал соғып тұратын төбе» деген мағынадағы атау.

СҰЛТАН (Султан) — *баст.*, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СҰЛУ (Сулу) — өз., Шет ауд. Қыз есімінен қойылған өзен аты.

СҰЛУ АЙСА (Сулу Айса) — өз., Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

СҰЛУ МӘДИНЕ (Сулу Мадине) — *е. м.*, Шет ауд. Мәдине есімді сұлу қыз атынан қойылған жер аты.

СҰЛУТӨБЕ (Сулутөбе) — *дөңес*, биік. 428,5 м, Ұлыт ауд. Атау екі сөзден жасалған: *сұлу* (сын есім) + *төбе* (зат есім). Бұл жерде, атау мағынасы: «қоңыр салқын самал соғып тұратын, шалғын шөпті көркем, керемет төбе».

СҰЛУШОҚЫ (Слушоқы) — тау, биік 1075,8 м, *қыст.*, Шет ауд. Атау екі сөзден жасалған: *сұлу* (сын есім) + *шоқы* (зат есім). Атаудың мағынасы: «көркем, шөбі көк майса, самал соғып тұратын жақсы, шоқы».

СҰМБЕТҚАН (Сумбетқан) — тау, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СҰРСОРТАҢ (Сурсортан) — *тұзды жер*, Жез. ауд. Атау екі сөзден жасалған: *сұр* (сын есім) + *сортаң* (зат есім). *Сортаң* — тұзы көбірек, тұздылау жер. (ҚТТС, 8, 352). Мағынасы: «ескі сортаң».

СҮЙІН (Суюнь) (картада «Сюнь» деп кәте берілген) — тау, биік. 514,7 м, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СҮЙІРБАЙ (Суирбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СҮЛЕЙМЕН (Сулеймен) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СҮЛЕН (Сулен) — *бейіт*, Жез. ауд. Сүлен деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СҮМБЕ (Сумбе) — тау, Ұлыт. ауд. Ғ. Қонқашпаевтың (1959, 91) пікірі бойынша, бұл монғолдың сүме «монастырь күмбез» деген сөзінен қойылған. Осы аталған жерлерде осындай күмбездер болған. А. Әбдірахманов (1975) атауды монғол тіліндегі сүмбэр сөзімен байланыстырып, «биік, құзар, зәулім», «биік тау», ал сөз соңындағы «р» дыбысы түркі тілдерінде түсіп қалуы ықтимал, өйткені р, л, н дыбыстары түркі тілдерінде тұрақсыз екені белгілі», — дейді. Е. Қойшыбаев (1985) бұл атауды «таудың бір сүмбесі мәніндегі қазақтың фразалық тіркесінің қысқарған түрі» дегенді ай-

тады. Біздіңше, А. Әбдірахмановтың пікірі нанымды сияқты, себебі географиялық объектінің (реалийді) сипаттайтын ұғым ретінде берілген: *Сүмбе* — «зәулім биік» тау.

СҮМБЕЖОТА (Сумбежота) — *тау*, биік. 493 м, Атау екі сөзден жасалған: *сүмбе* (сын есім) + *жота* (зат есім). Топоним «биік жота» деген мағынаны білдіреді.

СҮРЕСАЙ (Суресай) — *өз.*, Жез. ауд., Шалқар алабы. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *сүре* (зат есім) + *сай* (зат есім). Атаудың бірінші сыңарындағы сүре сөзі алтай тілінің сору — тартпасы бар батпақты жер, шор тілінде сорук — су орып кеткен тасты жер деген сөздермен түбірлес сияқты. Сол сөздердің бір дыбыстық варианты деп қарауға болады. Демек, Сүресай «тартпасы бар, батпақты, сазды сай» дегенге саяды.

СҮРТБАЙ (Суртбай) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект) бағдар.

СҮРТІСУ (Суртису) — *өз.*, Жаңаар. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *сүрті* (сын есім) + *су* (зат есім). *Сүрт* монғол тіліндегі *зээрд*, қалмақ тіліндегі *зееру* «сары, жирен» сөздерінің тіліміздегі дыбыстық тұрғыдан өзгерген түрі. *Сүртису* «қызылсу» деген мағынаға сәйкес келеді.

СҮТТІБАЙ (Суттибай) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СЫЗДЫҚ (Сыздық) — *қыст., е. е. м.*, Жаңаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атаулар.

СЫЗДЫҚДОҢҒАЛ (Сыздықдонғал) — *тау*, Ақад. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *Сыздық* (зат есім) + *доңғал* (зат есім). Доңғал «кішірек тау, төбесі» деген ұғымдағы сөз. Топонимдік мағынасы: «Сыздықтың төбесі, дөңі».

СЫЙҚЫМБЕК (Сикимбек) — *бейіт*, Ақад. ауд. Сыйқымбек деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

СИЫРТАС (Сииртас) — *бұл.*, Ақтоғ. ауд. *Сиыр* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Топонимнің мағынасы: «ірі, үлкен тас».

СЫМБЫЛ (Сымбыл) — *таулар*, Шет ауд.; *дөңес, тау*, биік. 561, 5 м, Приоз. ауд. *Сымбал* сөзінің мынандай мағыналары бар: 1) Зат. көне. Үлкен ғып буылған тең, асыл бұйым; 2) сын. диал. Әдемі, сәнді, көркем (ҚТТС, 8, 471.).

Егер атау осы сымбал сөзімен байланысты болса, онда топонимді де екі мағынада түсіндіруге болады: 1) объектінің (таудың) сырт тұлғасына қарай қойылған балама атау болуы ықтимал; 2) «көркем, әдемі тау» деген мағынаны білдіруі тиіс.

СҮРТІСКЕН (Суртискен) (картада Сюртускен деп қате берілген) — *жота*, биік. 490,3 м, Жаңаар. ауд.

СЫМТАС (Сымтас) — *тау*, биік. 548,0 м, Жыланшық өз.-нің оңт.-де, Ұлыт. ауд.; *тау*, биік. 531,7 м, *жер, жайылым, құд.*, Үшкара тауларының төңірегінде, Ақад. ауд.; *құд., жер*, Жез. ауд. *Сым* (зат есім) + *тас* (зат есім) тұлғаларынан бірігіп жасалған атау. Сымтас — ерте кездегі адамдардың тастан қашап салған бейнесі, балбал; (ҚТТС, 8, 482). Орталық Қазақстан тауларында балбалдар көп кездеседі.

СЫМТЫ (Сымты) — *жер*, Шет ауд. *Сым* (зат есім) + *ты* (көне туынды сын есім жұрнағы). Алтай, хакас, тува тілдерінде сын — «тау қыраттары, жота, жал, асу» сөзі бар. Соған қарағанда *сын* сым түбірлес сияқты. *Сымты* — «жалды, жоталы, асуы бар» дегенге саяды.

СЫПАТАЙ (Сыпатай) — *айр.*, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

СЫРТ (Сырт) — *дөң.*, Жаңаар. ауд. *тау*, биік. 555,9 м, Ақад. ауд. Сырт «аласа келген, сілемденген биіктік, айрықтанған қырлы жер т. т. (Мурзаев, 1984). Бұл географиялық термин ежелден Орта Азия, Қазақстан, Кавказ, Балқан, Орал, Кіші Азия, Сібір территорияларындағы көптеген топонимдер құрамында азды-көпті жергілікті фонетикалық өзгеріспен кездеседі.

Е. Қойшыбаев (1985) сырт сөзі жайлы былай дейді: «Түр. *іч* немесе *һирт* сөзінің антонимі — *шеткері, арғы қыр, аймақ* мәніндегі географиялық термин. Сыртың осы мағыналары қырғыздың *сырт* топонимінде де сақталған. Біздің республиканың (бірінен-бірі алшақ екі ұдай өлкелеріндегі жерлерде) сырт сөзінің бір мағынада, яғни «арғы жайлау», «арғы тау» мәніндегі айтылатыны байқалады. Кейбір түркі халықтары тілдерінде сырт сөзі «арқа жақ» ұғымын өтейді. *Сырт* атауының мағынасы: «аласалау, арғы тау».

— Т —

ТАБАҚ (Табак) — *баст.*, Ақад. ауд. Объектінің (бастаудың) сырт көрініс сипатына қарай қойылған балама атау «табақ сияқты дөңгелек» деген мағынада.

ТАБАҚАБЫЛ (Табакабыл) — *жер*, Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің шығ. жағ.-да.

Табак (зат есім) + *абыл* (зат есім) сөздерінен бірігіп қалыптасқан атау. Топоним құрамындағы абыл этноним (ру аты) болуы ықтимал.

ТАБАҚБҰЛАҚ (Табакбулак) — *тау*, биік. 119,1 м, бұл., Жез., Ұлыт. ауд.-да. *Табак* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Топоним объектінің сырт көрініс, сипатына қарай қойылған «табақ сияқты дөңгелек бұлақ» деген мағынаны білдіреді.

ТАБАҚ КЕНТАРЛАУ (Табак — Кентарлау) — *аңғ.* Приоз. ауд. *Табак* (зат есім) + *кең* (зат есім) + *тарлау* (сын есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Кентарлауды Е. Қойшыбаев (1985) «жайылым», «өріс» мағынасында береді, «кең өріс» мәніндегі тіркес деген М. Қашқари сөзін келтіреді. Яғни, таудың толық мағынасын «алқабы кең өріс, жайылым, айнала төңірек» деп түсінуге болатын сияқты.

ТАБАҚКЕНТАТЫР (Табаккентатыр) — *адыр, аңғ.* Приоз. ауд. *Табак* (зат есім) + *кен* (зат есім) + *татыр* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі топоним. Топонимдегі *татыр* сөзі М. Қашқари (Индекс) сөздігінде кездеседі, мағынасы «ештене өспейтін, қуаң жер». «Дөңгеленіп келген, ештене өспейтін, кең, тақыр жер» мағынасындағы атау.

ТАБАН (Табан) — *құд.*, тер. 3 м, *зират*, Жез. ауд. Бұл сөз топонимде «тау етегі», «ой», «жазық» мағынасында қолданылады.

ТАҒАН (Таған) — *құд.*, Ақад. ауд. *Таған* 1. Бір нәрсенің (ошақ, т. б.) аяғы; тіреуіш: 2. Үш аяқты темір ошақ (ҚТТС, 8, 529). Топонимдік мағынасы: «тау», «жота», «төбе», яғни «тау, төбе етегінен қазылған құдық аты».

ТАҒАЛЫ (Тағалы) — *платф.* Ақад. ауд. *Таға* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жасайтын қосымша) тұлғаларынан жасалған атау. *Таға* — аттың тұяғына қағылатын, арнап соғылған темір. *Таға* сөзімен байланысты атау.

ТАҒАЛЫ (Тағалы) — *тау*, Ақтоғ., Шет ауд.-да.; *с. с.* Ақад. ауд. *Таға* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім қосымшасы) тұлғаларынан жасалған атау. Е. Қойшыбаев сөздігінде (1985) «көне түр. тағ. («тау») + *лы* (афф.) + «таулы жер» мәніндегі атау. Тағалы: жақсы Тағалы және жаман Тағалы болып екіге бөлінеді. Бұғылы тұстас. Суы мол, көк пішенді тау. Елік, арқар, қоян, түлкі, қарсақ, құр — шіл (дала тауығы) — сол тауда көп (Ахметов Аманбек — 71 ж. Информатор Эксп. мат. 1982 ж.).

ТАЗТАУ (Тазтау) — *дөң*, Жаңаар. ауд. *Таз* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Топоним «төбесіне ештенке өспейтін, тақыр төбе» деген ұғымды білдіреді.

ТАЙАТҚАН (Тайатқан) — *тау*, биік. 1000 м, қашықтығы 11 км-ге дейін, Ақад. ауд. Атау *тай* (зат есім) + *атқан* (есімше) сөздерінен жасалған атау. Тайдың мерт болуына байланысты қойылған атау.

ТАЙЫПСАЙ (Таипсай) — *жыра*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Атау екі сөз тіркесінен *Тайып* (кісі есімі) + *сай* (зат есім) бірігіп жасалған. Тайып иемденген немесе отырған сай.

ТАҚАБАЙ (Тақабай) — *бейіт*, Шет ауд. Тақабай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТАҚЫР (Тақыр) — *төбе*, Жез., Жаңаар. ауд.-да. Географиялық

термин болып қалыптасқан ғылыми әдебиетте кеінен тараған, орыс тілінде де осы күйінде беріледі тақыр, татыр. Тақыр терминінің мағынасы: «үлкенді-кішілі батпақты тегіс жер, негізінен шөл, шөлейт аймақтарда көптеп кездеседі; құрғаған кезде жарылып, тілініп кетеді.

ТАҚЫРАША (Тақыраша) — *шат*, Жез. ауд. Атау екі сөзден *тақыр* (сын есімнен зат есімге айналған (субстантивация) + *аша* (зат есім) бірігіп жасалған. Топоним құрамындағы *аша* сөзінің бірнеше мағынасы бар, сайдың бір тармағы, саласы (ҚТТС, 1, 512). «*Тақыр* — ештеңе шықпайтын, батпақты сай» деген ұғыммен байланысты.

ТАҚЫРБҰЛАҚ (Тақырбулак) — *бұл., жер, жыра*, Ақад. ауд. *Тақыр* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөз тіркесінен жасалған күрделі атау. Тақыр жерден шығып жатқан бұлақ деген ұғымды білдіреді.

ТАҚЫРЖОТА (Тақыржота) — *тау*, биік. 938,9 м, Шет ауд. Екі сөзден *тақыр* (сын есім) + *жота* (зат есім) жасалған атау. Мағынасы: «ештеңе өспейтін тақыр, қу жота».

ТАҚЫРКӨЛ (Тақырколь) — *көл, жер*, Жаңаар. ауд. Олжабай қыст.-ның шығ. жағ.-да. *Тақыр* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған күрделі атау. Айналасында ешқандай өсімдік өспейтін тақыр көл деген мәндегі атау.

ТАҚЫРҚҰДЫҚ (Тақырқудык) — *құд.*, Ақад. ауд. *Тақыр* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Айналасына ештеңе шықпайтын, қуаң, тақыр жердегі құдық деген ұғымды білдіретін топоним.

ТАҚЫРЛАР (Тақыры) — *жер*, Жаңаар. ауд. Атау *тақыр* (зат есім) + *лар* (көптік жалғауы) бірігуінен жасалған. Қазақ тілінде *тақыр* сөзі — жекеше тұлғада да қолданылады, тақырлар (көпше түрі) орыс тілінің әсерінен (тақыры) пайда болған.

ТАҚЫРЛЫ (Тақырлы) — *жер*, Жез. ауд. Атау *тақыр* термині мен *лы* (зат есімнен сын есім жасайтын жалғаудың) бірігуі арқылы жасалған. «Ештеңке өспейтін қуаң тақыр жер» мәніндегі атау.

ТАҚЫРСАЙ (Тақырсай) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Тақыр* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. «Қуаң, тақыр сай» деген мағынаны білдіреді.

ТАҚЫРТӨБЕ (Тақыртөбе) — *тау*, 453,2 м, Жаңаар. ауд. *Тақыр* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі атау. «Ештеңке өспейтін тақыр, қуаң төбе», дегенді білдіретін топоним.

ТАЛАП (Талап) — *сс, қыст. өз.*, Жез. ауд. Советтік дәуірде қойылған атау.

ТАЛАСБИДАЙЫҚ (Таласбидаик) — *жер*, Ұлыт. ауд. Шұқыр

кыст.-ның солт.-де. *Талас* (этноним) + *бидайық* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған күрделі атау. Талас есімді кісі тұрған, мал жайған бидайықпен байланысты болуы мүмкін.

ТАЛАСӨЗЕК (Таласөзек) — *өз.*, Жаңаар. ауд. Отаутас тауының оңт.-де. *Талас* (этноним) + *өзек* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі топоним. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТАЛАСУ (Таласу) — *тау*, бн.к. 644,2 м, Жаңаар. ауд. Отаутас тауының оңт. бат.-да. Атау *тал* (зат есім) + *асу* (зат есім) сөз тіркестерінен бірігіп жасалған. «Тау ішіндегі талы қалың жердегі асу» мағынасын білдіреді.

ТАЛДЫ (Талды) — *е. м.*, *өз.*, ұз. 71 км, Нұра алабында, *өз.*, ұз. 129 км, Қарасор көліне құяды, Шет ауд.; *құм*, Жез. ауд.; *көл*, Балқаш көлінің Сары-шаған шығанағының батыс жағында 20 км жердегі кішкене көл, Приоз. ауд. *Тал* (зат есім) + *ды* (зат есім жасайтын қосымша) тіркестерден жасалған атау. «Тал (тоғай) көп өсетін өзен, жер» мағынасын білдіреді.

ТАЛДЫБҰЛАҚ (Талдыбулак) — *баст.*, *жер*, Акад. ауд.; *бұл.*, Ақтоғ. ауд.; *е. м.*, *бұл.*, *қыст.* Жаңаар. ауд.; Жез. ауд., *бұл.*, Ұлыт. ауд.; *ферма*, Шет ауд. *Талды* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған күрделі атау. «Жағасында өскен талы көп бастау, сол маңдағы бұлақ», — деген мағынадағы топоним.

ТАЛДЫБҰЛАҚЖЕҢ (Талдыбулакжен) — *жер*, Жаңаар. ауд. Жаманайыртау тауының оңт. бат.-да бірнеше сөзден бірігіп жасалған күрделі атау: *Талды* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) + *жең* (зат есім). Топонимдегі *жең* сөзі жергілікті термин ретінде қолданылады, мағына жағынан «саға, сала». Мысалы, «өзеннің бір саласы, біткен ұшы», — деген ұғымға саяды.

ТАЛДЫБҰЛАҚСАЙ (Талдыбулаксай) — *құрғ.* *өз.*, Жез. ауд. Бірнеше сөзден бірігіп жасалған күрделі атау: *Тал* (зат есім) + *ды* (зат есімнен сын есім жасайтын туынды қосымша) + *бұлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім). «Талы көп өскен, бұлағы бар сай», — дегенді білдіреді.

ТАЛДЫЕСПЕ (Талдыеспе) — *өз.*, ұз. 54 км, *құрғ.* *өз.*, Сарысу алабы, Акад. ауд.; *құрғ. ар.*, Жаңаар. ауд. *Тал* (зат есім) + *ды* (сын есім қосымшасы) + *еспе* (зат есім) тіркестерінен жасалған атау. Топоним құрамындағы еспе сынары географиялық термин ретінде қолданылады. Қазақстанның әр регионьнда аздаған жергілікті ерекшеліктер бар. Оңтүстікте еспе деп құмға катыстырып айтады, жел тұрғанда көтеріліп, есілетін құмдарды еспеқұм дейді. Орталық Қазақстанда еспе сөзі көбінде су объектілеріне байланыстырып айтылады, негізгі мағынасы «жер астынан шығып жатқан ыза сулар, көктемде көбейіп өзен болып, сонынан азаяды». Тал өскен, жер бетіне шығып жатқан еспе — су деген мағынадағы атау.

ТАЛДЫЕСПЕСАЙ (Талдыеспесай) — *өзен*, Шалқар алабы, ұз.

71 км, *құрғ. ар.* Жез. ауд. Бірнеше сөзден бірігіп жасалған атау: *Тал* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *еспе* (зат есім) + *сай* (зат есім). «Талы көп өскен, табанында еспе суы шығып жатқан сай» деген мағынадағы топоним.

ТАЛДЫКЕЗЕҢ (Талды — Кезен) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Тал* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *кезең* (зат есім) тіркестерінен бірігіп жасалған күрделі атау. Топоним құрамындағы кезең, сыңары асу, тау жалының төмендеген жағы. Атаудың мағынасы: «талы қалың өскен асу, кезеңі».

ТАЛДЫҚ (Талдық) — *өз.*, Бірғыз *өз.-не* құяды, ұз. 142 км, Орталық Қазақстанда. *Тал* (зат есім) + *дық* (зат есім жұрнағы) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «талы көп» дегенді білдіреді.

ТАЛДЫҚҰДЫҚ (Талдыкүдук) — *құд.*, тер. 2 м, Жез. ауд., Жанаар. ауд.-да. *Тал* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *құдық* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. «Талды жерден қазылған, орналасқан құдық» мағынасындағы атау.

ТАЛДЫҚҰМ (Талдықум) — *құм*, Жез. ауд. Жыңғылдыөзек *өз.-нің* оңт.-де. *Тал* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім) + *құм* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. «Тал өскен құмды жер» мағынасындағы топоним.

ТАЛДЫМАНАҚА (Талдыманака) — *өз.*, Ақад., Жанаар. ауд.-да. ұз. 158 км, Сарысу алабы. Атау *тал* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім қосымшасы) + *манақа* (зат есім) тіркестерінен бірігіп жасалған. Топонимнің екінші сыңары манақа туралы (қара: Нұрманак атауын) мынадай деректер келтіруге болады: манақа (манаха, манах/ы) монғол, алтай тілдерінде «күзету, анду, түнгі күзет» деген ұғымдарды білдіреді (Хабшай, Миніс, 1954, III). Таулы Алтай өлкесінде манақай, манақы, манькы деген жер, жайылым аттары кездеседі. Бұл жерлер үш жағынан табиғи қоршау бар, ерте кездерде жылқы ұстауға ыңғайлы жер болған (Молчанова, 1979, 260). Атаудың сөз етіп отырған топоним монғол, тува тілдеріндегі манаха, манақай, манағы сөздерімен тәркіндес, бір мәндес, ал Талдыманақа атауының жалпы мағынасы: «тал, ағаш өскен, жылқы малын түнде жусатуға, күзетуге ыңғайлы тау ішіндегі терең сай».

ТАЛДЫСАЙ (Талдысай) — *өз.* Жез. ауд. ұз. 52 км, Сарысу алабы, *құр. ар.* Ақад., Жанаар. ауд.-да. Жаманайыртау тауының оңт. жағ.-да. Атау *Талды* (туынды сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. «Тал, ағаш өскен сай» мағынасындағы топоним.

ТАЛДЫСАЙ КЕРЕГЕТАС (Талдысай Керегетас) — *қыст.*, Жез. ауд. Бірнеше сөздерден жасалған күрделі атау: *талды*: (туынды есім) + *сай* (зат есім) + *кереге* (зат есім) + *тас* (зат есім). Керегетас деген тау маңындағы Талдысай мал қыстауға, жаюға

ыңғайлы, шұрайлы жер болуы ықтимал, сондықтан, Керегетастағы Талдысай мағынасында қосарлана айтылады.

ТАЛМАҚ (Талмақ) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Талмақ деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТАЛПАҚ (Талпақ) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Талпақ деген кісі (лақап аты болуы мүмкін) жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТАЛПАҚБҰЛАҚ (Талпақбулақ) — *құд.*, Жанаар. ауд. *Талпақ* (кісі аты) + *булақ* (зат есім) сөз тіркестерінен жасалған күрделі атау. Кісі есімінен қойылған атау болуы мүмкін.

ТАЛСАЙ (Талсай) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. *Тал* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған атау. «Тал, ағаш өскен сай» деген мағынаны білдіреді.

ТӨЛЕБАЙ (Төлебей) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Төлебей деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТАМДЫ (Тамды) — *өз.*, Шалқар алабы, ұз. 122 км, Жез. ауд.; *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Барақкөл өз.-нің оңт.-бат.-да. *Там* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау.

ТАМДЫАША (Тамдыаша) — *бейіт*, Жез. ауд., Түлкібай құд. бат.-жағ. *Там* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *аша* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Орталық Қазақстанда Там — бейіт, мола дегенді білдіреді. «Бейіті, мола, тамы бар сай тармағы», — деген мағынадағы атау.

ТАМҚАЙНАР (Тамқайнар) — *бейіт*, Жез. ауд. Атау *Там* (зат есім) + *қайнар* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Мағынасы «бейіт, там маңындағы қайнар, бұлақ» дегенді білдіреді.

ТАНЫМБАЙ (Танымбай) — *өз.*, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТАҢ (Тан) — *қыст., кхз.*, Ақтоғ. ауд. «Атқан тан, нұр шапакты таң» мәніндегі коллективтендіру кезінде қойылған атау.

ТАҢБАЛЫ (Танбалы) — *тау*, Жанаар. ауд. *Таңба* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім) тіркестерінен жасалған атау. Басқа жерлерде Тамғалы тас, Тамғалы деген атаулар бар. Е. Қойшыбаев (1985) таңба/тамға — метатеза құбылысы деп қарайды да, көне заманғы ою-суреттермен бірге қазақ руларының таңба үлгілері молынан түсірілген қойтас, сандық тастар деген тіркестерге келеді. Әйгілі тарихи орын. Ә. Марғұланның айтуында қазақ хандығы кезінде бұл жерде үш жүздің білікті адамдары ант берісіп, таңбаларын басқан.

ТАҢЖЕР (Танжер) — *төбе*, биік. 639,4 м, Қарабас тауының батысында 6 км жерде, Ақад. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *таң* (зат есім) + *жер* (зат есім). Мағынасы: «тандаулы, аса жақсы жер» дегенді аңғартады.

ТАҢЖЕР АДАМӨЛДІ (Танжер — Адамольди) — *бейіт*, Қы-

зылтаудың солт. 2,5 км жерде, Ақад. ауд. Бірнеше сөзден бірігіп жасалған күрделі атау: *таң* (зат есім) + *жер* (зат есім) + *адам* (зат есім) + *өлді* (етістіктің өткен шақ тұлғасы). Адам өліміне байланысты қойылған атау, жер (объект), бағдар.

ТАҢҚЫ (Танқы) — *құд*, Жез. ауд., Жыңғылдыөзек өз.-нің сол.-де. Объектінің табиғи ерекшеліктеріне, жер бедеріне қарай қойылуы ықтимал таңқы келте, қысқа мағынасына саяды.

ТАПҚАНҚҰДЫҚ (Тапканқудук) — *құд*., Жез. ауд. Түлкібай құд.-ның бат. жағ.-да. *Тапқан* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) + *құдық* (зат есім) тіркестерінен жасалған атау. Мағынасы: «кездейсоқ кездесіп, табылған құдық» дегенді білдіреді.

ТАРАҚ (Тарак) — *тау*, биік. 818,8 м, Ақад. ауд. Объектінің, яғни таудың алыстан қарағанда таудың биік қыраттарының тарактың тісі сияқты болып тұрғандықтан, сырт бейне тұлғасына қарай осылай аталуы мүмкін. Э. Мурзаевтың сөздігінде (1984) «көп тісті, сойдыған» тау жалдары, көптеген шыңдары бар (*тау*), азерб. *дараг*».

ТАРАҚТАС (Тарактас) — *тау*, биік. 629,1 м, Ақад. ауд. *Тарақ* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау.— Көптеген түркі тілдерінде тау, тас объектілеріне қатысты географиялық термин ретінде қолданылатын сөз. Тарақтас оронимінің мағынасы: «таудың биік қыраттарының тарақ тісі сияқты немесе өркеш-өркеш болып келуі» білдіреді.

ТАРҒЫЛ (Тарғыл) — *тау*, биік. 554,4 м, Қаратаудан 2 км, жерде. Приоз. ауд. Е. Қойшыбаев (1984) «осы аймақта өсетін өсімдікке байланысты қойылған атау, кейіннен этникалық топ атына айналған» дейді. Объектінің табиғи түр келбеті, яғни тау түсінің біркелкі емес, ала-құла, тастарының тарғыл реңі біркелкі болмауына немесе өсімдігіне байланысты да аталуы әбден мүмкін.

ТАРЖАНОВ (зим. Таржанова) — *қыст.*, Приоз. ауд. Фамилияға байланысты қойылған атау.

ТАРЖЫРА (Таржыра) — *жер*, Жез. ауд. *Тар* (сын есім) + *жыра* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Объектінің, яғни жыраның аумақ көлемінің, енінің кең емес, қысаң тар екендігін нұсқап тұрған атау.

ТАРЛАУ (Тарлау) — *құрғ. ар.*, Жез. ауд. Көне түркі тілінде «*tarlag*» — айдалған жер, егін-жай» дегенді білдіреді. Тарлау, «*tarlag*»-қа байланысты мынадай түбірлес, мағыналас сөз-терминдер бар екен: тарик, тарим, тарла, тарлағ; калмақ тілінде таран «егін жай, дән», халха-монғ. тармасы «нан», «бидай», эвенк. тари «егу», түрікше — *tarla* «егін-жай» (Мурзаев, 1984). Сөз егіп отырған *Тарлау* топонимі де осы терминмен түбірлес төркіндес бола тұрып, құрғақ арнаның маңында ертеректе суғарылатын егін-жай болғандығын мезгейді. Сол жерге бітік шығатын, жұғымды «тар-

лау» деген шөп бар. Сол шөптің атынан қойылуы да әбден мүмкін.

ТАРЛАУСАЙ (Тарлаусай) — *жер*, Жез. ауд. *Тарлау* (зат есім) + *сай* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Атаудың мағынасы: «ертеректе егін салған сай» деген ұғымды білдіреді. Екінші мағынасы: «тарлау шөбі өскен сай» дегенге саяды.

ТАРМАҚҚАРАСУ (Тармаққарасу) — *тау*, биік. 550,6 м, Жез. ауд. *Тармақ* (зат есім) + *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) тіркестерінен бірігіп жасалған күрделі атау. Топоним құрамындағы тармақсыңары түркі тілдерінде кең тараған географиялық термин, оның «тарам, тарау» деген синонимдері, дублеттері бар сала. Жоғарыда аталған топоним «тарамданған су, немесе судың, өзеннің бір саласы» деген мағынаны білдіреді, алдымен гидронимдік объектімен байланысты болса, кейінірек орографиялық объектіге — тау атына ауысқан.

ТАРСА (Тарса) — *тау*, биік. 550,1 м, Жаңаар. ауд. *Тар сай*, *тар саға* сөздерінің ықшамдала қысқарған түрі болуы мүмкін.

ТАРӨЗЕК (Тарузек) — *жер*, *шатқ.*, Жез. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *тар* (сын есім) + *өзек* (зат есім). «Ені тар өзек» деген мағынадағы топоним.

ТАС (Тас) — *төбе*, биік. 296,8 м, Жез. ауд. Географиялық термин ретінде кең тараған. Түркі тілдеріндегі *тас* сөзінің мағынасы «тау, тас, жартас, жота, биік жерлер» (Мурзаев, 1984), Ал Алтай, тува тілдерінде «тас — орман, тоғайы жоқ, ағаш өспеген, аласа, жатаған төбе», түркі тіліндегі таз «ештене өспейтін мағынасымен байланысты» (Молчанова, 1979). *Тас* топонимі *тас* географиялық терминімен байланысты, мағынасы «тас, тасты биік жер, төбе».

ТАСАРАЛ (Тасарал) — *арал*, *кен орны*, *жер*, Балқаш көлінің жағасында, *е. м.*, *сс.* Приоз. ауд. *Тас* (зат есім) + *арал* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі топоним. Мағынасы: «тас жыныстары көп, топырақсыз шағын жер, арал».

ТАСБАЗ (Тасбаз) — *е. м.*, Шет ауд. *Тас* (сын есім) + *баз(а)* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі топоним. Алғаш кезде тас-тан соғылған мал қора, совхоз, колхоздың малы тұратын база болған. Кейіннен осы жерде шағын елді мекен орнаған.

ТАСБАЙ (Тасбай) — *бұл.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАСБАЛАСАЙ (Тасбаласай) — *жер*, *Ұлыт.*, ауд. *Тасбала* (кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі атау. Мағынасы Тасбала есімді кісі мекен еткен сай, жер.

ТАСБҰЛАҚ (Тасбулақ) — *баст.*, Ақад., Жанаар. *Ұлыт.*, Жез. ауд.-да. *Тас* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен бірігіп жасалған күрделі атау. Мағынасы: «тасты жерден шығып жатқан бастау, бұлақ».

ТАСТЫБҰЛАҚ (Тастыбулақ) — *баст.*, Приоз. ауд. *тау*, биік.

961,1 м, Ақтоғ. ауд. *Тас* (зат есім) + *ты* (сын есім жұрнағы) + *бұлақ* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі топоним. Мағынасы: «тасты жерден шығып жатқан бұлақ».

ТАСЖАРҒАН (Тасжарған) — *баст.*, *тау*, биік. 447,7 м, Жанаар. ауд. Атау *Тас* (зат есім) + *жарған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) сөздерінен бірігіп жасалған атау. Мағынасы: «тасты жерді жарып шыққан су, бастау».

ТАСҚАЙРАҢ (Тасқайран) — *тау*, биік. 612,1 м, Жез. ауд. *Тас* (сын есім) + *қайраң* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Осы топоним құрамындағы *қайраң* сынары «судың құм табаны, суы таяз жер» дегенді білдіреді. *Тасқайраң* атауының мағынасы: «табаны тастақ, не құмдауыт келген саяз су» дегенге саяды.

ТАСҚАҚ (Тасқак) — *жер*, Үшқара тауының оңт.-де. 10 км жерде. Приоз. ауд. *Тас* (сын есім) + *қақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Атаудың құрамындағы *қақ* сөзі түркі тілдерінде географиялық термин ретінде кенінен тараған, қалмақ-монғол тілдеріндегі хаг, хак біздегі қақ терминімен түбірлес, мәндес сөздер. Бұл қақ сөзі «жауын-шашын, еріген қардың суы жазғытұрым кеуіп, суалып кетеді» (Мурзаев, 1984). Жоғарыдағы Тасқак топонимінің мағынасы: «тасты, жерге сіңіп кетпейтін су» дегенді білдіреді. Халық мәтелін «қатты жерге қақ тұрар» мысалға келтіруге болады.

ТАСҚАРА (Тасқара) — *е. е. м.*, Жез. ауд., Жыланды өз.-нің бат.-да. Атау *тас* (сын есім) + *қара* (сын есім) сөздерінен бірігіп жасалған. Топонимнің мағынасы: «қарайған, биіктеу тас жынысты төбе» немесе кісі есімі болуы әбден мүмкін.

ТАСҚОР (Тасқор) — *зират*, Жез. ауд. Атау екі сөзден бірігіп жасалған: *тас* (сын есім) + *қор* (зат есім). Бұл атаудың екінші сынарындағы қор авар, манси тілдерінде: хор — «көл», «бөген», «саз», «шалғын» мағыналарында қолданылады (Мурзаев, 1984). Атаудың мағынасы: «Тас қоршау, қорған, бөгет» дегенге бейімдеу.

ТАСҚОРЛЫ (Тасқорлы) — *тау*, Ақад. ауд. *Тас* (сын есім) + *қор* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім қосымшасы) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «тас бөгетті, тас қоршаулы, айнала төңірек алқақотан жатқан тау» дегенге саяды.

ТАСҚҰДЫҚ (Тасқудук) — *құд.*, Шалғия пос.-нің сол. шығ. жағ.-да, Қаражал құд.-ның бат. жағ.-да. Жанаар. ауд.; *тау*, Шикұдық құд.-нан 30 км жерде, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 600,0 м, Жез. ауд.; *қыст.*, Ұлыт. ауд. *Тас* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тасты жерден қазылған құдық» деген мағынаны білдіреді.

ТАСҚЫМБАЙ (Тасқымбай) — *тау*, Жанаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАСМОЛА (Тасмола) — *бейіт*, Түлкібай құд.-ның бат. жағ.-да. Жез. ауд. *Тас* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен бірігіп жа-

салған атау, «тастан қаланған бейіт» деген мағынаны білдіреді.

ТАСОБА (Тасоба) — *оба*, Жанаар. ауд.; *жер, тау*, биік. 204,5 м. Жез. ауд. *Тас* (сын есім) + *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «тастан үйілген төбе, шоқы».

ТАСОБАЙ (Тасобай) — *жер*, Жанаар. ауд. Кісі есімі болуы мүмкін. *Тас* (сын есім) + *обай* (зат есім) деп жіктелуі де мүмкін, олай болса Тасобай сөзінің Тасоба сөзімен мәндес болуы да ықтимал.

ТАСТЫКӨЛ (Тастыколь) — *өткел*, Жез. ауд. *Тас* (сын есім) + *өткел* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Өтуге қолайлы (өткелдің) табаны тастақ, әрі таяз болып мал өткенде тұяқтары батпайтын болғандықтан *Тасөткел* деген.

ТАСПАЙ (Таспай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Дулығалы өз. -нің шығ. жағ. -да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТАССУАТ (Тассуат) — *жер*, Приоз. ауд. Балқаш көлінің жағалауынан 10 км жерде. *Тас* (зат есім) + *суат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Малдың су ішуіне ыңғайлы, тұяғы батпайтын, тастақ жер болғандықтан *Тассуат* аталған.

ТАСТАҚ (Тастак) — *дөңес*, биік. 841,3 м, Ақад. ауд. *Тас* (зат есім) + *тақ* (қазіргі -ты туынды сын есім жұрнағының көне формасы) тіркестерінен жасалған атау. Тастақ, құмдақ сөздеріндегі туынды сын есім жұрнақтары -тақ/-дақ, қазіргі -ты/-ды жұрнақтарының фонетикалық актив формалары және бір нәрсенің, табиғи зат, тастың, құмның бар екендігін білдіреді.

ТАСТАМБЕК (Тастамбек) — *бейіт*, Жез. ауд. Тастамбек деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТАСТАУ (Тастау) — *тау*, биік. 425,5 м, Қызылтау тауының 75 км жерде, *тау*, биік. 1037,7 м, Ақад. ауд. *Тас* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Алтай, тува тілдерінде тас, не биік шың жартастары жоқ аласа тау, таз сөзінің фонетикалық варианты ретінде айтылады. Мәселен, Тастау, Тастайға (Алтайда). Олай болса, *Тастау* «ешқандай өсімдігі жоқ тықыр таз тау».

ТАСТЕМІР (Тастемир) — *тау*, биік. 150,2 м, *жер*, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау болуы мүмкін немесе *тас* (зат есім) + *темір* (зат есім) болып жіктеліп, тауда темір кен орны болуына байланысты айтылуы да ықтимал.

ТАСТӨБЕ (Тастөбе) — *дөң*, Жанаар. ауд.; *тау*, биік. 211,2 м, Жез. ауд. *Тас* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тас жынысты төбе» деген мағынаны білдіреді.

ТАСТЫ (Тасты) — *төбе*, 588,2 м, Приоз. ауд. *Тас* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жұрнағы). Мағынасы: «тасты төбе, тас жыныстарынан пайда болған жота» дегенді білдіреді.

ТАСТЫАПАН (Тастыпан) — *құд.*, Ақад. ауд. *Тасты* (туынды

сын есім) + *апан* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тасты жерден қазылған құдық» деген мағынаны білдіреді.

ТАСТЫБҰЛАҚ (Тастыбулак) — *бұл.*, Ақтоғ., Приоз. ауд.-да. Ақмая пос.-нің оңт. шығ. жағ.-да, Шет ауд. *Тас* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім қосымшасы) + *бұлақ* (зат есім) тіркестерінен бірігіп жасалған, «тасты жерден шығып жатқан бұлақ» мағынасын білдіретін топоним.

ТАСТЫҚАРСАҚ (Тастықарсақ) — *тау*, биік. 615,3 м, Приоз. ауд. *Тас* (зат есім) + *ты* (зат есімнен туынды сын есім жасайтын жұрнақ) + *қарсақ* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Топонимнің екінші сыңарындағы *қарсақ* сөзінің тіліміздегі қарсақ аңымен ешбір байланысы жоқ тәрізді. Өйткені иран тілінде, дәлірек айтқанда тәжік тілінде харсанг — хар/кар/ «үлкен» және санг — «тас, яғни шын жартас, үлкен тас» мәніндегі сөз бар. Осы сөз біздің тілімізде қарсақ болып қалыптасып кеткен. Сонда *Тастықарсақ* атауы «шын жартастары бар үлкен тау» деген мағынаға жуық.

ТАСТЫҚҰДЫҚ (Тастықудук) — *құд.*, Ақад. ауд. *Тас* (зат есім) + *ты* (сын есім жұрнағы) + *құдық* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау. «Тасты жерден қазылған немесе қабырғасы таспен қаланған құдық» мағынасындағы топоним.

ТАС ҰРЫНҚАЙ (Тас — Урункай) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Тас* (зат есім) + *Ұрынқай* (зат есім) екі сөзден жасалған күрделі атау. Ұрынқай сөзі туралы *Ұрынқай* атауын қараңыз. Атаудың мағынасы: «ұрынқайлар (немесе Ұранқай) мекендеген тау».

ТАСШОҚЫ (Тасшоқы) — *таулар*, биік. 419,2 м, биік. 991,1 м, Ұлыт., Приоз., Шет ауд.-да. Атау *тас* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл атаулар «ешқандай өсімдігі жоқ, таз тау» деген мағынаны білдіреді.

ТАСЫРБАЙ (Тасырбай) — *құд.*, Ақад. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАТПЕН (Татпен) — *сай*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАТУБЕК (Татубек) — *айр.*, Жаңаар. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАУБАЙ (Таубай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАУМОЛА (Таумола) — *бейлт.*, Ұлыт. ауд. Атау *тау* (зат есім) + *мола* (зат есім) тіркестерінен жасалған. «Тау маңындағы мола» деген мағынаны білдіреді.

ТАШҚАНДАҚ (Ташкандак) — *бұл.*, Ақад. ауд. Тасжарған бұл.-ның солт. жағ.-да. *Таш* (зат есім) + *қандақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Таш* сыңары *тас* сөзінің фонетикалық варианты, ал қандақ «қазылған ор, апан» (ҚТТС, 6, 5). Бірақ

ол негізінен араб тілінен енген — хәндәк, әндәк — «ор, шұңқыр» деген сөз (Уйғ. рус. сл.-рҗ. 423). Қазақ тілінің фонетикалық заңына бейімделіп қандақ болып айтылып кеткен.

ТАШЛАР (Ташлар) — құд., Жаңаар. ауд. *Таш* (зат есім) + *лар* (көптік жалғау — түркі тілдеріне ортақ) тіркестерінен жасалған атау. Бұл *таш* қазақ тіліндегі *тас* сөзінің фонетикалық варианты. Бұл сөз негізінен түркі тілдерінде тас «шын жартаc, биік жер» мәндерінде қолданылатын географиялық термин. Ол Кавказдан, Орта Азияға дейін тараған термин. Көптеген топонимдер құрамында кездеседі. Мысалы: Ташлық, Ташкент, Ташауыз, Ақташ т. б.

ТӘЖІ (Тажи) — *төбе*, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТӘЖІБАЙ (Тажибай) — *бұл.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТӘНКЕ (Танке) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӘТТІБАЙ (Таттибай) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТӘУКЕ (Тауке) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Тәуке деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӘУЕКЕЛ (Тауекел) — құд., Жез. ауд. Кісі есімімен байланысты аталған құдық аты.

ТӘШЕН (Ташен) — *қыст.*, Жез. ауд. Байқоңыр өз.-нің солт.-де. Кісі есіміне байланысты қойылған қыстау аты.

ТӘШІМБЕТТАМ (Ташимбеттам) — *қыст.*, Атау *Тәшимбет* (кісі аты) + *там* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Тәшимбет деген кісі мекендеген жай, оның қыстауы болғандықтан осылай аталған.

ТЕБІЗСОР (Тебизсор) — *жер*, Жез. ауд. Атау екі сөзден жасалған: *тебіз* (зат есім) + *сор* (зат есім). Атаудың *тебіз* сыңары Махмуд Қашқари сөздігінде «сортан жер» (Қашғари, 11, 208). Ал қазақ тілінде «тебіз сор — шөбі қалың, соры бар ойпаң жер» (ҚТТС, 9, 196).

ТЕГЕНЕ (Тегене) — өз., ұз. 117 км, Жез. ауд. Жайпақ формалы дөңгелек үлкен ыдысқа (тегегеге) ұқсастыру арқылы қойылған атау.

ТЕГІС (Тегис) — *аша*, Ұлыт. ауд. Тегіс «жер бедері тегіс, тегістік, жазық» мағынасындағы атау.

ТЕГІСДАЛА (Тегисдала) — *жер*, Жаңаар., Жез. ауд.-да. *Тегіс* (сын есім) + *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Жер бедеріне, рельефіне қарай қойылған атау, «теп-тегіс, мидай жазық дала» дегенді білдіреді.

ТЕГІСЖЕР (Тегисжер) — *жер*, Жез. ауд. *Тегіс* (сын есім) + *жер* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Объектінің бедеріне,

ерекше табиғи қасиетіне қарай қойылған топоним, «теп-тегіс төбе, шұқыр кездеспейтін жазық жер» дегенді білдіреді.

ТЕГИСКҰДЫҚ (Тегискудык) — құд., Ақад. ауд. *Tegic* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тегіс жерден қазылған құдық» деген мағынаны білдіреді.

ТЕГИСТІК (Тегистик) — *төбе*, биік. 286,3 м, Жез. ауд. *Tegic* (сын есім) + *тік* (зат есім) жұрнағы тіркестерінен жасалған атау, «тегіс жер, біркелкі жазық жер» мағынасын білдіреді.

ТЕГИСМОЛА (Тегисмола) — *бейіт*, Жез. ауд. *Tegic* (сын есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «тегіс, жазық жердегі мола» деген мағынаны білдіретін атау (объект), бағдар.

ТЕГИСТАУ (Тегистау) — *тау*, Жез. ауд. *Tegic* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «тегістік жердегі биік төбе, тау» деген мағына білдіреді.

ТЕЗЕКБАЙ (Тезекбай) — *бейіт*, Жез. ауд., Тезекбай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЕКЕБАЙ (Текебай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд., Бозшакөлдің шығ. жағ.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТЕКЕБАЙБҰЛАҚ (Текебайбулак) — *баст.*, Ақад. ауд. Атау *Текебай* (кісі аты) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТЕКЕБАЙЛАҒАН (Текебайлаган) — *құд.*, Ақад. ауд. Сорбұлақ құд.-ның шығ. жағ.-да. *Теке* (зат есім) + *байлаған* (етістіктің есімше формасы) сөздерімен жасалған күрделі атау. Осы оқиға бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЕКТҰРМАС (Тектурмас) — *шоқы*, (таулар, Шет ауд.), Приоз. ауд. Балхаш көлінің Сарышаған шығанағынан 50 км жердегі шоқы. *Тек* (үстеу) + *тұрмас* (есімшенің болымсыз тұлғасы) тіркестерінен жасалған атау.

ТЕЛҒОЗЫ (Телгозы) — *жер*, Жез. ауд. Бозқақ өз.-нің солт.-де. Кісі есіміне байланысты атау.

ТЕЛЕМБАЙ (Телембай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд., 1 Май кхз-ның бат. жағында. Телембай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЕЛЕМИС (Телемис) — *шоқы*, биік. 606,6 м, Приоз. ауд. қыст. Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің солт.-де. Кісі есіміне байланысты қойылған атаулар.

ТЕЛЕМИССАЙ (Телемиссай) — *жер.*, Жез. ауд. Атау *Телемес* (кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есіміне байланысты жер аты.

ТЕЛЖАН (Телжан) — *баст.*, Жанаар. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ТЕМНАЯ, — *тау*, биік. 475,2 м, Ақад. ауд. Орысша «Темная — күнгірт, қара тау» мағынасындағы атау.

ТЕМІР (Темир) — *тау*, Жез. ауд. Темір кен орны, темір рудасы бар тау болғандықтан осылай аталған. Е. Қойшыбаев (1985) *Темир* түркі этнонимі дегенді айтады.

ТЕМІРАСТАУ (Темирастау) — *жер*, Шет ауд. *Темир* (сын есім) + *астау* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

ТЕМІРБЕК (Темирбек) — *бейіт*, Приоз. ауд. Темірбек деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЕНЕТАЙ (Тенетай) — *таулар*, Шет ауд. Этнонимнен қойылған атау.

ТЕНТЕКСАЙ (Тентексай) — *жылға*, бұл., Ұлыт ауд. Атау *тентек* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Малдың жайылуына қолайсыз, батып кететін сазы бар, миы бұлақ, жылға болғандықтан (Тентексай) атануы мүмкін.

ТЕНДІҚҰДЫҚ (Тендыкудук) — *құд.*, Жезді ау. *Теңді* (туынды сын есім) + *құдық* (зат есім) тіркестерінен жасалған атау. Құдықтың бір түрі болуы мүмкін.

ТЕНКЕ (Тенке) — *құд.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау болуы ықтимал.

ТЕНКЕСАЙ (Тенкесай) — *жер*, Жаңаар, Жезді ауд.-да. *Теңке* (кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Кісі есіміне байланысты жер аты.

ТЕНГЕ (Тенге) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Тенге деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЕНІЗ (Тениз) — *төбе*, 131,8 м, Жез. ауд. Кісі есімі не ру атынан қойылған атау болу керек.

ТЕРЕБҰТАҚ (Теребутак) — *өз.*, Жаңаар. ауд. *Тере* (сын есім) + *бұтақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл атау орыс тілінде қате жазылып содан қазақша да бұрмаланып кетуі мүмкін. Негізінде *Терісбұтақ* болар.

ТЕРЕКТІ (Теректи) — *тау*, биік. 594,0 м, Қаражал құд.-ның солт.-де; *тау*, биік. 500,7 м, Жаңаар. ауд., *е. м.*, Ақтоғ. ауд., *е. м.*, *тжс*, Жез. ауд.; *өз.*, Ұлыт. ауд. Атау *терек* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған. «Терегі көп өскен жер» деген мағынаны білдіретін топоним.

ТЕРЕҢЖЫРА (Теренжира) — *жер*, Жез. ауд., Атау *терең* (сын есім) + *жыра* (зат есім) сөздерінен жасалған. «Жаңбыр, қар суы немесе өзен суы да мол болып орып, жырып кеткен терен жер, сай-сала» дегенді білдіретін мағынасы айқын топоним.

ТЕРЕҢҚҰДЫҚ (Теренкудук) — *құд.*, Ақад., Жаңаар. ауд.-да. *Терең* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бұл жерде топоним объектінің, яғни құдықтың тереңдігін меззейді, географиялық, семантикалық мағынасы айқын.

ТЕРЕҢСАЙ (Теренсай) — *өз.*, *құрғ. арна*. Жаңаар., Ақад. ауд.-

да, Акши құд.-ның солт.-де; *жыра*, Ұлыт. ауд. Атау *терең* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. «Терең суы бар немесе бұрын суы болған терең сай-сала» мағынасын білдіреді.

ТЕРСЕК (Терсек) — *қыст.*, Жез. ауд. Жаманайбат тауының бат. жағ.-да. Қазақтың тірсек сөзінен болуы мүмкін, анатомиялық географиялық атау ретінде қолданылады (шығанақ терминінің синонимі), салыстыр: *тирсек* — хорезм объектеріне «шығанақ — локоть» дегенді білдіреді екен (Мурзаев, 1984).

ТЕРІС (Терис) — *төбе*, Ұлыт. ауд., Дулығалы өз.-нің бат.-да. Бұл жерде *теріс* сөзі қарама-қарсы дегенді білдіруі ықтимал, сонда басқа көп төбелер орналасқан жердегі, қарама-қарсы «теріс төбе» мәнді атау болады.

ТЕРИСАЙРЫҚ (Терисайрық) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд., Бараккөл көлінің оңт.-шығ.-да. Атау *теріс* (сын есім) + *айрық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Бұл атаудың теріс сыңары аталған объектінің басқа бір (ірілеу немесе маңызы зорырақ) географиялық объектіге (өзенге) қарағанда қарама-қарсы деген мағынасын білдіреді, «суы теріс жаққа аққан айрық, өзен» мәндес топоним.

ТЕРИСАҚҚАН (Терисаккан) — *өз.*, Қаптаадыр тауының солт.-де., Ұлыт. ауд. *Теріс* (сын есім) + *аққан* (етістіктің өткен шақ формасы) сөздерінен жасалған атау. Қаптаадыр тауының екі жағында: бірі солтүстігінде, бірі шығысындағы ағып жатқан өзендер, яғни бір жаққа қарап ақпай бірі солтүстікке, бірі шығысқа, теріс аққан өзендер мағынасындағы атау.

ТЕРИСАЛҒАН (Терисалған) — *зират*, Жез. ауд. *Тері* (зат есім) + *салған* (етістіктің өткен шағы) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Өлген адамды жерлегендегі бір салт-ұғым, дәстүрге байланысты атау болуы мүмкін. Теріге бір заттар орап салынуы ықтимал.

ТЕРІСБҰТАҚ (Терисбутақ) — *өз.*, ұз. 55 км, Шалқар алабы, Жез., Ұлыт. ауд.-да. *Теріс* (сын есім) + *бұтақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Өзеннің бір саласына қарама-қарсы немесе басқа жаққа қарай ағып жатқан бұтағы саласы болғандықтан Терісбұтақ аталған.

ТЕРІСКЕЙ (Терискей) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. «Басқа бір объектіге қарама-қарсы, солтүстіктегі елді мекен» деген мағынадағы атау.

ТЕРІСКЕЙ ЖЫЛАНДЫ (Терискей Жиланды) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд. *Теріскей* (үстеу) + *Жылан* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы). Теріскей жақтағы қыстау мағынасындағы атау.

ТЕРІСКЕНДІ (Терискенди) — *жер*, Приоз. ауд. *Теріскен* (зат есім) + *ді* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау. *Теріскен* — алабота тұқымдас шала бұта (ҚТТС, 9, 137). Атаудың мағынасы: «теріскен шөбі көп өскен жер».

ТЕРІСКЕНДІСАЙ (Терискендисай) — *жер*, *жыра*, Жез. ауд.

Теріскен (зат есім) + *ді* (туынды сын есім жұрнағы) + *сай* (зат есім) тіркестерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. «Теріскен шөбі көп өскен сай» мағынасын білдіреді.

ТЕРІСКЕНЕСПЕ (Терискенеспе) — өз., құрғ. арна, ұз. 115 км, Шалқар алабы, Жаңаар. ауд., Ақши құд.-ның оңт.-де; құд., Ақши құд.-ның солт.-де, Ақад. ауд. қара: ЕСПЕ. Топоним құрамындағы *еспе* сынарын топонимист Ғ. Қоңқашпаев (1963) «көктемде тасқын кезінде арнасынан асып кететін шағын далалы жердегі өзен, жазда құрғап кетеді немесе бөлек қақ болып қалады»,— деп жазса, Е. Қойшыбаев (1985) «Еспе көбіне құмдауыт немесе сор топырақты аудандарға тән атаулар, ақпа, сусымалы, борпылдақ мәндеріндегі құмның; қардың сипатын көрсетеді. Еспе атауы қаз. есу етістігінен— «ес» етістігінің қимыл тұлғасы».

Терискенеспе атауы біздіңше, сол дала өзеніне қатысты айтылған мағынасымен байланысты сияқты, яғни «теріскен шөбі өскен жер, жағалауында теріскен шөбі қалың өскен өзен, арналар» дегенді білдіреді.

ТЕРІСКЕНСАЙ (Терискенсай) — жер, құрғ. арна, Жымыхи өз.-нің оңт.-де. Жез. ауд., құрғ. арна, Ақад. ауд., Ақши құд.-ның оңт.-де. Атау *теріскен* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «теріскен шөбі қалың өскен сай, сала».

ТЕРІСТІК (Теристік) — жер, Ұлыт. ауд. Бұл жердегі Терістік атауы «таудың немесе елдің қарама-қарсы, теріс, яғни солтүстік жағында» деген ұғымды білдіріп тұр.

ТЕСКЕНСУ (Тескенсу) — өз., Шет ауд. *Тескен* (етістіктің өткен шағы) + *су* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Оның мағынасы: «орып жырып кеткен су, немесе таудың биік беткейінен, тас астынан жарып ағатын су» болуы мүмкін. Е. Қойшыбаев та (1985) «қорым тастардан жылыстап, «тесіп» өтетін биіктегі су» деген мағына берілген.

ТЕСІКТАС (Тесиктас) — тау, биік. 615,4 м, Приоз. ауд.; *көне мекен*, Ақтоғ. ауд.; тау, биік. 1106,6 м, Шет ауд. *Тесік* (сын есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Таудың алыстан қарағанда тастарының ерекше орналасуына байланысты, екі жағы тас ортасы санлау болғандықтан осылай делінуі әбден мүмкін.

ТИАЛЫ (Тиалы) — е. м., Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау болу керек.

ТИЕКБАЙ (Тиекбай) — тау, биік. 820,8 м, Ақад. ауд. Қайрақты пос.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ТИЫШТЫҚБАЙ (Тиыштықбай) — бейіт, Жез. ауд. Тиыштықбай деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТІЛЕУЛІ (Тилеули) — таулар, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ТОБЫЛҒЫ (Тобылғы) — құд., Жаңаар., Ұлыт. ауд.-да. «Тобылғы — өсімдігі көп өсетін жердегі құдық» мағынасындағы атау.

ТОБЫЛҒЫЛЫ (Тобылғылы) — тау, Жаңаар. ауд. *Тобылғы* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім) тіркестерінен құралған атау, «тобылғы бұтасы көп өсетін тау» мағынасын білдіреді.

ТОБЫЛҒЫСАЙ (Тобылғысай) — жер, Жез. ауд., *Тобылғы* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған «тобылғы өскен сай» мағынасын білдіреді.

ТОБЫШАҚ (Тобышак) — бейіт, Ақтоғ. ауд. Тобышак деген кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҒАЙ (Тогай) — жер, Приоз., Ұлыт. ауд.-да. *Тогай* — географиялық термині түркі тілдерінде кең тараған, ареалы үлкен территорияны алып жатыр, бірақ семантикалық мағынасы өзгеріп отырады. Қазақстанда ірілі, ұсақты, жыңғыл-жынғыл, бұта аралас өскен өзен жағалауларын тоғай дейді. Ал, Түсіндірме сөздікте «өзен бойларындағы жабайы өскен әртүрлі қалың қу ағаш», — деп берілген (ҚТТС, 9, 154).

ТОҒАЙБАЙ (Тогайбай) — төбе, Жез. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ТОҒАНБАЙ (Тоганбай) — бұл., Шет ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТОҒАНБҰЛАҚ (Тоганбулак) — баст., Жез. ауд. *Тоған* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «тоғаны, бөгеуі бар бұлақ» мағынасын білдіреді.

ТОҒАНДЫБҰЛАҚ (Тогандыбулак) — баст., Жаңаар. ауд. *Тоған* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *бұлақ* (зат есім) тіркестерінен жасалған күрделі атау, «тоғаны, бөгені бар бұлақ» мағынасын білдіреді.

ТОҒЫЗБАЙ (Тоғызбай) — жер, тау, Ақад. ауд. жер, Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ТОҒАЙҚАЙЫР (Тогайқайыр) — жер, Жез. ауд. *Тогай* (зат есім) + *қайыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «тоғайлы, әр түрлі өсімдік, бұта, ағаш өскен өзеннің бір қайырылған жері, қайыры», — дегенді білдіреді.

ТОҒАЙҚҰДЫҚ (Тогайкудук) — құд., Құдықты құд.-нан 38 км қашықтықта, Ақад. ауд. *Тогай* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Әртүрлі ағаш, бұта өскен тоғайлы жердегі құдық» мағынасын білдіреді.

ТОҒАНДЫ (Туганды) — баст., Ақад. ауд. Мағынасы: «тоған жанындағы бастау».

ТОҒЫЗҚҰДЫҚ (Тоғузкудук) — құд., тер. 3 м, Жез. ауд. *Тоғыз* (сан есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Құдығы

көп жер болған, топоним болып қалыптасқан, сонырақ бір ғана құдық қалуы мүмкін де, тоғыз құдық болған жердегі құдық» деген ұғымды білдіреді.

ТОҒЫЗБАЙ (Тоғызбай) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ТОҒЫЗКЕН (Тоғызкен) — *жер*, Жанаар. ауд., құд., Жез. ауд. Ақши құд.-ның оңт.-де. *Тоғыз* (сан есім) + *кен* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Кені көп, қазба, руда табатын жер» мағынасын білдіреді.

ТОҒЫЗМЕТР (Тоғызметр) — *жер*, Қызылкемер шатк. оңт. 16 км жерде, Приоз. ауд. *Тоғыз* (сан есім) + *метр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Топонимнің метр сыңары орыс тілінен енген (халықаралық өлшем белгісі) объектінің көлемін, енін білдіретін атау.

ТОҒЫЗОЙ (Тоғызой) — *қыст.*, Шет ауд., Ақмая пос.-нің солт. шығ.-да. *Тоғыз* (сан есім) + *ой* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «ой-шұқыры мол аймақ, жер» мағынасын білдіреді.

ТОҒЫЗҮЙ (Тоғызуй) — *жер*, Шет ауд. Ақмая пос.-нің солт. шығ.-да. *Тоғыз* (сан есім) + *үй* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «тоғыз үй отырған шағын ауыл болған жер болу керек», салыстыр, (Онтам, тоғызтам).

ТОҒЫС (Тоғыс) — *құд.*, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОЙҒАНБАЙ (Тойганбай) — *е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОЙҒЫЛ (Тойгул) — *тау*, биік. 553,8 м, Ұлыт. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОЙШЫБЕК (Тойшибек) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚАБАЙ (Токабай) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚБАЙ (Токбай) — *бейіт*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның солт. бат.-да. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚБАЙСАЙ (Токбайсай) — *құрғ. арна*. Жез. ауд. *Тоқбай* (кісі аты) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОҚБЕРГЕН (Токберген) — *қыст.*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОҚБОЛАТ (Токболат) — *бейіт*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚБОЛАТБИДАЙЫҚ (Токболатбидаик) — *жер*, Жез. ауд. Токболат кісі аты — *бидайық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Кісі есіміне байланысты атау.

ТОҚБҰЛАҚ (Токбулак) — *бейіт*, Жез. ауд. *Тоқ* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «суы көп бұлақ» мағынадағы бейіт дегенді білдіреді.

ТОҚПАМБЕТШОҚЫ (Токпамбетшоқы) — *тау*, биік. 554,2 м, Ұлыт. ауд. *Тоқпамбет* (кісі аты) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған, кісі есімінен қойылған топоним.

ТОҚСЕЙІТ (Токсеит) — *бейіт*, Шет ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚТАР (Токтар) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Сарысу өз.-нің оңт.-де, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚТЫ (Токты) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚТЫАДЫР (Токтыадыр) — *тау*, биік. 598,6 м, Жез. ауд. *Тоқты* (кісі аты) + *адыр* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есіміне байланысты қойылған адыр аты болу керек.

ТОҚТЫБАС (Токтыбас) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. *Тоқты* (зат есім) + *бас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Қазақ антропонимі болуы мүмкін.

ТОҚЫМБАЙ (Тоқымбай) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің солт.-де. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҚЫМТЫҚҚАН (Тоқымтыққан) — *жер*, Акад. ауд., Сорбұлақ бұл.-ның солт. бат.-да. *Тоқым* (зат есім) + *тыққан* (өткен шақ етістік) сөздерінен жасалған атау. «Тоқымын тығып қойған жер» деген мағынадағы белгілі бір себеппен қойылған атау.

ТОҚЫРАУ (Тоқырау) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. құрғ. ар., Приоз., Шет ауд.-да. Тоқырау (етістіктің тұйық формасы), синонимдері тоқтау, бөгелу, мүдіру т. б. Бұл жерде «тұйыққа тіреліп, тоқтап қалған су, өзен» мағынасын білдіреді.

ТОҚЫРАУЫН (Тоқырауын) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. *Тоқырау* (етістіктің тұйық рай түрі) + *ын* (зат есім) жасайтын өнімсіз жұрнақ) тіркестерінен пайда болған атау. Мағынасы: «тұйыққа тіреліп, тоқтап қалған» (су, өзен) дегенге саяды.

ТОҚЫШ (Тоқыш) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОЛАҒАЙ (Толағай) — *тау*, биік. 550,4 м, *жер*, Жаңаар. ауд.; *тау*, биік. 985,6 м, *обалар, е. м.*, Шет ауд. *Толағай* сөзі монғол-түркі тілдерінде кеңінен қолданылатын географиялық термин. Қазақстан, Монғолия және басқа түркі-монғол тілдер территорияларында көптеген топонимдер құрамында жиі ұшырайды: Шығыс Қазақстанда Манрақ — Толағай, Ақтолағай, Көнектолағай, Жетімтолағай, Монғол Халық республикасында Баян — толгой т. б. атаулар бар. Монғол-бурят тілінде *толағай* сөзімен түбірлес мәндес *толгой*

сөзінің тікелей мағынасы «бас». Ал топонимикада «төбе, шын» дегенді аңғартады (Мурзаев, 1984), Ғ. Қоңқашпаев (1959) *Толағай* топонимін монғол тілінен енгендігін растап, «шоқы, жеке тұрған биік тау» десе, ал Әбдірахманов (1975) қазақ тіліндегі жер аттарында *толағай* сөзінің монғол тіліндегі «шоқы, биік, төбе, тау» деген екінші мағынасын сақтаған» дейді. Е. Қойшыбаев (1985) «толағай сөзінің туынды сын есім тұлғасынан қалыптасқан түркі тілдеріндегі толу, қаз. арх. толы-ғай — прогрессивті ассимиляция түріндегі сөз екені анықталады», — деп жазды. Қорыта келе айтарымыз, *Толағай* топонимінің шығу төркінін жоғарыдағы авторлар айтқандай монғол — бурят тілдеріндегі *толғой* сөзімен мағыналас, бірақ фонетикалық өзгеріске ұшырап, қазақ тіліне бейімделген. Топонимикалық мағынасы: «төбе, шоқы, биік, тау».

ТОЛЫБАЙ (Толыбай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОМАРБҰЛАҚ (Томарбулак) — *бұл.*, Жез. ауд. *Томар* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «томар жағасындағы бұлақ» деген мәндегі атау.

ТОМАРЛЫ (Томарлы) — *тау*, биік. 686,0 м, көріну қашықтығы 7 км-ге дейін, Ұлыт. ауд. *Томар* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау. «Томары көп, шоқатты жер» мағынасын аңғартады.

ТОМАРМЫСКӨЛ (Томармысколь) — *көл*, Ұлыт. ауд. *Томар* (зат есім) + *мыс* (зат есім) + *көл* (зат есім) бірнеше сөздерден жасалған күрделі атау. Жағалауында, айналасында мыс, пайдалы қазбалары бар шоқатты, төбелері бар балшықты көл мағынасын білдіреді.

ТОНЫБЕК (Тоныбек) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОҢ (Тон) — *тау*, биік. 332,6 м, Жез. ауд. Тон терминінің төң, дың, дін варианттары да бар, түркі, алтай, хакас, шор тілдерінде тоң «төбе, биіктік, дөңес» дегенді аңғартады. (Мурзаев, 1984).

ТОПҚАЙ (Топқай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ТОПШАҚ (Топшак) — *бейіт*, Шет. ауд. Топшақ — Тобышақ есімінің фонетикалық варианты, т. б. дыбыстары алмасқан. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТОПЫРАҚҚОРҒАН (Топырақкорған) — *тарихи қала орны*. Жез. ауд. *Топырақ* (сын есім) + *қорған* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

ТОРАҚ БҰЛАҒЫ (булак Торака) — *бұл.*, Ақтоғ. ауд. Торақ

батырдың мекендеген, қалмакпенен соғысқан жері. (Информация беруші Тәкішев Жұматай, Эксп, мат. 1982 ж.).

ТОРАҢҒЫЛЫҚ (Торангылык) — шығанақ, сс орт., Приоз. ауд. *Тораңғы* (зат есім) + *лық* (жинақтың білдіретін зат есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау, «тораңғы ағашы өскен жер» мағынасын аңғартады.

ТОРҒАЙ (Торгай) — өз., Ұлыт. ауд., төбе, биік. 137,7 м, Жезді ауд. Торғай топонимінің этимологиясы жайында Е. Қойшыбаев (1985) айтуынша: «көне тілдерге тән тор (төр, дала жүйелес: сай, терең тар шат, ойпат (кішірейткіш *-ғай/-қай*) аффиксінің қосындысынан қалыптасқан атау және көне түркі тілі аясынан артып, алтай дәуірінен сыр тартады». Ал, А. Әбдірахманов (1975) «*Торғай* атауы екі компоненттен *торығ* (торы) — *-ай*, яғни ру аттарынан жасалған», — дейді. Бірақ оның *торық* деген бөлімін түске байланысты, мысалы: *торықыпшақ*) сын есімдік қасиеті бар бір сөз деп қарайды. Ал *торығ* сөзінің орыс жылнамаларындағы «торки» этнонимі ме, жоқ па гипотеза күйінде қала береді. А. Әбдірахманов, *торғай* сөзінің ескі тайпа (көне) аттарынан пайда болғанын дәлелдейді. Бұл пікір дәлелді сияқты.

ТОРҒАЙҚАЗҒАН (Торгайказган) — құд., Ақши құд.-ның оңт.-де. Акад. ауд. *Торғай* (зат есім) + *қазған* (етістіктің өткен шағы) тіркестерінен жасалған, сол кісі қазған құдық.

ТОРҒАЙҚҰМ (Торгайқум) — құм., Жез. ауд. *Торғай* (зат есім) + *құм* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, яғни Торғай есімді кісі не ру иемденіп мекендеген құм.

ТОРҒАЙШОҚЫ (Торгайшоқы) — тау, биік. 648,6 м, Жаңаар. ауд. *Торғай* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Торғай есімді адамға немесе руға тән шоқы, тау.

ТОРҒАУЫТ (Торғауыт) — құд., Жаңаар. ауд. Кісі есімінен немесе этнонимнен қойылған атау.

ТӨРТСАЙ (Тортсай) — жер, Жез. ауд. Түлкібай құд.-ның оңт.-де. *Төрт* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

ТӨСЖЕР (Тосжер) — жер, Жаңаар. ауд. *Төс* (зат есім) + *жер* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Яғни «жоғарғы, бас жақтағы, кеудедегі жер».

ТӨБЕ (Тобе) — тау, биік. 253,7 м, Жез. ауд. *Төбе* — кеңінен қолданылатын географиялық термин. Көне түркі тілінде *тору* «батыр төбесі», «бас», «шың» дегенді білдіреді. Басқа түркі тілдерінде түрлі дыбыстық варианттармен беріледі: дөпе, тепе, тюбе, тэпэ, топна орыс географиялық әдебиеттерінде тепе формасы жиі қолданылады.

ТӨБЕҚҰДЫҚ (Тобекудук) — бұл., Жез. ауд. *Төбе* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ал, Төбе «шоқы маңындағы құдық» мағынасын аңғартады.

ТӨБЕЛІ (Тобели) — *мола*, Акад. ауд. *Төбе* (зат есім) + *лі* (сын есім жасайтын жұрнақ) тіркестерінен жасалған атау. Мағынасы: «биік төбелі жердегі бейіт».

ТӨБЕШЕК (Тобешек) — *төбе*, биік. 140,9 м, Жез. ауд. *Төбе* (зат есім) + *шек* (кішірейткіш жұрнақ) тіркестерінен жасалған, «шағын, жұмыр, аласа төбе» мағынасын аңғартады.

ТӨГІСКЕН (Тоғускен) — *сс орт.* Жанаар. ауд. Қараныз: Түгіскен.

ТӨЛЕБАЙ (Толебай) — *тау*, биік. 1077,7 м, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТӨЛЕУБАЙ (Толеубай) — *е. е. м.*, Жанаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ТӨЛЕГЕНМОЛА (Толегенмола) — *бейіт.*, Жез. ауд. *Төлеген* (кісі аты) + *мола* (зат есім). Төлеген деген кісі жерленген мола, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨЛЕК (Толек) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨЛЕКТАС (Толектас) — *тау*, биік. 883,5 м, Приоз. ауд. *Төлек* (кісі аты) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

ТӨЛЕНДІ (Толенди) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы аттас кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨЛЕУ (Толеу) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы аттас кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨЛЕУБАЙ (Толеубай) — *тау*, биік. 1065,1 м, Шет ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТӨМЕНГІ ДЕНГЕЙ (Томенги — Денгей) — *бөгенді көл.*, Жез. ауд.

ТӨМПЕШІК (Томпешик) — *төбе*, Жез. ауд. Бұл төмпешік «төбешік» сөзінің синонимі, *төмпе*, яғни *төбе* (зат есім) + *шік* (кішірейткіш жұрнақ) тіркестерінен жасалған атау, яғни «шағын, аласа, кішкене төбе» деген мағынаны білдіреді.

ТӨРЕБАЙ (Торобай) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы аттас кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨРЕБЕК (Торобек) — *бейіт*, Акад. ауд. Осы аттас кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер.

ТӨРЕБҰТАҚ (Торобутак) — *құрғ. өз.*, Жанаар. ауд. *Төре* (зат есім) + *бұтақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. *Бұтақ* — өзеннің бір саласы, тармағы дегенді білдіреді.

ТӨРЕҚАҚ (Торекак) — *жер*, Шет ауд. *Төре* (антропоним) + *қақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «*Қақ* — жауын-шашын, қар суынан пайда болатын көлшіктер, төмен, сай жерлер» — дегенді білдіреді. Төре руынан немесе осы аттас кісі тұрған жер, қақты аймақ мағынадағы топоним.

ТӨРЕТАЙ (Торетай) — *таулар*, Приоз. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТӨРЕТАМСАЙ (Торетамсай) — *құрғ. өз., Төре* (антропоним, этноним) + *там* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. «Төре есімді адам жерленген там, зират тұрған сай» мағынасындағы атау.

ТӨРЕХАН (Торехан) — *қыст., Ұлыт.* ауд. Қаптаадыр тауының солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ТӨРЕШОҚЫ (Торешоқы) — *тау*, биік. 957,3 м, *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Төре* (антропоним) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. 1) Төре руындағы кісінің сол тау, шоқы маңында қоныстанғандықтан осылай аталуы мүмкін; 2) осы маңайдағы, осы таудағы ең биік, төре шоқы дегенді білдіруі де мүмкін.

ТӨРТАУЫЛ (Тортаул) — *е. м.*, Шет ауд. *Төрт* (сан есім) + *ауыл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ертеректе бірнеше елді мекен болып, кейін біріктіріліп, іріленген соң осы топонимдік мағынасы тұрақталып қалуы мүмкін.

ТӨРТАУЫЛ ЖЫРАСЫ (Тортаульская ложбина) — *жер*, Шет. ауд. *Төрт* (сан есім) + *ауыл* (зат есім) + *жыра* (зат есім) + *сы* (тәуелдік жалғаудың үшінші жағы) тіркестерінен жасалған атау.

ТӨРТКӨЛ (Тортколь) — *таулар*, биік. 953,8 м, Ақтоғ. ауд.; *тау*, 354,7 м, Жезд. ауд.; *тау*, 497,2 м, Приоз. ауд. *Төрт* (сан есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

ТӨРТҚАРА (Торткара) — *қыст., Ұлыт.* ауд. Шұқыр қыст.-ның солт. бат.-да. *Төрт* (сан есім) + *қара* (субстантивацияланған сын есім) сөздерінен жасалған атау, (этноним, антропоним, лақап ат болуы ықтимал). Топонимдік мағынасы: «төрт төбе, қарайған шоқы орналасқан жердегі қыстау, біріне-бірі жақын орналасқан төбелер маңындағы қыстау» — дегенге саяды.

ТӨРТҚҰЛАҚ (Торткулак) — *бейіт*, Ақад. ауд. Қайрақты пос-нің солт.-де. *Төрт* (сан есім) + *құлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған белгілі жер (объект), бағдар. *Төртқұлақ* — бейіттің — тамның бір түрі.

ТӨРТМОЛА (Тортмола) — *бейіт*, Жаңаар. ауд.; *зират*, Ұлыт. ауд. *Төрт* (сан есім) + *мола* (зат есім) сөздерінен жасалған белгілі жер (объект), бағдар.

ТӨРТТАҚЫР (Торттақыр) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Төрт* (сан есім) + *тақыр* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Айнала төңірегі тұтас тақыр, таз жер» мағынасындағы атау.

ТӨСЕЛБАЙ (Тосельбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен байланысты қойылған атау.

ТӨСКЕЙ (Тоскей) — *дөң*. Жаңаар. ауд. «Таудың баурайы, төскейіндегі дөң» деген мағынадағы атау.

ТРУДНАЯ (Трудная) — *төбе*, биік. 247,9 м, Жез. ауд. Орыс тілінен қойылған «кнын» мәніндегі атау.

ТҮСТІК (Тустик) — *тау*, биік. 239,7 м, Приоз. ауд.

ТҮЗ (Туз) — *сор*, Приоз. ауд. Евразия территориясын қамтитын, кең тараған географиялық термин. Негізгі мағынасы: «тұзды көл, тұзы, соры көп жер».

ТҮЗДЫАҢҒАР (Туздыангар) — *жер*, Ақад. ауд. Ағашжайлау тауының солт. жағында. *Тұз* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *аңғар* (зат есім) тіркестерінен жасалған атау. «Топырағы тұзды, соры шығып жатқан аңғар» мағынасын білдіреді.

ТҮЗДЫКӨЛ (Туздуколь) — *тау*, биік. 503,2 м, көріну қашықтығы 8 км, Приоз. ауд. *Тұз* (зат есім) + *ды* (туынды зат есім жұрнағы) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тұзы, соры бар көл» — мағынасын білдіреді.

ТҮЗДЫҚОСҚҰДЫҚ (Туздыкоскудук) — *құд.*, Сарышаған тжс-ның төңірегінде, Ақад. ауд. *Тұз* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *қос* (сан есім) + *құдық* (зат есім) тіркестерінен жасалған атау, Тұзды жерден қазылған, суы кермек қатар жатқан екі қос құдық мағынасын білдіреді.

ТҮЗДЫҚҰДЫҚ (Тузкудук) — *құд.*, Кенанғар жазығынан 10 км қашықтықта «суы тұщы емес, ащы, тұз дәмі бар құдық».

ТҮЗКӨЛ (Тузколь) — *көл*, Жанаар. ауд.; *тұзды сор*, Жез. ауд. *Тұз* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған. «Тұзды, сорлы жер» мағынасын білдіретін атау.

ТҮЗКӨН (Тузконь) — *жер*, Жез. ауд. *Тұз* (зат есім) + *көң* (зат есім) сөздерінен жасалған, «тұзды, соры шығып жатқан жер, ескі елді мекен, жұрт, қыстау» мағынасындағы атау.

ТҮЗӨЗЕК (Тузозек) — *тау*, биік. 178,6 м, Жез. ауд. *Тұз* (зат есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінен жасалған, «тұзы, соры бар өзек маңындағы тау, төбе» дегенді білдіретін атау.

ТҮЗСЫЗҚҰДЫҚ (Тузсызкудук) — *құд.*, Жанаар. ауд. *Тұзсыз* (сын есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Құдықтың суы ауыз суына, мал ішуіне жарайтын тұщы құдық» мағынасын білдіретін атау.

ТҰЛДЫ (Тулды) — *тау*, биік. 301,8 м, көріну қашықтығы 10 км, «Жалғыз тұрған, жетім, тұл тұрған тау» мағынадағы атау. *Тұл* (сын есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау.

ТҰЛЫМБАЙ (Тулымбай) — *тау*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТУМА (Тума) — *жер*, Ұлыт. ауд. Үлкенжыланшық өз.нің оңт. жағ.-да. Бетпақдалада жиі кездесетін, жерден шығып жатқан су, *тұма* деп аталады.

ТУМАБАЙ (Тумабай) — *бейіт*, Ақтоғ. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҰМАТАЙ (Туматай) — *бөген, қыст.*, Ақад. ауд.; *өз.*, Шет. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТҰМСЫҚ (Тумсук) — *е. м.*, Шет ауд.; *баст.*, Ақад. ауд. Түркі тілдеріндегі географиялық атауларда жиі қолданылатын анатомиялық термин. Географиялық объектінің бітім-тұлғасының шығынқы. сүйірленген тұсын осылай «тұмсық» дейді.

ТҰМСЫҚБҰЛАҚ (Тумсукбулак) — *баст.*, Жанаар. ауд. *Тұмсық* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған. «Бітім — тұлғасы сүйірленіп, тұмсық сияқты ағатын, біткен бұлақ» — дегенді білдіретін атау.

ТҰРАМБЕК (Турамбек) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҰРАПБАЙ (Турапбай) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТҰРҒАНБЕК (Турганбек) — *е. е. м.*, Жанаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТҰРЖАН (Туржан) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Шұңқыр қыст.-ның солт.-бат.-да. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТҰРЛЫ (Турлы) — *зират*, Жез. ауд. Тұрлы антропоним немесе этноним болуы ықтимал, осы аттас немесе осы рудан жерленген кісі зираты, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҰРЛЫНЫҢ ҚАРАСУЫ (Турлының Карасуы) — *жер*, Жез. ауд. *Тұрлының Карасуы* (изафеттік тіркес): *Тұрлы* (антропоним) + *ның* (ілік септік жалғауы) + *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) + *ы* (тәуелдік жалғау 3 жағы) тіркестерінен жасалған атау.

ТҰРЛЫСУ (Турлысу) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Тұрлы* (антропоним) + *су* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есімінен қойылған атау.

ТҰРМАҚАН (Турмақан) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТҰРМАҚАНСАЙ (Турмақансай) — *құрғ. арна*, Жез. ауд. *Тұрмақан* (антропоним) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ТҰРМАН (Турман) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған атау.

ТҰРСЫН (Турсун) — *бейіт*, Ақад. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҰТҚЫШБАЙ (Туткышбай) — *жер*, Жанаар. ауд. Талдыманақа өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған жер аты.

ТҰЯҚ (Туяк) — *бейіт*, Шет. ауд.; *тау*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҮЯҚБАЙ (Туякбай) — *жер*, Ұлыт. ауд. Тұяқбай қыст.-ның бат.-да; *е. е. м.*, Акад. ауд. Тұяқбай деген кісі ертеде тұрған мекен аты.

ТҮЯҚЖОЛ (Туякжол) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Тұяқ* (зат есім) + *жол* (зат есім) сөздерінен жасалған атау.

«Тұяқ қыстауына, мекеніне баратын жол» мағынасын білдіретін атау.

ТҮБЕК (Тубек) — *тау*, биік. 633,7 м, Приоз. ауд. Атау *түб/түп* (зат есім) + *ек* (қосымша) сөздерінің негізінде жасалған. Монгол тілінде *төв* — түп; орталық. Атаудың мағынасы: «негізгі, орталық, кіндік тау» дегенге саяды.

ТҮГІСКЕН (Тугискен) — *тау*, биік. 113,5 м, Жез. ауд. *е. м.*, *жер*, Жаңаар. ауд. Е. Қойшыбаев (1985) бұл атаудың мағынасы жайлы: «объектілердің сипатына сай түйіскен атаулары түйіскен ұғымын өтей алмайды, одан гөрі қазіргі әдеби нормадағы түгескен тұлғасының өтеуіне жақын. Сол объектілердегі бір құбылыстың (не бір заттың) осы өңірде түгесілген сонын, ақырын /үст/, шегін көрсететін атау» дейді. А. Әбдірахманов проф. С. Аманжоловтың пікірін қолдайды да, *Түгіскен*//*Түйіскен* сөздеріндегі г//й дыбыстарының тарихи алмасуын байқайды. «Бұл дыбыстардың алмасуы белгілі бір диалектінің негізінде болып қойған жоқ, бұл даму жалпы қазақ тіліне тән сияқты. Мәселен, мүгіз ~ мүйіз, кигіз ~ киіз, еге ~ ие т. б. өзгерістер жалпы қазақ тілінің дамуына тән дегенде, бұл атау *Түйіскен* — түрінде өзінің ескі көрінісін топонимде қалдырған» — деп қорытынды жасайды ол өз ойын. Бұл топоним жайында С. А. Аманжолов, А. Әбдірахмановтың пікір-тұжырымдары ғылыми тұрғыдан дәлелді, нанымды көрінеді. Сондықтан да *Түгіскен* атауының мағынасы қазіргі түйіскен сөзінің фонетикалық көне формасы ретінде бірнеше өзен, судың бір жерге келіп, қосылған түйіскен жер деген ұғымға саяды.

ТҮЙЕБАЙ (Туебай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҮЙЕБАС (Туебас) — *тау*, биік. 167,7 м, Жез. ауд. Ақши құд.-ның солт. бат.-да. *Түйе* (зат есім) + *бас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ұқастырудан пайда болған, балама атау, «түйенің басы сияқты үлкен жартасты тау» мағынасын білдіреді.

ТҮЙЕҚОРА (Туекора) — *е. м.*, *жер*, Ақтоғ. ауд. *Түйе* (зат есім) + *қора* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Түйе малын ұстайтын қора» ұғымындағы атау.

ТҮЙЕМОЙНАҚ (Туюмойнақ) — *тау*, биік. 211,8 м, Ұлыт. ауд.; *е. м.*, *тәжс*, Жез. ауд. *Түйе* (зат есім) + *мойнақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Түйенің мойыны сияқты келген асуы бар тау» мағынасын білдіреді.

ТҮЙЕӨЛГЕН (Туеольген) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. *Түйе* (зат

есім) + өлген (өткен шақ етістік) сөздерінен жасалған атау. Осы атау бойынша белгілі жер.

ТҮЙЕТАС (Туетас) — *тау*, биік. 877,9 м; Шет ауд. *шоқы*, Ақтоғ. ауд. (Түсі қызыл шоқы). *Түйе* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған «ірі аса зор тастары бар тау» деген мағынаны білдіреді.

ТҮЙТЕ (Туйте) — *бейіт*, Жез. ауд. Қарғалы өз.-нің солт.-де. Кісі есімі немесе лақап аты, сол атау бойынша белгілі жер.

ТҮЙІН (Туин) — *тау*, биік. 94,6 м, Жез. ауд. «Берік, мықты» мәніндегі тау аты.

ТҮЙІСБҰЛАҚ (Туисбулак) — *бұл.*, Ұлыт. ауд. Жыланды өз.-нің бат.-да. Мағынасы: «жан-жақтан ағып келіп, бір арнаға түйісіп құйған бұлақтар».

ТҮЛКІБАЙ (Тулькибай) — *тау*, биік. 542,5 м, Жаңаар. ауд. Шалғия пос.-нің шығ.-да. Түлкібай есімінен қосылған атаулар.

ТҮЛКІЛІ (Туулькили) — *таулар*, Приоз. ауд.; *е. м., қыст., сс*, Шет ауд.; өз., Ақтоғ. ауд.; *жер*, Акад. ауд. Қайрақты пос.-нің солт. бат.-да. *Түлкі* (зат есім) + *лі* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) тіркестерінен жасалған, түлкі аңының бар екендігін білдіру мақсатымен қойылған атау.

ТҮСЕН (Тусен) — *бейіт*, Жез. ауд. Ақши құд.-ның оңт.-де. Осы аттас кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТҮСТІҚ (Тустик) — *тау*, биік. 394,8 м, Акад. ауд. Ағашжайлау тауының бат.жағ.-да. Солтүстік мәніндегі тау аты.

ТҮСІП (Тусип) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Шағырлы Жыланшық өз.-нің солт.-де. Кісі есімінен қойылған қыстау аты.

ТҮСІПБЕК (Тусипбек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ТҮТКЕН (Туткен) — *құдғ. құд.*, Акад. ауд. Тасбұлақ деген жердің оңт.-бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ТУМЫРЗАСАЙ (Тумырзасай) — *құрғ. өз.*, Жез. ауд. *Тумырза* (антропоним) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Кісі есімінен қойылған атау.

ТАҚЫР (Такыр) — *бейіт*, Ұлыт. ауд. Бараккөл көлінің оңт.-шығ.-да. Такыр деген лақап аты болуы ықтимал, немесе бейіт орналасқан жердің бедеріне қарай, ештеңе өспейтін, қуаң жер болғандықтан осылай аталған болу керек.

ТЫМАТАЙ (Тыматай) — *бейіт*, Жаңаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЫРНАМА (Тырнама) — *құд.*, Приоз. ауд. Монғол тіліндегі *торни ун* — «ұзын: бойшаң» сөзінің тіліміздегі айтыла келе өзгеріп тырнама қалпына түсуі мүмкін. *Тырнама* — «терен», «түпсіз», де-

ген ауыспалы мағынаға ие болып, құдықтың тереңдігін білдіргендей.

ТЫШҚАН (Тышқан) — *тау*, биік. 762,4 м, Приоз. ауд. Бұл тектес тау аты Талдықорған облысында Тышқантау деп аталады. Е. Қойшыбаевтың (1985) «бұл атау түрк. товшан тошқан «қоян» — тағ сөздерінен құралған — «қоянтау» мәніндегі ороним дегенін орынды деп білеміз.

ТЫШҚАНБАЙ (Тышқанбай) — *бейіт*, Ақад. ауд. Тышқанбай есімді кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТЫШҚАНТАМ (Тышқантам) — *құд.*, тер. 6 м, Жез. ауд. *Тышқан* (зат есім) + *там* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тышқан мекендеген мола маңындағы құдық» деген мағынадағы атау.

ТІКЕДІ (Тикенди) — *жер*, Жез. ауд. «Тікен (өсімдігі) көп өскен жер» мағынасындағы атау.

ТІКЕНДІҚҰДЫҚ (Тикендиқудук) — *жер*, Үлкен. ауд. Бірінші Май колхозының оңт.-де. *Тікен* (зат есім) + *ді* (туынды жұрнақ) + *құдық* (зат есім). «Тікен көп өсетін жердегі құдық» мағынасындағы атау.

ТІКЕНЕК (Тикенек) — *құд.*, Ақад. ауд. Айнала тікенек өсімдігі өсетін жерден қазылған құдық.

ТІКЕНЕКТІ (Ткенекты) — *баст.*, Ақад. Ақтоғ. ауд.-да. *Тікенек* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жұрнағы) тіркестерінен жасалған атау. Тікенек қалың өсетін жердегі бастау.

ТІКШОҚЫ (Тикшоқы) — *тау, жер*. Приоз. ауд. Балқаш көлінің шығыс жағы. *Тік* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Бітіміне, сырт келбетіне қарай осылай Тікшоқы атанған тау, объект.

ТІЛЕМІС (Тлемис) — *зират*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген зират, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТІЛЕУБАЙ (Тлеубай) — *бейіт*, Жанаар. Ақад. ауд.-да. Осы кісі жерленген бейіт, сол атау бойынша белгілі жер (объект), бағдар.

ТІЛЕУЛІ (Тлеули) — *қыст.*, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Кісі есімінен қойылған атау.

ТІНЕЙ (Тней) — *құд.*, Приоз. ауд. Ру атынан немесе кісі есімінен қойылған атау.

ТІЛТАС (Тильтас) — *тау*, биік. 613,8 м, Жез. ауд. Жыланды өз.-нің бат.-да. *Тіл* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Бітімі тіл сияқты келген, ештеңе өспейтін тақыр тас» деген ұғымды білдіруі мүмкін.

ТЫҢ (Тын) — *тау*, биік. 590,4 м, Жез. ауд. Үлкен Жезді өз.-нің бат.-да. Көптеген түркі тілдерінде дөң сөзі тон(г), дін тұлғаларында айтылады. Мәселен, алтай, хакас, шор тілдерінде *тонг* — «төбе»,

«жота», «биік жер». Тау аты *Тың* сол тон(г) сөзінің дыбыстық варианты.

ТЫҢЖЕР (Тынжер) — тау, биік. 277,8 м, Жез. ауд. *Тың* (сын есім) + *жер* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, яғни «биік, дөң жер».

ТЫМАҚБЕЛ (Тымакбел) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Тымақ* (зат есім) + *бел* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. «Тымаққа (бас киім) ұқсайтын асу, бел» деген ұғымды білдіретін балама атау.

ТЫНЫҚСАЙ АЯҒЫ (Тынықсай Аяғы) — *жер*, Жезді. ауд. Ақши құд.-ның солт.-шығ.-да. *Тынық* (зат есім) + *сай* (зат есім) + *аяғ-(қ)* (зат есім) + *ы* (тәуелдік жалғаудың 3 жағы) тіркестерінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «жан-жағынан боран, жел соқпайтын саялы, тымық сай».

— У —

УАЙЫСҚАРА (Уванскара) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Кісі есімінен қойылған жер аты.

УАҚШАҚҰМ (Уакшақум) — *құм*, Жез. ауд. *Уақ* (сын есім) + *ша* (сын есімнің жұрнағы) + *құм* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған, «уақ құм, ұсақ, майда құм» мағынасындағы атау.

УВАЛ (Увал) — *төбе*, Жез. ауд. Орыс тіліндегі бұл атау географиялық термин ретінде Қазақстан территориясы мен одан тыс жерлерде көптеп кездеседі. Э. М. Мурзаев (1984) *Увал* сөзін «У (приставка) + *вал* (земляная насыпь) тұлғаларынан тұратын атау», — деп қарайды. Бұл атаудың қазақ тіліндегі беретін мағынасы: «үйінді топырақ», «дөңес».

УРОЖАЙНЫЙ (Урожайный) — *е. м.*, Ұлыт. ауд. Орыс тілінен қойылған атау. Қазақ тіліндегі мағынасы: «егінді», «егіні мол», «астығы көп».

УСАБАЙ (Усабай) — *бұл.*, *қыст.*, Ұлыт. ауд. Атау осы бұлақ пен қыстауды мекендеген, сол жерді немденген адам атынан қойылған.

УСПЕНСКИЙ (Успенский) — *е. м.*, Ақад. ауд. Атау осы өңірде өмір сүрген кісінің фамилиясынан қойылған.

— Ұ —

ҰЗАҚ (Узак) — *жер*, Жанаар. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ҰЗЫН (Узын) — тау, дөң, дөңес жер, өз., Шет ауд. *Ұзын* (сын есім) сөзінен жасалған, «ұзыннан ұзаққа созылған тау, дөң» немесе «ұзын өзен» мағынасындағы атау.

ҰZYНАҒАШ (Ұзынағаш) — *өз., е. м.*, Шет ауд. *Ұзын* (сын есім) + *ағаш* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «жағасында зәулім биік ағаш өскен өзен» мәніндегі атау.

ҰZYНБЕЛ (Ұзунбел) — *жер*, Жаңаар. ауд. *Ұзын* (сын есім) және *бел* (зат есім) сөздерінен жасалған. Екінші сыңардағы бел сөзінің топонимдік мағынасы: «дөң, қырка, асу яғни жер рельефінің аздап шодырлау, көтеріңкі келген тұсы». Атаудың толық мағынасы: «ұзыннан созылып жатқан тік асу, қия бел».

ҰZYНБИДАЙЫҚ (Ұзынбидайқ) — *жер*, Ұлыт. ауд. Тұяқбай қорғанның батысындағы жер. *Ұзын* (сын есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Екінші сыңардағы бидайық «көп жылдық астық тұқымдас өсімдік» (ҚТТС, 303). Демек, «бидайық бітік, әрі ұзын өсетін жер» деген мағынаны білдіретін атау.

ҰZYНБҰЛАҚ (Ұзынбулақ) — *бұл., баст., тау, қорғ.*, Жаңаар. ауд.; *сай*, Ұлыт. ауд.; *өз., е. м., қыст.* Ақтоғ., Шет ауд.-да; *Ұзын* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған, «ұзыннан ұзаққа созыла аққан бұлақ, осындай бұлағы бар объект (тау, сай, қыстау, т. б.)» мәніндегі атау.

ҰZYНБҰЛАҚСАЙ (Ұзынбулақсай) — *сай*, Ақтоғ. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған күрделі атау. Мағынасы: «ұзын, ұзаққа ағатын бұлағы бар сай» мәніндегі атау.

ҰZYНДАЛА (Ұзындала) — *жер*, Ақад. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *дала* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атаудың екінші сыңарындағы *дала* сөзі «жазық», «алқап» мағыналарын беретіндіктен, *Ұзындала* атауының мағынасы: «ұзыннан ұзаққа созылған кең жазық, үлкен алқап».

ҰZYНЖАЛ (Ұзынжал) — *жер, тау, шоқы.*, Ақад. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың мағынасы: «созылыңқы келген жал».

ҰZYНЖАР (Ұзынжар) — *шат, жер*, Жез. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *жар* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұндағы *жар* сөзі «биік қабақ», «тік жаға» мәнін де береді. Демек, атаудың мағынасы: «ұзыннан ұзаққа көлбей созылған тік жарлы шатқал, сай».

ҰZYНКЕЗЕҢ (Ұзынкезен) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Ұзын* (сын есім) және *кезең* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың мағынасы созылыңқы келген бел, асу, сол бойынша белгілі тау аты.

ҰZYНСОР (Ұзынсор) — *жер*, Жез. ауд. Бозғақ өз.-нің солт. жағ.-да сортанды жер. Атау *ұзын* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «көлбей созылып жатқан сортанды, соры бар жер».

ҰZYНТАҚЫР (Ұзынтақыр) — *жер, шат*, Жаңаар. ауд.; *шат.*,

Акадыр ауд.; *Ұзын* (сын есім) және *тақыр* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Тақыр* «шөбі жоқ, құп-құрғақ, қатты жер» — деген ұғымды білдіреді. Демек, атау «ұзынша келген тақыр шатқал, көлбей созылып жатқан тақыр жер» мағынасын береді.

ҰЗЫНТАУ (Узынтау) — *тау*, Жаңаар. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен біріккен атау. Мағынасы: «көлбей жатқан қырат-жалды биік тау».

ҰЗЫНТӨБЕ (Узынтөбе) — *дөң*, биік. 127,1 м, Жез. ауд. *дөң*, Акадыр. ауд.-да. *Ұзын* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың мағынасы: «созыла жатқан аласа тау» немесе «биіктеу келген төбе (дөң)».

ҰЗЫНТҰМСЫҚ (Узынтумсуқ) — *жер*, Жез. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *тұмсық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Екінші сыңарындағы *тұмсық* сөзі «таудың келте ұшын» бейнелейді. Демек, атау «осы жердегі таудың, әлде биіктеу жотаның тұмсығының көлбей, созыла келуін» білдіреді.

ҰЗЫНТҮБЕК (Узунтубек) — *арал*, Приоз. ауд. Балқаш көлінің шығ. шетіндегі жарты арал. Атау *ұзын* (сын есім) + *түбек* (зат есім) сөздерінен тұрады. Оның екінші сыңарындағы *түбек* «құрлықтың суға сұғына жатқан тұсы» мағынасын білдіреді. Демек, *Ұзынтүбек* атауының мағынасы: «Созылыққы, алып жатқан көлемі үлкен түбек, арал».

ҰЗЫНШОҚЫ (Узыншоқы) — *тау*, биік. 539 м, Акад. ауд. Байгене тауынан 80 км. жерде. Атау *ұзын* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған. Берер мағынасы: «үшкілдене біткен шоқыларының біреуі басқаларда ерекшеленіп, биіктігімен көзге түсетін тау».

ҰЗЫНШҰҢҚЫР (Узуншункур) — *жер*, Жез. ауд. *Ұзын* (сын есім) + *шұңқыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Топонимдік берер мағынасы: «созыла жатқан ойпаң жер».

ҰЛЖАН (Улжан) — *өз.*, *бұл.*, Ұлыт. ауд. Ұлжан атты әйел есімінен қойылған атау.

ҰЛҚОНДЫ (Улконды) — *сай*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ҰЛЫ ОКТЯБРЬ (Великий Октябрь) — *кхз*, Ақтоғ. ауд. Ұлы Октябрь Социалистік революциясының құрметіне қойылған колхоз аты.

ҰЛЫСОР (Улысор) — *көл*, *төбе*, Жез. ауд. Қосқұдық төбесінің солт. жағ.-да 15 км. жерде. Ұлысор көлі және осы аттас төбе бар. Атау *ұлы* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Ұлы* сөзі «ерекше», «киелі» мағыналарында қолданылатынын ескерсек, көлемді келген, сортаңды көл және осы көл маңындағы төбе.

ҰРСАЙ (Урсай) — *сай*, Шет ауд. *Ұр* (зат есім) + *сай* (зат есім)

сөздерінен қалыптасқан, бұл атаудың бірінші сыңарындағы *үр* сөзі «қиылыс» екенін ескерсек (Қайдаров, 1986, 294), Ұрсай атауының топонимдік мағынасы: «қиылыса біткен сайлар».

ҰРЫМБАЙ (Урумбай) — *е. м.*, Жаңаар. ауд. Осы кісі есіміне байланысты қойылған елді мекен, жер аты.

ҰРЫНҚАЙ (Урункай) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Ұранғай//Ұрунқай//* *//Ұрунқай* формаларында кездесетін бұл атауды кейбір ғалымдар түркілік этникалық топ атынан қалыптасқан деп қарайды. (Қойшыбаев, 1985, 228).

ҰСТА (Уста) — *тау*, Шет ауд. *Ұста* (зат есім) сөзінен жасалған, «ұста дүкенін құруға оңды, қазба кенге бай тау» мағынасын береді.

ҰСТАНЫҢ ЖАЛЫ (Устанын жалы) — *тау*, Жаңаар. ауд. Ұстаның (ілік септіктегі зат есім) + *жалы* (тәуелдіктің III жағында тұрған зат есім) тұлғаларынан тұратын күрделі атау. *Жал* сөзі «жон, адыр, қыр-қырат» мағынасын беретінін ескерсек, *Ұстаның жалы* атауының мағынасы: «ұстаның, яғни темірден түйін түйетін шебер адамның мекендеген жоны, адыры».

ҰШПА (Ушпа) — *тау*, Жаңаар., Приоз., Ұлыт. ауд.-да. Атау *Ұш* (түбір егістік) + *па* (егістіктің зат есім тудыратын жұрнағы) тұлғаларының бірігуінен жасалған. *Ұш* (егістік түбірі) — «биікке көтерілу», «самғау» (Қайдаров, 1986, 295); түрк. *уч* — «шың»; қар. қалп. *уша* — «құзар, шын»; алт. *учар* — «өзен жағасындағы өте биік тау» (Мурзаев, 1984, 585). *Учар* сөзі: *уч* (түбір егістік) — «биікке көтерілу, ұшу, самғау» + *ар* (көсемшенің жұрнағы) тұлғаларынан жасалған.

— Ү —

ҮЙБҰЛАҚ (Уйбулак) — *бұл.*, Ақад. ауд. Атау *үй* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Оның бірінші сыңарындағы *үй* (*үю* етістігінің бұйрық рай тұлғасы) — «бір жерге жинау» (Қайдаров, 1986, 295). *Үйбұлақ* атауының бұл варианттағы мағынасы: «үйінді тастардың, жанымен ағатын бұлақ» немесе «басталар жерінде үйінді бар бұлақ». Э. М. Мурзаев *үй* сөзін топонимдік ой сөзіне жақындастырады. *Үй//ой/ү ~ о/ой* «жазық», «алаң» (Мурзаев, 1984, 573). Демек, *Үйбұлақ* атауының тағы бір берер мағынасы: «алқапта, жазықта ағып жатқан бұлақ».

ҮЙЛІӨЗЕК (Уйлиозек) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Атау *үй* (зат есім) + *лі* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) + *өзек* (зат есім) тұлғаларынан жасалған. «Өзек маңында үйлердің барлығын» білдіретін атау.

ҮЙРЕК (Уйрек) — *е. м.*, Ақтоғ. ауд. Зат есімнен жасалған, «үйрегі мол өңір» мағынасындағы атау.

ҮЙТАС (Уйтас) — *тау, сай*, Ақад., Ақтоғ., Жез. ауд.-да. *Үй* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Үйтас* атауының мағынасы: «тау беткейіндегі шашырап жатқан жекеленген тастардың алыстан киіз үйдей болып көрінуі». Яғни «үйдей үлкен тас».

ҮЙТАССАЙ (Уйтассай) — *сай*, Жез. ауд. *Үй* (зат есім) + *тас* (зат есім) + *сай* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған, «үлкендігі үйдей тастар кездесетін сай» мәніндегі күрделі атау.

ҮКІБАЙ (Укибай) — *жыра*, Ұлыт. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ҮКІЖАРҚЫН (Укижаркын) — *е. м., тау*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған атау. Салыстыр. Үкілі Ыбырай ақын.

ҮЛГІЛІ (УЛЬГИЛИ) — *е. м., Жанаар.* ауд. Атау *үлгі* (зат есім) + *лі* (зат есімнен сын есім тудыратын жұрнақ) тұлғаларынан қалыптасқан, «өнегелі, алдыңғы қатарлы село, поселка (ок) т. б. мәніндегі атау».

ҮЛКЕН (Улькен) — *дөң*, биік. 301,9 м, Жез. ауд., *е. м., Шет* ауд., *тау*, биік. 516 м., Ақад. ауд. *Үлкен* (сын есім) сөзінен қойылған бұл атаудың мағынасы: «осы өңірдегі өзге дөңдерге қарағанда биіктеу, қомақтылау дөң, немесе тау».

ҮЛКЕН АҚМАЯ (Улькен Акмая) — *тау*, биік. 1034,3 м, Ақтоғ. ауд. Атау *Үлкен* (сын есім) және *ақ* (сын есім) + *мая* (зат есім) сөздерінің тіркесуінен және қосылуынан жасалған. Негізгі атау ақ маяға ұқсас болғаннан жасалған да, алдындағы «үлкен» оның көлемді екенін білдіретін теңеу сөз.

ҮЛКЕН АЛМАЛЫ (Улькен Алмалы) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *алма* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан қалыптасқан атау. (Алмалы атауын қараңыз). Үлкен анықтауышы Алмалы тауының осы өңірде екі-үш жерде бар екендігін меңзейді және бұл тау солардың ішіндегі үлкені екендігін білдіреді.

ҮЛКЕНБҰЛАҚ (Улькенбулак) — *өз., бұл., баст., е. м., Ұлыт., Жанаар., Ақад.* ауд.-да. *Үлкен* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Суы мол, ұзыннан ұзақ созылып жатқан бұлақ» мәніндегі атау.

ҮЛКЕНБҰЛАҚСАЙ (Улькенбулаксай) — *жылға*, Ұлыт. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «сай бойымен ағып жатқан үлкенірек бұлақ» мәніндегі атау.

ҮЛКЕН ЖЕЗДІ (Улькен Жезды) — *өз., Ұлыт.* ауд. *Үлкен* (сын есім) және *жез* (зат есім) + *ді* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан тұратын атау. Осы өңірдегі Жезді өзендерінің ең көлемді-регіне Үлкен Жезді атауы берілген (Жезді атауын қараңыз).

ҮЛКЕН ЖЕЛТАУ (Улькен Жельтау) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Үлкен*

(сын есім) және *жел* (зат есім) + *тау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «манайындағы таулардан биігірек, үлкенірек, біткенінде үнемі жел соғып тұратын тау» мәніндегі атау.

ҮЛКЕНЖОЛ (Улькенжол) — *тау*, биік. 549,2 м, Ақад. ауд., *тау*, биік. 300 м., Приоз. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *жол* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған тау арасымен өтетін кендеу жолға қатысты қойылған атау.

ҮЛКЕН ЖЫЛАНШЫҚ (Улькен Жиланшиқ) — өз., Ұлыт. ауд. *Үлкен* (сын есім) және *жылан* (зат есім) + *шық* (зат есімнің кіші-рейтікші формасын жасайтын жұрнақ) тұлғаларынан жасалған атау. (Жыланшық атауын қараныз). *Үлкен Жыланшық* атауының мағынасы: «үлкен көлемді, кең, жыланшық өзені немесе Жыланды өңірмен ағатын үлкен өзен».

ҮЛКЕНҚАҚ (Улькенкақ) — *көл, жер*, Шет ауд. *Үлкен* (сын есім) + *қақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Ғ. Қонқашбаев (1963) *Үлкенқақ* атауын «көлемі үлкен, суы тартылып бара жатқан көл» деп көрсеткен. Көне түркі тіл.-де *қақ* — «шалшық», «тоқтау су» («лужа, стоячая вода») (ДТС, 1969, 219), Ә. М. Мурзаев *қақ* атауын «жаз шығысымен құрғап кететін тоқтау сулар» деп түсіндіреді (Мурзаев, 1984, 242). Сонымен, *Үлкенқақ атауы* «осы көлдің суының саяздығына, арнасының жанбыр суымен толып отыратын ойыс тәрізділігіне» қарай қойылған сияқты.

ҮЛКЕНҚҰМ (Улькенкум) — *құм*, Жез. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «құмның алып жатқан аумағының үлкендігіне байланысты» берілген атау.

ҮЛКЕНҚҰМКӨЛ (Улькенкумкөль) — *көл*, Жез. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *құм* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен қалыптасқан, көл маңайының құмды болып келуін меңзейтін атау.

ҮЛКЕНСАЙ (Улькенсай) — өз., Жез. ауд. *Үлкен Жезді* өз.-нің бат. бұтағы. Атау *Үлкен* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, мағынасы: «үлкен, арнасы кең сай».

ҮЛКЕНСОР (Улькенсор) — *жер, дөң, құд.*, Жанаар. ауд. Атау *үлкен* (сын есім) + *сор* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Негізгі мағынасы: «көлемі, алып жатқан алқабы үлкен, жерлері сор, сол бойынша аталған дөң, дөнес немесе құдық».

ҮЛКЕНТАБАҚҚАЛҒАН (Улькентабакқалған) — *тау*, биік. 673,8 м, Приоз. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *табақ* (зат есім) + *қалған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) сөздерінен құралған күрделі атау. Ел көшкенде жұртта үлкен табақтың қалып қоюына байланысты қойылған атау екені байқалады.

ҮЛКЕН ТОЛАҒАЙ (Улькен Толагай) — *тау*, Ақтоғ. ауд. Толағай атты төбе, жота, аласа таулар Орталық, Шығыс Қазақстан өңірлерінде де кездеседі. Ғ. Қонқашбаев (1959), А. Әбдірахманов (1975) *Толағай* атауын монғолдың *толгай* — «бас» және жеке тұр-

ған биік тау «шоқы, биік төбе, тау» деген мағыналарды білдіретін сөзі деп қарайды. Осы пікірді Э. Мурзаев (1984) қолдайды. *Толгой* атауы Монғол Халық республикасының көптеген жерінде кездеседі. Мәселен, Зайсан — Толгой, Баян — Толгой, Толгойт, Хартолгой.

Толгой сөзінің монғол тілінде «төбе» деген мағынада қолданылатынын сөздіктен анық көреміз. (Қазақша — монғолша сөздік. УБ. 1977, 311 б.). *Толгой* — «төбе» сөзін монғол әдеби тілінен де кездестіреміз. Мыс: «Учиртай гурван толгой». Демек *Толғай* атауы монғолдың *толгой* сөзінің қазақ тілі дыбыстық заңына бағындыра, ыңғайлана өзгерген түрі, негізгі мағынасы: «төбе». Ал, *Үлкен Толғай* атауы осы өлкедегі төбелердің «ең үлкен, биік, әрі ірі екендігін» аңғартады.

ҮЛКЕН ТӨРТАУЫЛ (Үлькен — Торт аул) — *е. м.*, Шет ауд. *Үлкен* (сын есім) және *төрт* (сан есім) + *ауыл* (зат есім) тұлғаларынан тұратын, осы өңірде «топтаса көршілес отырған үш-төрт ауылдың болғандығын» меңзейтін атау.

ҮЛКЕНШИ (Үлькенши) — *құд.*, Приоз. ауд. *Үлкен* (сын есім) + *ши* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған, «төңірегінде ши мол өсетін құдық» мәніндегі атау.

ҮЛКЕНШОШАҚ (Үлькеншошак) — *тау*, Шет ауд. *Үлкен* (сын есім) және *шошақ* (сын есім) сөздерінің бірігуінен қалыптасқан атау. *Шошақ* сөзі «тау басының үшкілдене, шоқыларының шошая, қырлана бітуін» көрсетеді. *Үлкен шошақ* атауының мағынасы: «биігірек төбесі шошайған тау».

ҮМБЕТ (Үмбет) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Атау осы кісінің атынан қойылған.

ҮҢГІРБҰЛАҚ (Унгирибулак) — *баст.*, *бұл.*, Ақад. ауд. *Үңгір* (зат есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен қалыптасқан атау. *Үңгір* сөзінің қазақ тіліндегі («таудағы қуыс») тура мағынасымен қатар, топонимияда «тарлау келген тау аңғары», «тау жықпылы» деген мағыналарында бар (Молчанова, 1979, 328; Мурзаев, 1984, 577). Демек, атаудың мағынасы: «тау аңғарындағы бұлақ».

ҮҢГІРЛІСАН (Унгирилсан) — *тау*, биік. 430 м, Жез. ауд. *Үңгір* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) + *сан* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атаудың құрамындағы *сан* сөзі парсы тілінде *санг*, *сенг* — «тас», «жартас» тұлғасында кездеседі. (Мурзаев, 1984, 495). Демек, *Үңгірлісан* атауының мағынасы: «үңгірлі жартас».

ҮҢГІРҚАЗҒАН (Унгирказган) — *құд.*, Жез. обл. Атау *үңгір* (зат есім) + *қазған* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) сөздерінен жасалған. *Үңгір* сөзі «таудағы қуыс» мағынасымен қатар, қырғыз және өзбек тілдерінде «*шұңқыр*», «*ор*» мағыналарында да қолданылады (Молчанова, 1979, 328, Мурзаев, 1984, 577). Демек,

Үңгірқазған атауының мағынасы: «ор тәріздендіріп қазған терең құдық».

ҮҢГІРСУ (Уңгирсу) — бұл., Ақтоғ. ауд. *Үңгір* (зат есім) + *су* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан, «тау аңғарындағы су» немесе «үңгірден басталатын бұлақ» мәніндегі атау.

ҮҢГІРШАТ (Уңгиршат) — *жер*, Жез. ауд. *Үңгір* (зат есім) + *шат* (зат есім) сөздерінен жасалған, «үңгірлі шат» мәніндегі атау. *Шат* сөзі «биік таулар арасындағы сай, аңғар» мағынасын береді.

ҮҢІРЕК (Унирек) — *жер*, бұл., өз., Шет ауд., Ақад. ауд. Таулы Алтайда *Уңгурек*, *Уңгюрек* тұлғалы өзен, елді мекен бар (Молчанова, 1979, 328) екен. Осы атаулардың бірінші сыңарындағы *ун* «өзеннің сағасы» (Мурзаев, 1984). Олай болса, *Үңірек* атауы *Үң* және *ірек* деген екі тұлғадан жасалғаны байқалады. Атаудың *үң* сыңары жоғарыда айтылған *ун//он* сөздерінің біздің тіліміздегі қалыптасқан варианты, ал *ірек* сын есім жұрнағы деп қарауға болатын сияқты. Сонда Үнірек атауының мағынасы: «өзен аңғары, өзен сағасы» дегенді білдіргендей.

ҮРПЕК (Урпек) — *тау*, *е. м.*, *шатқ.*, Ақтоғ., Приоз. ауд.-да. Сын есімнен жасалған атау. Атаудың бірінші сыңарындағы *үр* түркі-монғол тілдерінде *үр//өр*, угро-финн. (манси) тілінде *ур* тұлғаларында келіп «өр, биік тау» мағыналарын білдіреді. Ал екінші сыңардағы *пек* көне тұлға. Қазіргі *биік* сөзі ертеректе *бек//пек* боп айтылған. Сонда Үрпек атауының мағынасы: «биік тау, биік шын» дегенді аңғартады.

ҮСЕНБАЙҚАТЫН (Усенбайқатын) — *жер*, Жез. ауд. *Үсенбай* (зат есім) + *қатын* (зат есім) тіркестерінен қалыптасқан, «Үсенбай деген кісінің әйеліне қатысты бір оқиғамен байланысты қойылған атау.

ҮТЕЙ (Утей) — *е. м.*, *жер*, Ақтоғ. ауд. Осы адам жерленген бейіт. Сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ҮШАРАЛ (Ушарал) — *жер*, Ақтоғ. ауд. *Үш* (сан есім) + *арал* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан атау. Кейбір ғалымдар бұл атаудың құрамындағы *үш* сөзін көне түркілік *уғуз//үүз//үүс//ус//су* — «сулы арал» мағынасын береді десе (Қойшыбаев, 1985, 231), қайсы бірі *Үш-арал* атауы өзінің тура мағынасында қойылған дегенді айтады (Қонқашбаев, 1963, 124). Біздіңше, соңғы пікір орынды тәрізді. Атаудың мағынасы: «үш аралы бар жер».

ҮШБОЗ (Ушбоз) — *жер*, өз., Жаңаар. ауд. *Үш* (зат есім) + *боз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Атау құрамындағы *үш* сөзі бұл жерде сандық ұғымнан гөрі «бір нәрсенің үші ~ ұшы жоғарғы жағы шеті» дегенді аңғартатын сияқты. Ал *боз* сөзінің лексикалық мағынасы — «ақшыл түс». Алайда, *боз* сөзі түркі тілдерінде — «дәнді жер», «тың жер», «тыңайған жер» мағынасында да қолданылады. Мәселен, азерб. *боз* — «жалаңаш», түрікм. *боз-*

ғыр «дала», балқ. *бозалық//бузалық//бозлык* «шөпті жер» (Мурзаев. 1984, 88). Атаудың мағынасы: «ұшы-қиыры жоқ мидай боз дала, боз шөбі қалың жер, өзен жағасы» деген мағынаны білдіргендей.

ҮШБҰЛАҚ (Ушбулак) — *бұл., баст.* Ақад. ауд. Атау *Үш* (сан есім) + *бұлақ* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған. Мағынасы: «үш жерде қатарласа ағып жатқан бұлақ».

ҮШЖАЛ (Ушжал) — *тау,* Ұлыт. ауд. Атау *үш* (сан есім) + *жал* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Жал* сөзінің топонимдік мағынасы: «қырқа, қырат, жон-жота, адыр, кішірек таулар сілемі». Демек, *Үшжал* атауының берер мағынасы: «үш қатар орналасқан кішірек таулар».

ҮШКӨЛ (Ушколь) — *жер,* Жаңаар. ауд. *Үш* (сан есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «үш көлі бар өңір» мәніндегі атау.

ҮШҚАҒЫЛ (Ушкагил) — *тау,* биік. 583,7 м, Жаңаар. ауд. *Үш* (сан есім) + *қағыл* (зат есім) сөздерінен жасалған, «тіп-тік, жала-наш, екі-үш қағылды (жартасты) тау» мағынасындағы атау.

ҮШҚАРА (Ушкара) — *тау,* биік. 630,5 м., Ақад. ауд. *Қара* сөзінің тура мағынасы тұр-түске байланысты болса, топонимдер құрамындағы *қара* сөзін зерттеушілер «биік», «төбе» «қара түсті қатты тау жыныстарынан тұратын бірталай биік тау» мағыналарында түсіндіреді (Қойшыбаев, 1974, 237., Қонқашбаев, 1963, 137). Арабша *қара* — «биік тау», армяндарша *қар* — «жартас», монғолша *қира (хира)//қара (хар, хараа)* — «жота», «қырат», «биік адыр» (Мурзаев. 1984, 256). Осындай атауларды салыстыра қарастырсақ, *Үшкара* атауының топонимдік мағынасы: «үш биік тау», «алыстан қарауыта көрінетін үш тау».

ҮШҚАРАСУ (Ушкарасу) — *өз., жер,* Жаңаар. ауд. *Үш* (сан есім) + *қара* (сын есім) + *су* (зат есім) сөздерінің бірігуінен қалыптасқан атау. *Қарасу* — «жер асты суларынан нәр алатын өзендер мен көлдер» мағынасын береді (Қонқашпаев. 1963, 137.; Мурзаев. 1977, 200.; Молчанова. 1979, 51—53). Демек, *Үшкарасу* атауының мағынасы: «қатарласа ағып жатқан үш қара су (өзен), немесе «ағыл жатқан өзеннен бөлініп калған сайдағы үш бөлек су» (А. Әбдірахманов, 1975).

ҮШҚАТЫН (Ушкатын) — *тау, жер,* Ақад. ауд. *Үш* (сан есім) + *қатын* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Бесқатын* атауымен мәндес. (Қараңыз. Бесқатын).

ҮШҚҰДЫҚ (Ушқудук) — *құд., жер,* Жез. ауд., *дөң,* Ақад. ауд. *Үш* (сан есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «үш құдығы бар жер» мәніндегі атау.

ҮШҚЫЗЫЛ (Ушкызыл) — *таулар.* биік. 884,3 м, биік. 779,0 м, биік. 805 м, Ақад. ауд. *Үш* (сан есім) + *қызыл* (сын есім) сөздерінің

бірігуінен жасалған «биіктіктері әр түрлі осы өңірдегі үш қызыл түсті тау» мағынасындағы атау. *Қызыл* компоненті тау жыныстарының түсін көрсетеді.

ҮШОБА (Ушоба) — *жер*, Ақтоғ. ауд. *Үш* (сан есім) + *оба* (зат есім) тұлғаларынан жасалған (Қар. Оба). *Үшоба* атауының мағынасы: «қатар-қатар жатқан үш төбе».

ҮШСАРЫ (Ушсары) — *тау, жер*, Ұлыт. ауд. *Үш* (сан есім) + *және өзек* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың мағынасы: «үш өзекті жер».

ҮШӨЗЕН (Ушүзень) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. *Үш* (сан есім) және *өзен* (зат есім) тұлғаларынан тұратын атау. Мағынасы: «бір жерден басталатын немесе бір арнаға құятын үш өзен».

ҮШСАЙ (Ушсай) — *жер*, Ақад. ауд. *Үш* (сан есім) + *сай* (зат есім) компоненттерінен тұрады. Атаудың мағынасы: «үш сайы бар жер».

ҮШСАРЫ (Ушсары) — *тау, жер*, Ұлыт. ауд. *Үш* (сан есім) — *сары* (сын есім) тұлғаларынан жасалған. *Сары* компоненті тау жынысының түсін білдіреді. Ушсары атауын *Үшқызыл, Үшқоңыр* т. б. атауларымен салыстыруға болады. Атаудың берер мағынасы: «сарғыш үш тау» яғни «алыстан сарғыштанып көрінетін тау».

ҮШТАҒАН (Уштаган) — *тау*, биік. 685 м, Ақад. ауд.; биік. 901,5 м, Шет ауд. *Үш* (сан есім) + *таған* (зат есім, үш аяқты мосы) сөздерінен жасалған. Ғ. Қонқашбаев бұл атау «үш шын», «үш шоқы» мағынасын беретіндігін айтады (Қонқашбаев. 1963, 135). Ендеше *Уштаған* атауының мағынасы: «үш аяқты мосы тәрізді үшкілдене біткен үш шынды, немесе үш шоқылы тау».

ҮШТАМ (Уштам) — *жер*, Шет ауд. Атау *үш* (сан есім) + *там* (зат есім) тұлғаларынан жасалған. Көне түркіше *там* — «үй қабырғасы»; түркменше *дам* — «баспана», «үй»; қырғ. *там* — «шымнан тұрғызылған үй»; ұйғ. *там* — «үй» (Мурзаев, 1987, 170). Атаудың екінші сыңарындағы *там* сөзінің жоғарыда көрсетілген түркі тілдеріндегі мағынасына жүгінсек, *Уштам* атауы «әу баста сол жерде үш сай болған, үш там салынған» деген мағынаны білдіреді.

ҮШТАРАУ (Уштарау) — *жол*, Ұлыт. ауд. *Үш* (сан есім) + *тарау* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Мағынасы: «үш айрық, үш тарам (соқпақ) жол».

ҮШТОҒАН (Уштоган) — *жер*, Жезді ауд. *Үш* (сан есім) + *тоған* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «Үш тоғаны бар жер».

ҮШТОҒАНТӨБЕ (Уштогантобе) — *тау*, биік. 118,5 м, Жезді ауд. *Үш* (сан есім) + *тоған* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «маңында үш тоғаны бар кішірек тау, төбе».

ҮШТОРҒАЙ (Ушторгай) — *тау*, биік. 140,1 м, Жез. ауд. *Үш* (сан есім) + *торғай* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған Торғай сөзінің мағынасы анық болмағандықтан атау түсініксіз болып қалған.

ҮШТӨБЕ (Уштөбе) — *таулар*, биік. 826,0 м, Ақтоғ. ауд.; биік. 548,4 м, Акад. ауд.; *шоқы*, Акад. және Приоз. ауд.-да. Атау *үш* (сан есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Қатарласа, тізбектеле орналасқан үш үлкенді кішілі таулар мен төбелер атау мағынасын аша түседі. Үштөбе тауларының маңындағы қыстаулар е. м. осы атаулармен аталған.

ҮШҰЗАҚ (Ушузак) — *жер*, Приоз. ауд. *Үш* (сан есім) + *ұзақ* (зат есім құс аты) сөздерінен жасалған жер аты, ұзақтың (құстың түрі) кезінде мол болып, кейіннен сиреуіне байланысты қойылуы мүмкін.

ҮШШОҚЫ (Ушшоқы) — *тау*, биік. 419,1 м, Жанаар. ауд. *Үшшоқы* — Жаманайртау тауының оңт.-дегі тау, е. м., Атау *үш* (сан есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған. Мағынасы: «өзге шоқыларына қарағанда биігірек үш шоқысы бар тау».

— Ф —

ФИГУРНЫЙ (Фигурный) — *төбе*, е. м., Жез. ауд. Атау орыс тілінен қойылған. Қазақ тілінде «сәнді, сынды» мағыналарын береді.

— Х —

ХАЖЫ (Хажы) — *бейіт*, Жез. ауд. Атау екі түрлі жағдайда қойылуы мүмкін:

1) *Хажы* деген кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект — бағдар). 2) Революциядан бұрын қазақ даласында Мекеге барған адамдар *хажы* деген атақ алған. Кезінде билік айтып, бір ауылды уысында ұстаған атакты қажының жерленген моласы болуы ықтимал.

ХАЖЫБАЙ (Хажыбай) — *қыст.*, Жанаар. ауд. Осы адам қыстаған қыстау, соның атымен белгілі жер.

ХАЙБАР (Хайбар) — *бейіт.*, Приоз. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект — бағдар).

ХАННЫҢ САРЫБҰЛАҒЫ (Сарыбулак Хана) — *бұл.*, Ақтоғ. ауд. *Хан* (зат есім) + *ның* (ілік септік жалғауы) және *сары* (сын есім) + *бұлағы* (тәуелдіктің III жағындағы зат есім) тұлғаларынан жасалған, «хан ерекше жақсы көретін Сарыбұлақ» мағынасындағы атау (Қараныз Сарыбұлақ атауын).

ХАНТАУЫ (Гора Хана) — *тау*, Ақтоғ. ауд. *Хан* (зат есім) + *тауы* (тәуелдіктің III жағындағы зат есім) тұлғаларынан жасалған, «хан мекендеген, соның меншік тауы» мәніндегі атау.

ХРЕБТОВАЯ (Хребтовая) — *жер*, Жез. ауд. Атау орыс тілінен қойылған. Қазақ тілінде «қырлы, қырқалы» мағынасын береді. Атау жер рельефінің қыратты, қырқалы, жоталы болып келгендігіне байланысты қойылған.

— Ц —

ЦЕЛИННЫЙ (Целинный) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Атау қазақша «тың жер» мағынасын береді. 1950-ші жылдары тың көтеруге байланысты қойылған атау.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ (Центральный) — *е. м.*, Жанаар. ауд. Атаудың қазақ тіліндегі мағынасы: «белгілі өңірдің орталығындағы елді мекен».

— Ч —

ЧАПАЕВО (Чапаево) — *село*, Ақтоғ. ауд. Атау азамат соғысының батыры, белгілі әскер басшысы Чапаевтың құрметіне қойылған.

— Ш —

ШАБАН (Шабан) — *құр. өз., е. м.*, Приоз. ауд. *Шабан* (сын есім) сөзінен жасалған атау. Мағынасы: «ағысы өте баяу өзен, осы өзен бойындағы елді мекен». Бұл әуелде *Шабанөзен* деп аталып, кейін *өзен* деген сөзі түсіп қалған.

ШАБАРТЫ — *тау*. Жез. ауд. *Шабарты* атты өзен, тау Шығыс Қазақстан облысында да кездеседі. Ғалымдар негізінен атау монгол тіліндегі *шавар* (қаз. «батпақ, саз») сөзінен жасалғандығын айтады. (Мурзаев. 1984, 622; Қойшыбаев. 1985, 234 б.; Әбдірахманова. 1975, 186). Монғол Халық республикасы территориясында *Шаварт*, *Өмно* — *Шаварт* — *гол* атаулары кездеседі. Демек, *Шабарты* монғ. *шавар* («батпақ, саз») + *ты* (бір нәрсенің барлығын білдіретін, қазіргі монғол тілінде активті қолданылатын сын есім жұрнағы) сөздерінен жасалған, қазақ тілінің фонетикалық заңына бағына өзгерген атау. Мағынасы: «батпақты, сазды жердегі тау аты».

ШАБДАРЖУҒАН (Шабдаржуган) — *өз.*, тау, Жанаар. ауд. Атау *шабдар* (сын есім) + *жуған* (етістіктің өткен шақ есімше формасы) тұлғаларынан жасалған. *Шабдар* — «жылқы малының түсі». *Шабдаржуған* атауының мағынасы: «шабдарды жуған, суға шомылдырған өзен, осы өзенге қойылған атау».

ШАБЫРА (Шабира) — *көл*, Жанаар. ауд. *Шабыра* сөзі — «қос, күрке» мағынасында қазақ тілінің диалектісі ретінде қолданылады (ҚТДС, 1969). Демек, атау көл жағасында тігілген қосқа, күркеге байланысты қойылуы мүмкін.

ШАҒЫЛ (Шагил) — *тау*, биік. 334 м, Жез. ауд. Зат есімнен жасалған атау. Мағынасы: «жап-жалтыр жартасты, шағылды тау».

ШАҒЫР (Шагир) — *тау*, биік. 497,0 м, *е. м.*, Ақад. ауд.; *бейіт* Шағырлы өзенінің бат. Ұлыт. ауд. *Шағыр* (зат есім өсімдік аты). Мағынасы: «шағыр өсетін тау, осы тау бөктеріндегі елді мекен, бейіт».

ШАҒЫРБАЙ (Шагирбай) — *жыра*, Ұлытау ауд.; *зират*, Жез. ауд. Осы адам есіміне байланысты қойылған атау.

ШАҒЫРҚЫСТАҚ (Шагыркыстақ) — *құд.*, Ұлыт. ауд. Жыланшық өз.-нің оңт.-де. *Шағыр* (зат есім, өсімдік) + *қыстақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шағыр көп өсетін қыстаудағы құдық» мағынасындағы атау.

ШАҒЫРЛЫ (Шагырлы) — *құр. өз.*, Жез. ауд., Ұлыт. ауд.-да. Мағынасы: «Жағасында шағыр шөп мол өсетін өзен».

ШАҒЫРЛЫБИДАЙЫҚ (Шагырлыбидаик) — *шат*, Ұлыт. ауд. *Шағыр* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) + *бидайық* (зат есім) тұлғаларынан жасалған күрделі атау. Атау бұл бидайықта шағыр шөп көп өсетінін білдіреді.

ШАҒЫРЛЫЖЫЛАНШЫҚ (Шагырлыжижаншиқ) — *өз.*, Ұлыт. ауд. *Шағырлы* және *Жыланшық* сөздерінен жасалған күрделі атау. Қараңыз: Шағырлы және Жыланшық атауларын.

ШАҒЫРЛЫКӨЛ (Шагырлыкуль) — *көл*, Жанаар. ауд. *Шағыр* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) + *көл* (зат есім) тұлғаларынан жасалған күрделі атау. Мағынасы: «шағыр көп өсетін көл».

ШАДЫРА (Шадра) — *тау*, биік. 425 м, *төбелер*, Ұлыт. ауд. Андыз-андыз болып сирек шыққан шөпті жергілікті жерде *шадыра* деп атайды. Демек, атаудың мағынасы «беткейлері шадыралы болып келген тау немесе төбелер».

ШАЖАҒАЙ (Шажагай) — *құр. өз.*, *шат*, Ақад. ауд. Халық этимологиясы атау сырын «Баяғыда Жетісу бойынан Арқаға көшіп келген ақылды әрі парасатты Шажә шешен осы өзен бойына жерленген екен» деп баяндайды. Кейінгі ұрпақ Шажә ағай атандырған сыйлы қария есімі бұл өзеннің *Шажәағай* аталуына сеп болса керек (Сейдімбеков. 1981, 75).

ШАЙБАС (Шайбас) — *бейіт*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ШАЙДАН (Шайдан) — *бұл.*, Приоз. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШАЙКҰДЫҚ (Шайкудук) — құд., Шет ауд. Атау *шай* (зат есім) және *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың 1-ші сынарындағы *шай* сөзін түркі тілдерінен іздестірсек: түрік, азерб. *чай* — «өзен»; түрк. *чай* — «сайдағы кішірек өзен», немесе «құдық» (Мурзаев. 1984, 605). Осылай салыстыруларға сүйенгенде топонимикада *шай/сай/чай* — «өзен, су» мағынасын беретінін байқаймыз. Демек, Шайқұдық атауының топонимдік мағынасы: «сулы құдық».

ШАЙЛЫАПАН (Шайлыапан) — *жер*, Жанаар. ауд. Атау *шай* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) + *апан* (зат есім) тұлғаларынан тұрады. *Шай* — «су» мағынасын береді десек, атаудың топонимдік мағынасы: «сулы апан», «суы мол апанды жер».

ШАЙТАНТАС (Шайтантас) — *тау*, биік. 572,9 м, *жартас*, Жез. ауд. Атау *шайтан* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Шайтан* сөзі діни ұғыммен байланысты «албасты», «сайтан» сөздерімен синоним болып келеді. Демек, *Шайтантас* атауының топонимдік мағынасы: «жың-шайтанды жартас, тау». Атау «Шайтантас маңы албастыға, сайтанға, жыңға толы» деген діни соқыр сенімге байланысты қойылған.

ШАҚАБАЙ (Шакабай) — *тау*, биік. 616,3 м; *құр. өз.*, *жыра*, *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШАҚАНТАЙ (Шакантай) — *қыст.*, *төбе*, Акад. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШАҚАР (Шакар) — *қыст.*, Жез. ауд. Осы кісіге тән қыстау.

ШАҚҚӨЗ (Шаккоз) — *жер*, Ұлыт. ауд., Осы кісіге тән жер.

ШАҚЫ (Шаки) — *ескі е. м.*, Шет ауд. Кісі атына байланысты қойылған мекен аты.

ШАЛБАРҚҰМ (Шалбарқум) — *құм*, Жез. ауд. Атау *шалбар* (зат есім) және *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың мағынасы: «қатпарлана, бірінің үстіне бірі иір-қиыр болып төгіле жалданған құм».

ШАЛҒЫ (Шалгинский) — *е. м.*, Қаражал қала-ның 88 км. жерде. *Шалғы* (зат есім) атауы шөп шабатын құрал атымен ешбір байланысы жоқ сияқты. Орыс тілінде *шалги* — «балшықты, батпақты жер» сөзінің тілімізде шалғы боп қалыптасып кеткені байқалады.

ШАЛҒЫНБАЙ (Шалгинбай) — *құд.*, Акад. ауд. Осы кісі есіміне байланысты қойылған құдық аты.

ШАЛҒЫНДЫ (Шалгинды) — *бұл.*, *баст.*, Жез. ауд. *Шалғын* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған «жағасы көк майса, жап-жасыл көгалды, құрақты бұлақ».

ШАЛҒЫНДЫСАЙ (Шалгиндысай) — *сай*, *жер*, Жез. ауд. *Шалғын* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) + *сай* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, «шөптесін сай, шалғыны мол, көк майсалы сай» мағынасындағы атау.

ШАЛҚАНБЕК (Шалқанбек) — *тау*, биік. 599 м, Приоз. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

ШАЛҚИЯ (Шалқия) — *тау*, биік. 599,9 м, *е. м.*, Жанаар. ауд. Атау *шал* және *қия* сөздерінің бірігуінен жасалған. *Шал* сөзінің атаудағы берер мағынасы «ақ», «боз» екендігін ескерсек, Шалқия атауы тау жынысының, жер бетінің ақтенбілденген бозғылт түсіне қарай қойылған. Топонимдік мағынасы: «ақшыл, бозғылт кезенді тау, осы тау маңындағы елді мекен («Ақшал атауын қараңыз»).

ШАЛҚЫНҰР (Шалқынұр) — *тау*, биік. 529,5 м, Жанаар. ауд. Атау *шалқы* (етістіктің бұйрық рай тұлғасы) + *нұр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «нұрлы, шапақты, нұр шалқыған тау» немесе «тауға нұр төгілсін» деген тілектен қойылуы мүмкін.

ШАЛОБА (Шалоба) — *тау*, биік. 612,3 м, Ақад. ауд. *Шал* және *оба* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Ақшал*, *Ақтау* атаулары мәндес атау.

ШАЛТАЙ (Шалтай) — *бейіт*, *ескі е. м.*, Жанаар. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ШАЛТАС (Шалтас) — *таулар тізбегі*, *қыст.*, Ақад. ауд. *Шал* және *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған. *Ақтас* атауы мәндес атау.

ШАЛШИ (Шалший) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Атау *шал* (сын есім) + *ши* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. *Шал* сөзінің *ақ* деген де мағынасы бар екенін ескерсек, атаудың мағынасы: «ақ шилы өзен», «шилi жердегі өзен», болып шығады.

ШАЛШОҚЫ (Шалшоқы) — *тау*, биік. 489,8 м, Жанаар. ауд. *Шал* (сын есім) + *ақ* сөзінің синонимі + *шоқы* (зат есім) сөздерінің қосылуынан жасалған, Ақшоқы мәндес атау (Ақшал атауын қараңыз). Демек, атаудың мағынасы: «алыстан ақшылдана көрінетін тау».

ШАЛЫБАЙБҰЛАҚ (Шалыбайбулак) — *баст.*, Жанаар. ауд. Атау *Шалыбай* (кісі аты) және *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Осы кісінің атына байланысты қойылған атау.

ШАЛЫНҒАЛИ (Шалынғали) — *ескі е. м.*, Жанаар. ауд. Атау осы адам атына байланысты қойылған.

ШАМБАЙ (Шамбай) — *айр.*, Жанаар. ауд. Осы кісінің есімінен қойылған атау.

ШАМБАЙЖАН (Шамбайжан) — *төбе*, Жез. ауд. Осы кісінің атына байланысты қойылған атау.

ШАНАБЕК (Шанабек) — *бейіт*, *ескі есім*, Жез. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ШАНАЙ (Шанай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Осы кісінің есіміне байланысты қойылған қыстау аты.

ШАҢБАЙБҰЛАҚ (Шанбайбулак) — *бұл.*, *шат.*, Жез. ауд. *Шаңбай* (кісі аты) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасал-

ған «Шанбайдың бұлағы, осы бұлақ ағып жатқан шат» мәніндегі атау.

ШАҢСУАТ (Шансуат) — *жер*, Ұлыт. ауд. *Шаң* (зат есім) + *суат* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан. Атаудың құрамындағы *шаң* сөзі тәжік тіліндегі *чанг* — «төбе, жота» сөзінің тілімізге сініп, өзгеріп кеткен түрі болса керек. Ал екінші сыңардағы *суат* сөзі сібір түркі тілдеріндегі *сувой* «су иіні, өзен бұрылысы» сөзінің өзгерген түрі екені байқалады. Атаудың мағынасы: «Тау, төбе, жота етегіндегі немесе баурайындағы өзен бұрылысы иіндісі».

ШАҢЫРАҚТАС (Шанрактас) — *тау*, биік. 893,7 м, Ақтоғ. ауд. Атау *шаңырақ* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мұндағы *шаңырақ* сөзі тастың, яғни таудың күдіреттілігін меңзеген бейнелеуіш тұлға. Атаудың мағынасы: «шаңырақтай киелі, құрметті әрі басқа маңайлас таулармен салыстырғанда үлкен тау».

ШАРБАҚ (Шарбақ) — *өз.*, Ақтоғ. ауд. Шарбақ атауын кейбір ғалымдар иранның *шарбақ* — «қоршау» сөзінен жасалған деп көреді (Койчубаев, 1974). Алтай тілінде *чарбак* — «үрленген, компиған, толған». Атау мағынасы: «арнасы үлкен, арнасы толған өзен» дегенді білдіретін сияқты.

ШАРМОЛА (Шармола) — *бейіт, жазық*, Шет ауд. Атау Орталық Қазақстан даласында көптеп кездеседі. МХР-ның Баян-Өлгий аймағының Алтай сұмын Ялалтын — Оргил бірлестігі жерінде дәл осындай атпен сары жазық, осы жазықтағы бейіт те Шармола деп аталынады. Атау «сап-сары жазықтағы мола» мағынасын береді.

ШАРЫҚТЫ (Шарықты) — *шат*, Приоз. ауд. Атау шарықты атауы туынды сын есімнен жасалған. Тува тілінде *чарық* — «сай, шатқал, жар» (Мурзаев, 1984). Бұған қарағанда *Шарықты* — «шатқалды, сай-салалы жер» деген мағынаны білдірсе керек.

ШАТ (Шат) — *тау*, Жаңаар. ауд. Атау тау қойнауындағы терең әрі ені тар сайға байланысты қойылған.

ШАТЫБАС (Шатыбас) — *тау*, биік. 510 м, Жез. ауд. Осы кісі атына байланысты қойылған атау.

ШАТЫБАССАЙ (Шатыбассай) — *сай*, Жез. ауд. *Шатыбас* (кісі аты) + *сай* (зат есім) тұлғаларынан жасалған атау. Сайға осы жерді мекендеген адам аты берілген.

ШАТЫРША (Шатырша) — *тау*, биік. 944,2 м, Ақтоғ. ауд. *Шатыр* (зат есім) + *ша* (зат есімнің кішірейткіш жұрнағы) тұлғаларынан тұратын атау. Таудағы ірі үңгірлердің жауын-шашында пана болатындығына байланысты *Шатырша* атауы берілген.

ШАУ (Шау) — *тау*, биік. 897,6 м, Ақад. ауд. *Шау* сөзі «ескі», «кәрі» мағынасында да, «жасы жетіп қартайған түйе» (ҚТДС, 1969, 387) мәнінде де қолданылатындығын ескерсек, атау «ескі

тау» немесе, «шау тартып шөккен түйеге ұқсас тау» мағыналарын береді.

ШАУЫПКЕЛДІ (Шауыпкелди) — *тау*, биік. 938,7 м, Ақад. ауд. *сай*, Жез. ауд. Атау екі түрлі себеппен қойылған тәрізді: 1) кісі не ру атынан; 2) Осы таудың баурайында, сайда болған ат бәйгесінде озып келген тұлпарға байланысты болуы да ықтимал.

ШАХҚҰЗ (Шахкуз) — *бейіт.*, *қыст.*, Ұлыт. ауд. Атау «аса биік күз» мағынасын беретін сияқты.

ШАШТЫ (Шашты) — *тау*, биік. 623,1 м, *шат*, Жаңаар. ауд. Атау *шаш* (зат есім) + *ты* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан қалыптасқан. Көне түрк. *чаш* — «тас» (Қойшыбаев. 1985, 238) екендігін ескерсек атау *чаш//шаш//тас* сөздерінен жасалып, «тасты тау» деген мағынаны білдіреді.

ШАЯН (Шаян) — *төбе*, биік. 138,3 м, Жез. ауд. *Шаян* (зат есім) сөзінен жасалған, сырт тұлғасын шаянға ұқсатудан қойылған, «шаян тәрізді» мәніндегі атау.

ШӘЛЕН (Шален) — *тау*, биік. 824,4 м, Ақтоғ. ауд. Монғ. *Шилэн* — «әйнек» сөзінен, яғни атау әйнектей жарқыраған тау тастарына байланысты аталса керек.

ШЕГЕБАЙ (Шегебай) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШЕГЕНДІК (Шегендик) — *жер*, Ақтоғ. ауд. Этнонимнен (ру атынан) қойылған атау.

ШЕЖЕН ШОЖЫҚҰЛ (Шежен Шожыкул) — *шат*, Ұлыт. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ШЕКЕЛІ (Шекели) — *жер*, *қыст.*, Ақад. ауд. *Шеке* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған метафорлық атау, яғни жергілікті жердің ерекше белгісін адамның шекесіне (басына) ұқсатудан қойылған. Тува тілінде *чик*, хакасша *чик*, алтайша *чик* — «қуыс, қыспақ» деген сөздермен біз сөз етіп отырған атаудың *шек* сынары ұқсас та төркіндес сияқты, ал *-лы* — сын есім тудыратын жұрнақ. Сонда *Шекелі* — «қуыс сайлы, қыспақты жер» дегенге де келетін сияқты.

ШЕКТІБАЙ (Шектибай) — *жер*, Ұлыт. ауд. Осы кісі есімімен байланысты жер аты.

ШЕЛЕКҚҰДЫҚ (Шелеккудук) — *құд.*, Ақад. ауд. *Шелек* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Атаудың бірінші құрамындағы *шелек* сөзі Алтай, Шығыс Сібір түркі тілдерінде *чили* — «әйнек» (сал. монғ. *шил* (эн) — «әйнек») + *к* қосымша. Сонда *Шелекқұдық* — «әйнектей жарқыраған, суы мөлдір құдық» деген мағынаны білдіретін сияқты.

ШЕНЕССАЙ (Шенессай) — *сай*, Жез. ауд. *Шенес* (кісі аты) +

сай (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «Шенестің сайы» мәніндегі атау.

ШЕНГЕЛБАЙ (Шенгелбай) — *шоқы*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ШЕРУБАЙ НҰРА (Шерубай — Нура) — өз., ұз. 268 км, Шет ауд. Атау *Шерубай* (кісі аты) және *нұра* (зат есім) сөздерінен жасалған. Атаудың бірінші сыңары кісі атынан, екінші сыңары монғол тіліндегі *нураа* — «кұлама жар» географиялық терминінен алынған (Қазакевич. 1934, 21; Базылхан. 1984, 345). Нұра атауын кейбір ғалымдар: «монғолдың нуруу — «жон», «жота» сөзі деп қарайды (Мурзаев. 1984, 398). А. Әбдірахманов (1975) «*Нұра/жыра* монғол-түркі тіл ортақтығын көрсететін сөзден жасалған атау», — деп тұжырымдайды. Өзенге берілген *Нұра* атауының мағынасы *нуруу* — «жон жота», *нұра* «жыра» сөздерімен ашу көңілге қоныссыз тәрізді. Біздіңше, *Шерубай* — *Нұра* «Шерубайдың тауы, жотасы» емес, — «Шерубай өзені». Өйткені монғол тілінде *нураа* «кұлама тік жар», «кұлама қабақ», «опырылған қабақ» мәнін береді. Демек, *Шерубай Нұра* атауының мағынасы: «кұлама тік қабақты (жыра) Шерубай өзені».

ШЕТ (Шетский) — *ауд., схз., сс.*, Шет ауд. Атау «шалғайдағы, тысқары қалған елді мекен» мәнінде қойылған.

ШЕТЖАПАЛАҚ (Шетжапалақ) — *асу, е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *қыст.*, Приоз. ауд. *Шет* (зат есім) + *жапалақ* (зат есім) сөздерінен жасалған атау, «шалғайдағы, жырақтағы жапалақ көп кездесетін жер» мағынасын білдіреді.

ШЕТКІТАУ (Шеткитау) — *тау*, Жез. ауд. *Шеткі* (сын есім) + *тау* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «шетте тұрған, шет жақтағы тау».

ШЕТКІТӨБЕ (Шеткитюбе) — *тау*, биік. 122 м, Ақад. ауд. *Шеткі* (сын есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан атау. Мағынасы: «шет жақтағы төбе».

ШЕТҚАРАШОҚЫ (Шетқарашоқи) — *тау*, *Шет* (зат есім) + *қара* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. Мағынасы: «жырақта, тысқары жерде орналасқан, шоқылы, кішірек қара тау».

ШЕТҚҰМ (Шетқум) — *құм*, Жез. ауд. Атау *шет* (сын есім) + *құм* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шалғайдағы, сыртқарыдағы құм» мәніндегі атау.

ШЕТШОҚЫ (Шет шоқи) — *тау*, Ақад. ауд. Атау *шет* (сын есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «тысқарыдағы шоқы».

ШЕШЕНҚАРА (Шешенқара) — *бейіт*, Приоз. ауд. Осы кісі жерленген бейіт, сол адамның лақап аты бойынша белгілі жер (объект-бағдар).

ШЕШЕНҚАРАНЫҢ ТАУЫ (Горы Шешенкары) — *тау*, биік. 676,3 м, Приоз. ауд. Елге белгілі адам атына байланысты қойылған тау аты.

ШИ (Чий) — *жер, құд.*, Ақад. ауд. *Ши* (зат есім) + «түп-түп болып өсетін, сабағы жінішке әрі ұзын қамыс тектес өсімдік» атынан қойылған, «шилi өнiр, осы мағынада шиi бар жер» мәніндегі атау.

ШИҚҰДЫҚ (Шикудук) — *құд.*, Ақад. ауд. *Ши* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шилi өнiрдегi құдық» мәніндегі атау.

ШИЛІ (Шили) — *құд.*, Ақад. ауд. *Ши* (зат есім) + *лі* (зат есімнен сын есім тудырған жұрнақ) тұлғаларынан қалыптасқан, «шилi жердегi құдық» мәніндегі атау.

ШИЛІАУЫЛ (Шилиаул) — *жер, Жаңаар. ауд. Ши* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) + *ауыл* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, «шиi қалың жердегi ауыл» мәніндегі атау.

ШИЛІБҰЛАҚСАЙ (Шилибулаксай) — *сай, Жез. ауд. Ши* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) + *бұлақ* (зат есім) + *сай* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған, «ши қалың өсетін сайдағы бұлақ» мәніндегі атау.

ШИЛІҚҰДЫҚ (Шиликудук — *айр.*, *құд.*, Жез. ауд. *Ши* (зат есім) + *лі* (туынды сын есім жұрнағы) + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шиi қалың жердегi айрық» мәніндегі атау.

ШИЛІӨЗЕК (Шилюзек) — *құрғ. өз.*, Шет. ауд. *Шилі* (туынды сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінен жасалған, «ши көп өскен өзек» мәніндегі атау.

ШИЛІСАЙ (Шилисай) — *құрғ. өз.*, Ұлыт. ауд. *Шилі* (туынды сын есім) + *сай* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, «ши көп, қалың өскен сайдағы өзен» мағынасын беретін атау.

ШИӨЗЕК (Шиозек) — *құрғ. өз.*, Жаңаар. ауд. *Ши* (зат есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «Шилі жердегі құрғап бара жатқан өзен» мәніндегі атау. *Өзек* сөзі — «ертеректе су ағып, кейіннен суы тартылып кеткен өзеннің арнасы» мағынасын береді.

ШОЙЫНБАЙ (Шойынбай) — *айр.*, Жаңаар. ауд. Осы кісі атынан қойылған атау.

ШОЙЫНДЫ (Шойынды) — *сай, Шет ауд. Шойын* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған, «шойын бар сай» мәніндегі атау.

ШОЙЫНТАС (Шоинтас) — *шоқы, Ақад. ауд. Шойын* (зат есім) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «Шойынтүс тес тасы бар шоқы» мәніндегі метафорлық атау.

ШОҚАБАЙ (Шокабай) — *құрғ. өз.*, Приоз. ауд. Осы кісі атынан қойылған.

ШОҚАНҚАЗҒАН (Шоканказган) — *тау*, биік. 559,6 м, Жез. ауд. *Шоқан* (кісі аты) + *қазған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Шоқан* деген кісі тау баурайынан шұқанақ қазғандықтан тау «Шоканказған» аталуы мүмкін.

ШОҚБҰЛАҚ (Шокбулақ) — *бұл.*, Жез. ауд. *Шоқ* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) тұлғаларынан жасалған «бір топ бұлақ» мағынасындағы атау.

ШОҚИҒАН (Шокиган) — *тау*, биік. 625,3 м, Приоз. ауд. *Шоқиған* (етістіктің есімше тұлғасы) сөзінен жасалған, «селтиген, шоқия біткен тау» мәніндегі метафорлық атау.

ШОҚПАРТАС (Шокпартас) — *тау*, биік. 823,6 м, Шет ауд.; *төбе, тау*, Жаңатас, ауд.; биік. 676,0 м, *шоқы*, Ақад. ауд.; *тау*, биік. 850,1 м, *құрғ. өз., е. м.*, Ақтоғ. ауд. Атау зат есім тұлғалы шоқпар («бір басы дөңкіп жұмыр келген ағаш қару»). ҚТТС. 10, 241) сөзінің ауыспалы мағынасынан («дәу, үлкен») қойылған. Атаудың топонимдік мағынасы: «дәу, үлкен тау, жұмыр келген төбе, осындай объект маңындағы өзен және елді мекен».

ШОҚША (Шокша) — *тау*, биік. 479,7 м, *құд.*, Ақад. ауд.; *тау*, Ұлыт. ауд. *Шоқша* (сын есім) сөзінен жасалған «үшкілдене, сүйірлене, шоқшып біткен тау, осы тау төңірегіндегі құдық» мәніндегі атау.

ШОҚЫБАС (Шокибас) — *тау*, Ақад. ауд. *Шоқы* (зат есім) + *бас* (зат есім) сөздерінен жасалған. Тау басының яғни шоқының басқа ұқсауынан қойылған атау болуы керек.

ШОҚЫСАЙ (Шоқысай) — *сай*, Жаңаар. ауд. Атау *шоқы* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан. Мағынасы: «Шоқылы сай».

ШОЛАҚ (Шолак) — *құр. өз.*, Приоз. ауд.; *е. м.*, Ұлыт. ауд. *Шолақ* сөзінен жасалған атау. Мағынасы: «ешқайда құймайтын, жерге сіңіп жоғалатын қысқа өзен және осы өзен бойындағы елді мекен».

ШОЛАҚБАСТАУ (Шолақбастау) — *баст.*, Приоз. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *бастау* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан атау. Мағынасы: «шолтиған, қысқа, келте бастау».

ШОЛАҚБҰЛАҚ (Шолакбулақ) — *бұл.*, Приоз. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінен жасалған «қып-қысқа, келте, шолақ бұлақ» мәніндегі атау.

ШОЛАҚЕСПЕ (Шолакеспе) — *өз., е. м.*, Ақтоғ. ауд.; *өз., е. м.* Шет ауд. *Шолақ* (сын есім) + *еспе* (зат есім) тұлғаларынан жасалған атау. *Еспе* деп бұл жақта «жер бетіне шығып жатқан ыза (грунт) суын» атайды. Сонда, бұл атау «кішкене, қысқа, еспе» мағынасын береді.

ШОЛАҚЖАЛ (Шолакжал) — *тау*, биік. 580 м, Ұлыт. ауд. *Шо-*

лақ (сын есім) + *жал* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан, «қысқа, келте жал» «қысқа, келте қырқалы тау» мағынасындағы атау.

ШОЛАҚҚОРА (Шолакқора) — *тау*, Ұлыт. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *қора* (зат есім) тұлғаларынан тұратын, «баурайында кішкене ғана қора салынған тау» мәніндегі атау.

ШОЛАҚНҰРА (Шолакнұра) — *тау*. Жез. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *нұра* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан атау. Атаудың екінші сынарындағы *нұра* сөзі монғолша *нуруу* — «жон жота, таулы өңір» сөзінен жасалған. Жалпы монғол тіліндегі географиялық термин ретіндегі *нұраа* («кұлама тік жар») сөзі өзендерге берілсе, *нуруу* («жон», «таулы өңір») сөзі оронимдерге қойылады. Демек, *Шолакнұра* атауының топонимдік мағынасы: «қысқа, келтелене біткен жон».

ШОЛАҚСАЙ (Шолаксай) — *құр. ар.*, Акад. ауд.; *құр. өз.* Жез. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «суы жоқ қысқа арна, сай».

ШОЛАҚСАЛМА (Шолаксалма) — *жер.* Жез. ауд. *Шолак* (сын есім) + *салма* (зат есім) сөздерінен жасалған, «келтелене біткен салма» мәніндегі атау. Салма — «арықша» (кішкене арық) (ҚТДС, 1969, 281). Демек, *Шолақсалма* атауының топонимдік мағынасы: «шолак, қысқа арық».

ШОЛАҚТҰМСЫҚ (Шолақтұмсық) — *тау*, биік. 1060,2 м, Приоз. ауд. *Шолақ* (сын есім) + *тұмсық* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан, «келте, шолтия біткен, қысқа» мағынасындағы атау. *Тұмсық* географиялық термині таудың жазыққа ұласар жерін қустың, жан-жануарлардың тұмсығына теңеу арқылы жасалған.

ШОЛПАН (Шолпан) — *тау*, биік. 547,0 м, Акад. ауд. Әйел есіміне, соның құрметіне байланысты қойылған тау аты.

ШОЛТЫКӨЛ (Шолтыколь) — *шат*, Жанаар. ауд. *Шолты* (сын есім) + *көл* (зат есім) сөздерінен жасалған атау. Мағынасы: «шаттағы кішірек көл».

ШОЛҰМБАЙ (Шолумбай) — *сай*, Ақтоғ. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ШОНАЙ (Шонай) — *қыст.*, Жанаар. ауд. Кісі есіміне байланысты атау.

ШОНБАЙ (Шонбай) — *тау*, биік. 855,9 м, Ақтоғ. ауд. Кісі атына байланысты қойылған тау аты.

ШОПАН (Шопан) — *қыст.*, *тау*, биік. 492,5 м, Жез. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШОРҚҰДЫҚ (Шоркудук) — *сай*, Приоз. ауд. Атау *шор* (зат есім) + *құдық* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан. Қырғызша *шор* сөзі «сор» мағынасындағы географиялық термин екендігін ескерсек атау «сор құдық» яғни «сортанды сай» мәнін береді.

ШОРТАН (Шортан) — *кішірек көл*, Жез. ауд. Атау балық атынан қойылған «Шортанды көл».

ШОРТАНДЫ (Шортанды) — өз., Шет ауд. *Шортан* (зат есім) + *ды* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған. «Шортаны көп, шортанға бай өзен» мағынасындағы атау.

ШОРТӨБЕ (Шортөбе) — *дөң*, Жез. ауд. *Шор* (зат есім) + *төбе* (зат есім) сөздерінен жасалған, «шорланып қатып қалған беріштей бөлекше біткен төбе, шоқы» мәніндегі атау.

ШОТБАС (Шотбас) — *баст.*, Приоз. ауд. Кісі атынан қойылған «Шотбастың бастауы» мәніндегі атау.

ШОШҚАКӨЛ (Шошқаколь) — *көл*, Жанаар. ауд. *Шошқа* (зат есім) + *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «маңында жабайы шошқа мекендейтін көл» мағынасындағы атау.

ШОШҚАЛЫ (Шошқалы) — өз., Ұлыт. ауд. *Шошқа* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған, «жағалауында жабайы шошқа көп кездесетін (Шошқақөл атауы тәрізді) өзен» мәніндегі атау.

ШӨБЕК (Шобек) — *шоқы*, биік. 556 м, Приоз. ауд. Осы кісі атына байланысты қойылған атау.

ШӨЛ (Шоль) — *төбе*, *жер*, Жез. ауд.; *дөң*, Ұлыт. ауд. *Шөл* (зат есім) сөзінен жасалған «сусыз шөлейт, қуаң, құрғақ жер», «ештене өспейтін шөл төбе» мағынасындағы атау.

ШӨЛАДЫР (Шольадыр) — *дөң*, Ақад. ауд., Ақтоғ. ауд.; *таулар*, Приоз. ауд. *Шөл* (зат есім) + *адыр* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «сусыз, шөлейт адырлы жер» мағынасындағы атау.

ШӨЛДАЛА (Шольдала) — *жазық*, *тау*, биік. 359,1 м, *Шөл* (зат есім) және *дала* (зат есім) сөздерінен жасалған «шөл дала, сусыз жазық, сол жазықтағы тау» мағынасындағы атау.

ШӨЛҚАРАОБА (Шолқараоба) — *тау*, биік, 766,5 м, *Шөл* (зат есім) + *қара* (сын есім) + *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған күрделі атау. «Сусыз, баурайында ештеңе өспейтін, обалай үйілген қара тастар жиынтығы тәрізді әсер қалдыратын қара тау» мағынасындағы атау.

ШӨЛҚОҢЫР (Шолқонур) — *тау*, биік. 522 м, *Шөл* (зат есім) + *қоңыр* (сын есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. *Шөл* сөзі «тау баурайының сусыз, көп өсімдік өспейтіндігін» меңзесе, *қоңыр* тау жыныстарының түсін білдіреді. Демек, атаудың мағынасы: «өсімдік аз өсетін қуарған қоңыр тау».

ШӨЛҚҰДЫҚ (Шол кудук) — *құд.*, Жанаар. ауд. *Шөл* (зат есім) + *құдық* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан, «шөл жердегі құдық» мәніндегі атау.

ШӨЛӨЗЕК (Шольюзек) — *құрғ. ар.*, Ұлыт. ауд. *Шөл* (зат есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «сусыз өзек», «суы тартылып кеткен арна» мәніндегі атау.

ШӨЛШОҚЫ (Шолшоки) — *тау*, биік, 736,5 м, Ақад. ауд. *Шөл* (зат есім) + *шоқы* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан, «шөбі аз шоқы» мәніндегі атау.

ШӨМЕКЕЙ (Шомекей) — *құд.*, Жез. ауд. Атау шөмекей этнонимінен (ру атынан) қойылған, яғни «Шөмекейлер қазған құдық».

ШӨМШЕК (Шомшек) — *жер, е. м.* Ақтоғ. ауд. *Шөмшек* (зат есім) сөзінен жасалған. «Шөмшекті (ағаштың қурап сынған кішкентай, нәзік, жіңішке бұтақтары) жер» мәніндегі атау.

ШӨМІШ (Шомиш) — *төбе*, Ұлыт. ауд. *Шөмішке* (затқа) ұқсастыра қойылған, «шөміш тәріздене томпайған төбе» мағынасындағы атау.

ШӨМІШКӨЛ (Шомишкөл) — *көл*, Ұлыт. ауд. *Шөміш* (зат есім) — *көл* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шөміштей шұңғыл, дөп-дөңгелек көл» мәніндегі атау.

ШӨП (Шоп) — *төбе*, биік. 205,1 м, Ұлыт. ауд. *Шөп* (зат есім) сөзінен жасалған «шөпті төбе», яғни «шөп бітік өскен төбе» мағынасындағы атау.

ШӨПТІКӨЛ (Шоптиколь) — *кішірек көл*, Приоз. ауд. *Шөп* (зат есім) + *ті* (туынды сын есім жұрнағы) + *көл* (зат есім) тұлғаларынан жасалған «жағасында шөп қалын өсетін шалғынды көл» мәніндегі атау.

ШУ (Чуйский) — *жайл.* Ақад. ауд. Шу атауы туралы әртүрлі пікірлер бар. Кейбір зерттеушілер Шу атауын «этнонимнен (ру атынан) жасалған» десе (Қойшыбаев. 1975), О. Т. Молчанова (1979) «тибет — қытайша *чу//шу//шуй* — «су» сөзінен қалыптасқан» дегенді айтады. Біздіңше, *Шу* географиялық атауы: чувашта *шү*; казак, қырғыз тірдерінде *су*; монғол, бурятта *ус* формаларында қолданылады. Бұл сөз *ш* ~ *с* дыбыстық сәйкестілігімен ерекшеленген, түркі-монғол бірлестігі дәуірінде жасалған «сулы өңір» мәніндегі көне атау.

ШУЛЫАДЫР (Шулыадыр) — *таулар*, Ұлыт. ауд. *Шу* («су» — (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) + *адыр* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, «сулы адыр», «өзен, бұлаққа бай таулар» мағынасындағы атау.

ШУМАҚ (Шумақ) — *таулар*, Ақад. ауд. *Шумақ* (зат есім) сөзінен жасалған, «таулар тізбегі», «таулар шумағы» мәніндегі атау.

ШҰБАР (Шубар) — *төбелер*, биік. 130 м, 132 м, Жез. ауд.; *дөңестер*, Ақад. ауд. *Шұбар* (сын есім) атауын Ф. Қонқашбаев (1963), «шұбар ала» мәніндегі атау — деп көрсетсе, Е. Қойшыбаев (1985) «атау «Сібір» сөзінің «ызғал», «саз» мәніндегі фонетикалық көрінісі» деген пікірлер айтады.

Біз Ф. Қонқашбаев пікірімен жергілікті жердің географиялық ерекшелігін ескере отырып, «кызылбұта, қарабұта араласа өскен,

кейтұсы ағашсыз алаңқайлы болып келген жердегі төбелер «шұбар төбе» мағынасындағы атау демекпіз.

ШҰБАРАЙҒЫР (Шубарайғыр) — *тау*, Акад. ауд.; *сай*, Приоз. ауд. Атау туралы 2 түрлі жорамал айтуға болады. 1. Шұбар (сын есім) + *айғыр* (зат есім) тұлғаларының бірігуінен жасалған шөптің аты (Койчубаев, 1974, 258), атау осы шөп атынан қойылған. Мағынасы: «Шұбарайғыр өсетін тау». 2) Шұбарайғыр (6 таңбалы шерушінің бір руы). Атау осы этнонимнен жасалуы мүмкін.

ШҰБАРАТ (Шубарат) — *шат*, Приоз. ауд., Ақтоғ. ауд. *Шұбар* (сын есім) + *ат* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Ғ. Қоңқашпаев (1963): «бұл «шұбар-ат» («пестрый конь») мәніндегі атау»—десе, Ғ. Қойшыбаев (1985) «атаудың құрамындағы *шұбар* сөзінің мағынасы: — «батпақты қалын орман, *-ат* бірнәрсеге қатыстылықты білдіретін жалғау болуы мүмкін» — деген пікірлер айтады. Ата-бабаларымыз жерге тұлпарларының, сәйгүліктерінің атын қойып келгендігіне қарай, Ғ. Қоңқашпаев пікірін қолдай отыра бұл атау «Шұбарат» сөзінен қалыптасқан деп есептейміз.

ШҰБАРДАЛА (Шубардала) — *жер*, Акад. ауд. *Шұбар* (сын есім) — *дала* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «шұбар ала», яғни «әр жерлері ақ таңдақтала, тақыр-тақыр болып келген көк майсалы дала» мағынасындағы атау.

ШҰБАРЖОЛ (Шубаржол) — *жер*, Жез. ауд. *Шұбар* (сын есім) — *жол* (зат есім) сөздерінен жасалған, «кедір-бұдырлы, ойлы-шұңқырлы жол» мәніндегі атау.

ШҰБАРҚҰДЫҚ (Шубарқудук) — *жер*, Жез. ауд. *Шұбар* (сын есім) — *құдық* (зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «ойлы-шұңқырлы, көделі, тақырлы жердегі құдық».

ШҰБАРОБА (Шубароба) — *тау*, биік. 692,2 м, Акад. ауд. *Шұбар* (сын есім) және *оба* (зат есім) сөздерінен жасалған «шұбар тау» яғни «беткейінде жусан, изен араласа өскен шұбар ала тау» мәніндегі атау.

ШҰБАРӨЗЕК (Шубарозек) — *құр. өз.*, *сай*, *е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Шұбар* (сын есім) + *өзек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Әр жерлерінің суы тартылып, кішкентай көлшіктер мен тоқтау суларға айналған, «өзек» және «құмды, тасты, көделі тар сай» мағынасындағы атау.

ШҰБАРСАЙ (Шубарсай) — *құр. өз.*, *жылға*, Ұлыт. ауд. *құр. өз.*, Шет ауд.; *құр. өз.*, Жез. ауд. *Шұбар* (сын есім) + *сай* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан, «суы тартылып, әр жерлеріне шөп өскен, кей тұсы тастақты, тағы бір жері құмдауыт болып келген арна, жылға» мағынасындағы атау.

ШҰБАРТЕҢІЗ (Шубартениз) — *кішкене көл*, Жез. ауд. *Шұбар* (сын есім) + *теңіз* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «көде-

лі, актаңдақтанған жазық даладағы көл» мағынасында қойылған атау.

ШҰБАРТӨБЕ (Шубартобе) — *таулар*, биік. 642 м, Приоз. ауд. *шоқы*, Ұлыт ауд. *Шұбар* (сын есім) + *төбе* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан, «құмды, тасты, көделі төбе» мағынасындағы атау.

ШҰБАРТҮБЕК (Шубартубек) — *шығ., ар.*, Приоз. ауд. *Шұбар* (сын есім) + *түбек* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «ойлы-шұңқырлы болып келген шығанақ» мағынасындағы атау. *Түбек* сөзінің мәні: «құрлықтың суға сұғына жағқан жері». Бұл Балқаш көлі маңындағы атау.

ШҰҚЫР (Шуқыр) — *сортаң*, Акад. ауд. *Шұқыр* (зат есім) сөзінен жасалған, «шұқанақты, шұңқырлы сортаң жер» мағынасындағы атау.

ШҰҚЫРБИДАЙЫҚ (Шуқырбиданк) — *жер*, Жез. ауд. *Шұқыр* (зат есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінен жасалған, «ойыстау болып келген, көктемде су толатын шұқыр жерге өскен бидайық» мағынасындағы атау.

ШҰҚЫРСАЙ (Шукурсай) — *өз.*, Жез. ауд. *Шұқыр* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінен қалыптасқан «терең сай» мағынасындағы атау.

ШҰНАҚ (Шунақ) — *тау*, биік. 1111 м.; *тау*, биік. 1112,5 м, Акад. ауд. *Шұнақ* (сын есім) сөзінен жасалған, «шоқысыз, шұңтиған тау» мәніндегі теңеулік атау.

ШҰНТЫҚ (Шунтик) — *дала*, Акад. ауд. Сын есімнен жасалған «шұңтиған, кішкене, аумағы кішкене алан» мағынасында беретін атау.

ШҰҢҚЫР (Шунқур) — *қыст.*, Ұлыт. ауд. *Шұңқыр* (зат есім) сөзінен қалыптасқан, «ойпан жердегі қыстау» мәніндегі атау.

ШҰРЫҚ (Шурук) — *тау*, биік. 951,7 м, Приоз. ауд.; *айр.*, Ұлыт. ауд. *Шұрық* атауы қырғызша *шырық* — «жіңішке жас шырша»; монғолша *шураг* (*шұрығ*) — «кепкен жіңішке ағаш» (Конкобаев. 1980, 142.; Базылхан, 1984. 755).

ШҰШТАНТӨБЕ (Шуштантобе) — *дөң*, биік. 142,3 м, Жез. ауд. *Шұштан* сөзінің мағынасы түсініксіз болғандықтан, атау да түсініксіз.

ШҰКІРТ ЖҰРТЫ (Шукурт журт) — *жер*, Приоз. ауд. *Шүкірт* (кісі аты) + *жұрты* (зат есім, тәуелдіктің III жағында) тұлғаларынан жасалған, «Шүкірт деген кісінің ескі жұрты» мағынасындағы атау.

ШҮЛЕМБАЙ (Шулембай) — *ескі е. м.* Ақтоғ. ауд. Кісі атына байланысты қойылған атау.

ШҮЛЕМБАЙ АҚСАЙЫ (Шулембай — Аксаиы) — *қыст.*, Ақтоғ. ауд. *Шүлембай* (кісі аты) және *ақ* (сын есім) + *сайы* (тәуел-

діктің ІІІ жағындағы зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан, «Ақсайдағы Шүлембай қыстауы» мәніндегі атау.

ШҮМЕК (Шумек) — өз., қыст., Ақад. ауд. *Шүмек* (зат есім) сөзінен қойылған, «Шүмек тәрізді арнамен ағатын өзен», «осы өзен жағасындағы қыстау» мәніндегі атау.

ШҮМЕКБАС (Шумекбас) — *шат*, Ақад. ауд. *Шүмек* (зат есім) + *бас* (зат есім) сөздерінен жасалған, «жоғарғы жағы шүмек тәрізді қуыстана біткен шат» мағынасын беретін атау.

ШЫБЫҚ (Шыбық) — *тау*, биік. 638,8 м, Ақтоғ. ауд. Бұл атау украин тілінде *чубок* — «таудың ең биік жері, шын» деген сөзінің жергілікті тұрғындар тіліндегі айтылу жағынан өзгерген, дыбыстық өзгеріске түскен түрі болса керек. Бұған қарағанда *Шыбық* атауының мағынасы: «таудың биік жері, шын» деп білеміз.

ШЫБЫҚБЕЛГІ (Шыбыкбелги) — *бейіт*, Жез. ауд. *Шыбық* (зат есім) *белгі* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, яғни «биік, көтеріңкі жердегі белгі, сол белгі бойынша бейіт аты (объект-бағдар).

ШЫБЫҚШАНЫШҚАН (Шыбыкшанышкан) — *тау*, Ақад. ауд. *Шыбық* (зат есім) + *шанышқан* (етістіктің өткен шақ есімше тұлғасы) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бұл жерге «жас талдарды, шыбықтарды қолдан отырғызған тау» мәніндегі атау.

ШЫБЫНДЫ (Шыбынды) — *тау*, биік. 398,1 м, Ақад. ауд. *Шыбын* (зат есім) + *ды* (бір нәрсенің барлығын білдіретін туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған, «шыбыны көп тау» мәніндегі атау.

ШЫБЫНҰЗАҚ (Шыбынузак) — *жер*, Жез. ауд. *Шыбын* (зат есім) — *ұзақ* (зат есім) сөздерінен жасалған, «шыбын мен ұзақ (күс) көп жер» мәніндегі атау.

ШЫҒЫРАДЫР (Шыгырадыр) — *жер*, Жез. ауд. *Шығыр* (зат есім) — *адыр* (зат есім) сөздерінен жасалған, «шығырлы құдығы бар адыр» мәніндегі атау. *Шығыр* — «құдықтан су тартып шығару үшін құдық аузына орнатылып, қолмен бұралатын, қарапайым жүк көтерген ағаш құрал» (ҚТДС, 10 т. 1986, 315).

ШЫҒЫРЛЫ (Шығырлы) — *құд.*, Жез. ауд. *Шығыр* (зат есім) + *лы* (сын есім) жұрнағы жалғауларынан жасалған, «шығыры бар құдық» мәніндегі атау.

ШЫҒЫС БИІКТАУ (Восточная Биіктау) — *тау*, биік. 569,5 м, Ақад. ауд. *Шығыс* және *биік* (сын есім) + *тау* (зат есім) тұлғаларынан жасалған «сол жердің шығысында орналасқан Биіктау» мағынасындағы атау.

ШЫҒЫС ҚАРАЖАЛ (Восточный Каражал) — *тау*, Жанаар. ауд. *Шығыс* (сын есім) + *қара* (сын есім) + *жал* (зат есім) тұлғаларынан қалыптасқан, «шығыстағы Қаражал» мәніндегі атау.

ШЫҒЫС МЫҢБҰЛАҚ (Восточный Мынбулак) — *төбе*, Жез.

ауд., *шығыс* (сын есім) + *мың* (сан есім) + *бұлақ* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, «шығыс жақтағы Мынбұлақ атты жер» мәніндегі немесе «Шығыстағы көп бұлақты төбе» мағынасындағы атау.

ШЫҢ (Шын) — *тау*, биік. 273,3 м, Ұлыт. ауд.; *тау*, Жаңаар. ауд.; биік. 162,1 м, Жез. ауд. *Шың* (зат есім) сөзінен қалыптасқан, «биік шынды тау» мәніндегі атау.

ШЫҢДАУЫЛ (Шындауыл) — *жер*, Жаңаар. ауд. Кісі атынан жасалған атау.

ШЫҢСАЙ (Шынсай) — *сай*, Жез. ауд. *Шың* (зат есім) + *сай* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған «шынды тау арасындағы сай» мағынасындағы атау.

ШЫҢЫРАУ — *күз.*, Приоз. ауд. *Шыңырау* (сын есім) сөзінен қалыптасқан, «терең күз» мәніндегі атау.

ШЫТЫРЛЫҚҰДЫҚ (Шытырлықудук) — *көміліп қалған ескі құд.*, Жез. ауд. *Шытыр* (зат есім, өсімдік аты) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған, «маңайына шытыр өсіп кеткен, көміліп қалған ескі құдық» мағынасын беретін атау.

ШІБІРБИДАЙЫҚ (Шибирбидаик) — *шат.*, Ұлыт. ауд. *Шібір* (зат есім) + *бидайық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Бірінші сыңардағы *шібір* сөзі туыстас тілдерде төмендегідей мағынада қолданылады. Мәселен, монғ. *шивер* (шібір) — «қалың тоғай» (Базылхан, 1984, 738); *шивер* (шивір) — «өзен жағасындағы бұталы ну, қалың орман» (Қазакевич, 1934, 23); бурятша *шэ бэр* (*шебір*) — «ну, қалың орман» (Мельхеев, 1969, 177); қырғызша *шибер* — «кез келген қалың, ұзын боп өскен шөп» (Мурзаев, 1984, 628). Атаудың 2-ші сыңарындағы *бидайық* сөзінің топонимдік мағынасы: «көктемде су толатын, жазда құрғасымен шабындық шөптер басып кететін ойыстау жер» (Қонкашпаев, 1963, 133). Демек, Шібірбидайық атауының мағынасы: «ну тоғайлы, шалғынды шат».

ШІДЕРТІ (Шидерти) — *жер*, Ақад. ауд. Бұл атау монғол тіліндегі *цэвэр*, — «таза, тамаша, көркем» сөзінің дыбыстық өзгеріске түскен түрі, ал қосымша-*ті* (сын есім тудыратын жұрнақ). Демек, *Шідерті* — «таза, тамаша жер» деген мағынаға жуық.

ШІЛІКҚҰДЫҚ (Шиликкудук) — *құд.*, Жез. ауд. *Шілік* (зат есім) өсімдік аты + *құдық* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Бұл атау да *Шелекқұдық* атауымен мәндес, сол атаудың екінші түрде өзгеріп айтылған нұскасы болу керек. Қараңыз: Шелекқұдық.

— Ы —

ЫБЫРАЙ ДӨҢІ (Ыбрайдоны) — *кішірек тау*, Ақад. ауд. Атау Ыбырай (зат есім, адам аты) + *дөңі* (тәуелдік жалғауының ІІІ

жағындағы зат есім) сөздерінен жасалған. Мағынасы: «Ыбырай мекендеген жер».

ЫЗҒАРЛЫ ТАУ (Ызгарлитау) — *тау*, биік. 572,4 м, Жез. ауд. *Ызғар* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларының бірігуінен жасалған, «ызғарлы, қара суық тұратын жер» мәніндегі атау.

ЫДЫРЫС (Идирис) — *айр.* Шет. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

ЫЗДЫҚТӨБЕ (Издыктобе) — *тау*, Жез. ауд. Атау *Ыздық* (зат есім) + *төбе* (зат есім) тұлғаларынан жасалған, бұл атаудың бірінші сыңарындағы *ыздық* (ыздыктобе) сөзін көне түркі тілдеріндегі осы тектес атаулармен салыстыруға болады. Мәселен, *Ыдык* — *Кем*, яғни *ыдық* — «қасиетті, әулие»; *Ыдык кем* — ауысп. Демек, атау «әулие төбе» деген мағынаны білдіреді.

ЫНТАЛЫ (Ынталы) — *е. м., сс., с.*, Жанаар., Шет ауд. *Ынта* (зат есім) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан жасалған, «еңбекке ынталы, еңбекшіл бол!» деген тілекке байланысты қойылған, совет заманындағы жана атау.

ЫНТЫМАҚ (Ынтымак) — *сс. орг.*, Жанаар. ауд. Зат есімнен жасалған, «ынтымақшыл, бірлікшіл халық» деген ұғымға байланысты қойылған жана атау.

ЫРҒАЙЛЫ (Ырғайлы) — *өз.*, Ұлыт. ауд. *Ырғай* (зат есім) шөптің аты) + *лы* (туынды сын есім жұрнағы) тұлғаларынан тұратын, «жағасында ырғай ағашы қалың өсетін өзен» мәніндегі атау.

ЫСҚАҚ (Искак) — *жер*, Ақад. ауд. Кісі атына байланысты қойылған жана атау.

ЫСМАЙЫЛ (Исмаил) — *ескі е. м.* Ұлыт. ауд. Кісі есіміне байланысты қойылған атау.

ЫСТЫБҰЛАҚ (Ыстыбулак) — *бұл., е. м.*, Ақтоғ. ауд. *Ысты* (сын есім) + *бұлақ* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған, «суы жылы бұлақ», «ыссы бұлақ» мәніндегі атау.

ЫСТЫҚБАЙ (Истикбай) — *жер*, Жез. ауд. Кісі есімінен қойылған атау.

— I —

ІЛГЕНТАС (Ильгентас) — *тау*, биік. 644,9 м, Жанаар. ауд. *Ілген* (етістіктің есімше формасы) + *тас* (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалып, «тауда жел мен будың әсерінен тастың мүжіліп, іліп қойған нәрсе тәрізденіп көрінуін» бейнелеген атау.

ІЛИЯС (Ильяс) — *бұл.*, Жез. ауд. Кісі атынан қойылған атау.

Научное справочное издание
СЛОВАРЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ КАЗАХСТАНА
(Джезказганская область)

Алма-Ата, «Наука» Казахской ССР

*Утверждено к печати Ученым советом Института языкознания
Академии наук Казахской ССР*

На казахском языке

Ғылыми анықтамалық басылым

КАЗАҚСТАН ГЕОГРАФИЯЛЫҚ АТАУЛАРЫНЫҢ СӨЗДІГІ

(Жезказған облысы)

Редакция меңгерушісі *Т. Беркімбаев*
Редакторы *Р. Ш. Аманбекова*
Көркемдеуші редакторы *В. Афуксениди*
Суретшісі *Э. Ф. Қим*
Техникалық редакторы *В. К. Горячкина*
Корректоры *С. О. Қаймолдина*

ИБ № 3149

Теруге 03.07.89 тапсырылды. Басылуға 22.01.90 қол қойылды. УГ10006.
Форматы 60×84¹/₁₆. Тип. қағ. № 1. Гарнитурасы әдебиеттік. Басылымы күрделі.
Шарт. б. т. 17,21. Шарт. бояу көлемі 17,44. Есепке алынатын баспа табақ 19,67.
Тиражы 1000. Заказы 180. Бағасы 4 с. 10 т.

Издательство «Наука» Казахской ССР
480100, Алма-Ата, ул. Пушкина, 111/113
Типография издательства «Наука» Казахской ССР
480021, Алма-Ата, ул. Шевченко, 28

